CRISTINA FENEȘAN

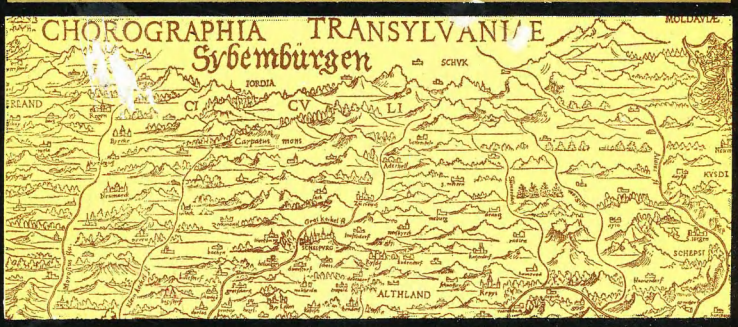

CONSTITUIREA PRINCIPATULUI AUTONOM *al* TRANSILVANIEI

Editura ENCICLOPEDICĂ

Coperta: MIRCEA DUMITRESCU

Pe copertă a fost reprodus un detaliu din
Johannes Honterus, CHOROGRAPHIA TRANSYLVANIAE 1532

Editat cu sprijinul Ministerului Cercetării şi Tehnologiei.

Cristina Feneșan

CONSTITUIREA PRINCIPATULUI AUTONOM AL TRANSILVANIEI

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
București, 1997

Redactor: Marcel POPA

Tehnoredactori: Gabriela IANCU
Olimpiu POPA

ISBN 973-45-0201-8

Am scris o bună parte din această carte în anul 1995, în cadrul proiectului meu de cercetare „Transilvania între Habsburgi și Poartă la mijlocul secolului al XVI-lea“ *din Institutul de Studii Sud-Est Europene.*

CUPRINS

CUPRINS 7
ARGUMENT 9
TRANSLITERAȚIA TERMENILOR TURCO-OTOMANI 15

I. Împrejurările constituirii principatului autonom al Transilvaniei 17
A. Expansiunea otomană în Europa Centrală 21
B. Politica sultanului Süleyman față de Ungaria și Transilvania 26

II. Constituirea principatului autonom sub suzeranitatea Porții 39
A. Transilvania, entitate geopolitică în calculele europene ale Porții 45
a. Semnificația numelui Transilvania în izvoarele otomane 48
b. Încercarea desprinderii Transilvaniei din regatul ungar: Ștefan Mailat (1539—1541) 50
c. Fragilitatea legăturilor între voievodatul transilvan și regatul ungar 58
— Individualitatea istorică a Transilvaniei 58
— Factorii de risc ai legăturilor între voievodatul transilvan și regatul ungar 72
B. Desprinderea efectivă a Transilvaniei de regatul ungar și de Coroana Sfântului Ștefan 79
C. Limitele cronologice ale constituirii principatului autonom 97

III. Rivalitatea otomano-habsburgică pentru stăpânirea Transilvaniei 119
A. Importanța Transilvaniei pentru planurile de dominație otomană și habsburgică 119

B. Transilvania în confruntarea dintre Poartă și Habsburgi în anii 1541—1556 132
a. Revendicarea Transilvaniei ca provincie istorică a regatului ungar de către Ferdinand I de Habsburg (1541—1547) 132
b. Transilvania, obiectul tratativelor diplomatice între Curtea de la Viena și Poartă în anii 1547—1551 139
c. Stăpânirea efectivă asupra Transilvaniei în anii 1551—1556: confruntări militare și diplomatice între Poartă și Curtea de la Viena 146
— Confruntări militare între Poartă și Curtea de la Viena 147
— Confruntări diplomatice între solii trimiși de Curtea de la Viena și autoritățile otomane 160
IV. Suzeranitatea Porții asupra principatului autonom al Transilvaniei 177
A. Autonomia — mod de reglementare a relațiilor Transilvaniei cu Imperiul otoman 177
a. Statutul de ahd, temeiul juridic musulman al autonomiei Transilvaniei 185
B. Autonomia Transilvaniei în perioada formării principatului autonom 194
— Ahdnamelele — acte de reglementare a relațiilor Transilvaniei cu Imperiul otoman 194
— Respectarea atributelor autonomiei 209
a. Kharadjul Transilvaniei 209
1. Împrejurările acceptării plății kharadjului 213
2. Cuantumul kharadjului; cereri de scutire, scutiri acordate principatului autonom 219
3. Strângerea și predarea kharadjului la Poartă 224
4. Destinația kharadjului Transilvaniei 231
b. Libera electio: dreptul stărilor de a-și alege principele 234
c. Confirmarea numirii sau alegerii principelui prin trimiterea însemnelor puterii 243
d. Problema căsătoriei principelui Transilvaniei 249
e. Reprezentanții diplomatici ai Transilvaniei la Istanbul 264
V. Urmările suzeranității otomane asupra relațiilor Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova 285
A. Intervenția Porții în relațiile Transilvaniei cu Țara Românească 290
a. Prezumția de nesupunere și de trădare a domnului 290
b. Bejenia în Transilvania a boierilor munteni potrivnici domnilor înscăunați de Poartă 292
B. Posesiunile domnilor Moldovei în Transilvania 302
C. Sprijinul acordat de domnii români reînscăunării și menținerii lui Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania 310

ZUSAMMENFASSUNG 319
INHALTSVERZEICHNIS 333
INDICE 337

ARGUMENT

De multă vreme am dorit să scriu această carte pentru a pune în lumină interacțiunea existentă între procesul de transformare a voievodatului transilvan în principat și instituirea suzeranității otomane. În chip firesc, intenția mea s-a întemeiat și pe lipsa preocupărilor istoriografiei române din ultima jumătate de veac pentru un asemenea subiect. Dar imboldul pentru reconstituirea împrejurărilor, cauzelor și felului în care s-a născut și format principatul autonom sub suzeranitate otomană m-a cuprins tot mai mult, pe măsura cercetării relațiilor transilvano-otomane din secolul al XVII-lea și a istoriei eyaletului de Timișoara. Desigur, în cursul acestor cercetări s-au ridicat mereu întrebări legate de momentul și condițiile formării principatului autonom, ele impunându-se ca puncte de reper și termen de comparație pentru diferitele aspecte și etape ale relațiilor transilvano-otomane. Doar printr-o astfel de raportare pot fi înțelese, de pildă, sensul participării Transilvaniei la un conflict general european de anvergura Războiului de treizeci de ani precum și limitele impuse de Poartă încercării principatului autonom de a exploata la maximum această intervenție. Gestul principelui Gabriel Bethlen de a renunța, sub presiune otomană, la

încoronarea sa ca rege al Ungariei nu trebuie privit doar ca efectul unui șantaj politic. Dimpotrivă, el trebuie raportat, totodată, la statutul fixat Transilvaniei în 1541 pe baza legământului *(ahd)* de a fi „prietenul prietenului și dușmanul dușmanului" precum și la soluția politico-militară impusă de sultanul Süleyman Kanuni pentru rezolvarea succesiunii regatului ungar.

Dar nu numai argumentele amintite, ci mai ales neclaritățile, inexactitățile și generalizările grăbite din istoriografia română privind statutul inițial privilegiat al Transilvaniei în comparație cu statutul Țării Românești și al Moldovei față de Poartă, ne-au convins de utilitatea acestei cercetări.

În condițiile în care formarea principatului autonom a avut loc printr-un act de forță al sultanului Süleyman Kanuni, principele minor, Ioan Sigismund Zápolya fiind considerat un simplu dregător asimilat *sandjakbegului,* nu mai putem accepta ideea unui regim inițial mai blând și mai puțin fluctuant în raport cu autonomia recunoscută Țărilor Române. Această idee s-a înrădăcinat de mult în istoriografia română, în bună măsură datorită lucrărilor mai vechi ale lui Gyula Vajda[1] și Georg Müller[2], transformându-se, apoi, pentru cercetătorii autonomiei Țărilor Române în adevăr axiomatic. Abordarea globală și nediferențiată a suzeranității otomane impuse Transilvaniei în 1541 caracterizează deopotrivă tratatul de Istoria României[3] ca și lucrarea publicată recent de Tahsin Gemil. Atribuindu-i sultanului Süleyman Kanuni intenția de a transforma de la început (1541) Transilvania în stavila răsăriteană a expansiunii habsburgice, Tahsin Gemil a susținut, în general, ideea acordării unui statut de autonomie *(dar ul-ahd)* „în limitele largi ale protecției tributare"[4]. În realitate, autorul s-a aflat sub influența prevederilor înscrise în textul *ahdnamelelor* (cărți de legământ)

---

[1] Gy. Vajda, *Erdély viszonya a Portához és a romai császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában,* Cluj, 1891.

[2] G. Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen(1541—1688),* Sibiu, 1923.

[3] *Istoria României. Tratat,* vol. II, București, f. a., p. 800: „Având, totuși, o situație mai bună decât Țara Românească și Moldova în relațiile sale cu Poarta, Transilvania și-a putut dezvolta și organiza propriile sale instituții și s-a putut orienta, mai mult, din punct de vedere economic și politic spre celelalte țări românești".

[4] T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV—XVI,* București, 1991, p. 44.

acordate Transilvaniei la mijlocul secolului al XVII-lea[5] extinzând, pe această bază, asupra întregii perioade a suzeranității otomane aprecieri generale, valabile numai în parte pentru a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Au fost ignorate, totodată, similitudinile existente între expediția otomană din Moldova din 1538 și campania din 1541 de cucerire a cetății Buda, deopotrivă cu premisele particulare (tradiție și instituții) ale transformării voievodatului în principat.

Pe de altă parte, modul de abordare a genezei principatului transilvan, propriu istoriografiei ungare contemporane ne-a întărit convingerea asupra necesității unei cercetări mai ample, diferențiate și din perspectivă otomanizantă a temei amintite. Deși există o lucrare intitulată „Geneza principatului transilvan"[6], aceasta nu prezintă, totuși, în mod explicit și critic, împrejurările formării noului stat și nici condițiile sale fundamentale de existență ca basculă între cele două puteri rivale: Imperiul otoman și „Sfântul Imperiu Romano-German". Autorul, Gábor Barta a extrapolat, de fapt, din fundalul istoric transformarea instituțională a voievodatului în principat, prezentată schematic și rigid. Probabil că pentru Gábor Barta raportul de forțe și jocul politico-militar în Europa Centrală din a doua jumătate a veacului al XVI-lea au fost lipsite de importanță, după cum nici raporturile cu puterea suzerană nu par să fi influențat în vreun fel soarta principatului autonom. În viziunea lui Gábor Barta, care a fost reluată în 1990 și în „Scurtă istorie a Transilvaniei"[7], principatul s-a născut ca un stat decupat din regatul ungar prin actul de voință a sultanului Süleyman Kanuni, lipsit de legături cu puterea suzerană și cu alte state. Din această concepție îngustă și rigidă decurge și prezentarea schematică a instituțiilor principale și a categoriilor fiscale, care par să nu fi îndeplinit, în pofida realității consemnate în actele dietale, obligațiile impuse de suzeranitatea Porții: plata *kharadjului*, a *peșkeșurilor* (daruri), furnituri pentru armata otomană. Or, realitatea istorică a fost diferită.

---

[5] T. Gemil, *„Capitulațiile" Transilvaniei de la jumătatea secolului XVII*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol", Iași, vol. XXIII/2, 1986, p. 717—722.

[6] G. Barta, *Az erdélyi fejedelemség születése*, Budapesta, 1979, p. 72—77.

[7] *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, ed. B. Köpéczi, Budapesta, 1990, p. 247—252.

În această carte nu am dorit absolutizarea subordonării Transilvaniei față de Poartă pe baza legământului *(ahd)* din 1541. Dimpotrivă, am încercat pe baza unui material documentar bogat, edit și mai ales inedit, provenind din arhivele otomane și austriece, să ne apropiem cât mai mult de realitatea și de adevărul istoric. Demersul nostru nu ar fi fost posibil fără cercetarea împreună cu colegul și soțul meu, Costin Feneșan, a unor izvoare noi, nefolosite până acum în istoriografia română și nici în cea ungară. Este vorba de fondul numit în mod convențional *Turcica*, în realitate *Staatskanzlei Türkei* de la *Haus-,Hof und Staatsarchiv* Viena, din care am selectat mai ales documentele referitoare la relațiile Transilvaniei cu Poarta și cu Habsburgii de la mijlocul veacului al XVI-lea, alcătuind astfel un volum masiv de documente. Așadar, valoarea deosebită a documentelor în cauză, care dovedesc calitatea Transilvaniei de zonă fierbinte a Europei secolului al XVI-lea, precum și îndemnurile repetate și încurajările soțului meu m-au convins, în cele din urmă, de necesitatea corectării clișeelor, deducțiilor logice și confuziilor existente în istoriografia română în legătură cu acest subiect. Depășirea cronologică a epocii de constituire a principatului transilvan în ce privește prezentarea unor aspecte ale autonomiei recunoscute de Poartă a avut menirea de a dovedi, pe de o parte, limitele sale într-un moment al relațiilor transilvano-otomane, iar, pe de altă parte, flexibilitatea și încercarea permanentă de lărgire a statutului fixat de Poartă prin raporturi și negocieri cu „Sfântul Imperiu Romano-German".

Pe lângă documentele provenind din fondurile *Turcica* și *Hungarica* de la *Haus, Hof-und Staatsarchiv zu Wien*, una dintre condicile otomane vechi din seria *Mühimme Defteri* (Condicile afacerilor importante) păstrată în Biblioteca Muzeului *Topkapî Sarayi* din Istanbul în manuscrisul *Koğuşlar* K. 888[8] ne-a îngăduit, împreună cu documentele complementare editate de A.C. Schaendlinger și C. Römer[9],

---

[8] *Topkapî Sarayi Müzesi Arşivi* Istanbul, *Koğuşlar* abr. *K. 888* în microfilm la Arhivele Statului București, *Colecția Microfilme Turcia*, rola 48.

[9] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *Die Schreiben Süleyman des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I und Maximilian II. aus dem Haus-,Hof und Staatsarchiv zu Wien*. Viena, 1983; idem, *Die Schreiben Süleyman des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter aus dem Haus-,Hof und Staatsarchiv zu Wien*, Viena, 1986.

înțelegerea unor aspecte ale genezei și afirmării ca stat a principatului transilvan. Li s-au mai adăugat și rapoartele solilor și ambasadorilor imperiali la Istanbul redactate în anii 1532—1552, publicate recent sub îngrijirea lui Karl Nehring[10].

Sper, totodată, că folosirea critică a informației amintite împreună cu cea a izvoarelor otomane și transilvane de epocă să fi contribuit la deslușirea, mai aproape de adevăr, a începuturilor principatului autonom. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât, din motive care astăzi nu-și mai au rostul, istoria politică și diplomatică a Transilvaniei nu s-a bucurat din partea istoriografiei române și ungare de atenția cuvenită. Cunoașterea mai temeinică a mecanismelor de instaurare și translație a diferitelor influențe și stăpâniri asupra Transilvaniei înlesnește o definire corectă a conținutului, limitelor și cronologiei procesului, pe care-l numim suzeranitate otomană asupra Țărilor Române.

Nu am de gând să atrag atenția asupra caracterului nou și asupra structurii acestei cărți din dorința de a-i lăsa cititorului plăcerea de a le descoperi. Consider că această carte și-a împlinit menirea în măsura în care va deschide calea sugestiilor, discuțiilor și criticilor pentru a ne putea apropia, astfel, și mai mult de realitatea istorică a vremii.

Nu doresc să închei, însă, aceste rânduri fără a aminti că am putut duce la bun sfârșit cercetările noastre îndelungate datorită bunăvoinței și sprijinului acordat de colegi și instituții din țară și din străinătate. De aceea mulțumesc mai întâi, Direcției Generale a Arhivelor Naționale ale României pentru solicitudinea de care a dat dovadă în a ne pune la dispoziție sub formă microfilmată fondul *Staatskanzlei Türkei* de la *Haus-,Hof und Staatsarchiv* Viena și fondul *Koğuşlar* K. 888 de la Biblioteca Muzeului *Topkapî Sarayi* din Istanbul. Totodată, nu aș fi putut extinde și aprofunda cercetările amintite fără un stagiu de o lună la *Haus-,Hof und Staatsarchiv* asigurat de bursa Constantin Jireček, care mi-a fost acordată în 1994 de către *Ost-und Südosteuropa Institut* din Viena la recomandarea profesorului Max Demeter Peyfuss și a

[10] K. Nehring, *Austro-Turcica 1541—1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen*. München, 1995.

colegilor Dr. L. Auer și Dr. E.D. Petritsch de la *Haus-,Hof und Staatsarchiv*. Le adresez pe această cale lor, conducerii Institutului *Ost- und Südosteuropa Institut* precum și colegilor de la *Orientalisches Institut der Universität Wien*, profesorilor Claudia Römer și Markus Köhbach mulțumirile și gratitudinea mea pentru înțelegerea și ajutorul pe care mi l-au acordat de câte ori am avut nevoie. Calde mulțumiri se cuvin, de asemenea, colegilor de la München și Budapesta pentru sprijinul constant pe care l-am primit în procurarea bibliografiei necesare: Dr. Karl Nehring și Dr. Gerhard Seewann de la *Südost Institut* (München), Prof. Dr. Süraiya Faroghi și Prof. Dr. Hans Georg Majer de la *Institut für die Kunde des Nahen Orients* (München) și Dr. Pál Fodor de la *Történeti Intézet* (Budapesta).

Această carte nu ar fi văzut lumina tiparului fără îndemnurile și sprijinul soțului meu, Costin Feneșan. Îi mulțumesc cu acest prilej și pe această cale. Dar fără înțelegerea și sprijinul prompt acordat de istoricul Marcel Popa, directorul Editurii Enciclopedice, cartea mea despre constituirea principatului autonom al Transilvaniei nu ar fi putut apare în aceste timpuri grele. Îi datorez, așadar, profunda mea recunoștință pentru susținerea și încurajarea cercetărilor mele într-un moment de cumpănă, ca și pentru faptul de a-mi fi oferit bucuria lucrului împlinit.

CRISTINA FENEȘAN
București, 4 august 1996

TRANSLITERAȚIA TERMENILOR TURCO-OTOMANI

În lipsa unui sistem unic de transliterație a alfabetului otoman (turco-arabo-persan) și pentru o redare fonetică mai apropiată de spiritul limbii române, am ales sistemul de transcriere folosit de *Encyclopédie de l'Islam* pentru sunetele: *dj = gi, kh = h, ç = ci,* adăugând, din rațiuni practice, din alfabetul românesc următoarele litere: *î = î , â = a lung, gi, ge = ghi, ghe.*

I. ÎMPREJURĂRILE CONSTITUIRII PRINCIPATULUI AUTONOM AL TRANSILVANIEI

Constituirea principatului autonom al Transilvaniei sub suzeranitate otomană a fost legată indisolubil până acum, atât în istoriografia română cât și în cea ungară, de ocuparea cetății Buda de către sultanul Süleyman Kanunî, urmată de transformarea, la 29 august 1541, a Ungariei centrale în provincie a Imperiului otoman. Cu acest prilej, sultanul a ținut să rezume în scrisoarea (*fethname*) adresată marelui vizir Süleyman pașa, aflat atunci în Anatolia centrală, deopotrivă obiectivele și rezultatele campaniei sale în Ungaria: „Țelul meu real a fost să transform capitala Buda într-o casă a Islamului și să iau Ungaria în stăpânire cu sabia mea victorioasă... Cucerind și luând în stăpânire orașul Buda cu locuitorii lui și cu ținuturile care-i aparțin, am transformat bisericile mari în *cami* (djamii) în care a fost ținută slujba de vineri cu participarea tuturor războinicilor și cel ce a făcut rugăciunea a pomenit numele meu împărătesc... Încorporând Ungaria cu toate fortărețele ei, provinciile și locuitorii la celelalte provincii ale Imperiului otoman, am poruncit cadiilor, comandanților de cetate și garnizoane și l-am desemnat pe vizirul meu, Süleyman pașa, care are

înțelepciunea lui Asaf, să apere și să păzească provincia și i-am repartizat un corp viteaz din armata care cucerește lumea"[1].

Scopul de preamărire a faptelor de arme și a cuceririlor din Ungaria a denaturat, în mod fatal, credibilitatea scrisorii de cucerire (*fethname*) a sultanului Süleyman. Ea cuprinde, așadar, unele inexactități, ca de pildă cele privind ocuparea Ungariei și constituirea eyaletului Buda. În 1541 nu a fost cucerită întreaga Ungarie, după cum nici constituirea eyaletului Buda nu a avut loc numai în urma unei singure campanii. Prin conținutul său, care enumera aplicarea metodelor clasice de cucerire și transformare a unei țări în provincie a Imperiului otoman, scrisoarea sultanului reflecta nu numai un act de forță, ci, în primul rând, ruptura definitivă cu politica anterioară dusă față de Ungaria și Transilvania. Hotărârea sultanului de a ocupa, la 15 ani după victoria repurtată la Mohács, în aceeași zi de 29 august, cetatea Buda dovedește, în mod simbolic, strădania de a pune capăt luptelor politice și militare declanșate în 1526, precum și aplicarea consecventă a metodelor de cucerire otomană. Este foarte adevărat că formulările ambigue din acest *fethname* cu privire la statutul Ungariei și Transilvaniei în vremea domniei lui Ioan Zápolya și la numirea lui Ioan Sigismund Zápolya ca principe al Transilvaniei i-au indus în eroare — și mai pot să o facă încă — pe cercetătorii acestei epoci. Deși sultanul Süleyman a fost nevoit, un timp și din anumite cauze, să amâne până în 1541 anexarea unei părți din Ungaria, el a plănuit totuși această acțiune încă de la bun început[2].

Istoriografia ungară a insistat asupra despărțirii, în 1541, a Transilvaniei de Ungaria centrală transformată în eyalet, considerând, totodată, că sub forma statalității proprii și a vasalității față de Poartă, Transilvania a reprezentat continuarea statului ungar dispărut la Mohács, dar și o bază de refacere a sa în secolul al XVII-lea.

Interesant este și faptul că, relatând episodul plecării lui Ioan Sigismund Zápolya de la Buda la Lipova, după învestirea sa ca

[1] A. Feridun, *Münșe'atii's-selatin*, vol. I, Istanbul 1278/1857, p. 490.

[2] P. Fodor, *Ottoman Policy Towards Hungary, 1520–1541*, „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricarum", XLV, 2–3, 1991, p. 274.

principe al Transilvaniei, Gábor Barta s-a îndoit de existența unei curți regale[3] în jurul noului suveran și al mamei sale, regina Isabella. Mai mult, din descrierea „alaiului princiar" și a împrejurărilor în care Süleyman Kanunî nu le-a asigurat, în condiții onorabile[4], plecarea spre Transilvania, rezultă că regina Isabella și principele-copil au fost tratați ca slugile sale de rang inferior. De fapt, acest tratament corespundea, în linii mari, realității politice din septembrie 1541. Din punctul de vedere al concepției sale politice, Süleyman a cedat teritorii, pe care le considera că-i aparțin în calitatea sa de cuceritor. După unele cercetări recente, principele-copil a fost numit simplu guvernator, *sandjakbeg*[5] al unei provincii care, spre deosebire de unitățile administrativ militare otomane, nu fusese încorporată Imperiului otoman. Dar, în momentul în care sultanul a renunțat, în 1541, la stăpânirea nemijlocită asupra Transilvaniei și Partium-ului, el a acordat guvernarea lor sub forma unor unități administrative distincte, numite după model otoman *sandjak*, următorilor demnitari ai defunctului rege Ioan Zápolya: cetatea Timișoara cu pertinențele sale comitelui Petru Petrovici, iar episcopului de Oradea Juraj Utješenović, numit George Martinuzzi, cetățile Oradea, Cașovia și Făgăraș, precum și administrarea Transilvaniei și a Partium-ului până la majoratul principelui Ioan Sigismund[6]. Confirmarea acestor numiri din 4 și 5 septembrie 1541 a urmat procedura legală otomană, potrivit căreia fiecărui deținător de *sandjak* i s-au trimis atât diploma de învestitură (*berat*) cât și steagul (*sandjak*) aferent[7].

Acesta pare să fie modul formal, în care hotărârea unilaterală a sultanului Süleyman Kanuni a dus la constituirea principatului autonom al Transilvaniei. Este adevărat că, recent, Gemil Tahsin a atras

---

[3] G. Barta, *Az erdélyi fejedelemség születése*, Budapesta, 1979, p. 72.

[4] *Ibidem*, p. 73–74.

[5] P. Fodor, *op. cit.*, p. 330.

[6] *Ibidem*, p. 327–330.

[7] Cr. Feneșan, *Începutul dominației otomane asupra Banatului la 1541*, „Revista Arhivelor", 49, 1, 1987, p. 43–45.

atenția asupra caracterului formal[8], pe care-l dobândește în istoriografie anul 1541 pentru formarea principatului transilvan. El a intuit, în mod corect și logic, durata mai mare de un an necesară desăvârșirii acestui act. Punctul său de vedere se apropie de realitatea istorică, întrucât un stat nu apare doar ca un act de voință al unui suveran și nici nu se naște pe hârtie prin simpla emitere a unor diplome de învestitură. Dimpotrivă, în anumite condiții externe, o provincie istorică s-a putut transforma într-un stat autonom sub suzeranitate străină doar în măsura în care a reprezentat o entitate geografică și politică bine definită, dispunând și de structurile capabile să asigure, prin dezvoltarea lor, exercitarea deplină a funcțiilor statului. Din acest punct de vedere, constituirea principatului Transilvaniei trebuie privită ca un proces îndelungat, care a început o dată cu ruperea echilibrului din Europa Centrală prin dispariția la Mohács a regatului feudal ungar. Acest proces a fost accelerat, în anumite momente (1526, 1541), de expansiunea și politica europeană a sultanului Süleyman Kanunî. Hotărâtoare au fost, deopotrivă, individualitatea istorică pregnantă și tendințele de desprindere a voievodatului Transilvaniei din cadrul regatului feudal ungar, favorizate de victoria otomană de la Mohács. Declanșată de scindarea Ungariei între partizanii lui Ferdinand I de Habsburg și cei ai lui Ioan Zápolya, denumită în mod plastic de G. Barta „deja nu mai este Ungaria, încă nu este Transilvania"[9], constituirea propriu-zisă a principatului a fost caracterizată de următoarele momente principale: numirea în 1541 a lui Ioan Sigismund Zápolya ca principe, predarea coroanei ungare reprezentanților lui Ferdinand I de Habsburg de către regina Isabella pentru a certifica, astfel, abdicarea în numele fiului ei minor, Ioan Sigismund, și mai ales înscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya, în noiembrie 1556, când dieta de la Cluj i-a jurat credință.

Pe de altă parte, toate aceste verigi ale procesului de constituire a principatului autonom pot fi înțelese pe deplin numai prin prezentarea prealabilă a expansiunii și politicii sultanului Süleyman față de Ungaria și Europa Centrală.

---

[8] T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, 1991, p. 43.

[9] G. Barta, *op. cit.*, p. 43–52, denumește astfel epoca de tranziție a cârmuirii regelui Ioan Zápolya.

A. Expansiunea otomană în Europa Centrală

Dezastrul de la Mohács a însemnat încercarea de rezolvare definitivă a rivalităților și ostilităților manifestate încă de la sfârșitul secolului al XV-lea între regatul ungar și statul otoman. Competiției pentru supremație în Serbia și Croația i s-au adăugat încercările regelui Ungariei, Ludovic al II-lea, de a încheia un sistem de alianțe cu adversarii Porții din Asia și din Europa, sistem în care Țara Românească și Moldova ocupau un loc aparte. De altfel Țările Române erau în acea vreme singurele state din Europa capabile să participe efectiv la lupta antiotomană. De aceea înlăturarea suzeranității otomane asupra Țării Românești, acțiune care presupunea intervenția militară a Ungariei în sprijinul lui Radu de la Afumați, reprezenta condiția de bază pentru închegarea sistemului de alianțe îndreptate împotriva Imperiului otoman. În comparație cu proiectul de alianță între șahul Tahmasp I și regele Ungariei Ludovic al II-lea, implicațiile românești ale rivalității otomano-ungare, anume ajutorul militar ungar acordat lui Radu de la Afumați, au avut o pondere mai mare în ansamblul de cauze, care au declanșat ostilitățile finale. Având consecințe mult mai profunde decât marea invazie tătară de la 1241, lupta de la Mohács a pus capăt definitiv ciocnirilor dintre cele două state.

Până acum, istoriografia s-a preocupat cu precădere de urmările imediate și de perspectivă ale luptei de la Mohács asupra regatului ungar, ca și asupra modificării echilibrului politic și a raporturilor de forță din Europa Centrală. Credem însă, că circumscrierea locului ocupat de cucerirea Ungariei în cadrul expansiunii otomane în Europa, precum și schimbările survenite în strategia otomană în urma luptei de la Mohács, pot explica mai bine împrejurările în care a avut loc constituirea principatului transilvan.

Cercetătorii domniei sultanului Süleyman Kanunî[10] au stabilit existența unei mari diversități a direcțiilor de expansiune: patru direcții

[10] S. Lapid, *The Era of Süleyman The Magnificent: Crisis of Orientation*, „International Journal of Middle East Studies", 10, 4, 1979, p.444–451.

principale și alte câteva direcții secundare, care au contribuit la fragmentarea capacității militare a Imperiului otoman[11]. În ciuda unor victorii de răsunet, sultanul nu s-a putut mândri decât cu puține reușite în privința promovării pe termen lung a intereselor imperiului său. Süleyman Kanunî a fost practic obligat să promoveze o politică agresivă de expansiune datorită acțiunii convergente a unor factori de maximă presiune: ideologia, tradițiile politice, dinamismul social, precum și conștiința puterii sale. Scrisorile de cucerire (*fethname*), pe care le-a trimis demnitarilor săi în urma victoriei repurtate pe câmpul de luptă, oferă explicații clare pentru politica sa expansionistă. Referirile făcute la obligația sa de a purta războiul sfânt (*djihad*) au avut, în primul rând, menirea de a justifica expediția respectivă, fiind mai mult o legitimare religioasă a acțiunilor sale și numai în al doilea rând o profesiune de credință. Mult mai relevante ni se par afirmațiile din scrisorile pe care le-a adresat unor factori de decizie din Europa. Acestea au exprimat mult mai limpede voința sa politică și scopul politicii sale de expansiune. După ocuparea insulei Rhodos, sultanul i-a explicat marelui maestru al Ordinului Cavalerilor Ioaniți scopul luptei sale în chipul următor: „Eu nu lupt pentru aur sau bogății, ci pentru victorie, faimă, glorie eternă și pentru expansiunea Imperiului"[12]. Alăturarea declarației sultanului răspunsului tranșant dat de marele vizir Ibrahim pașa, în 1527, solului regelui Ioan Zápolya, care-i cerea restituirea teritoriilor ocupate, pune și mai bine în lumină planurile de expansiune întocmite de conducătorii politicii otomane. Atât sultanul cât și marele vizir Ibrahim pașa au considerat politica de expansiune ca o „*raison d'être*" a Imperiului otoman, întemeiată pe principiile moștenite atât de la statele de tip nomad cât și de la imperiile din Orientul Apropiat, convertite la universalismul islamic. Din punct de vedere social, politica de expansiune a fost susținută nu numai de promotorii și partizanii ei — mari demnitari otomani, corpul ienicerilor —, ci și de pături largi ale populației — clasa administrativă și militară, care fie că nu primise, fie că pierduse posesiunile — *timar* sau căuta o slujbă mai bine remunerată[13].

[11] P. Fodor, *op. cit.*, p. 280.
[12] Gy. Káldy-Nagy, *Szulejmán*, Budapesta, 1974, p. 55.
[13] P. Fodor, *op. cit.*, p. 281–283.

Poate că și această presiune socială, generată de nevoia generală de pământ și mai cu seamă de posesiuni de tip timariot, de venituri, de acțiunea *reaya* (supușilor) de a renunța la cultivarea pământului în favoarea dobândirii unor timare, explică lipsa unui plan coerent de expansiune. Această constatare este valabilă nu numai pentru domnia sultanului Süleyman Kanunî, ci și pentru epocile care i-au urmat. În cadrul expansiunii otomane, atacul s-a îndreptat în primul rând asupra regiunilor învecinate ale statului otoman și mai ales spre cele măcinate de luptele dintre facțiunile nobiliare și de anarhie feudală. Și în cazul ocupării unor centre de importanță strategică deosebită[14] din Europa Centrală, ca de altfel și al cuceririi Peninsulei Balcanice, comandanții trupelor neregulate de *akindjii*[15] și de azapi, păstrătorii tradițiilor militare otomane în ținuturile de margine *(udj)* au jucat un rol deosebit în pregătirea expansiunii propriu-zise. Expedițiile de jaf și raidurile întreprinse pe teritoriul dușman nu însemnau doar acțiuni de recunoaștere și intimidare a forțelor inamicului, ci aveau drept scop și adunarea de informații asupra situației politico-militare existente. Știrile strânse de begii de margine în privința rivalităților interne din Ungaria și Transilvania (luptele pentru supremație între Ioan Zápolya și Andrei Báthory), a lipsei cronice de bani și a incapacității regalității de a se apăra în fața unui eventual atac, au constituit tot atâtea asigurări date sultanului asupra perspectivei unei „cuceriri atât de mari, cum n-a mai fost niciodată"[16].

Dacă este să apreciem, în mod global, politica de expansiune dusă de Süleyman Kanunî înainte de a-i prezenta direcțiile principale de atac în Europa, atunci suntem în măsură să susținem, alături de alți

---

[14] T. Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman'în Macaristan ve Avrupa siyasetinin sebeb ve amilleri geçirdigi safhalar* în *Kanuni Armaganî*, Ankara 1970, p. 13.

[15] Pentru rolul jucat de acești comandanți de *akindji* vezi H. J. Kissling, Firuz Beg, *Grenzstatthalter Sultan Bayezid's (1481–1512) und der Salinenkrieg von Cattaro, Dissertationes Orientales et Balcanicae collectae*, vol. II, München, 1988, p. 265–267; Cr. Fenești, *Mihaloglu Mehmet Beg et la Principauté de Valachie (1508–1532)*, „Osmanlî Araștîrmalarî", XV, 1995, p. 145–152.

[16] Vezi documentul păstrat la *Topkapî-Sarayi Müzesi Arșivi* sub cota E-6146 la M.A. Mehmet, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 184.

cercetători[17], incapacitatea sultanului de a-și depăși „criza de orientare" pricinuită de prea multe provocări. Această concluzie se degajă din cercetarea direcțiilor sale de deplasare și atac, care dovedește că sultanul a fost lipsit de o concepție strategică consecventă ca urmare a unei angajări simultane pe mai multe fronturi. Frapante sunt, așadar, schimbările de priorități și fronturi de luptă, precum și confuzia creată de voința de a dovedi simultan, pe toate fronturile, forța armatei otomane (cazul din 1538).

În Europa, armata otomană și-a desfășurat, așadar, ofensiva pe trei direcții principale: spre Bosnia, spre Europa Centrală și spre Italia. Lupta de la Mohács a contribuit la deschiderea direcției principale de înaintare, de la Belgrad spre Buda, impunând, în același timp, desăvârșirea procesului de ocupare a acelor puncte strategice din Bosnia, care constituiau un obstacol important pentru politica de expansiune otomană în Europa Centrală. Deși soarta îi fusese pecetluită prin dezastrul de la Mohács, totuși cetatea Jajce, punct strategic însemnat în apărarea Ungariei și Austriei, a fost ocupată abia în 1528, în urma unui asediu îndelungat. Această acțiune a determinat, pe de o parte, predarea unor fortificații importante din Bosnia (de ex. Banjaluka), iar, pe de altă parte, recunoașterea suzeranității otomane de către unele ținuturi din Croația, Slovenia și Dalmația[18].

Concomitent cu operațiunile militare de anvergură desfășurate în Europa Centrală și în Iran, otomanii au dus lupte pentru ocuparea unor regiuni întinse de la țărmul Mediteranei, necesare impunerii dominației lor asupra bazinului ei central. Fiind un proiect mai vechi, care preocupase politica otomană încă de pe vremea sultanului Mehmed al II-lea și Bayazid al II-lea[19], cucerirea Italiei, anume a regatului Neapolelui iar mai apoi a Romei (*Kîzîl Elma = Mărul Roșu*), a devenit ținta celei de a șaptea expediții întreprinse de Süleyman Kanunî personal și cunos-

[17] S. Lapid, *op. cit.*, p. 444–451; P. Fodor, *op. cit.*, p. 283–4.

[18] T. Gökbilgin, *op. cit.*, p.13; M. Mehmet, *op.cit.*, p. 185.

[19] Pentru aceste proiecte vezi Fr. Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Italya*, în „Belleten", XVII, 65, 1953, p. 41–82; H.J. Kissling, *Sultan Bayezid II ve Francesco II Gonzaga*, „Türkiyat Mecmuası", 15, 1968, p. 47–73.

cută în istoriografia otomană sub numele de *Sefer-i Pulya* (expediția din Puglia). Izbucnirea războiului cu Veneția, la scurt timp după ocuparea unor cetăți din provincia Puglia, a pus capăt definitiv expediției, ca și planurilor de ocupare a Italiei. Deși Süleyman Kanunî a reușit să-și impună hegemonia în Marea Mediterană, totuși el nu a putut-o folosi decât pentru lupte lipsite de sens, ca și pentru o politică comercială, în esență greșită[20]. De altfel sultanul nu a putut depăși cadrul politic al Islamului medieval, fapt care a contribuit la un bilanț negativ pe cele două fronturi din Mediterana și din Ungaria. În realitate, bilanțul de pe frontul european, respectiv din Ungaria, pare a fi și mai descurajant, în primul rând datorită neîmplinirii scopului său: cucerirea Vienei și risipirea forțelor în Ungaria.

De altfel în această țară pierderile s-au dovedit — pentru Poartă — a fi mai mari decât câștigul teritorial, fapt care s-a datorat modificării concepției militare. Aceasta s-a impus în strategia otomană în urma victoriei de la Mohács și a rămas în vigoare până la sfârșitul domniei lui Süleyman Kanunî. În virtutea noii strategii, cucerirea Vienei reprezenta condiția de bază a ocupării integrale și a „pacificării" regatului ungar în hotarele sale din 1526. Eșecul celor două tentative de cucerire a Vienei din 1529 și 1532 a prelungit și conferit viabilitate unei soluții voit temporare, cea a domniei, sub suzeranitatea Porții, a regelui Ioan Zápolya. Există și păreri potrivit cărora experiența reprezentată de domnia lui Zápolya se află la originea preferinței unor mari demnitari otomani de a ocupa definitiv Ungaria, soluție mult mai rentabilă decât vasalitatea Ungariei „*in statu-quo*"[21].

Revenind la expansiunea otomană în Europa, trebuie să subliniem caracterul ei alternativ, derivând din principiul vechi al strategiei otomane „un pas spre răsărit, alt pas spre apus"[22]. Fără îndoială că, pe lângă rațiuni de ordin ideologic, alternanța amintită a avut un temei practic: necesitatea refacerii unor teritorii din răsărit devastate în

---

[20] P. Fodor, *op. cit.*, p. 284.

[21] *Ibidem*, p. 272.

[22] H. Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*, Londra, 1973, p. 14.

cursul războaielor îndelungate purtate împotriva Iranului. La aceasta s-a adăugat, totodată, nemulțumirea societății și mai ales a corpului ienicerilor legată de ostilitățile împotriva unui stat islamic și de vărsarea de foarte mult sânge musulman. Sultanul Süleyman a fost obligat, astfel, să renunțe la îndeplinirea testamentului politic lăsat de tatăl său, Selim I, cu privire la soluționarea problemei persane[23]. Acest fapt explică alegerea Ungariei și Transilvaniei ca ținte ale atacurilor sale[24]. Victoria repurtată la Mohács i-a anulat Ungariei calitatea de barieră politică și militară în calea expansiunii Imperiului otoman, introducându-i pe Habsburgi în competiția pentru supremația politică asupra unor regiuni din Europa Centrală și de sud-est. În cadrul noului raport de forțe, Imperiul otoman a moștenit rolul deținut de Ungaria până în 1526, devenind, la rândul său, o stavilă în calea realizării politicii orientale a Habsburgilor, care urmăreau instaurarea stăpânirii lor asupra Slovaciei, Ungariei, Transilvaniei și Banatului.

B. Politica sultanului Süleyman față de Ungaria și Transilvania

În condițiile în care atât rivalitatea otomano-ungară cât și cea otomano-habsburgică s-au manifestat ca o permanență istorică, instituirea și menținerea suzeranității otomane asupra Ungariei, Transilvaniei și Banatului au devenit cheia politicii europene a Imperiului otoman din vremea domniei sultanului Süleyman Kanunî și până în momentul alungării definitive a otomanilor din Europa Centrală. Faptul că Poarta nu a exploatat din punct de vedere politic nici dezastrul de la Mohács și nici condițiile create în 1529, în timpul expediției împotriva Vienei, amânând cu 15 ani ocuparea unor teritorii din Ungaria, a fost interpretat, până acum, în chip diferit și parțial[25]. Această situație se explică, în primul

---

[23] J.L. Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins. Contribution à l'histoire des relations internationales dans l'Orient islamique de 1514 à 1524*, Istanbul, 1987, p. 340.

[24] H.G. Yürdaydîn, *Kanuni'nin cülüsü ve ilk seferleri*, Ankara, 1961, p. 16; T. Gökbilgin, *op.cit.*, p.6; J.L. Bacqué-Grammont, *op. cit.*, p. 231–234, 273, 340–341.

[25] Vezi întreaga discuție reactualizată după aproape două decenii de la lucrarea lui J. Matuz, *Der Verzicht Süleyman des Prächtigen auf die Annexion Ungarns*, „Ungarn-Jahrbuch", 5, 1974–1975, p. 38–45 la P. Fodor, *op. cit.*, p. 275–279.

rând, prin politica lui Süleyman și prin manifestările ei contradictorii, care nu-i ajută pe cercetători să-i înțeleagă schimbările și deciziile.

Trecând în revistă desfășurarea evenimentelor între 1526–1541, ne confruntăm cu inconsecvența politicii otomane. Aceasta îndreptățește, parțial, cele două teorii despre retragerea lui Süleyman Kanunî din Ungaria după victoria de la Mohács. Prima teorie, susținută de o serie de cercetători, explică această retragere prin dorința sultanului de a conferi Ungariei un statut asemănător celui al Țărilor Române aflate sub suzeranitatea sa. Desfășurarea evenimentelor, mai ales după moartea regelui Ioan Zápolya, l-au obligat însă să-și schimbe concepția inițială[26]. De altfel o serie de autori au adăugat liniilor mari ale teoriei menționate precizări și interpretări proprii. Cert este faptul că, pe lângă cercetătorii unguri, o serie de istorici, printre care H. Inalcik, M. Berindei și G. Veinstein, au susținut că planul original al sultanului a prevăzut vasalizarea Ungariei[27]. A doua teorie, pe care am susținut-o cu ani în urmă[28], pune accentul pe aplicarea metodelor clasice de cucerire treptată și de încorporare a Ungariei în Imperiul otoman. De altfel o serie de documente otomane publicate de curând[29] ne îndreptățesc să susținem în continuare această teorie.

Toate explicațiile oferite până acum de istoriografie converg spre alcătuirea unui complex de factori, care au influențat, în anumită măsură, decizia sultanului. Fără îndoială că factorul politic pare să fi jucat un rol decisiv în adoptarea măsurilor caracteristice pentru parcurgerea primei etape de instaurare a dominației asupra Ungariei și Transilvaniei. Fiecare factor, fie de ordin militar, economic ori demografic, a contribuit în felul lui la alegerea soluției politice în vederea reglementării poziției Transilvaniei și Ungariei față de Imperiul otoman. Renunțarea temporară la anexarea Ungariei și a Transilvaniei s-a

---

[26] *Ibidem*, p. 275–276.

[27] H.Inalcik, *op. cit.*, p. 35; M Berindei, G. Veinstein, *L'Empire ottoman et les pays roumains 1544–1545. Étude et documents*, Paris-Cambridge, 1987, p. 27; G. Veinstein, *La politique hongroise du sultan Süleyman et d'Ibrahim pacha à travers deux lettres de 1534 au roi Sigismond de Pologne*, „Acta Academiae Scientiarum Hungaricae", 33, 2–4, 1987, p. 177–185.

[28] Cr. Fenești, *op. cit.*, *loc. cit.*,; pentru grupul de susținători ai cuceririi treptate vezi P. Fodor, *op. cit.*, p. 277–279.

[29] *Ibidem*, p. 315–323, 335–345.

datorat, prin urmare, nu numai rezistenței locale, razei limitate de acțiune a armatei otomane și a anotimpului înaintat[30], epuizării resurselor demografice necesare colonizării și islamizării unor teritorii întinse[31], ci, mai ales, deficienței de aprovizionare cu hrană[32] și efortului financiar pe care-l impunea întreținerea administrației și a trupelor de ocupație[33]. Transformarea Ungariei și Transilvaniei în state supuse, iar nu în provincii obișnuite ale Imperiului otoman, hotărâre adusă la cunoștința nobilimii ungare cu prilejul intrării sultanului în cetatea Pesta (1526), reprezintă metoda clasică la care au recurs otomanii în cursul expansiunii lor în Peninsula Balcanică și Europa Centrală. Fiind precedată de raidurile trupelor de akindjii și urmată apoi de expediții de pradă, lupta de la Mohács reprezintă începutul procesului de instituire treptată a suzeranității otomane în condițiile în care, spre sfârșitul anului 1526, izbucnise lupta pentru tronul Ungariei între Ioan Zápolya și Ferdinand I de Habsburg. Folosindu-se, așadar, de luptele dinastice și religioase, de conflictele existente în sânul nobilimii din Transilvania și Ungaria, sultanul a căutat să-și impună candidatul la tronul ungar în virtutea calității sale de arbitru al situației create de moartea regelui Ludovic al II-lea. Acțiunea de atragere a lui Ioan Zápolya în lupta împotriva Habsburgilor, desfășurată în cursul tratativelor secrete de la sfârșitul lunii noiembrie 1526[34], s-a datorat nu numai faptului că voievodul Transilvaniei nu a luat parte la bătălia de

---

[30] Vezi interpretările lui G. Perjes, *Az országút szélére vetett ország. A magyar állam fennmaradásának kérdése a Mohácstól Buda elestéig terjedö időben*, „Kortárs", 11, 1971, p. 1793–1803, 12, 1971, p. 1952–1959, 1, 1972, p. 118–131, cf. J. Matuz, *op. cit.*, p. 39; P. Fodor, *op. cit.*, p. 293.

[31] I. Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays Roumains*, în „Revue des Études Sud-Ést Européennes", 1, 1972, p. 78.

[32] A von Gévay, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte...*,Wien 1837, p. 7: ...hyems infesta quae prae foribus erat, et victualium defectus qui nos abire cogebat".

[33] Explicație dată de Gy. Káldy-Nagy, *Szulejmán*, p. 179; J.Matuz, *op. cit.*, p. 39.

[34] *Ibidem*, p. 41. Vezi interpretarea dată știrilor consemnate de către Gheorghe Szerémi în legătură cu solia trimisă de otomani lui Ioan Zápolya și P. Fodor, *op. cit.*, p. 295.

la Mohács, ci mai ales poziției sale de reprezentant al partidei antihabsburgice. Există date sigure, care dovedesc faptul că Poarta a avut nevoie de Ungaria din motive politice și economice. Poarta conta pe grânele din Ungaria pentru procurarea proviziilor suplimentare[35] necesare purtării expedițiilor în regiuni îndepărtate. De altfel Poarta hotărâse expediția împotriva Vienei încă înaintea plecării lui Ieronim Laski, solul regelui Zápolya, din toamna anului 1527. Atragerea lui Zápolya de către Poartă, care a avut loc după manifestarea primelor intenții ale lui Ferdinand I de Habsburg de a ocupa tronul Ungariei, trebuie interpretată în egală măsură ca un precedent favorabil și un temei al cererilor de ajutor adresate Porții, în octombrie 1527, de către Ioan Zápolya. Fiind socotit, în ceremonialul otoman, ca o favoare deosebită acordată de sultan în calitatea sa de calif[36], actul de supunere solemnă de la 19 august 1529 al lui Ioan Zápolya reprezintă momentul final al procesului de impunere a suzeranității otomane. Acesta a pecetluit, astfel, o perioadă de lupte și tratative diplomatice. Instaurarea unui regim al suzeranității otomane — similar celui din Țara Românească și Moldova — caracterizat prin existența unui legământ, *ahd*, consemnat în mod solemn în actul *ahdname*, a fost o soluție avantajoasă, e drept temporară, de reglementare a relațiilor Imperiului otoman cu Transilvania și Ungaria. În concepția juridică islamică exista o anumită preferință pentru instituirea, pe cale pașnică, a suzeranității asupra țărilor nemusulmane, transformate, astfel, în ținuturi ale păcii — *dar ul sulh*[37]. Plata *kharadjului,* precum și promovarea aceleiași politici externe cu cea dusă de puterea protectoare (prieten al prietenului și dușman al dușmanului/dostuna dost ve düşmanîna düşman) au reprezentat, în cazul Transilvaniei și Ungariei, ca de altfel în cazul tuturor țărilor nemusulmane silite să accepte suzeranitatea Porții,

[35] Menționarea posibilelor greutăți de aprovizionare ale armatei otomane de Ibrahim pașa la E. Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. II/1, doc. nr. XXXIX, p. 64; pentru obligațiile de aprovizionare ale teritoriilor învecinate regiunilor unde se purta războiul vezi M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 23.

[36] J. Matuz, *op. cit.*, nota 34, p. 42.

[37] I. Matei, *op. cit.*, p. 68, 74; J. Matuz, *op. cit.*, p. 42.

condițiile și garanțiile de respectare a autonomiei lor. Din punct de vedere juridic însă, Poarta a considerat Ungaria și Transilvania drept teritorii cucerite prin victoria de la Mohács și care-i aparțineau *de iure*. Pe acest considerent s-a întemeiat, de altfel, explicația dată de Ayas pașa ambasadorului lui Ferdinand I de Habsburg în legătură cu recucerirea, în decembrie 1536, a cetății Cașovia (Košice) de către Ioan Zápolya. Așadar, recuperarea unor cetăți ocupate de către Habsburgi a fost considerată ca o acțiune legitimă de reintegrare a teritoriilor ce aparțineau Imperiului otoman[38]. Această concepție a fost susținută deopotrivă de marele vizir Ibrahim pașa în scrisoarea adresată între 17–20 decembrie 1530[39] lui Ferdinand I de Habsburg, ca și de sultanul Süleyman Kanunî, care a repetat-o, de câte ori i s-a ivit ocazia, în corespondența sa cu Ferdinand I și Maximilian al II-lea[40].

În 1532, cucerirea Vienei nu mai putea fi o soluție pentru a rezolva, din punctul de vedere al strategiei otomane, situația Ungariei și Transilvaniei. Politicii otomane i s-au impus alte priorități: reactualizarea conflictului cu Iranul, precum și necesitatea unei prezențe mai active în Mediterana[41], cerință susținută de unii demnitari otomani. În privința Ungariei și a Transilvaniei, Poarta a preferat să-și păstreze poziția dobândită și s-o extindă cât mai mult cu putință. Primul efort s-a îndreptat spre neutralizarea lui Ferdinand, principalul ei adversar, cu care a încheiat în 1532, o pace ambiguă. Această pace, care nu a fost niciodată anunțată în mod formal, a fost interpretată adesea ca un moment de cotitură în politica sultanului Süleyman față de Ungaria și Transilvania. Modificarea de conținut a politicii față de Habsburgi s-a întemeiat pe acceptarea tacită de către Poartă a unei stări de fapt: împărțirea regatului dispărut la Mohács între Ferdinand I și Ioan Zápolya.

---

[38] P. Fodor, *op. cit.*, p. 300).

[39] Vezi F. Babinger, *Die älteste türkische Urkunde des deutsch-osmanischen Staatsverkehrs*, „Der Islam", 10, 1920, p. 141–142.

[40] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V, Ferdinand I und Maximilian II*, Viena, 1983, doc. nr. 2, 6, 7, 19, 20, 27, 34.

[41] D.M. Vaugham, *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances 1350–1700*, Liverpool, 1954, p. 118; I. Soysal, *Türk-Fransîz münasebetlerinin ilk devresi*, „Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi", 3, 5–6, 1951–1952, p. 69.

În realitate, Süleyman nu a renunțat niciodată la drepturile și pretențiile sale asupra Ungariei. El a refuzat, în mod categoric, în cursul tratativelor de pace purtate cu reprezentanții lui Ferdinand, să recunoască faptul că era forțat să împartă Ungaria cu acest suveran. Contraargumentul folosit se referea la proprietatea sa asupra Ungariei, pe care o delegase regelui Ioan Zápolya.

Pe de altă parte, declarațiile demnitarilor otomani au transpus pe planul superior al dreptului și al moralei temporizarea rezolvării definitive a masei succesorale rămase de pe urma regatului ungar.

Semnificativă în acest sens este expunerea asupra politicii față de Ungaria și Transilvania, pe care au făcut-o marele vizir Ibrahim pașa și sultanul Süleyman în scrisorile adresate, în februarie-martie 1534, regelui Poloniei, Sigismund I Jagello[42]. Au fost invocate pe rând: respectarea voinței nobilimii din Ungaria și Transilvania, dreptul de alegere liberă a principelui[43], mila, compasiunea față de supușii din țările amintite, generozitatea suveranului otoman, toate acestea învăluind într-o tăcere deplină adevăratele calcule politice. Argumentele enumerate decurgeau în mod nemijlocit și din interpretarea de ordin juridic pe care Poarta a conferit-o urmărilor campaniei de la Mohács.

Dreptul spadei legitima, deci, cucerirea totală și ireversibilă a Ungariei, precum și autoritatea sultanului asupra destinului fostului regat. Acesta își pierduse orice autonomie, padișahul devenind arbitrul suprem cu dreptul virtual de intervenție în momente de criză. În astfel de împrejurări s-a realizat mai întâi vasalizarea Ungariei sub Ioan Zápolya, mai apoi cea a principatului Transilvaniei sub Ioan Sigismund Zápolya. Soluția vasalizării a însemnat, așadar, menținerea conducătorilor locali, excluzând din principiu guvernarea cu ajutorul unor supuși străini, respectiv orice drept al lui Ferdinand I de Habsburg[44], al reprezentanților sau aderenților săi în Ungaria și Transilvania.

---

[42] G. Veinstein, *La politique hongroise...*, p. 181–185.

[43] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter aus dem Haus-,Hof und Staatsarchiv zu Wien*, Viena, 1986, doc. nr. 1, p. 3

[44] G. Veinstein, *op. cit.*, p. 183.

Pentru a-și menține și extinde pozițiile ocupate în Ungaria, Poarta a recurs la următoarele metode:

a) Intervenția directă și influențarea situației politice din Ungaria s-a aflat în strânsă legătură cu impunerea consecventă și repetată a unui candidat (Ioan Zápolya, apoi Ioan Sigismund Zápolya) la cârma țării, care să anuleze măcar formal pretențiile lui Ferdinand I de Habsburg. Ajutorul acordat lui Ioan Zápolya a fost însoțit de o supraveghere strictă încredințată lui Aloisio Gritti, devenit de fapt guvernatorul țării[45]. Această metodă a inclus nu numai amenințări și promisiuni în vederea constituirii unei facțiuni nobiliare prootomane puternice, ci a constat și în atragerea lui Petru Perényi, dornic să dețină puterea în stat[46].

b) Menținerea și extinderea prezenței militare în Ungaria, care au asigurat apoi, în 1541, cucerirea și ocuparea rapidă a centrului țării. Aceasta a început de fapt în 1521, când a fost distrusă prima linie de apărare croato-ungară prin ocuparea cetăților Šabac, Zemun și Belgrad. După Mohács, a fost ocupată regiunea Srem, pentru ca ulterior, în 1529, o serie de localități (Osijek, Bács, Félegyháza) să fie transformate în baze de atac ale armatei otomane. De altfel și în puncte strategice importante din interiorul Ungariei (Pesta, Székesfehérvár) au fost cantonate garnizoane otomane, al căror efectiv era apreciat de Aloisio Gritti, în 1534, la 6 000 de soldați[47]. Singurul câștig militar al Porții până în 1536 a fost numai controlul instituit asupra drumului spre Buda. Constatarea nu a fost prea îmbucurătoare pentru marii demnitari otomani dat fiind că Ferdinand ocupase poziții ferme în jurul cetății Buda, iar menținerea lui Ioan Zápolya la cârma țării costase Poarta eforturi prea mari.

Metodele folosite nu au avut rezultatele scontate. A eșuat încercarea de a se influența societatea ungară, asasinarea lui Gritti de către

---

[45] A. Decei, *Aloisio Gritti au service de Soliman le Magnifique d'après des documents turcs inédits (1533–1534)*, „Anatolia Moderna", III, p. 19–213.

[46] Detalii la P. Fodor, *op. cit.*, p. 300.

[47] A von Gévay, *Urkunden und Aktenstücke...*, Viena 1834, p. 48 cifră comunicată ambasadorului Cornelius Duplicius Schepper. Discuția asupra veracității și calității acestei știri la P. Fodor, *op. cit.*, p. 302—303.

magnați fiind o dovadă în acest sens. Totodată, lipsa bazei sociale capabile să sprijine dominația otomană a pus în evidență caracterul inoperant al soluției adoptate în 1529. Neputința celor doi pretendenți la tronul Ungariei — Ioan Zápolya și Ferdinand I de Habsburg — de a-și adjudeca, printr-o victorie decisivă pe câmpul de luptă, succesiunea integrală deschisă de dispariția regelui Ludovic al II-lea i-a silit să recurgă la un compromis politic. S-a ajuns astfel la încheierea tratatului secret de la Oradea, din 24 februarie 1538, în virtutea căruia, la moartea lui Ioan Zápolya, Ferdinand I de Habsburg devenea automat stăpânul Transilvaniei și Ungariei. După unele opinii, s-ar părea că sultanul Süleyman ar fi aflat de încheierea acestei înțelegeri, fiind chiar la curent cu unele prevederi. În discuția purtată de Süleyman cu marele vizir Lütfi pașa cu privire la tratatul de la Oradea, sultanul și-a exprimat nemulțumirea atât față de încălcarea alianței cu Poarta de către Ioan Zápolya, cât și de atitudinea lui Ferdinand de Habsburg: „acești doi regi nu sunt demni să poarte coroană; nu-și respectă cuvântul; nici teama de Allah și nici frica de oameni nu i-a oprit de la violarea *ahdnameului*"[48]. În ce ne privește, preferăm să adoptăm o atitudine mai prudentă datorită lipsei unor dovezi grăitoare în această privință.

Putem presupune, deci, rațiunile trecerii sub tăcere, a abținerii de la orice reacție de ordin politic și diplomatic, în cazul în care sultanul și demnitarii săi ar fi aflat dedesubturile înțelegerii lui Zápolya cu Ferdinand. Ignorarea sa voită putea fi dictată nu numai de pragmatismul caracteristic politicii otomane, ci și de interesul de a nu crea un precedent periculos, apt să justifice și să legitimeze pretențiile lui Ferdinand la succesiunea regatului ungar.

Pe de altă parte, denunțarea, în decembrie 1539, de către Martinuzzi, a tratatului încheiat la Oradea, precum și criza politică declanșată de moartea lui Ioan Zápolya, i-au determinat pe conducătorii statului otoman să pună în aplicare intenția lor mai veche de a ocupa Ungaria. Trecerea la etapa de cucerire și ocupare propriu-zisă a fost pregătită de Süleyman Kanunî sub pretextul respectării voinței defunctului rege de

[48] Vezi I.H. Uzuncarşîlî, *Osmanlî Tarihi*, vol. II, Ankara, 1949, p. 482 și după el T. Gemil, *Românii și otomanii*, p. 187.

a-și vedea fiul, Ioan Sigismund, urmându-i la domnie. Constituindu-și, cu grijă, o imagine cât mai morală și înduioșătoare, de protector al unei văduve și al unui copil în scutece, sultanul a adoptat, în același timp, măsuri strategice de ocupare militară imediată. Din ordinul său, cu puțin timp înainte de ocuparea cetății Buda, a fost întocmită lista fortificațiilor de importanță strategică deținute de marii demnitari[49] ai lui Ioan Zápolya, care aveau puterea de decizie în stat: Juraj Utješenović/Martinuzzi, Bálint Török, Petru Petrovici, István Werböczy și Orbán Bátthyány. Aceștia au alcătuit solia, care a îndeplinit cererea sultanului de a-l prezenta pe copilul Ioan Sigismund, la 29 august 1541, în tabăra de la Óbuda. De altfel nici sechestrarea lor, vreme de șapte zile, și nici amenințarea lor cu moartea proferată de sultan, nu poate fi interpretată doar ca o simplă întâmplare. Acest fapt ne îndreptățește să împărtășim părerea lui Pál Fodor, editorul acestui „recensământ" cu caracter strategic, care susține că ne aflăm în fața planului de ocupare a Ungariei[50]. În sprijinul acestei opinii putem invoca o metodă clasică de ocupație otomană. Aceasta a constat tocmai în fortificarea centrelor necesare menținerii forțelor de ocupație, acțiune însoțită în același timp de dărâmarea cetăților care puteau deveni centre locale de rezistență. Faptul că planul a cuprins cetăți vitale pentru supravegherea drumului spre Buda, ocuparea Ungariei și izolarea Transilvaniei de posesiunile habsburgice[51], precum și numele posesorilor acestor cetăți, pune în lumină caracterul său strategic prin excelență.

Acest plan a fost, probabil, punctul de plecare pentru discuțiile pe care Juraj Utješenović/Martinuzzi le-a purtat, în stare de detenție, cu sultanul Süleyman. Același plan a contribuit și la scindarea autorității centrale în principatul autonom, precum și la fracționarea stăpânirii efective asupra Transilvaniei, Banatului și a unei părți din Partium. Süleyman a recurs la un bluff veritabil pentru a-și masca pregătirile și etapele de realizare a planului de cucerire, devenit actual la moartea lui Ioan Zápolya, o dată cu încercarea voievozilor Ștefan Mailat și Eme-

[49] P. Fodor, *op. cit.*, p. 315–323.

[50] *Ibidem*, p. 324.

[51] A. Várkonyi, *Erdélyi változások*, Budapesta, 1984, p. 15.

ric Balassa de a angrena Transilvania în sistemul de alianțe ale Habsburgilor[52]. Bluff-ul a debutat printr-o măsură de derutare și inducere în eroare a demnitarilor statului, care trebuia cucerit. Această măsură a fost necesară pentru că toamna anului 1540, când s-au petrecut evenimentele amintite, nu a fost prielnică începerii campaniei din Ungaria. Recunoașterea lui Ioan Sigismund Zápolya ca suveran al Ungariei, la intervenția expresă a regelui Poloniei și la cererea solilor trimiși la Istanbul[53], a fost, pe de o parte, o măsură adoptată pentru a câștiga răgazul necesar declanșării expediției în condiții favorabile, iar, pe de altă parte, singura cale de a menține unitatea statului, care trebuia cucerit în întregime. Experiența politică dobândită în timpul domniei lui Ioan Zápolya l-a convins pe Süleyman că, în Ungaria, suveranul legitim era un factor însemnat de coeziune a țării[54]. Cum planul inițial de cucerire avea în vedere Ungaria în hotarele sale de la 1526, inclusiv Transilvania și Partium, unitatea regatului trebuia menținută prin existența unui suveran, fie el și un copil în scutece. Pe aceste considerente s-a întemeiat, așadar, respingerea tendințelor separatiste din Transilvania, din 1540–1541, pe care, în alte condiții, Süleyman le-ar fi încurajat. În paralel cu „sprijinul" și „protecția" acordată noului suveran, Süleyman a desfășurat o campanie abilă de dezinformare. Inducerea în eroare, precum și abaterea atenției cercurilor politice și diplomatice de

---

[52] J. Szalay, L. Baróti, *A magyar nemzet története*, vol III, Budapesta 1897, p. 60—67; G. Szekfü, *Magyar történet*, vol. IV, Budapesta, f.a., p. 38–40; A. Veress, *Izabella királyné 1519–1559*, Budapesta, 1901, p. 301–328; R. Ciocan, *Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol-Quintul*, București, 1945, p. 147—150.

[53] M.A. Mehmet, *Documente privind istoria României*, vol. I, București, 1976, nr. 21, p. 32: „De asemenea, venind la Pragul fericirii mele și solii sus-numitului crai Ianoș și aducând o scrisoare de la notabilii de acolo, ei se rugaseră ca crăiia să fie acordată fiului lui Ianoș. Întrucât și domnia voastră doriți aceasta, s-a socotit potrivit să i se dea lui ... am dăruit în această privință solilor de acolo împărătescul *ahidname* și ei au fost trimiși în grabă la locul lor".

[54] Vezi P. Fodor, *Ungarn und Wien in der osmanischen Eroberungsideologie (im Spiegel der Tarih-i Beç Kralî — 17 Jahrhundert)*, „Journal of Turkish Studies", 13, 1989, p. 90, n. 29

la Istanbul și din Ungaria de la direcția reală a atacului otoman preconizat pentru anul 1541, s-au putut realiza datorită răspândirii de știri false, declanșării conflictelor în rândul nobilimii ungare, precum și deschiderii competiției între Bálint Török și Martinuzzi pentru funcția de guvernator al Ungariei[55]. Süleyman a acreditat ideea atacului îndreptat împotriva Vienei, explicație menită să-i liniștească pe locuitorii și demnitarii din cetatea Buda[56]. Acest plan a fost expus de altfel de episcopul de Montpellier, rezident la Veneția, în rapoartele trimise regelui Franței, Francisc I[57]. Partizanii regelui defunct s-au lăsat înșelați de sultan, care a reușit, sub pretextul primirii, în tabăra sa de la Óbuda, a regelui-copil Ioan Sigismund, să-i rețină o săptămână.

Este adevărat, că nu toți demnitarii otomani au susținut campania din 1541. Marele vizir, Lütfi pașa, ginerele sultanului, a fost mazilit, în mai 1541, pentru încercarea de a-l convinge pe Süleyman să renunțe la cucerirea Ungariei[58].

Spre deosebire de magnații Ungariei, Ferdinand I de Habsburg nu a dat crezare nici o clipă declarațiilor sultanului Süleyman. El i-a atras atenția regelui Poloniei, la 12 decembrie 1540, asupra rațiunii ascunse de subjugare a Ungariei, pe care o avea în realitate numirea lui Ioan Sigismund ca rege[59]. Prin împresurarea cetății Buda de către trupele imperiale sub comanda lui Christoph von Roggendorf, Ferdinand I i-a oferit sultanului nu numai un pretext nobil, ci și ipostaza de protector al unei văduve și al unui nou-născut. De altfel comportamentul sultanului, caracterizat de refuzul inițierii unor negocieri cu magnații unguri până la cucerirea cetății Buda și arestarea magnaților, dovedește lipsa oricărui adevăr din declarațiile referitoare la:

---

[55] G. Barta, *Vajon kié az ország* ?, Budapesta, 1988, p. 95, 98–99; P. Fodor, *Ottoman Policy* ..., p. 314.

[56] E. Charrière, *Négociations de la France dans le Lévant*, I, Paris, 1848, p. 511; A.Veress, *Izabella királyné*, p. 168.

[57] E. Charriére, *op. cit.*, p. 497, 498.

[58] *Ibidem*, p. 497.

[59] L. Ováry, *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai*, vol. II, Budapesta, 1894, doc., nr. 363; P. Fodor, *op. cit.*, p. 313.

a) „salvarea fiului regelui Ioan"

b) „el a dorit nu numai să-l protejeze, ci să-i acorde regatul amintit"[60].

Totodată, Süleyman și-a exprimat, încă în cursul primei întrevederi cu fruntașii partidei zápolyane dorința de cucerire și ocupare a Ungariei, motivând-o prin luptele interne între nobili, slăbiciunea lor militară și mai ales prin marile cheltuieli impuse de intervențiile repetate ale unei armate numeroase însărcinată să apere țara[61]. Ne lipsesc, din păcate, informații despre considerentele care l-au determinat pe Süleyman, în decurs de doar o săptămână, să renunțe la o parte a planului său inițial. Acest fapt ne intrigă cu atât mai mult, cu cât sultanul dispunea de premisele necesare ocupării integrale a fostului regat ungar: el îi arestase pe capii partidei lui Ioan Zápolya și ocupase, la 29 august 1541, cetatea Buda. Izvoare, precum scrierile lui Verancsics și raportul lui Porembski, secretarul reginei Isabella, nu ne îngăduie să înțelegem schimbarea de decizie și inconsecvența sultanului Süleyman. Nu ne putem pronunța, așadar, asupra tuturor considerentelor care au dus, pe de o parte, la întemnițarea la Yedikule a lui Bálint Török[62] iar, pe de altă parte, la eliberarea celorlalți capi ai partidei zápolyane: Martinuzzi, Petrovici, Werböczy și Batthyány de către sultan. Nu putem presupune încă nici cauza renunțării la unele provincii ale fostului regat, menite să fie ocupate (de ex. Transilvania, Banatul, Partiumul). S-ar putea însă, ca în timpul întrevederii lui Martinuzzi cu sultanul Süleyman, episcopul de Oradea să fi contribuit în mod decisiv la adoptarea unei astfel de hotărâri.

Știm sigur că, în săptămâna de după cucerirea cetății Buda, au avut loc discuții numeroase atât între factorii de decizie ai politicii otomane cât și între aceștia și nobilii captivi. După mărturia secretarului reginei Isabella, care nu a putut lua parte la discuții, ele s-ar fi referit la probleme vitale, decurgând din ocuparea Budei de către otomani. Este

---

[60] E. Charriére, *op. cit.*, p. 498.

[61] L. Szalay, *Verancsis Antal...összes munkai I. Történelmi dolgozatok deák nyelven*, Pesta, 1857, p. 166; G. Barta, *Vajon kié az ország?* p. 96–97.

[62] J.A. Bessenyei, *A Héttorony foglya. Török Bálint*, Budapest, 1986.

vorba de soarta și viitorul reginei și al fiului ei, de eventualitatea executării capilor partidei zápolyane și de posibilitatea eliberării Isabellei, a lui Ioan Sigismund și a unor nobili[63].

Putem să ne raliem doar supoziției lui Pál Fodor, potrivit căreia Süleyman și-ar fi schimbat de câteva ori hotărârea în privința Transilvaniei și a Partium-ului între 29 august și 4 septembrie, dată la care i-a expediat lui Ioan Sigismund steagul de învestitură. După părerea lui Pál Fodor, soliile trimise de sultan Isabellei par să fie indicii în acest sens[64]. Din însemnările lui Porembski rezultă, că propunerea inițială, trimisă printr-un ceauș, de acordare a regiunii de lângă Tisa împreună cu Transilvania a fost modificată. La interval de numai o zi oferta lui Süleyman s-a redus doar la Transilvania și la ordinul de părăsire a castelului Buda de către regină[65].

[63] A. Veranesics, *op. cit.*, I, p. 168–169.
[64] P. Fodor, *op. cit.*, p. 326.
[65] A. Veranesics, *op. cit.*, p. 170–172.

II. CONSTITUIREA PRINCIPATULUI AUTONOM SUB SUZERANITATEA PORȚII

Faptul că sultanul i-a eliberat atât de târziu pe sfetnicii reginei Isabella (4 septembrie 1541) pare să confirme ipoteza lui Pál Fodor[1], conform căreia soarta acestor demnitari a fost ultimul punct rămas în suspensie, ultima stavilă în calea adoptării unei decizii de către sultan. Acest fapt dovedește, totodată, că Süleyman s-a hotărât cu greu și a adoptat târziu o soluție în privința Transilvaniei, Banatului și a Partium-ului. Din cele câteva date puse la dispoziție de izvoarele vremii, știm acum că, la 4 și 5 septembrie 1541[2] a avut loc, în mod formal, acțiunea de instaurare separată, pe provincii istorice, a suzeranității Porții. Este vorba de instituirea relațiilor de dependență și de învestitură, care s-a desfășurat simultan atât pentru Transilvania cât și pentru Banat, ele fiind definitorii pentru prima etapă a procesului de

[1] P. Fodor, *op. cit.*, p. 326.

[2] Pentru cele două date, la care a avut loc investitura lui Ioan Sigismund în *sandjakul* Transilvania și a lui Petru Petrovici în *sandjakul* Timiș, vezi A. Veranesics, *op. cit.*, p. 171 și 172.

cucerire otomană. Prin acordarea steagului de învestitură (*sandjak*) atât lui Ioan Sigismund Zápolya pentru Transilvania, cât și lui Petru Petrovici pentru Banat, sultanul Süleyman a înlocuit nu numai *de facto*, cât și *de iure*, vechile relații de dependență față de regatul ungar —eliminat astfel din configurația politică europeană — cu un sistem nou de relații, proprii vasalității față de Imperiul otoman.

O dată cu actul său de numire (*berat-i humayun*) și steagul de învestitură, comitele de Timiș, Petru Petrovici, a primit, la 4 septembrie 1541, Timișoara, ca *sandjak*, fapt menționat nu numai de izvoarele vremii, ci și de un act otoman emis în 1545. Conform acestui document, sultanul i-a acordat lui Petrovici „cetatea Timișoara împreună cu satele și câmpiile, care-i aparțin"[3]. Instituirea, pe această cale, a unui sistem de relații noi în raport cu Poarta, deosebite de vechea subordonare a comitelui de Timiș față de regele Ungariei, a justificat intervenția ulterioară a sultanului în litigiile lui Petrovici cu nobilimea transilvană. În urma plângerilor prezentate de solul lui Petrovici, sultanul s-a folosit, în februarie 1545, de dubla sa calitate de protector și arbitru, pentru a-i ordona lui Martinuzzi să pună capăt amestecului locuitorilor din Transilvania în posesiunile primite anterior, cu berat împărătesc (*berat-i humayun*)[4], de către comitele de Timiș. Deși nu cunoaștem încă textul beratului imperial, care i-a acordat lui Petrovici stăpânirea asupra cetății Timișoara, dispunem totuși de câteva elemente capabile să ne îngăduie reconstituirea sferei de exercitare a autorității comitelui de Timiș. Unele izvoare contemporane menționează faptul că Petru Petrovici ar fi dobândit ca *sandjak* cetățile Timișoara, Caransebeș, Lugoj și Lipova[5]. Această informație nu corespunde întru totul adevărului istoric, dat fiind că, tot la 4 septembrie 1541,

---

[3] Vezi Cr. Feneșan, *op. cit.*, p. 43–45; același document a fost publicat în traducere franceză de M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 177, 244.

[4] Cr. Feneșan, *op. cit.*, *loc. cit.*

[5] Fr. Gymesi Forgách, *Magyar Historiája 1540–1572*, ed. F. Majer în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, vol. XVI, Pesta 1866, p. 2; S. Tinódi, *Erdéli Historia*, ed. A. Szilády, *Régi magyar költök tára*, vol. 3, Budapesta, 1881, p. 10 strofa 23; A. Szilágyi, *op. cit.*, nr. XXIV, p. 78.

sultanul hotărâse ca regina Isabella să stăpânească cetățile Soimuș și Lipova[6], cea din urmă fiindu-i fixată drept reședință. Pe de altă parte, datele cuprinse în documentul otoman din 1545 reduc, pentru moment, posesiunile comitelui de Timiș, la cetatea Timișoara și la pertinențele sale. Fără a modifica aparent o veche stare de lucruri — deoarece Petru Petrovici, în calitatea sa de rudă a regelui Ioan Zápolya, deținea demnitatea de comite de Timiș încă din 1534[7] —, beratul împărătesc trimis, la 4 septembrie 1541, marchează, în timp, începutul procesului treptat de cucerire a Banatului, care a fost încheiat în 1552. Confirmarea unei demnități vechi[8], deținute de partizanul cel mai constant al politicii de alianță cu Poarta, dobândește o semnificație deosebită în condițiile constituirii eyaletului Buda. Ocuparea fostei capitale a regatului ungar, împreună cu instituirea în această regiune a unei noi forțe politice și militare, care a înlocuit vechea autoritate dispărută la 1526, definesc începutul primei etape de instaurare a suzeranității otomane asupra Banatului. Luptele duse de Habsburgi pentru ocuparea Transilvaniei și Ungariei, existența unui rege-copil, contestat de o parte a nobilimii și având mereu nevoie de ajutor politic și militar, la care s-a adăugat orientarea prootomană a comitelui Petrovici, au fost condițiile favorabile, exploatate abil de sultan pentru a reglementa, potrivit intereselor sale de moment, situația Transilvaniei și Banatului.

---

[6] Vezi scrisoarea Isabellei din 18 octombrie 1541 la P. Fodor, *op. cit.*, p. 322.

[7] Petru Petrovici de Șuraklin, al cărui grad de înrudire cu familia Zápolya nu este cunoscut încă, a participat la înăbușirea răscoalei condusă de Gheorghe Doja (1514). După lupta de la Mohács, în calitate de partizan credincios al lui Ioan Zápolya a fost numit pe rând căpitan al cetății Lipova (1531), comite de Timiș (1534), fiind în 1541 unul dintre tutorii regelui-copil Ioan Sigismund. Din 1542 a fost *comes Themesiensis et parcium Regni inferiorum Hungariae*, însoțind-o, din 1551, pe regina Isabella în exilul ei polon. În 1556 a devenit, pentru scurtă vreme, guvernatorul Transilvaniei și a pregătit întoarcerea și înscăunarea lui Ioan Sigismund; vezi S. Borovszky, *Temes vármegye*, Budapesta, f.a., p. 324; *Révay nagy lexikona*, vol. XV, Budapesta, 1922, p. 407.

[8] A. Verancsics, *op. cit.*, vol. III, p. 66: „Iar până va crește fiul regelui, Petru Petrovici să aibă grijă de treburile militare și să vă apere cu arma de toți dușmanii, pe voi, care l-ați făcut ban".

Izvoarele nu sunt generoase în privința constituirii principatului autonom și a fracționării, dintru început, a autorității centrale între principe și guvernator. Dimpotrivă, ele cuprind unele contradicții în legătură cu regiunea de lângă Tisa. Este vorba de însemnările secretarului reginei, Porembski, de scrisoarea Isabellei din 17 octombrie 1541, precum și de declarațiile făcute de Martinuzzi, la 26 ianuarie 1542 în dieta de la Târgu Mureș. Atât raportul lui Porembski, cât și scrisoarea Isabellei insistă asupra faptului că, la 4 septembrie 1541, sultanul Süleyman i-a acordat lui Ioan Sigismund *sandjak*-ul Transilvania, trimițându-i în acest scop steagul (*sandjak*)[9] ca însemn al funcției și autorității sale. Regina Isabella aflase că fiul ei „a fost onorat cu numele și titlul de *sandjak* al Transilvaniei"[10], fără a obține însă diploma sa de învestitură (*berat*), care ar fi cuprins, potrivit unor zvonuri, condiții inacceptabile atât pentru ea cât și pentru Ioan Sigismund. Dacă ar fi să dăm crezare cronicilor otomane, atunci Isabella ar fi primit chiar un *ahdname* „împodobit cu aur și cu pietre scumpe", pe care defterdarul și un funcționar al cancelariei imperiale (*nișandji*) i l-ar fi înmânat[11]. Este posibil ca această diplomă să nu-i fi fost tălmăcită, fiind ulterior ascunsă cu grijă de către Martinuzzi. Totodată, declarațiile făcute de Martinuzzi în dieta de la Târgu Mureș diferă în anumite privințe de informațiile anterioare. Mențiunile referitoare la acordarea cetății Timișoara împreună cu pertinențele sale ca *sandjak* lui Petrovici sunt confirmate de alte izvoare. În schimb, diferențe esențiale privesc teritoriile încredințate spre guvernare lui Ioan Sigismund și lui Martinuzzi. Potrivit diplomei imperiale invocate de Martinuzzi, sultanul i-ar fi acordat lui Ioan Sigismund nu numai Transilvania, ci și „regiuni și părți ale Ungariei de lângă Tisa", cu excepția a patru localități: Timișoara, Oradea, Cașovia (Košice) și Făgăraș, ultimele trei aparținând, cu pertinențele lor, lui Martinuzzi. De altfel, până la majoratul lui Ioan Sigismund, episcopul de Oradea obținuse

[9] *Ibidem*, I, p. 171.

[10] Vezi scrisoarea la P. Fodor, *op. cit.*, p. 327.

[11] Vezi I. Pecevi, *Tarih*, vol. I, Istanbul, 1864–1865, p. 232.

guvernarea Transilvaniei și a Partium-ului[12], precum și dreptul de a încasa personal și de a preda *kharadj*-ul principatului autonom, fixat la un cuantum de 10 000 de galbeni.

Majoritatea izvoarelor otomane ne oferă date aproape identice cu privire la componența teritorială a principatului autonom. Începând cu *fethname* din 1541[13], aceste izvoare menționează faptul că sultanul Süleyman i-a acordat Transilvania lui Ioan Sigismund Zápolya. Excepție face — în mod îndreptățit — cronica scrisă de marele vizir Lütfi pașa. După acest autor, surghiunit, la data cuceririi Budei, la hassul său de la Dimotica, sultanul i-ar fi dat spre guvernare lui Ioan Sigismund „Transilvania împreună cu împrejurimile sale"[14]. Căzut în dizgrație, Lütfi pașa pare să fi consemnat, mai degrabă, știri vehiculate în legătură cu dezmembrarea, în septembrie 1541, a regatului ungar dispărut la Mohács. Spre deosebire de Lütfi pașa, alți patru cronicari otomani — printre care și un contemporan al acestor evenimente — fac o serie de precizări interesante, confirmate de documentele de cancelarie emise în numele sultanului Süleyman cu privire la Transilvania și la modul de cedare a guvernării și administrării acesteia lui Ioan Sigismund Zápolya. În calitate de șef al cancelariei lui Süleyman Kanunî (*reis-efendi*) și de caligraf însărcinat cu trasarea monogramei sultanului (*nișandji*) pe toate actele emise, Mustafa Djelalzade a inclus, în cronica sa, informații identice cu declarațiile sultanului în legătură cu Transilvania și statutul său, consemnate în scrisorile trimise suveranului de la Viena și stărilor privilegiate ale principatului din anii 1551–1553. Djelalzade a susținut că Süleyman „a dăruit *vilaietul Erdil* (țara Transilvaniei) ca *sandjak* fiului lui Ioan"[15]. Ulterior, informația a fost contaminată în secolul al XVII-lea cu o altă știre privind

---

[12] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési emlékek*, vol. I, Budapesta, 1875, doc. nr. XXIV, p. 77—78.

[13] A. Feridun, *Münșe'atü's-selatin*, vol. I, p. 488–490.

[14] Lüfti Pașa, *Tevarih-i al-i Osman*, ed. Ali, Istanbul, 1923, p. 388.

[15] M. Djelalzade, *Tabakat ül-Memalik ve derecat ül-Mesalik*, ed. S. Tökdemir, Istanbul, 1937, p. 173, ed. trad. M. Guboglu, M. Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I, București, 1966, p. 272. Vezi și ed. Petra Kappert, *Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 bis 1557*. Wiesbaden, 1981, p. 344b.

posesiunile Lipova și Soimuș, acordate de Süleyman reginei Isabella. Suprapunerea celor două știri este ilustrată de *Epopeea lui Süleyman Kanunî* (*Süleymanname*) întocmită de Abdul-Aziz Efendi, cunoscut sub numele de Karaçelebizade. Ioan Sigismund ar fi primit „*un sandjak* din vilaietul Transilvaniei[16], știre pe care Karaçelebizade o localizează, într-o altă cronică a sa, în regiunea Lipova[17]. În realitate, cetatea Lipova a fost acordată, în septembrie 1541, reginei Isabella ca posesiune și reședință.

Atât cronicile otomane cât și multe ordine și scrisori ale sultanului Süleyman Kanunî confirmă identitatea modului și condițiilor de acordare a Transilvaniei lui Ioan Sigismund, cu cele ale învestirii lui Petru Petrovici în *sandjak*-ul Timiș sau ale lui Martinuzzi în *sandjakul* alcătuit din cetățile Oradea, Cașovia (Košice) și Baia Mare[18]. De altfel istoriografia veche (R. Goos)[19] și recentă (P. Fodor)[20] au sesizat nuanța de subordonare strânsă, apropiată de regimul unei semicuceriri, pe care a implicat-o asimilarea Transilvaniei cu *sandjakul*, unitatea administrativ-militară de bază a Imperiului otoman. Adoptarea acestor soluții tranzitorii, care a premers întotdeauna încorporarea teritoriilor vasale, a fost impusă de criza profundă din Ungaria și de ineficiența vasalizării regatului ungar. Formulele aparent stereotipe din actele otomane emise mai ales în anii 1551–1553 de genul: „potrivit vechiului obicei țara Transilvaniei este *sandjakul* robului meu, fiul craiului" sau „țara Transilvaniei i s-a acordat ca *sandjak*"[21], au fost folosite din nou într-o

---

[16] Karaçelebizade, *Süleymanname*, ed. M. Guboglu, M. Mehmet, *op. cit.*, p. 537.

[17] Karaçelebizade, *Ravdat iil-Ebrar*, ed. M. Guboglu, M. Mehmet, *op. cit.*, p. 547: „i s-a dăruit ... *sandjakul* numit Lipova, din Transilvania".

[18] G. Barta, *Vajon kié az ország ?*, p. 100–101.

[19] R. Goos, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*, Viena, 1911, p. 93.

[20] P. Fodor, *op. cit.*, p. 326–329.

[21] Vezi A.C. Schaendlinger, C. Römer, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte Beamte, Richter*, vol. 2, doc. nr. 10–14, p. 20, 23, 24, 25, 27; pentru ordine adresate domnilor Țării Românești și Moldovei, reginei Isabella și pentru conceptele originale publicate de Schaendlinger, vezi *Topkapî Sarayi Müzesi Kütüphanesi, Koğuşlar 888* filele 22–25 r, 75 v, 76 v, 78 v; Arhivele Statului București, *Colecția Microfilme Turcia*, rola 48, c. 22—26, 76, 79.

epocă în care încetase suzeranitatea Porții asupra principatului autonom. Departe de a fi o simplă coincidență, revenirea la asemenea formule în ordinele adresate stărilor, reginei Isabella și autorităților din principat în anii 1551–1552 a avut menirea de a contribui la înlăturarea stăpânirii habsburgice asupra Transilvaniei. Rememorarea, pe această cale, a statutului Transilvaniei de stat mai mult decât vasal Porții, care-i aparținea de drept în virtutea *ius gladii* , trebuia să argumenteze necesitatea reintegrării țării în sistemul de alianțe ale Porții. Dreptul spadei invocat de sultanul Süleyman în scrisorile oficiale adresate regelui Poloniei în 1534[22] cât și lui Ferdinand I de Habsburg în 1541, 1547, 1554 etc.[23], precum și regelui Franței, Henric al II-lea[24], a fost folosit ca armă pentru apărarea dominației otomane în Europa Centrală. După 1541, proclamarea acestui drept a contestat, în primul rând, competența lui Ioan Zápolya de a decide soarta și aliațele unei țări, care niciodată nu i-a aparținut deplin[25]. A fost doar o încercare de a se anula, astfel, efectele tratatului, încheiat în 1538 la Oradea. Dar ce au înțeles marii demnitari otomani sub numele de Transilvania și în ce chip s-au folosit de procesul de desprindere a voievodatului de regatul ungar dispărut la Mohács ?

A. Transilvania, entitate geopolitică în calculele europene ale Porții

Transilvania a reținut atenția cronicarilor otomani și a devenit obiectul declarațiilor oficiale otomane în situații critice, de contestare și înlăturare parțială de către Habsburgi a dominației Porții asupra

---

[22] G. Veinstein, *La politique hongroise*, p. 181.

[23] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I und Maximilian I.*, doc. nr. 2, p. 5–6, doc. nr. 6, p. 12, doc. nr. 19, p. 47: „imdi Erdel vilayeti benüm şemşir-i zafer me'asirümle feth olmuş".

[24] I. Karácson, *Török-Magyar Oklevéltár 1533–1789*, Budapesta, 1914, doc. nr. 3, p. 33, doc. nr. 5, p. 35.

[25] E.D. Petritsch, *Die Ungarnpolitik Ferdinands I. bis zu seiner Tributpflichtigkeit an die Hohe Pforte*, Dissertation, Viena, 1979, p. 211.

Europei Centrale. Este vorba, așadar, nu numai de încercarea lui Ferdinand I din 1541 de a anexa Ungaria și de a atrage, prin Ștefan Mailat, Transilvania în sfera sa de influență, ci și de ocuparea principatului de către trupele imperiale în urma abdicării reginei Isabella, din 21 iulie 1551. De altfel cronicarii din secolul al XVI-lea au știut, la fel de bine ca și sultanul Süleyman și marii săi demnitari, că Transilvania a fost o țară aparte, respectiv o provincie istorică, dispunând de o organizare politico-administrativă proprie *(voievodat)*, deosebită de Ungaria, de care a fost legată prin suveranul regatului distrus la Mohács.

Este semnificativ faptul că, începând cu jumătatea secolului al XVI-lea, cronicarii otomani i-au recunoscut Transilvaniei — la fel ca și celorlalte două țări române — calitatea de țară, respectiv de stat prin termenul *vilayet* sau *eyalet*[26]. În raport cu mulțimea și calitatea informațiilor de care au dispus la vremea lor, acești autori au pus în evidență individualitatea istorică a Transilvaniei, adăugându-i de cele mai multe ori conotații referitoare la forma sa de guvernare anterioară dezmembrării definitive a regatului ungar din 1541. Ibrahim Peçevi a indicat în cronica sa, în mod succesiv, mai întâi bănia (banat)[27] și apoi voievodatul ca formă de guvernare a Transilvaniei[28] în momentul transformării sale formale în principat autonom, în septembrie 1541. Juxtapunerea acestor termeni folosiți la un interval de aproape 200 pagini în cronica lui Peçevi ne poate deruta la o primă vedere. Cazul s-a repetat, însă, și cu două acte emise în numele sultanului Süleyman în septembrie 1540 și în septembrie 1541. Primul act a consfințit numirea lui Ioan Sigismund Zápolya în voievodatul Transilvaniei, cel de al doilea, *fethname* din 1541, a anunțat acordarea băniei Transilvaniei aceluiași principe. Folosirea proprie a termenului de voievodat a fost impusă chiar de destinatarul scrisorii sultanului, voievodul Ștefan Mailat, care revendicase pentru sine Transilvania la

---

[26] Vezi M. Djelalzade, *op. cit.*, trad. M. Guboglu, *op. cit.*, p. 272, Karaçelebizade, *Süleymanname*. p. 537; Mehmed bin Mehmed, *Nuhbet ut-tevarih ve'l ahbar*, ed. trad. M. Guboglu. *op. cit.*, p. 413.

[27] I. Peçevi, *op. cit.*, p. 225.

[28] *Ibidem*. p. 413.

moartea lui Ioan Zápolya. Refuzând să-i acorde lui Mailat voievodatul Transilvaniei *(Erdel vilayetinün voyvodalîgî)*, sultanul și-a motivat hotărârea prin atribuirea întregii succesiuni politice a defunctului Ioan Zápolya fiului său minor Ioan Sigismund[29]. Acest exemplu denotă faptul că, în funcție de necesitățile momentului politic, declarațiile Porții au făcut distincția clară și necesară între voievodatul Transilvaniei și regatul ungar.

Pe de altă parte, dregătorii cancelariei sultanului Süleyman au recurs, la fel ca și Ibrahim Peçevi, la termenul de *bănie/banlîk* când i-au comunicat marelui vizir Hadîm Süleyman pașa, în scrisoarea de cucerire, numirea lui Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania: „i-am acordat *bănia* (guvernarea) țării Transilvaniei"[30], numire înscrisă în actul *ahdname*. Având sensul de provincie cârmuită nu numai de un ban, ci și de un dregător delegat de regele Ungariei cu administrarea sa, termenul *banlîk*/bănie pare să indice dependența directă a principelui Transilvaniei de noua autoritate centrală otomană, care și-a exercitat prerogativele în Ungaria. Totodată, capacitatea declarațiilor oficiale de a reflecta mutațiile survenite pe planul operațiunilor militare și a deciziilor politice s-a aflat în strânsă legătură și cu aceste confuzii terminologice generate de forma de guvernământ a Transilvaniei. Confuziile terminologice au corespuns adesea unor momente critice ale expansiunii și stăpânirii otomane în Europa Centrală. Sultanul și marii demnitari otomani nu i-au atribuit întâmplător, nici în 1540 și nici din 1551 până în 1556, data reînscăunării lui Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania, titlul de rege, *kral*. Aceasta a fost o manevră politică abilă, de a șterge *de iure* pretențiile Habsburgilor la Coroana Sfântului Ștefan, precum și dreptul lui Ferdinand I de Habsburg de a stăpâni regatul ungar după moartea lui Ioan Zápolya în conformitate cu tratatul încheiat la Oradea în 1538.

---

[29] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen*, doc. nr. 1, p. 3: „kîrallîgî Yanoș tasarruf etdügi üzere münșarün ileyh Istefana ihsan eyledüm".

[30] A. Feridun, *op. cit.*, p. 490.

a. Semnificația numelui Transilvania în izvoarele otomane

Dacă sesizăm pe plan terminologic unele confuzii privind forma de guvernare a Transilvaniei în momentul transformării ei în principat, asistăm, în schimb, la fenomenul de extensiune a numelui de Transilvania asupra teritoriilor încredințate spre guvernare lui Martinuzzi și Petru Petrovici, tutorii principelui minor. Unele cercetări recente din Ungaria susțin că demnitarii otomani ar fi folosit numele *Erdel*/Transilvania pentru a desemna „teritoriile ungare de est, care nu au fost ocupate de turci"[31]. Aceste cercetări au valorificat, de fapt, o serie de constatări ale lui M. Berindei și G. Veinstein[32], rezultatul analizei documentelor otomane din perioada de după constituirea principatului autonom (1544–1545). Nu putem accepta, însă, confundarea *Partium*-ului[33], care a înglobat comitatele așezate între Tisa și voievodatul Transilvaniei, cu *Partes inferiores regni Hungariae*, de care au aparținut comitatele Timiș, Torontal, banatul Lugojului și Caransebeșului. Nu putem accepta nici trecerea Banatului, — situat din punct de vedere geografic în sud-est — în rândul „teritoriilor ungare de est", așa cum a făcut-o în general istoriografia ungară și, de curând, Pál Fodor[34]. Constatăm, totodată, unele inexactități legate de organizarea administrativ-teritorială a voievodatului Transilvaniei în 1541. Acestea privesc numărul comitatelor (6 și nu 7), organizarea administrativă a secuilor (scaune și nu districte) și a sașilor (nu numai districte, ci 2 districte și 7 scaune)[35].

Sandjakul numit Transilvania, acordat lui Ioan Sigismund Zápolya și încredințat lui Martinuzzi spre guvernare, a avut spre răsărit ca hotar natural cursul Tisei până în dreptul orașului Tokaj, continuând spre

---

[31] P. Fodor, *op. cit.*, p. 328.

[32] M Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 29.

[33] *Ibidem.*

[34] P. Fodor, *op. cit.*, *loc. cit.*

[35] M Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 29; Vezi I. Lukinich, *Erdély területi változásai a török hoditás korában*, Budapesta, 1918, p. 34–54.

nord pe o linie, care a trecut la apus de orașele slovace Košice (Cașovia), Prešov (Eperjes) și Bardejov (Bártfa).

După părerea lui Berindei și Veinstein, Poarta a subsumat numelui generic de Transilvania următoarele teritorii:

a) voievodatul Transilvaniei din 1541.

b) regiunile denumite Partium, cuprinzând:

1) comitatele așezate între Tisa și voievodatul Transilvaniei: Békés, Arad, Cenad, Zărand, Solnocul Exterior, Bihor, Crasna, Szabolcs.

2) regiunile din nord-vestul voievodatului Transilvaniei: Satu Mare, Solnocul de Mijloc, Maramureș, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén.

c) Banatul încredințat spre administrare lui Petru Petrovici, numit în actele otomane beg al țării Transilvaniei[36]. Apartenența Banatului, din punct de vedere otoman, la statul numit Transilvania a fost pusă în lumină de următoarele aspecte:

1) litigiul teritorial creat de întemeierea unei fortificații otomane în fața Belgradului, pe malul Dunării, al țării Transilvaniei[37].

2) contribuția la adunarea sumei de 10 000 de galbeni, *kharadjul* cerut lui Martinuzzi și celorlalți begi ai țării Ungariei[38], știut fiind faptul că, până în 1541, comitele de Timiș s-a numărat printre marii demnitari ai regatului ungar.

După 1541, Poarta a folosit, din rațiuni practice, numele voievodatului în forma „țara Transilvaniei" pentru a desemna teritoriile aparținând principatului autonom, care trebuiau delimitate în 1545 prin fixarea definitivă a hotarului cu eyaletul Buda[39]. Statul constituit în 1541 pe temelia voievodatului Transilvaniei nu a purtat în mod întâmplător numele de țara Transilvaniei. Din declarațiile sultanului Süleyman făcute regelui Poloniei în 1542 rezultă o coincidență între caracterul imprecis al hotarelor și structurilor unui stat în devenire și rezerva Porții față de formula acordării Transilvaniei în condiții foarte stricte

---

[36] M Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, doc. nr. 23, p. 176.

[37] *Ibidem.*

[38] *Ibidem*, doc. nr. 13, p. 169.

[39] *Ibidem.*

(„în măsura în care îmi vor executa ordinele")[40] reginei Isabella și lui Ioan Sigismund Zápolya. Potrivit documentelor otomane emise în 1544–1545, denumirea de *sandjak* sau Țara Transilvaniei a avut din punct de vedere teritorial două accepțiuni:

a) o accepțiune restrânsă, de delimitare a teritoriilor controlate de Martinuzzi, numite — prin delimitarea de Banat = *sandjakul* lui Petrovici — și țara reginei (Isabella).

b) o accepțiune largă, imprecisă din punct de vedere geografic și administrativ, rezultatul imediat al dobândirii *Partium*-ului ca urmare a intervențiilor lui Martinuzzi.

b. Încercarea desprinderii Transilvaniei din regatul ungar: Ștefan Mailat (1539–1541)

Menționarea Țării Transilvaniei (*Erdèl eyaleti/vilayeti*) ca stat vasal în documentele otomane emise după 1541 confirmă încheierea — în folosul exclusiv al Porții — desprinderii treptate a voievodatului din structurile regatului ungar. Concepută de sultan numai ca o soluție pe termen scurt, deci tranzitorie, spre cucerirea deplină, constituirea principatului s-a întemeiat, în primul rând, pe cunoașterea corectă a trecutului și poziției voievodatului Transilvaniei în raport cu regatul ungar. De altfel cronicarii otomani nu au consemnat întâmplător faptul că „Transilvania era o țară supusă Ungariei"[41] și nu o parte integrantă a regatului ungar. Credem, în al doilea rând, că mișcarea condusă de nobilul român Ștefan Mailat în scopul desprinderii Transilvaniei de regatul Ungariei nu a rămas fără urmări asupra deciziei finale a sultanului Süleyman. Deși ne lipsesc informațiile detaliate cu privire la întreaga desfășurare a tratativelor duse vreme de șapte zile cu sfetnicii Isabellei, soluția adoptată de Süleyman a reluat în termenii politicii otomane inițiativa lui Mailat. Încercând să speculeze nemulțumirea

[40] *Ibidem*, p. 30; M.A.Mehmet, *Documente turcești...*, vol. I, doc. nr. 21, p. 33.

[41] „Memalik-i Üngürüs'e tabi vilayet-i Erdel", vezi T. Gemil, *op. cit.*, p. 188.

sultanului față de tratatul încheiat la Oradea[42] de Ioan Zápolya cu Ferdinand I de Habsburg, Mailat s-a străduit să despartă Transilvania de regatul ungar și s-o transforme, astfel, în principat autonom. Acest fenomen politic a reflectat, de fapt, tendințe interne mult mai vechi, care s-au manifestat încă în vremea răzvrătirii voievodului Ladislau (1305–1310)[43], accentuându-se sub domnia regelui Matia Corvinul și apoi, tot mai mult, după lupta de la Mohács. Planul lui Mailat[44] a fost cu atât mai însemnat, cu cât el a premers rezultatul confruntării decisive din 1541 între trupele otomane și cele imperiale pentru stăpânirea Europei Centrale. Faptul că sultanul nu a acceptat în octombrie 1540[45] planul propus de Mailat, nu a pus sub semnul întrebării ideea desprinderii Transilvaniei de regatul ungar, ci momentul, modalitatea și beneficiarii direcți și indirecți ai inițiativei politice românești[46]. Desfășurarea evenimentelor din 1539–1540 — răscoala lui Mailat contra lui Ioan Zápolya — a dovedit că desprinderea Transilvaniei era inevitabilă. Pentru cele două puteri rivale, Imperiul otoman și „Sfântul Imperiu Romano-German", nu a fost deloc lipsită de însemnătate calea pe care urma să aibă loc o asemenea desprindere:

a) calea Habsburgilor — asigurată de alianțele schimbătoare ale lui Mailat cu Ferdinand I de Habsburg.

b) calea otomană. Din punctul de vedere al Porții, desprinderea Transilvaniei ar fi fost profitabilă chiar înainte de moartea lui Zápolya,

---

[42] I. Lupaș, *Un voevod transilvan care și-a încheiat cariera în temnița de la Iedikule din Constantinopol. Ștefan Mailat (1502—1550)*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. II, Cluj, 1940, p. 124—125.

[43] I. Lupaș, *Un voevod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar. Voevodul Ladislau (1291–1315)*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. II, p. 35—38.

[44] Vezi monografia lui O.Popa, *Ștefan Mailat Domnul Făgărașului (1502—1550)*, Brașov, 1932, p. 72; R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș (1527–1547)*, București, 1978, p. 101–110.

[45] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc., nr. 1, p. 3.

[46] Pentru originea românească a lui Mailat, vezi I. Lupaș, *Un voevod transilvan*, p. 121—123; P. Binder, *Ștefan Mailat (circa 1502–1551), boier român și nobil transilvănean. Date despre românitatea lui*, „Studii", 1972, 25, 2, p. 301—309.

în măsura în care ar fi corespuns planului de cucerire otomană, conceput de Süleyman Kanunî. Respingerea târzie a propunerii lui Mailat și a cererii sale de numire ca voievod în Transilvania poate fi lesne atribuită deopotrivă lipsei de concordanță între această inițiativă românească și planul otoman din 1540 de ocupare integrală a regatului ungar, precum și demersurilor diplomatice întreprinse la Poartă de solii reginei Isabella și ai regelui Poloniei. Dacă refuzul sultanului de a-l numi voievod pe Mailat a avut acest sens, în schimb recunoașterea alegerii unui copil (Ioan Sigismund Zápolya) ca rege[47] a asigurat numai amânarea, cu câteva luni, a unei expediții inevitabile. Existența unui suveran-fantomă trebuia să anihileze, de formă și pentru perioada dorită de Süleyman, pretențiile lui Ferdinand la tronul Ungariei, menținând *de iure* întreaga masă succesorală a regatului râvnit de sultan. Din acest punct de vedere, transformarea voievodatului în principat autonom nu a fost în nici un caz doar „consecința raportului de forțe politice și militare"[48], cum s-a încercat să se susțină cu ani în urmă. Dimpotrivă, statutul de autonomie acordat de Poartă Țărilor Române s-a numărat, alături de legăturile strânse dintre românii din Transilvania, Țara Românească și Moldova, printre cauzele principale — menționate de izvoarele vremii — ale hotărârii și planului de desprindere a voievodatului de regatul ungar. Întemeindu-se pe realitățile amintite, planul întocmit de Mailat l-a îngrijorat, în mod îndreptățit, în 1542, pe Martinuzzi, care i-a împărtășit temerile sale episcopului de Kalocsa: „din vechime se frământaseră transilvănenii cu gândul *să se desprindă de acest regat al Ungariei.* (n.n.), ca după exemplul Moldovei și al Munteniei să se supună turcilor"[49]. Aceste temeri ale lui

---

[47] L. Szalay, *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI–dik században*, Pesta, 1859, p. 195—197.

[48] K. Benda, *Les bases sociales du pouvoir des princes de Transylvanie*, în „*La Renaissance et la Reformation en Pologne et en Hongrie (1450–1650)*", Budapesta, 1963, p. 439.

[49] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, partea a IV-a, doc. nr. CLXXXIX, p. 328; I. Lupaș, *Desfacerea Transilvaniei de Ungaria și înălțarea ei la treapta de principat sub ocrotire otomană*, în *Studii. conferințe*, vol. II, p. 115.

Martinuzzi au fost folosite adesea de istoriografia românească pentru a explica și îndreptăți procesul de desprindere și transformare a voievodatului în principat autonom. Semnificația acestei mărturii sporește însă prin coroborarea ei cu un alt factor însemnat: identitatea de limbă și neam a românilor din cele trei țări, subliniată atât de secretarul reginei Isabella[50], cât și, mai târziu, de Evliya Çelebi[51]. Asocierea celor doi factori l-a determinat pe sultanul Süleyman să le evalueze pe rând efectele imediate: desprinderea de regat, precum și cele de perspectivă: rolul unificator al suzeranității otomane asupra celor trei țări române. Confruntat cu o perspectivă puțin comodă pentru planurile sale de dominație și ocupare a Europei Centrale, sultanul nu s-a sfiit să recunoască pericolul reprezentat de posibila unire a celor trei țări, „... care se vor închega cu timpul într-o singură țară"[52].

Credem că episodul reprezentat de guvernarea lui Aloisio Gritti în Ungaria și de expediția sa în Transilvania din 1534[53] nu a fost străin de planul lui Mailat de a desface, cu sprijinul Porții, vechile legături ale Transilvaniei cu regatul ungar. Totodată, zvonurile contradictorii cu privire la intenția lui Gritti, fie de a reunifica Ungaria în folosul Habsburgilor, fie de a stăpâni Transilvania, iar fiii săi Țările Române, au grăbit declanșarea de către Ștefan Mailat[54], împreună cu Emeric Balassa și Francisc Kendi, a revoltei nobilimii transilvane. Datorită zădărnicirii planului Porții din 1534 cu privire la Țările Române și Transilvania, precum și prin implicarea sa directă în prinderea și executarea lui Gritti, Ștefan Mailat s-a impus ca personalitate centrală în viața politică transilvăneană. Această calitate i-a fost recunoscută curând de dieta întrunită la 28 octombrie 1534 la Turda, silindu-l pe Zápolya să-l numească voievod al Transilvaniei, în ciuda propriilor reticențe și a opoziției lui Martinuzzi. Prin premisele ca și prin consecințele lor,

---

[50] E Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 307.

[51] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, vol. VII, p. 482; trad. în *Călători străini*, vol. VI, p. 722.

[52] A. Verancsics, *op. cit.*, vol. I, p. 75—76.

[53] Vezi Cr. Feneșan, *La fin de Gritti*, „Anatolia Moderna", III, 1992, p. 57—58.

[54] *Ibidem*, vezi și R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 71–74.

evenimentele din 1538 (încheierea tratatului de la Oradea, expediția lui Süleyman în Moldova, numirea lui Ștefan Lăcustă) au schimbat concepția politică a lui Mailat și a multor nobili din Transilvania. Ideea desprinderii voievodatului de regatul ungar a început să prindă contur datorită acțiunii convergente a factorilor următori:

a) zvonurile insistente cu privire la transformarea Țărilor Române în eyalet[55] și care au avut și o variantă referitoare la Transilvania, consemnată de Anton Verancsics[56].

b) orientarea — potrivnică intereselor Transilvaniei — a politicii regatului ungar. Lipsa oricărei preocupări pentru apărarea Transilvaniei în fața expansiunii Porții s-a datorat nu numai luptelor pentru tronul Ungariei și ciocnirilor politice dintre magnați și nobilimea mijlocie, ci și numeroaselor vicii pe care le aveau, potrivit izvoarelor vremii[57], palatinul Ștefan Báthory, regele Ioan Zápolya, arhiepiscopii primați de Esztergom: Toma Bakócz, Gheorghe Szatmári și Ladislau Szalkai. Coruptibilitatea cârmuitorilor Ungariei devenise atât de vizibilă, încât Massaro a fost ferm convins că nu putea fi „nedreptate sau ignominie, pe care ei să n-o săvârșească, dacă de trei-patru ori li se strecoară bani în mână"[58]. Indiferența suveranilor ungari față de problemele ridicate de apărarea supușilor transilvani împotriva atacurilor otomane a început, în realitate, încă în vremea domniei lui Matia Corvinul[59].

Acestor împrejurări li s-a adăugat și perspectiva morții apropiate a regelui Ioan Zápolya, a cărui sănătate se înrăutățise vizibil în 1539. Tocmai pentru a reglementa succesiunea deschisă de dispariția apropiată a regelui, Mailat a încheiat, în 1539, un acord cu cel de al doilea voievod al Transilvaniei, Emeric Balassa și cu magnatul Francisc Kendi, stolnic (tárnokmester), vechii săi aliați din timpul luptei împotriva lui Aloisio Gritti. În virtutea acestui acord, nobilii urmau

---

[55] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, partea a IV-a doc. nr. LXXXIX, p. 162.

[56] Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, București, 1980, p. 108.

[57] I. Lupaș, *Desfacerea Transilvaniei de Ungaria*, p. 107.

[58] I. Lupaș, *Paralelism istoric*, București, 1937, p. 15—16.

[59] I. Lupaș, *Desfacerea Transilvaniei*, p. 103—106.

să-l aleagă rege — sub amenințarea cu pedeapsa capitală — doar pe acel candidat care era desemnat de cei trei conducători ai Transilvaniei: Mailat, Balassa și Kendi[60]. Pe de altă parte, atât Balassa cât și Kendi au dorit desemnarea lui Ferdinand I de Habsburg la tronul Ungariei, în timp ce Mailat s-a străduit să câștige sprijinul lui Ferdinand I de Habsburg și al Porții pentru planul său de desprindere a Transilvaniei de regatul ungar. În acest scop, el a încheiat o alianță secretă cu partizanii săi nobili, dobândind, totodată, sprijinul unei părți a sașilor și pe cel al secuilor în momentul trecerii de partea lui Ferdinand de Habsburg. Nu dispunem, din păcate, de informații suficiente cu privire la această mișcare secretă, care a fost numită, fără a se invoca argumente convingătoare, și „liga nobilimii transilvane"[61]. Scopul organizației secrete a devenit cunoscut numai după ce aceasta a fost denunțată de Farkas Bethlen, unul dintre membrii conjurației. Astfel se explică și interpretarea dată de Verancsics intențiilor și consecințelor mișcării inițiate de Mailat: „...împreună cu colegul său Balassa se pregătesc să cuprindă Transilvania și să o despartă de Ungaria, pentru a o stăpâni cu ajutorul și în înțelegere cu Turcia, în fiecare an plătind tribut, la fel ca domnii Moldovei și Țării Românești"[62].

În calitatea sa de comite al secuilor, Mailat s-a bucurat de sprijinul lor în primul rând datorită nemulțumirii pricinuite de fiscalitatea împovărătoare și de încălcarea libertăților lor[63]. El a fost susținut, totodată, și de marii proprietari de pământ din Transilvania, dornici de a se pune la adăpost — prin constituirea unui stat vasal Porții — de pericolul încorporării în Imperiul otoman și de a-și păstra, astfel, proprietățile. Denunțarea planului și mișcării separatiste a voievozilor Transilvaniei de către unii participanți la conjurație (Farkas Bethlen și Francisc Kendi) le-a atras represaliile regelui Zápolya. Depunerea voievozilor

---

[60] A. Verancsics, *op. cit.*,vol. I, p. 70; S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. I, p. 3.

[61] Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 109.

[62] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, doc. nr. CXXIII, p. 218.

[63] L. Szádeczky, *A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapesta, 1927, p. 75—76, 109; E. Petrisch, *Die Ungarnpolitik*, p. 75.

Mailat și Balassa, urmată de confiscarea averilor lor, măsuri adoptate de dieta de la Turda (22 aprilie 1540), au însoțit expediția de pedepsire a capilor mișcării separatiste, refugiați în cetatea Făgăraș. Numai moartea lui Ioan Zápolya la Sebeșul Săsesc (22 iulie 1540) a fost în măsură să pună capăt asedierii cetății Făgăraș de către oștile regale, răsturnând, totodată, raportul de forțe în favoarea lui Mailat. Putem presupune că Mailat și-a oferit colaborarea sultanului Süleyman în urma numirii sale de către dieta de la Sighișoara (29 august 1540) în funcția de „căpitan general" al Transilvaniei, cu puterea și autoritatea deținută anterior în calitate de voievod. El i-ar fi făgăduit plata unui *kharadj* anual de 12 000 galbeni în schimbul recunoașterii alegerii sale ca voievod al Transilvaniei[64]. În realitate, alegerea sa într-o funcție echivalentă celei pe care o deținuse ca voievod a fost unica posibilitate de a-și relua proiectul desprinderii Transilvaniei de regatul ungar, căutând să-și asigure, în acest scop, sprijinul domnilor români. Este vorba nu numai de cererile sale de ajutor, cărora le-a dat curs, în august, Radu Paisie (vezi oștile muntene intrate în sudul Transilvaniei), ci și de hotărârea adoptată de dieta de la Sighișoara cu privire la trimiterea de soli în Țara Românească și Moldova pentru a-i asigura de prietenia Transilvaniei[65].

Reacția Porții față de Mailat pare să fi fost cel puțin contradictorie. Sosirea ceaușului Sinan, trimis de Poartă pentru a discuta numirea lui Mailat ca voievod, s-a transformat în prilej de convocare a dietei de la Biertan, la 21 septembrie 1540. În acest cadru, ceaușul Sinan l-a declarat pe Mailat voievod și principe al Transilvaniei, cerându-le reprezentanților celor trei națiuni (unguri, sași, secui) să-l recunoască drept domnul lor legitim[66]. După anumite păreri ale istoriografiei ungare, ceaușul pare să-și fi depășit atribuțiile, iar înscăunarea lui Mailat să fi

---

[64] I. Lupaș, *Un voevod transilvan*, p. 125.

[65] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. II, Brașov, 1889, p. 667; S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. I, p. 41.

[66] *Ibidem*, p. 11—12.

avut loc prin fraudă[67]. Nu ne putem pronunța încă în această privință, date fiind neclaritățile episodului în cauză, precum și lipsa unor informații suplimentare. Știm numai, că o parte a dietei nu a fost dispusă să-l accepte pe Mailat, opunându-se despărțirii Transilvaniei de Ungaria, fapt pentru care s-a amânat răspunsul definitiv timp de cinci luni[68]. De altfel nici nu a fost nevoie de o tergiversare atât de îndelungată, de vreme ce, la un interval de numai o lună, Poarta a revenit asupra hotărârii inițiale, respingând ferm cererea lui Mailat. În octombrie 1540, sultanul Süleyman i-a ordonat lui Mailat, la intervenția regelui Poloniei, să-l sprijine pe Ioan Sigismund Zápolya, care dobândise voievodatul Transilvaniei[69]. Se pare că sultanul și-a modificat hotărârea datorită intrigilor țesute la Poartă de solii reginei Isabella, care l-au acuzat pe Mailat de a se fi aliat cu Ferdinand I de Habsburg. Aceste învinuiri nu erau lipsite întru totul de temei, deoarece, la începutul lunii noiembrie, Mailat a început tratative cu solii trimiși în acest scop în Transilvania[70], jurându-i credință lui Ferdinand. Relațiile strânse cu Ferdinand nu l-au mai putut ajuta pe Mailat să dezvolte tendința separatistă care s-a manifestat în sânul societății transilvane. Dimpotrivă, acestea s-au dovedit a fi fatale în momentul intervenției oștilor otomane, moldovene și muntene din 1541 în Țara Bârsei. Atras în cursa întinsă de Martinuzzi și Petru Rareș, Ștefan Mailat a fost trimis sultanului la Istanbul, unde și-a găsit sfârșitul în 1550, în temnița de la Yedikule. Eșecul înregistrat de mișcarea separatistă a lui Mailat nu a compromis însă nici ideea și nici procesul desprinderii definitive de regatul ungar. Deși sultanul Süleyman nu a acceptat, inițial, în toamna anului 1540, transpunerea acestei idei în practica politică, ea s-a transformat, totuși, sub presiunea împrejurărilor din septembrie 1541, într-o soluție viabilă.

---

[67] *Ibidem*, p. 12; P. Fodor, *Ottoman Policy*, p. 333, nota 189.

[68] A. Veranesics, *op. cit.*, vol. V, p. 153–154; S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 13.

[69] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *Die Schreiben Süleymans*, doc. nr. 1, p. 3.

[70] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 15—16.

c. Fragilitatea legăturilor între voievodatul transilvan și regatul ungar.

— Individualitatea istorică a Transilvaniei

Concepută doar ca o trecere spre etapa cuceririi propriu-zise, constituirea principatului autonom nu a fost un simplu act de voință politică a unui sultan și nici a unui imperiu. Dimpotrivă, apariția unui stat nou, vasal Porții, a fost asigurată de interacțiunea dintre individualitatea istorică a Transilvaniei și factorii de risc ai legăturilor între voievodatul transilvan și regatul ungar. În cele ce urmează se cuvine a fi lămurit sensul, pe care-l atribuim atât individualității istorice a Transilvaniei, cât și factorilor de risc ai legăturilor între voievodatul transilvan și regatul ungar. Nu avem nici cea mai mică intenție de a relua demonstrația convingătoare a lui Ioan Lupaș[71] cu privire la individualitatea istorică a Transilvaniei, relevată încă în 1923 de Nicolae Iorga[72]. Ne vom limita doar la definirea sa și la prezentarea elementelor fundamentale, care au asigurat păstrarea și dezvoltarea voievodatului transilvan ca organizare teritorial-politică autonomă în cadrul regatului ungar.

Individualitatea istorică a Transilvaniei a fost pusă în lumină de vitalitatea deosebită a voievodatului, instituție românească veche, care s-a conjugat cu o rezistență înverșunată față de orice încercare de dezintegrare și contopire cu regatul ungar. Acest fapt incontestabil a fost recunoscut cu peste un secol în urmă de istorici unguri cunoscuți[73],

---

[71] I. Lupaș, *Individualitatea istorică a Transilvaniei*, p. 49–72.

[72] N. Iorga, „Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale", X, nr. 7—12, 1923, p. 84: „Ce n'est pas aussi seulement en vue d'affaiblir la Hongrie en la partageant que les Turcs établirent un régime séparé en Transylvanie, mais parce que sous les rois de Hongrie l'individualité de cette province, qui était un pays, un des „pays roumains" n'avait jamais disparu".

[73] S. Szilágyi, *Erdélyország története tekintettel müvelödésére*, Pesta, 1886, p. 66; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 51.

care au afirmat, în mod răspicat, existența a două țări deosebite, dat fiind că „Transilvania nu s-a contopit niciodată deplin cu regatul Ungariei"[74]. Printre elementele, care au menținut Transilvaniei statutul ei de țară deosebită, cu autonomie teritorială și administrativă bine definită, s-au numărat:

I. Configurația geografică privilegiată în raport cu Țara Românească și Moldova, țări care au putut stăvili o vreme atacurile otomane. Acest factor a reprezentat bariera care a asigurat, pe de o parte, formarea și funcționarea unui organism statal propriu, iar, pe de altă parte, delimitarea sa necesară în raport cu alte state. Totodată, configurația geografică de cetate fortificată, despărțită de Ungaria prin regiunea mlăștinoasă a Tisei, i-a asigurat Transilvaniei o situație dominantă[75] asupra câmpiei ce se întindea la apusul său, spre Tisa și la sudul său, spre Dunăre. Stăpânirea munților Carpați a fost vitală pentru raportul de forțe din spațiul politic românesc, după cum dominarea pătratului Boemiei a hotărât, întotdeauna, destinul Europei. Semnificația geopolitică a reprezentat și mai reprezintă încă o constantă a individualității istorice transilvane. Fie și numai din acest punct de vedere, Transilvania a fost esențial deosebită — fapt demonstrat de Ioan Lupaș — de individualitatea fostului regat ungar și cu „totul apropiată, dacă nu tocmai identică în manifestările ei, cu organizarea voievodală din sudul și din răsăritul Carpaților"[76]. Privite prin prisma realității istorice, atribuțiile administrative, militare și judecătorești ale voievodului Transilvaniei au fost, în esență, identice și diferite doar ca grad de cele exercitate de voievozii Țării Românești și Moldovei. Identitatea atribuțiilor menționate a exprimat, totodată, caracterul românesc al instituției voievodatului, dezvoltată, în condiții istorice diferite, în interiorul și în exteriorul arcului carpatic.

---

[74] I. Lupaș, *Voievodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII, Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. II, Cluj, 1940, p. 8.

[75] I. Lupaș, *Transilvania. Inima teritoriului românesc*, în *Studii istorice*, vol. V, Sibiu-Cluj, 1945–1946, p. 49–53.

[76] I. Lupaș, *Probleme de istoriografie transilvană*, în *Studii istorice*, vol. V, p. 80.

II. Rezistența religioasă opusă de creștinismul răsăritean înrădăcinat în Transilvania[77] în calea propagării creștinismului apusean, care s-a bucurat de sprijinul lui Ștefan, primul rege al Ungariei. Fără îndoială că eforturile lui Ștefan I de a strânge, pe această cale, cât mai mult legăturile Transilvaniei cu Ungaria au fost zădărnicite de condițiile de dezvoltare, cu totul deosebite, ale voievodatului transilvan. Fenomenul a fost firesc, dat fiind că populația Transilvaniei a aparținut, în majoritate, bisericii răsăritene. Nu trebuie scăpată din vedere nici diversificarea, pe fundalul luptelor declanșate de propagarea luteranismului, a orientării spirituale și religioase proprii elementelor colonizate de regii Ungariei în Transilvania (secui, sași). De altfel răspândirea Reformei în Transilvania a complicat lupta purtată de Ferdinand I de Habsburg împotriva partidei grupate în jurul lui Ioan Zápolya și, după 1541, în jurul fiului său minor, Ioan Sigismund. Intoleranța religioasă practicată de Ferdinand și de Nicolae Olahus, episcop de Eger, care i-au cerut voievodului Andrei Báthory să stârpească luteranismul pentru a apăra astfel religia catolică, s-a întors împotriva administrației imperiale din Transilvania. Măsurile de stârpire a „luteranilor după putință"[78] au înlesnit, în chip firesc, nu numai reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya, în 1556, în Transilvania. Mai mult, ele au contribuit la desprinderea definitivă a voievodatului de regatul ungar, revendicat integral de Ferdinand I de Habsburg, marcând, totodată, un moment însemnat în constituirea principatului autonom ca stat vasal Porții.

III. Funcția de apărare împotriva incursiunilor și invaziilor străine (tătari, otomani) a contribuit la dezvoltarea organizării autonome a voievodatului. Pe măsura trecerii timpului și în condițiile guvernării unor regi incapabili, lipsiți de interes pentru stăvilirea atacurilor

---

[77] I. Lupaș, *A existat în Transilvania o episcopie ortodoxă înainte de întemeierea regatului ungar* ? în „Biserica Ortodoxă Română", LII, 1934, p. 149—153; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj, 1989, p. 299.

[78] I. Lupaș, *2 umaniști români în secolul al XVI-lea*, în *Studii. conferințe*, vol. I, p. 93.

otomane, dezvoltarea funcției de apărare a voievodatului a diluat tot mai mult, după cucerirea cetății Belgrad (1521) de sultanul Süleyman Kanunî, legăturile Transilvaniei cu regatul ungar. Starea de nesiguranță creată de incursiunile frecvente ale trupelor de *akîndjii* conduse de Mihaloglu Mehmed beg și de alte căpetenii din sudul Dunării pare să justifice, pe plan psihologic, mișcarea de creare a unui stat transilvan sub suzeranitatea otomană, așa cum a fost el conceput de Ștefan Mailat. Expedițiile de jaf și de intimidare ale *akîndjiilor* și-au dovedit și în cazul voievodatului transilvan eficiența ca metode de cucerire otomană. Complicând fundalul luptelor pentru putere între partizanii lui Ioan Zápolya și a fiului său Ioan Sigismund, pe de o parte, și adepții lui Ferdinand I de Habsburg, pe de altă parte, expedițiile amintite au creat în mod treptat climatul necesar acceptării unui statut de vasalitate asemănător celui impus de Poartă Țărilor Române.

IV. Voievodatul, organizație teritorial-politică înrădăcinată în tradiția istorică, pe care stăpânirea ungară nu a putut-o desființa, oricât s-a străduit s-o facă. Incapacitatea regilor ungari de a dezrădăcina și a zădărnici dezvoltarea ulterioară a organizației voievodale explică supraviețuirea voievodatului prin adaptarea sa la structurile regatului ungar. În aceste condiții, autonomia recunoscută voievodatului transilvan s-a manifestat sub trei aspecte: administrativ, legislativ și militar.

1) administrație separată sub conducerea voievodului, demnitar numit de regele Ungariei, dar și locțiitor al acestuia. În ierarhia regatului ungar, voievodul Transilvaniei a ocupat locul al 4-lea după palatin, cancelar, banul Croației și Slavoniei. În timpul crizei declanșate sub domnia lui Ladislau al IV-lea Cumanul, autoritatea voievodului a dobândit un câmp mai larg de desfășurare. Voievodul nu numai că a judecat și anulat hotărâri regale, ci a dat decizii întocmai ca un suveran[79]. Pe măsura intensificării procesului de expansiune otomană spre Europa Centrală, autoritatea voievodului a crescut împreună cu rolul său în organizarea rezistenței celor trei țări române față de

[79] I. Lupaș, *Réalités historiques dans le voievodat de Transylvanie du XIIe au XVIe siècle*, București, 1938, p. 68–69; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol.I , Cluj, 1972, p. 174—175.

Poartă. Iancu de Hunedoara a fost nevoit să creeze, pe baza unor relații personale, de la suzeran la vasal, un sistem politico-militar defensiv, întemeiat pe două acțiuni principale:

a) înscăunarea unui candidat propriu, Dan, în Țara Românească, a cărei capitală, Târgoviște, a devenit „cetatea noastră", adică a lui Iancu de Hunedoara. Confederarea voievodatului transilvan cu Țara Românească a fost ilustrată de actul emis de Iancu cu acest prilej, în care el s-a intitulat voievod al părților transalpine *(parcium Transalpinarum waywoda)*[80], fiind socotit în același timp și „căpitan general" al țării respective.

b) încheierea, la 11 februarie 1450, a tratatului cu domnul Moldovei, Bogdan al II-lea. Prin acest act de închinare a lui Bogdan al II-lea, care a consfințit instaurarea relațiilor de vasalitate-suzeranitate, Iancu de Hunedoara a dobândit, pe de o parte, orașul-port Chilia, iar pe de altă parte, promisiunea unui ajutor militar (3 000 de călăreți) pentru viitoarea sa expediție antiotomană[81].

În ceea ce privește persoana voievodului, trebuie să mai amintim și prevederea impusă de magnații Ungariei printre condițiile acceptate de Vladislav al II-lea Jagello cu prilejul alegerii și încoronării sale, la 31 iulie 1490, ca rege ungar. Marile demnități ale regatului, precum cele de voievod al Transilvaniei, comite al secuilor, comite de Timiș, comite de Bratislava (Pojon), ban al Slavoniei, Dalmației și Croației, ban de Severin etc., nu mai puteau fi acordate decât ungurilor, care aveau merite mari: „Hungaris, pro officiolatu dare et conferre volumus, bene meritis"[82]. Prevederea referitoare la mediul de recrutare a voievodului Transilvaniei a avut un caracter politic, mai puțin unul etnic, de vreme ce la sfârșitul secolului al XV-lea voievodatul a fost condus de Bartolomeu Dragfy, descendent al voievodului român de

---

[80] *Documenta Romaniae Historica*, seria D, vol. I, p. 394–396.

[81] *Ibidem*, p. 410—412; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1932, vol. II, p. 749—752; comentarii diferite din punct de vedere tematic la I. Lupaș, *op. cit.*, p. 80 și Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. IV, p. 458.

[82] I. Lupaș, *Studii și conferințe istorice*, vol. I, p. 55.

Maramureș, Dragu. Prin termenii *Hungaris*, respectiv unguri cu merite mari, trebuie înțeleasă nobilimea, clasa politică ungară.

2) legislație proprie, deosebită de cea a regatului ungar. Sub conducerea voievodului, adunările obștești nobiliare (*universitates nobilium*) sau congregațiile generale (*congregationes*) au avut competențe juridice, legislative, fiscale, politice etc. În cadrul celor 51 de congregații întrunite în perioada 1291—1540[83], în mod curent lângă Turda, la convocarea voievodului sau a vicevoievodului, au fost dezbătute pricinile iscate între nobili și clerici. De altfel competența legislativă a congregațiilor nu s-a limitat doar la acordarea dreptului nobilimii, în 1342, de a-i judeca pe iobagi[84]. Congregațiile generale au putut promulga și conferi caracter obligatoriu legilor votate în dieta Ungariei, având totodată competența de a adapta realităților existente în voievodatul transilvan legile regatului ungar. Pe de altă parte, modificările aduse de congregațiile generale nu puteau contrazice hotărârile dietelor din Ungaria[85]. Precizarea adusă, de pildă, hotărârii adoptate în 1463 de regele Matia Corvinul cu privire la decretarea mobilizării generale impusă de expedițiile otomane este semnificativă în acest sens. Convocată de voievozii Petru de Bazin și Ioan Szentgyörgyi, congregația generală a hotărât exceptarea — sub pretextul pazei cetăților și „curiilor nemești"[86] — de la ordinul de mobilizare generală, a iobagilor „ de sânge unguresc", precum și a nobililor fără de moșie. Modificarea hotărârii dietei ungare, a privit — după cum s-a mai arătat în istoriografia românească — populația autohtonă din Transilvania, obligându-i pe iobagii români să ducă singuri povara luptei antiotomane[87].

Promulgarea și adoptarea, prin modificare, a legilor votate de dieta Ungariei a fost adesea ignorată în voievodatul transilvan din pricina

---

[83] I. Lupaș, *Réalités historiques* , p. 74.

[84] Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. I, p. 255.

[85] I. Lupaș, *Individualitatea istorică a Transilvaniei*, p. 63; idem, *Réalités historiques*, p. 75.

[86] E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, partea a 2-a, doc. nr. CXXVI, p. 147.

[87] I. Lupaș, *Individualitatea istorică*, p. 63.

puterii dobândite de cutumă sau legeą nescrisă, cunoscută în documente sub numele de *jus Valachicum, lex Valachorum*. Caracterizând legea nescrisă ca pe „un drept făurit prin obișnuință, socotit lege, când lipsește legea"[88], *Tripartitul* întocmit de juristul Ștefan Werböczi a consemnat, în 1517, faptul că în Transilvania au existat obiceiuri mult deosebite față de cele din Ungaria[89]. De altfel autoritățile transilvănene au fost nevoite să accepte vechile instituții social-juridice românești ca urmare a eșecului înregistrat în încercarea de a le înlocui. A fost recunoscută, astfel, nu numai autoritatea, ci și însemnătatea legii nescrise, legea oficială cedând în fața dreptului consuetudinar românesc (*jus valachicum*), socotind drept *lex antiqua et approbata*. *Jus valachicum* a fost atât de înrădăcinat în Transilvania[90], încât el a înlocuit, până la sfârșitul secolului al XVII-lea, în districtele românești din Maramureș, Țara Făgărașului, Țara Hațegului și Zarandului aplicarea decretelor și legiuirilor oficiale. Potrivit statutelor Țării Făgărașului din 1508, judecata s-a făcut „după legea românilor" și după „datina și legea boierilor", procedura respectându-se și în 1690. Statutele Țării Făgărașului din acest an au consemnat aceeași desfășurare a judecății după „obiceiul vechi și de demult al acestei țări și district al Făgărașului"[91]. Cu două secole înainte de înregistrarea acestor realități, regele Matia Corvinul a fost deosebit de îngrijorat de vitalitatea dreptului consuetudinar românesc, care zădărnicise aplicarea legilor votate de dietele ungare, promulgate ulterior de congregațiile generale ale Transilvaniei. Intervenția regelui pentru a impune respectarea legilor votate în dietele ungare nu a avut efectul scontat, dat fiind că referirile la diferențele de cutumă juridică și la obiceiurile de origine română[92] din

---

[88] *Tripartitum*, *Prolog* X cf. Șt. Pascu, Vl. Hanga, *Crestomație pentru istoria dreptului R.P.R.*, vol. II, București, 1958, p. 444.

[89] *Tripartitum* III, 2 § 2.

[90] *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1981, p. 172—189; pentru criticile îndreptățite aduse „schemei" incomplete de răspândire a acestui drept în Transilvania, vezi Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. IV, p. 139, nota 14.

[91] I. Lupaș, *Documente Istorice Transilvane 1599—1699*, Cluj, 1940, p. 317–322.

[92] Vezi Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 141.

Tripartitul lui Werböczi și din istoria lui Paolo Giovio au consacrat, de fapt, autoritatea lui *jus valachicum*.

Diversitatea „legilor" nescrise și scrise, legi de toate categoriile (Registrul de la Oradea, Bula de aur din 1222, Andreanum din 1224, *Tripartitul* lui Werböczi), s-a aflat la originea spectrului larg al autonomiei voievodatului transilvan. Din punct de vedere instituțional și legislativ, autonomia recunoscută voievodatului ne apare ca fiind, în realitate, o sumă de autonomii acordate elementelor colonizate în Transilvania (sași și secui) cu scopul de a îngrădi creșterea autorității voievodului.

3) armată proprie aflată sub comanda supremă a voievodului, având reglementările sale deosebite de cele ale Ungariei, așa cum rezultă din desfășurarea dezbaterilor din dieta ungară de la 1526. Această constatare se întemeiază pe faptul că în dieta amintită au fost citate reglementările din Transilvania referitoare la oaste, hotărându-se, totodată, pregătirea tuturor țăranilor (*per singula capita*) pentru ridicarea la oaste în cazul necesității extreme și a emiterii ordinului regal[93].

Oastea Transilvaniei a reunit în componența sa două structuri militare deosebite:

a) „steagul" sau „banderia" voievodului, structura adoptată după modelul italian și francez de către Angevini, a fost impusă pe întreg teritoriul regatului ungar. Alcătuită în secolele XIII-XV din slujitorii și familiarii săi, „banderia" voievodului trebuia să participe, conform decretului emis de Vladislav al II-lea în 1498, la oastea regelui împreună cu un steag al episcopului de Oradea, un steag al episcopului Transilvaniei, 100 de călăreți ai episcopului de Cenad, un steag al comitelui secuilor, un steag al fraților Baliță și Drag, un steag al comitelui de Timiș etc.[94].

Faptul că episcopii și ceilalți nobili mari (comitele de Timiș etc.) au avut steaguri sau banderii a adus, pe plan militar, puterea centrală într-o stare marcată de dependență față de aceștia. Nobilimea a putut

[93] *Ibidem*, p. 252.

[94] Șt. Pascu, Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 384–385.

înarma oști mult mai numeroase și mai puternice decât cele regale, reprezentând, astfel, un pericol real pentru puterea centrală ungară.

b) oastea cea mare sau generală (*generalis exercitus*), oastea voievodală românească, instituție mai dezvoltată în secolele XIII-XIV și XVI, similară oștii generale din alte țări europene[95]. Țărănimea liberă și aservită a format centrul de greutate al acestui tip de oaste, convocată prin formula *generalis expeditio exercitualis*. Rolul „oastei celei mari" a sporit pe măsura accentuării pericolului otoman și a creșterii frecvenței incursiunilor și expedițiilor otomane. După lupta de la Nicopole (1396), dieta întrunită la Timișoara în 1397 a hotărât ridicarea la arme, după obiceiul ostășesc *(more exercituantium)*[96], a tuturor locuitorilor *(universi regnicoli)* în cazul unui atac otoman. Oastea generală a avut, mai târziu, în concepția regelui Sigismund de Luxemburg rolul de a întări oastea regală, aflându-se la dispoziția puterii centrale[97]. Pe lângă țăranii liberi și aserviți, cnezii, voievozii români și boierii făgărășeni au ocupat un loc însemnat în oastea generală a voievodatului. Meritele militare ale cnezilor și voievozilor în lupta de stăvilire a atacurilor otomane au fost răsplătite de regalitatea ungară, care nu numai că le-a acordat privilegii, ci i-a și înnobilat[98].

Alături de români, steagul secuilor, condus de comitele secuilor, a participat deopotrivă la apărarea liniei munților Carpați și la luptele din lăuntrul și din afara Transilvaniei. Spre deosebire de secui, sașii au fost, din punct de vedere militar, mult mai favorizați potrivit privilegiilor înscrise în 1224 în *Andreanum*. Obligația lor, de a presta servicii militare, a fost limitată la un steag de 500 de ostași, în cazul luptelor purtate în Transilvania, numărul lor reducându-se la o sută dacă regele

---

[95] S. Iosipescu, V. Eskenasy, *Schiță a structurilor militare din țările române*, în „File de istorie militară a poporului român", IV, 1977, p. 53.

[96] Pentru *more exercituantium* vezi Costin Feneșan, *More exercituantium im Banat am Ende des 14. Jahrhunderts*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXIII, 1–2, 1994, p. 19–25.

[97] *Corpus Juris Hungarici*, vol. I, art. 1–9, p. 247–251; Șt.Pascu, *Voievodatul ...*, vol. IV, p. 249–250.

[98] Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie Cluj", 8, 1–4, 1957, p. 18–43.

Ungariei participa la expediție. Dacă regele nu conducea lupta, numărul pretins sașilor era de numai 50[99] de ostași. Cursul sinuos al luptei antiotomane, caracterizată și de unele momente de reflux a capacității de apărare a Transilvaniei, a impus adoptarea frecventă a unor măsuri de organizare și reorganizare a oștii comandate de voievod. Utilitatea și necesitatea oștii generale a început să se impună din vremea lui Sigismund de Luxemburg, dobândind o actualitate sporită în 1442, o dată cu înfrângerea lui Iancu de Hunedoara în lupta de la Sântimbru. Chemarea țărănimii, orășenimii și a secuilor la oaste în 1442 și 1443 a prefigurat reforma militară înfăptuită de Iancu de Hunedoara în 1444, după alegerea sa ca guvernator al Ungariei. Ineficiența sistemului banderial a fost compensată de organizarea unei armate de mercenari, care s-a sprijinit pe țărănime, cnezi, orășenime și mica nobilime[100]. Și pentru regele Matia Corvinul ridicarea generală la oaste, deci oastea generală, a fost singura modalitate de a stăvili, în caz de mare nevoie (*in extrema necessitate exercitus generalis proclamantur*) atacurile otomane. Potrivit hotărârii adoptate în 1463 de Matia Corvinul, era obligatorie participarea tuturor nobililor și oamenilor cu moșie, iar în comitatele mai puțin expuse năvălirilor un sfert din nobilime rămânea în țară pentru apărarea hotarelor, în timp ce în comitatul Hunedoara, cel mai vulnerabil în fața incursiunilor otomane, paza era încredințată unei treimi din nobilime. În privința iobăgimii, hotărârea regală a prevăzut ca a cincea parte din iobagii nobililor să fie însărcinată cu paza hotarelor, cetăților și altor obiective strategice, ceilalți iobagi nobiliari urmând să plece la oaste cu arme și cai. Țăranii săraci (*rustici*) au format pedestrimea, fiind înarmați cu arme specific țărănești[101].

În perioada cuprinsă între dezastrul de la Mohács și cucerirea cetății Buda de sultanul Süleyman Kanunî, în congregațiile generale întrunite, în 1535, la Turda și în 1538, la Cluj, s-au adoptat măsuri menite să sporească potențialul de luptă al voievodatului transilvan. În

[99] *Documente privind istoria României. C. Transilvania, veac XI—XIII*, vol. I, p. 209, 383; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 261—262.

[100] Șt. Pascu, *Rolul cnezilor...*, p. 54.

[101] Șt. Pascu, *Voievodatul...*, p. 251–252.

1535 îndatoririle militare au fost fixate și defalcate de congregația generală pe pături și stări sociale, după cum urmează:

— în funcție de averea lor (6–8 boi de jug), iobagii participau cu un arc prevăzut cu minimum 32 săgeți și o sabie; cei mai bogați aveau în plus în dotare un scut și o secure, iar cei mai săraci o lance și o secure. La un număr de 16 iobagi aflați în dependența sa, nobilul trimitea la oaste un călăreț echipat cu sabie, scut și lance.

Pragul de avere, după care s-au stabilit obligațiile militare ale sașilor și secuilor, a fost fixat de congregația de la Turda la 12 florini. Secuii fruntași *(potiores)* cu o avere mai mare de 12 florini, trebuiau să se prezinte la oaste cu cal, scut, platoșe și suliță; cei cu o avere sub 12 florini erau călăreți înarmați cu scut, suliță și sabie. În schimb sașii, care dețineau bunuri în valoare de minimum 12 florini, erau datori să aibă o archebuză portabilă și o sabie, iar cei aflați sub acest prag de avere urmau să fie echipați cu lance, secure, arc și săgeți[102].

Hotărârea adoptată de congregația generală de la Turda a fost reluată la scurt timp, în septembrie 1538, de adunarea generală a nobilimii reunită la Cluj, în climatul de nesiguranță și teamă produs de expediția sultanului Süleyman Kanunî în Moldova. Confruntată cu iminența unui atac otoman dinspre Moldova, adunarea de la Cluj i-a cerut lui Ioan Zápolya să ordone pregătirea și ridicarea grabnică la oaste a iobagilor, sub amenințarea cu pedeapsa capitală *(sub poena capitis)*. În cazul unui atac iminent, convocarea la oaste îi privea și pe toți colonii, precum și comitatul Hunedoara și sașii care nu fuseseră până atunci obligați să se ridice la arme[103].

Totodată, trebuie să relevăm faptul că aspectul militar al autonomiei recunoscute Transilvaniei în cadrul regatului ungar a fost deopotrivă un element de continuitate, dar și o verigă însemnată, care a asigurat transformarea voievodatului în principat, stat autonom aflat sub suzeranitatea Porții. Apărarea Transilvaniei în condițiile accentuării rivalității între Imperiul otoman și „Sfântul Imperiu Romano-German"

---

[102] *Istoria militară a poporului român*, vol. II, București, 1986, p. 35.

[103] Vezi *Monumenta Comitialia Regni Hungariae*, vol. II, Budapesta, 1875, p. 154—155.

i-a preocupat în cel mai înalt grad pe reprezentanții stărilor tânărului principat adunați, la 29 martie 1542, în dieta de la Turda. Astfel se explică adoptarea unor măsuri precise și foarte clare cu privire la ridicarea la oaste a stărilor privilegiate *(nationes)*. În cazul tulburărilor interne sau de atac extern, fiecare stare avea obligația să participe la luptă fie cu întreaga oaste pe capete, fie cu contingentul pe care guvernatorul Martinuzzi, *locumtenens regius*, avea să-l stabilească în ordinul său de convocare[104]. Dată fiind însemnătatea acestor măsuri enunțate în punctul al șaselea al hotărârilor dietei de la Turda, detalierea lor pe categorii sociale și militare a făcut obiectul unei reglementări suplimentare, care a echivalat cu ridicarea generală la oaste din vremea lui Matia Corvinul. Pedeapsa capitală *(sub amissione capitis, poena capitis)* reprezenta măsura coercitivă atât pentru nobilimea, care trebuia să răspundă la convocare în funcție de structura administrativ-teritorială *(comitate, scaune)*, cât și pentru dascălii *(scholastici)* apți de serviciul militar[105]. Refuzul colonilor de a se prezenta la oaste urma să fie pedepsit drastic prin spânzurarea lor, confiscarea obiectelor personale și trecerea bunurilor în proprietatea stăpânilor lor.

Obiceiul din vechime (*consuetudo antiquitus*) a fost respectat în privința participării orașelor regești cu steaguri și luptători *(cum bono apparatu bellico)* la convocarea făcută de guvernator. Pe de altă parte, convocarea la oaste pe capete a iobagilor pedestrași și călăreți trebuia să respecte proporția de un iobag la 10 sesii, care avea să rămână acasă de pază, întocmai ca slugile și lefegiii pentru casa stăpânilor lor[106]. Potrivit dietei, înarmarea a fost generală, nobilii fiind obligați să aibă în dotare coif, platoșe, lance, sabie, scut și cal. Echipamentul militar și apartenența la o anumită categorie de oaste a fost stabilită, în mod firesc, după starea materială a nobililor și nenobililor; nobilii se prezentau cu coif, platoșe, lance, sabie, scut și cal.

— posesorii de sesie și plug erau încadrați în cavalerie, având scut, lance și sabie.

---

[104] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési emlékek*, vol. I, doc. nr. XXVIII, p. 84–85.
[105] *Ibidem, doc. cit.*, p. 86, 87.
[106] *Ibidem*, p. 86.

— colonii posesori de șase boi aveau obligația de a veni la luptă cu sabie, scut, arc, săgeți și secure, cei ce nu aveau plug de șase boi cu următorul armament: scut, lance, secure și sabie.

— săracii erau trecuți în corpul de pedestrași, fiind înarmați cu lance, scut, secure sau cu arc și săgeți[107].

Din punctul de vedere al participării numerice, hotărârile dietei întrunite, la 29 august 1540, la Sighișoara, au fixat un contingent de 3 000 ostași pentru cele trei stări privilegiate, dintre care, potrivit obiceiului, un corp de 1 000 secui. Totodată, episcopii trebuiau să întrețină oaste pe lângă cei doi căpitani ai țării, comandanții oastei generale. Aceștia aveau să încaseze, pentru nevoi militare, toate veniturile regale datorate de orașele săsești și de o serie de alte surse. Cei doi căpitani fuseseră învestiți atât pe plan militar, cât și în celelalte domenii (politic, administrativ), cu autoritatea și cu puterea de care voievodul se bucurase odinioară[108]. În caz extrem, căpitanii trebuiau să ridice întreaga țară la oaste, prevedere care nu i-a exclus pe nobili și care a fost reluată, stabilindu-se pedeapsa capitală pentru neîndeplinirea sa de către dieta din decembrie 1540[109]. Aceeași pedeapsă se aplica și reprezentanților celorlalte stări privilegiate (sași, secui) pentru neprezentare la oaste. Deși principatul fusese întemeiat în mod formal, totuși primejdia era încă mare în decembrie 1542, impunând o mobilizare a tuturor forțelor apte de luptă. Toți nobilii au trebuit să vină la oaste fără întârziere și să înarmeze la un număr de 10 unități fiscale (porți) țărănești câte un călăreț, echipat și bine pregătit. Numărului de călăreți trimiși de nobili i-a corespuns un număr identic de pedestrași pușcași, obligație impusă sașilor. În privința secuilor, dieta de la Turda (22 decembrie 1542) a hotărât o mobilizare asemănătoare[110] cu cea a nobililor și aceeași pedeapsă în caz de nerespectare a ordinului.

---

[107] *Ibidem*, p. 87, vezi și Șt. Pascu, *Voievodatul*, vol. IV, p. 253–254.

[108] *Ibidem*, doc. nr. I, p. 40).

[109] *Ibidem*, doc. nr. XXIV, p. 171... „omnes Nobiles veniant ad bellum neque moram faciant: alioquin Dominus Locumtenens *puniat regni consueta poena*".

[110] *Ibidem*, p. 171 ...„veniant cum omni apparatu et ea ordinatione, qua ipsi Domini Nobiles erunt, sub poena praedicta".

Desfășurarea din 1542 a luptelor duse în Ungaria între trupele otomane și cele imperiale, deopotrivă cu reacțiile față de înscăunarea în Transilvania a lui Ioan Sigismund Zápolya, explică preocuparea permanentă a dietei transilvane de a asigura apărarea noului stat. După nici două luni de la dieta din 22 decembrie 1542, dieta întrunită la Cluj (26 februarie 1543) a stabilit din nou participarea numerică, pe stări, la oaste. În condițiile luptei împotriva dușmanilor din afară și din lăuntrul hotarelor țării *(hostes tam item internos et externos)*[111] au fost mobilizați 1 500 ostași, 500 călăreți secui, 500 pedestrași bine instruiți pe lângă ostașii pe care nobilii trebuiau să-i înarmeze, respectiv un călăreț pentru fiecare 10 unități fiscale *(in decem portis allam dicatis)*[112]. Reactualizarea mobilizării[113] în principat, la 25 aprilie 1545, de către dieta reunită la Turda poate fi pusă în legătură cu îndeplinirea obligațiilor militare față de Poartă, pe care vasalitatea Transilvaniei le-a implicat. Se știe că sultanul Süleyman a plănuit pentru anul 1545 o campanie de anvergură împotriva Habsburgilor. În acest plan, principatul a jucat un rol nu numai din punct de vedere militar, trebuind să participe alături de celelalte Țări Române cu un contingent de oaste. Actele otomane emise în anii 1544–1545 atestă faptul că *kharadjul* Transilvaniei a fost destinat achizițiilor de orz[114], principatului revenindu-i totodată obligația aprovizionării armatei otomane cu o gamă variată de provizii: boi, oi, făină, miere, unt[115]. Dezbaterile legate de noua ridicare la oaste au reluat, de fapt, hotărârea dietei de la Cluj (26 februarie 1543) cu privire la obligația nobililor de a instrui și echipa bine un iobag la 10 gospodării, nobilul aflat în serviciul altuia trebuind să-și trimită un înlocuitor (călăreț bine echipat)[116]. Competența decretării ridicării la oaste a obștii, poporului de rând și a contingentelor fixate de hotărârile

---

[111] *Ibidem*, doc. nr. XXVII, p. 177: „orituros forte esse".

[112] *Ibidem*.

[113] *Ibidem*, doc. nr. II, p. 218.

[114] M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire ottoman et les Pays Roumains*, doc. nr. 37, p. 184–185, doc. nr. 68, p. 206.

[115] *Ibidem*, doc. nr. 22, p. 175.

[116] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. II, p. 218.

dietale a fost atribuită de stări locțiitorului, respectiv guvernatorului Martinuzzi, precum și comiților din fruntea comitatelor transilvane.

Autonomia administrativă, legislativă și militară a voievodatului transilvan, care a împiedicat contopirea sa cu regatul ungar, a fost, așadar, premisa principală pentru constituirea principatului autonom. Făcând abstracție de etapa suzeranității otomane asupra Transilvaniei organizate într-un stat autonom și tributar, atragem atenția asupra faptului că vechea ei autonomie față de Ungaria regală s-a manifestat și mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Acordarea titlului de Mare Principat, ca urmare a eforturilor diplomatice depuse de baronul Samuel von Brukenthal, a avut menirea de a destrăma ultimile legături între Transilvania și Ungaria. De altfel chiar adversarul declarat al transformării Transilvaniei în Mare Principat, contele Gabriel Bethlen, i-a mărturisit împărătesei Maria Theresia că există „foarte puțini oameni, care să dorească alipirea acestei țări la Ungaria, atât de puțini, încât opinia lor nu poate fi luată în considerare"[117].

— Factorii de risc ai legăturilor între voievodatul transilvan și regatul ungar

Fragilitatea legăturilor între voievodatul transilvan și regatul ungar, care au fost compromise definitiv de expansiunea și cucerirea otomană, s-a întemeiat, în primul rând, pe antagonismul existent între cele două formațiuni statale. Acest antagonism poate fi surprins în acțiunea factorilor de risc, respectiv a elementelor care au subminat în timp esența relațiilor între voievodat și regat. Printre factorii de risc îi includem pe următorii:

1) acțiunile antagonice de lărgire, respectiv de restrângere a autonomiei voievodatului și a puterii voievodului.

2) voievodatul ca punct de plecare al revoltelor împotriva puterii centrale ungare.

3) nemulțumirile stârnite de politica fiscală apăsătoare pentru populația voievodatului.

---

[117] I. Lupaș, *Mitul „Sacrei Coroane" și problema transilvană,* în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", VIII, 1939–1942, p. 356.

4) scăderea funcției de apărare a regatului ungar față de atacurile otomane.

5) reacția populației transilvane față de decăderea vieții politice și a moravurilor în regatul ungar.

1. Evoluția relațiilor voievodatului cu regatul ungar a fost marcată de interacțiunea forțelor centripete, care au tins la subordonarea accentuată a puterii și autorității voievodului, cu cea a forțelor centrifuge, vizând o acțiune inversă, de sporire a prerogativelor și puterii voievodale. Interacțiunea celor două forțe și tendințe a atins punctul critic, favorabil dezmembrării regatului, în momentul în care suveranul ungar a fost incapabil să-și îndeplinească funcția de moderator al relațiilor regatului cu voievodatul Transilvaniei. Calitățile, respectiv defectele, personale ale regelui au pus adesea în cumpănă aceste relații, îngăduind, într-o serie de cazuri, ca de pildă la stingerea dinastiei arpadiene (voievozii Lorand Borsa și Ladislau Kán), în vremea voievodului Toma de Széchény (1322—1342) și a lui Iancu de Hunedoara, apoi sub voievozii Sigismund și Ioan de Szentgyörgyi și Berthold Ellerbach (1465—1467) creșterea semnificativă a puterii voievodului[118]. Chiar în situațiile în care voievozii rebeli au fost înfrânți (Ladislau Kán, Sigismund și Ioan de Szentgyörgyi, Berthold Ellerbach), puterea lor, precum și poziția politică a voievodatului, nu au putut fi reduse în mod substanțial. De altfel, replica regală la tendințele de autonomie, nesupunere și creștere a puterii voievodale s-a manifestat prin îngrădirea și fragmentarea autonomiei voievodatului și a autorității voievodului. Autoritatea centrală ungară a reușit să fragmenteze autonomia voievodatului printr-o „distribuire largă de prerogative speciale pentru elementele colonizate aici"[119]. Voievodatul s-a transformat, astfel, într-o sumă de autonomii diferite, fiecare element etnic (sași, secui, nobili unguri din comitate) dispunând de autonomie proprie, fapt care a atras încercarea voievodului de desființare sau de reducere a lor. Dacă sașii și-au putut apăra în chip eficient drepturile și libertățile, invocând mereu *Andreanum*-ul, în schimb situația s-a modificat în privința

[118] Pentru *regnum Transilvaniae* vezi St. Pascu, *op. cit.*, p. 421–426.

[119] I. Lupaș, *Individualitatea istorică...*, p. 65.

secuilor. Voievozii au preconizat reducerea autonomiei secuiești printr-o transferare a averilor secuiești pe seama nobililor , în urma căsătoriei forțate cu fiice din familii secuiești lipsite de descendență în linie masculină[120]. Mai mult, voievodul Transilvaniei și-a exercitat dreptul, întocmai ca și regele, de a dărui proprietăți și moșii la recomandarea oamenilor săi. Acest drept a reprezentat, totodată, un indiciu pentru suveranitatea sa reală asupra teritoriului pe care îl cârmuia, suveranitatea regală fiind mai mult nominală[121].

Pe de altă parte, transformarea autonomiei voievodatului într-o sumă de autonomii particulare nu a contribuit la întărirea legăturilor sale cu regatul ungar. În condițiile intersectării imperialismului otoman cu cel habsburgic și a luptei pentru anexarea Transilvaniei, acest fapt a avut un efect invers celui scontat. Prin tensiunile interne pe care le-a generat această rivalitate, ca și prin opțiunile fiecărei stări privilegiate pentru aderarea voievodatului la unul sau altul din sistemele de alianțe politice, s-a ajuns la destrămarea legăturilor compromise în bună măsură de efectele expansiunii otomane.

2. Ca organizație teritorial-politică, voievodatul a constituit un punct de plecare pentru contestarea puterii centrale a regatului ungar, dovadă mișcările din anul 1324, care au impus intervenția lui Carol Robert de Anjou în Transilvania în fruntea oastei sale[122]. Li s-au adăugat răzvrătirile partidei nobiliare antidinastice în frunte cu voievodul Ștefan Frank (1377—1382), cele ale marii nobilimi îndreptate împotriva regelui Sigismund de Luxemburg (1401—1404), precum și revolta din 1467 împotriva regelui Matia Corvinul, care periclitase libertățile și privilegiile nobiliare. Conduși de voievozii Sigismund și Ioan de Szentgyörgy și de Berthold Ellerbach, răzvrătiții au sperat în ajutorul unor conducători de state amenințate de politica expansionistă a regelui Matia: Gheorghe Podiebrad, regele Boemiei, Ștefan cel Mare și Cazimir, regele Poloniei. Legați prin jurământul depus la Cluj-Mănăștur, răsculații — nobili, sași și secui — l-au contestat pe Matia

[120] *Ibidem*, p. 66.
[121] *Ibidem*, p. 68.
[122] Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. I, p. 249–250, vol. IV, p. 426–428.

ca rege, plănuind desprinderea Transilvaniei de Ungaria, organizarea ei ca stat independent sub cârmuirea lui Ioan de Szentgyörgy, proclamat rege[123]. Și răsculații conduși de Gheorghe Doja au refuzat supunerea față de rege, negându-i, totodată, autoritatea. Faptul că regele reprezenta în acea epocă autoritatea supremă în orice stat explică intenția răsculaților de a-l alege pe Doja drept „regele" lor.

În fine, mișcarea separatistă condusă de voievozii Ștefan Mailat și Emeric Balassa în 1539–1540 și îndreptată împotriva regelui Ioan Zápolya a avut un scop asemănător cu cel al răscoalei împotriva lui Matia Corvinul. Contestarea autorității lui Zápolya a fost calea folosită de Mailat pentru a i se substitui și pentru a imprima Transilvaniei orientarea corespunzătoare intereselor politice proprii[124]. De altfel mișcarea lui Mailat a dobândit un curs favorabil îndeplinirii scopului propus numai în momentul îmbolnăvirii lui Ioan Zápolya, când relațiile voievodatului au atins punctul critic, favorabil desprinderii de regatul ungar. Faptul că voievodatul a mai aparținut teoretic regatului până la 5 septembrie 1541 s-a datorat voinței și planului întocmit de sultanul Süleyman Kanuni, dornic să ocupe în întregime regatul ungar.

3. Nemulțumirile stârnite de politica fiscală apăsătoare a regalității ungare se află la originea unor răscoale din secolele XV–XVI. Reforma impozitelor inițiată de regele Matia Corvinul a avut de întâmpinat, atât în Transilvania cât și în Slovacia, o rezistență dintre cele mai aprige. Osânda impusă de rege răzvrătiților din 1467 a fost, pe lângă pierderea vieții și averii unor căpetenii, plata sumei de 400 000 galbeni, prețul sângelui pentru fiecare nobil ucis reducându-se de la 200 la 66 florini[125]. Totodată, hotărârea regelui Vladislav al II-lea, de a mări impozitele în vederea organizării apărării antiotomane, a declanșat împotrivirea față de această măsură. Stările privilegiate ale Transilvaniei au refuzat categoric să plătească darea de 1 florin pentru fiecare unitate fiscală iobăgească (poartă) fixată de dieta de la Košice (Cașovia). Reacția violentă, pe care mărirea impozitelor a stârnit-o în

[123] *Ibidem*, vol. IV, p. 467—468.

[124] Vezi paragraful referitor la mișcarea condusă de Mailat.

[125] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 64.

Transilvania, l-a silit pe Vladislav al II-lea să încerce aplanarea conflictului pe care l-a dezlănțuit. Convocarea de către rege a congregației generale la Sibiu, a avut, pe de o parte, scopul încheierii unei înțelegeri cu stările privilegiate asupra modului de încasare a dării, iar, pe de altă parte, delegarea voievodului Bartolomeu Dragfi în vederea potolirii tulburărilor din țară[126].

Nemulțumiri de ordin fiscal față de regalitate au continuat să existe și mai târziu, acestea numărându-se și ele printre cauzele mișcării separatiste conduse de Ștefan Mailat și Emeric Balassa.

4. Scăderea funcției de apărare a regatului ungar față de atacurile otomane.

Din factor de coeziune internă și externă în vremea cârmuirii lui Iancu de Hunedoara, expansiunea otomană s-a transformat, în timpul domniei lui Matia Corvinul, într-un factor de risc, pe plan mental și afectiv, al legăturilor între populația Transilvaniei și autoritatea centrală ungară. Măsurile fiscale și militare adoptate de Matia Corvinul în vederea stăvilirii atacurilor otomane asupra Transilvaniei au trezit împreună cu politica sa apuseană, mari nemulțumiri în rândul stărilor și iobăgimii transilvane. Faptul că Matia Corvinul nu s-a identificat — așa cum o făcuse tatăl său Iancu de Hunedoara sau contemporanul său Ștefan cel Mare, domnul Moldovei — cu însăși lupta antiotomană explică, în primul rând, ostilitatea pe care a întâmpinat-o în Transilvania[127]. Resentimentele stârnite de Matia Corvinul au fost nespus de puternice, acestea fiind consemnate de un cronicar transilvan refugiat la curtea voievodului Bartolomeu Dragfi. Criticând prioritățile politice ale regelui, priorități care contraveneau apărării și intereselor voievodatului, cronicarul l-a acuzat pe Matia de a fi lăsat Transilvania în părăsire, de parcă „ar fi văduvită de Principe"[128]. Resentimentele contemporanilor transilvani față de regele Ungariei aveau tot temeiul să crească prin raportarea acestuia la Ștefan cel Mare, noul simbol al

[126] *Ibidem.*

[127] I. Lupaș, *Desfacerea Transilvaniei de Ungaria și înălțarea ei la treapta de principat sub ocrotire otomană*. în *Studii, conferințe*...vol. II, p. 103–105.

[128] *Ibidem*, p. 105.

luptei antiotomane și speranța reală de apărare a voievodatului în fața incursiunilor akîndjiilor. În aceste împrejurări, era firesc ca speranțele locuitorilor amenințați direct de invazia otomană să se fi îndreptat spre Ștefan cel Mare. Sașii din Brașov l-au socotit cu adevărat temei pe domnul Moldovei drept „ales și trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea și apărarea Transilvaniei" și l-au rugat „să te apropii de această țară, spre a o feri de acei turci nespus de crânceni"[129]. Aceleași speranțe le-au împărtășit și secuii, dispuși mai degrabă să-i dea dijmele domnului Moldovei decât să fie executați în mod silit de către reprezentanții regelui. O asemenea situație a putut îndreptăți și orientarea preferențială spre Ștefan cel Mare a voievodului Transilvaniei, atitudine relevată cu ani în urmă de către Ioan Lupaș[130].

Climatul de neliniște și insecuritate generat de atacurile otomane continue asupra Transilvaniei s-a accentuat în vremea lui Vladislav al II-lea, rege incapabil să domine nobilimea coruptă și venală și să facă față necesității de apărare a regatului ungar.

5. Reacția populației transilvane față de decăderea vieții politice și a moravurilor în regatul ungar.

Incapacitatea regilor ungari de la sfârșitul secolului al XV-lea și din primele decenii ale veacului următor de a face față atacurilor otomane a sporit deopotrivă teama și nemulțumirea în Transilvania, contribuind încet și sigur la desprinderea voievodatului de regat. Nici transformarea în doctrină a mitului „sacrei coroane"[131] nu a mai putut salva după 1526 regatul ungar de la disoluție. Efectul scontat de această încercare a lui Ștefan Werböczi a fost contrar așteptărilor. Deși *Tripartitul* a atribuit conceptului de „sacra corona" sensul de „unitate statală" și simbol al Ungariei feudale, totuși doctrina sa politico-juridică discriminatorie[132] nu a fost nici măcar pe plan ideologic un factor

---

[129] N. Iorga, *Îndreptări și întregiri la Istoria Românilor după acte descoperite în arhivele săsești*, „Memoriile secțiunii Istorice", seria II, vol. XXVII, 1904—1905, p. 118.

[130] I. Lupaș, *Réalités historiques...*, p. 83.

[131] I. Lupaș, *Mitul „Sacrei Coroane" și problema transilvană*. p. 353.

[132] *Ibidem.*

de coeziune a regatului. Lipsită de substanța necesară menținerii acestui organism anacronic, incapabil să stăvilească expansiunea otomană, doctrina „sacrei coroane" a fost folosită în chip zadarnic după 1541 pentru refacerea regatului sub suzeranitate otomană sau habsburgică. Lipsa de efect a doctrinei amintite înainte de 1526 s-a datorat în bună măsură impactului pe care l-au avut asupra stării de spirit a populației transilvănene indiferența și incapacitatea suveranilor Ungariei de a face față apărării supușilor împotriva atacurilor otomane. Astfel s-a născut și dorința — transformată ulterior în alternativă politică — de a împărtăși soarta Țărilor Române, prin dobândirea unui statut similar[133] în raporturile cu Poarta. Totodată, doctrina „sacrei coroane" nu a putut înlătura nici înstrăinarea mentală și nici dezgustul față de persoana și comportamentul profund imoral al monarhilor și magnaților. Lipsei oricărui interes pentru binele public în ajunul luptei de la Mohács i s-au adăugat decadența (desfrâul, alcoolismul), corupția, silniciile nobilimii, intrigile, abuzurile și anarhia feudală. Venalitatea a atins un nivel atât de ridicat în rândurile aristocrației ungare, încât aceasta a fost în stare, după părerea lui Massaro, să săvârșească orice nedreptate[134]. Cronicarul Gheorghe Szeremi nu s-a sfiit să caracterizeze înalta societate ungară ca fiind bântuită de invidie, blasfemie și omucidere. Dezinteresul total față de problemele statului și societății ungare rezultă și din constatarea italianului Burgio: „Dacă Ungaria ar putea fi salvată din vârtejul primejdiei pentru prețul de 3 florini, nu s-ar găsi în toată țara 3 oameni gata să facă acest sacrificiu"[135].

Sentimentul de aversiune a populației transilvane față de locuitorii din Ungaria, pentru care primejdia a venit mereu din Ungaria, a dăinuit și în veacul următor. Nu întâmplător Mihail Cserei, cronicar transilvan din secolul al XVII-lea, a considerat Ungaria drept țară străină, față de care era necesară lupta de apărare. Înstrăinarea tradițională a Transilvaniei față de regatul ungar a fost în vremea principilor Gheorghe

---

[133] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, partea a 4-a, doc., nr. CLXXXIX, p. 328.
[134] I. Lupaș, *Desfacerea Transilvaniei*, p. 107; Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. IV, p. 474.
[135] *Ibidem.*

Rákóczy al II-lea, Acațiu Barcsai și Mihail Apafi atât de mare, încât versurile lui Cserei au rezumat o îndelungată și neplăcută experiență istorică:

„Cel puțin de acum înainte să înveți minte, Transilvanie,
Și să trăiești în liniște, laolaltă cu proprii tăi fii.
Cu Ungurenii să nu te mai întovărășești așa ușor,
Ca să nu te căiești ca acum, spre paguba ta grozavă"[136].

Pe fundalul acestei stări de spirit, măsurile draconice împotriva țărănimii, codificate de *Tripartitul* lui Werböczi, s-au întors împotriva nobilimii și a regatului ungar. Faptul că, de teama unei noi răscoale, nobilimea s-a împotrivit înarmării țărănimii, a lipsit regatul tocmai de forța capabilă să opună rezistență armatei otomane. În aceste împrejurări, legăturile între regatul ungar și organizațiile tradiționale periferice, de genul voievodatului transilvan, s-au erodat în așa măsură, încât nici o doctrină artificială nu a mai putut împiedica desprinderea Transilvaniei de așa-zisa „sacră coroană". „Atunci i s-a deschis și Transilvaniei drumul de înălțare la treapta de Principat, independent de coroana Ungariei"[137].

B. Desprinderea efectivă a Transilvaniei de regatul ungar și de Coroana Sfântului Ștefan

Constituirea Transilvaniei ca stat sub suzeranitatea Porții a avut loc în împrejurări deosebite, caracterizate de următoarele acte de forță: ocuparea cetății Buda și arestarea capilor partidei zápolyane, adică a factorilor de decizie în regatul ungar.

Dacă raportăm aceste împrejurări la condițiile din 1538, an în care suzeranitatea protectoare asupra Țărilor Române s-a transformat într-o suzeranitate otomană efectivă și restrictivă, atunci sesizăm deosebiri de nuanță între aspectele unui proces global de instituire a controlului

[136] Traducerea lui Ion Lupaș, *op. cit.*, p. 117 nota 3.
[137] I. Lupaș, *Mitul „Sacrei Coroane"*, p. 354.

Porții asupra Europei Centrale. Deosebirile au fost determinate de miza jocului politic, pe care a stabilit-o includerea fiecărei țări române în sistemul de alianțe europene ale Imperiului otoman. Având ca scop curmarea tendințelor de emancipare ale Moldovei, campania din 1538 a inaugurat procesul treptat de înglobare în timp a țării în sistemul de conducere otoman. Acest sens l-au dobândit atât prezența unui corp militar otoman în preajma domnului Ștefan Lăcustă, înscăunat de sultanul Süleyman, cât și desprinderea unor teritorii (Bugeac, Tighina) din Moldova și transformarea lor în mărci de supraveghere la hotarele acestei țări[138].

În privința divizării regatului ungar, a transformării Ungariei centrale în eyaletul Buda și a constituirii principatului autonom al Transilvaniei, situația a fost mult mai complicată. Deși nu putem susține că, în 1541, sultanul Süleyman a reeditat, la dimensiuni mult mai mari, campania din 1538 din Moldova, nu-i putem nega, totuși, efectul pe care aceasta l-a avut asupra politicii sale ulterioare față de Transilvania și Ungaria. Știm, de pildă, că tocmai în 1538 Ioan Zápolya a reușit numai prin intermediul unor daruri însemnate și făgăduirea plății în continuare a *kharadjului* să împiedice intrarea trupelor otomane în Transilvania[139].

Totodată, nu putem trece cu vederea nici faptul că expediția lui Süleyman Kanunî în Moldova, considerată atât de sultan cât și de cronicari drept o cucerire *(feth)*[140], a fost o experiență politică și militară utilă, ale cărei soluții au fost aplicate, în final, la 4 și 5 septembrie 1541 pentru rezolvarea statutului următoarelor provincii istorice: Transilvania, Banat, Partium. Deși a existat, așa cum a demonstrat de curând Pál Fodor, un plan de cucerire integrală a regatului ungar în

---

[138] T. Gemil, *Românii și otomanii*, p. 354.

[139] E. Petritsch, *Die Ungarnpolitik Ferdinands I. bis zu seiner Tributpflichtigkeit an die Hohe Pforte*, p. 112.

[140] Vezi A. Decei, *Un „Fetihname-i Kara Bogdan" (1538) de Nasuh Matrakçi*, în *Fuat Köprülü Armağanî*, Istanbul, 1953, p. 113—124; M. Guboglu, *Kanuni Sultan Süleyman Bogdan seferi ve zaferi (1538 M.945 H.)*, „Belleten", CL, nr. 198, 1957, p. 727—804.

hotarele sale de la 1526, acesta nu a fost urmat, totuși, întru totul de sultanul Süleyman. Dacă ar fi să-i dăm crezare raportului întocmit în 1542 de solul lui Ferdinand I la Istanbul, Tranquillus Andronicus, autoritățile otomane au explicat ocuparea cetății Buda ca pe o simplă preluare de la partizanii lui Ioan Zápolya, incapabili de a o apăra împotriva trupelor imperiale și de a plăti *kharadjul* cuvenit al sultanului[141].

Un fapt este însă sigur. Constituirea principatului autonom a fost privită de domnul Moldovei, Petru Rareș, ca o măsură temporară, care avea să premeargă, la fel ca în toate celelalte cazuri de cucerire progresivă, încorporarea Transilvaniei Imperiului otoman[142]. Cunoscând mult mai bine decât reprezentanții diplomației polone și habsburgice principiile și metodele de cucerire otomană, Petru Rareș și-a folosit întreaga experiență politică, inclusiv pe cea a campaniei sultanului din Moldova (1538) și a pribegiei sale în Transilvania, intuind cât se poate de corect planul inițial al lui Süleyman Kanunî. Din acest plan de anexare integrală a teritoriilor care aparținuseră regatului ungar a decurs și regimul de semicucerire aplicat de sultan provinciilor istorice, care au intrat în componența principatului autonom. Süleyman Kanunî s-a folosit de calitatea sa de cuceritor al Ungariei, atunci când a dispus de o serie de provincii istorice (voievodatul Transilvaniei, Banatul Timișoarei, Partium) ca de simple unități administrativ-militare otomane, *sandjak*, încredințându-le noilor săi guvernatori. În conformitate cu uzanța otomană legală, acești „guvernatori" au purtat numele de *sandjakbegi* , fiindu-le trimise în acest scop steagul de învestitură *(liva, sandjak)*, precum și diploma de numire *(berat)*, prin care sultanul le definea posesiunile acordate. Nu trebuie să ne mire nici faptul că atât beneficiarii direcți ai „*sandjak*"-urilor menționate, cât și

---

[141] K. Nehring, *Austro-Turcica 1541—1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen*, München, 1995, doc. nr. 4, p. 26.

[142] I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*. București, 1979, doc. nr. 42, p. 72: „apoi ei se gândesc să ia țara Transilvaniei și Sibiul și alte cetăți și țări. Iar măria voastră (Sigismund I—n.n.) să nu vă gândiți că nu va fi așa, că îi țineți în mâini ca pe un măr. iar altfel nu este".

contemporanii lor, au folosit în mod propriu, respectiv în accepțiunea otomană a vremii, termenul de *sandjak*. Este vorba deopotrivă de transpunerea sa fidelă în cuprinsul traducerii ordinelor sultanului și ale noului vizir, de folosirea sa în hotărârile dietei de la Târgu Mureș (26 ianuarie 1542)[143], precum și în lucrările lui Verancsics sau Pray. Limitându-ne la aparențe și în lipsă de alte lămuriri contemporane, încercăm să credem că cercurile politice din Transilvania și Ungaria au considerat atât Transilvania și Partium-ul cât și Banatul ca *sandjak*, respectiv provincii încredințate sub forma de guvernorate spre administrare. De altfel aceste zise *sandjakuri* s-au deosebit fundamental de unitatea de bază, *sandjak*, a structurii administrativ-militare a Imperiului otoman. Marea diferență a constat în faptul că zisele *sandjakuri* nu au fost încorporate Imperiului otoman și nu au fost schimbate, deci, relațiile de proprietate, precum și relațiile sociale pe care acestea din urmă le-au determinat. În momentul confruntării a două puncte de vedere ireductibile — cel otoman, legitimat de dreptul spadei și cel habsburgic, de revendicare integrală de către Ferdinand I a succesiunii politice a lui Ioan Zápolya, impunerea statutului de semicucerire prin crearea guvernoratelor denumite *sandjak* s-a dovedit a fi soluția de compromis între formula ineficientă de vasalizare aplicată după 1526 regatului ungar[144] și includerea sau asimilarea în Imperiul otoman a provinciilor amintite. De altfel Ferdinand I de Habsburg nu a vrut să înțeleagă, mult timp după ocuparea cetății Buda, caracterul ireversibil al cuceririi Ungariei centrale insistând, și după încheierea păcii cu Poarta din 1547, pentru a fi recunoscut stăpânul de drept al regatului ungar. Trebuie relevat, totodată, faptul că, înainte de ocuparea cetății Buda (29 august 1541), Ferdinand I i-a însărcinat pe contele Nikolaus Salm, pe Francisc Révai și pe Sigismund von

---

[143] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, doc. nr. XXIV, p. 78: „Quod Castrum Themessvár cum suis pertinenciis Petro Petrowith Sua Majestas ad possidendum Szancsakséggol (sic!) dedit".

[144] G. Veinstein, *La politique hongroise du Sultan Süleyman et d'Ibrahim pacha à travers deux lettres de 1534 du roi Sigismund de Pologne*, p. 180–185; P. Fodor, *op. cit.*, p. 291, 292—295.

Herberstein, împuterniciții săi pe lângă Süleyman Kanunî să obțină recunoașterea sa ca succesor al lui Ioan Zápolya la tronul Ungariei[145], implicit a tratatului încheiat la Oradea în 1538.

Constituirea principatului autonom al Transilvaniei a avut loc în condiții de dictat și șantaj politic. Este vorba nu numai de arestarea și amenințarea cu moartea a capilor partidei zápolyane sau de speculare abilă a rivalității atât dintre Bálint Török și Juraj Utješenović/Martinuzzi pentru demnitatea de guvernator al Ungariei cât și dintre acesta din urmă și comitele de Timiș, Petru Petrovici. Li se mai adaugă un element însemnat, care nu a fost luat în considerare până acum, un adevărat șantaj asupra reginei Isabella. Ea a fost silită de ordinul lui Süleyman Kanunî să-i restituie domnului Moldovei cetățile Ciceu și Cetatea de Baltă pentru a-și păstra castelele Lipova și Șoimuș, iar fiul ei domnia în Transilvania[146].

Nici modul în care a avut loc eliberarea, după șapte zile de detenție, a magnaților unguri și păstrarea în captivitatea otomană a lui Bálint Török nu sunt lipsite de semnificație. Martinuzzi pare să fi câștigat (așa cum s-a declarat în timpul anchetei întreprinse în legătură cu asasinarea sa) încrederea sultanului, având chiar o întrevedere separată cu acesta, la 4 septembrie 1541[147], după eliberarea magnaților din captivitate. Înclinăm să presupunem că acuzațiile aduse lui Bálint Török și lui Ștefan Mailat, de a fi partizanii fideli ai lui Ferdinand I de Habsburg, s-au bucurat de o credibilitate deplină. Interesul constant manifestat de Ferdinand și de reprezentanții săi diplomatici la Istanbul pentru soarta celor doi captivi[148] dovedește, pe de o parte, temeinicia acuzațiilor aduse de Martinuzzi, iar, pe de altă parte, locul pe care Ferdinand și consilierii săi l-au rezervat lui Bálint Török și lui Ștefan

---

[145] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 1, p. 1–2.

[146] P. Fodor, *op. cit.*, p. 327.

[147] A. Verancsics, *op. cit.*, vol. I, p. 172.

[148] Pentru informațiile privindu-l pe Mailat, vezi K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 87, p. 259; nr. 89, p. 261; nr. 92, p. 270; nr. 110, p. 316; nr. 118, p. 341; nr. 148, p. 400; nr. 188, p. 496; pentru moartea sa doc. nr. 201, p. 534; pentru Bálint Török, *ibidem*, doc. nr. 89, p. 261; nr. 118, p. 341; nr. 184, p. 479; nr. 188, p. 496.

Mailat în planurile de instaurare a dominației habsburgice asupra Ungariei și Transilvaniei.

Acest regim special de *semicucerire*, pus în evidență de Pál Fodor[149], nu a fost nici urmarea și nici rezultatul unei conjuncturi politice favorabile Porții. El a exprimat concepția sultanului Süleyman cu privire la rezolvarea parțială a crizei din Ungaria și Transilvania, fiind folosit în calculele și în jocul politic european al Porții pentru a susține, în momente de criză și de încetare a suzeranității otomane, revenirea la situația creată după 4 septembrie 1541. Este cazul, de pildă, al ordinelor emise de sultan la 21 iulie 1551 și în august 1551, în care s-a declarat autorităților din principat, că Transilvania fusese acordată lui Ioan Sigismund ca *sandjak*[150]. Un regim asemănător cu terminologia aferentă de *sandjak* le-a fost recunoscut, la 27 martie 1554, orașelor Caransebeș și Lugoj, cedate lui Petru Petrovici împreună cu *kharadjul* de 3 000 galbeni[151], pe care-l făgăduise pentru acestea. Ulterior, în mai 1554, „*sandjak*"ul trecea în posesia lui Ioan Sigismund, aflat în pribegie, împreună cu *kharadjul* cuvenit pe anul anterior[152].

Regimul de semicucerire consfințit de diplomele de învestitură acordate la 4 și 5 septembrie 1541 lui Ioan Sigismund Zápolya și comitelui Petru Petrovici s-a caracterizat prin două aspecte fundamentale:

— împărțirea guvernării provinciilor istorice de la răsărit de Tisa între doi demnitari deosebit de ambițioși: Martinuzzi și Petru Petrovici.

— desprinderea din fostul regat ungar a provinciilor istorice situate la răsărit de Tisa (Partium, Banat, Transilvania) a avut loc prin aplicarea metodelor de cucerire și de administrație otomană. Renunțarea

---

[149] P. Fodor, *op. cit.*, p. 330–331.

[150] *H.H.St.A. Hungarica*, I, Karton 58, Konv. C, fol. 69: „Regnum istud Transsylvanum dedimus filio Regis Ioannis in Zanchakatum"; G. Pray, *op. cit.*, vol. II, p. 285: „itaque Transsilvania filio regis in Szanziakatum concessa fuerit".

[151] *H.H.St.A. Turcica*, I, Karton 10, Konv 3 (1554 I–V) fol. 60 și 62: „Petro Petrowyth dedit in Zangzacchatum Lugas et Karansebes oppida et tributum etiam trium millium aureorum quod pro iisdem oppidis promittebat".

[152] *Ibidem*, fol. 207: „Praeterea Karansebes, Lwgas cum omnibus suis pertinenciis et tributo anni preteritj potentissimus Caesar Stephano Regj donavit super quaquidem donatione littere Cesaris sunt ad Petrowyth perlate".

lui Süleyman la încorporarea acestor teritorii și încredințarea lor spre guvernare sub formă de „*sandjak*" (Transilvania și Partium lui Martinuzzi, până la majoratul lui Ioan Sigismund; Banatul Timișoarei lui Petru Petrovici) s-a întemeiat pe calitatea și postura sultanului de cuceritor al regatului ungar în granițele sale de la 1526. El a cedat guvernarea și administrarea Transilvaniei, Partiumului și Banatului, considerate și numite „*sandjak*", unor demnitari socotiți „*sandjakbegi*", însărcinați să reprezinte interesele Imperiului otoman.

În ce privește provinciile istorice amintite, instaurarea relațiilor de dependență și de învestitură de către Poartă s-a desfășurat în mod simultan atât în Transilvania cât și în Banat. Această acțiune a fost consemnată, în mod firesc, în două acte diferite emise la 4 și 5 septembrie 1541[153] și a reeditat, ca semnificație și procedură, impunerea suzeranității Porții asupra regatului ungar din 1526, ca urmare a înfrângerii de la Mohács.

Pe de altă parte, instituirea regimului de semicucerire asupra Transilvaniei, Partiumului și Banatului a fost adoptată ca soluție politică numai pentru că aceste provincii istorice nu s-au aflat în zona de însemnătate maximă pentru rezolvarea definitivă, pe cale otomană, a succesiunii regatului ungar. Totodată, negocierile duse de Süleyman Kanunî cu Martinuzzi au contribuit la adoptarea acestei soluții în cadrul unei înțelegeri „secrete"[154]. Din punct de vedere cronologic, întrevederea ar fi avut loc în momentul eliberării nobililor captivi (4 septembrie 1541), Martinuzzi fiind rechemat de sultan pentru consultări suplimentare. Atunci s-ar fi negociat atât extinderea jurisdicției nominale a lui Ioan Sigismund și a jurisdicției reale de „sandjakbeg" a lui Martinuzzi asupra întregii regiuni de lângă Tisa, cât și condițiile pe care le-a presupus acest regim de semicucerire. Caracterul secret al întrevederii și al condițiilor impuse de Poartă — ca urmare a acceptării suzeranității sale restrictive și a unui regim de semicucerire — a fost pus în evidență de mărturia depusă de Ioan Szalánczi, solul reginei Isabella la Istanbul, în cursul audierii sale ca

[153] Vezi Cr. Feneșan, *Începutul dominației otomane*, p. 43.

[154] P. Fodor, *op. cit.*, p. 328.

martor în procesul prilejuit de asasinarea lui Martinuzzi. Potrivit lui Szalánczi, sultanul Süleyman l-a desemnat pe Martinuzzi, la cererea acestuia, „*sandjakbeg*" la Oradea, Košice (Cașovia) și Baia Mare, iar pe Petru Petrovici la Timișoara. Diploma de învestitură *(berat)* ar fi purtat pecetea lui Martinuzzi, guvernatorul Transilvaniei, comunicarea conținutului acestui act stărilor privilegiate fiind încredințată ceaușului Urudj[155]. Elementul cel mai interesant și însemnat al mărturiei lui Szalánczi se referă la faptul că Martinuzzi nu a voit să păstreze cele două diplome de învestitură *(berat)*. Mai mult, el s-a străduit ca aceste acte să fie păstrate la Istanbul, unde Szalánczi le-a văzut[156], atunci când a predat la vistieria imperială, din însărcinarea stărilor privilegiate, primul *kharadj* al Transilvaniei.

Totodată, Martinuzzi a păstrat secretul negocierilor sale cu Süleyman până când dreptul său de a guverna nobilimea și stările transilvane i-a fost pus în discuție și contestat, motiv pentru care a convocat, la 26 ianuarie 1542, dieta la Târgu Mureș[157]. De altfel episcopul de Oradea, devenit guvernator al Transilvaniei, a avut toate motivele pentru adoptarea acestei atitudini. Mai întâi, pentru că a fost conștient de responsabilitatea pe care a avut-o în ocuparea Budei de către Süleyman. Mai apoi, comunicarea imediată a înțelegerii încheiate cu sultanul și a *beratului* de numire a lui Ioan Sigismund ar fi dovedit calitatea sa de reprezentant al intereselor Porții, fapt care justifica acuzația de trădare[158].

La dieta de la Târgu Mureș, Martinuzzi nu a prezentat, așa cum a susținut P. Fodor, doar dispozițiile sultanului Süleyman, care au pus în lumină suzeranitatea restrictivă și regimul de semicucerire impus Transilvaniei.

---

[155] G. Barta, *Vajon kié az ország*, p. 100.

[156] *Ibidem*, p. 101.

[157] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XXIV, p. 77:„intelligo in medium Vestrum ejusmodi rumores seminasse, quod Ego in perniciem Vestram potius ad Vos, quam aedificationem et defensionem venissem, sed talibus ne detis locum, quia ego in his omnibus manebo, quae vos determinatis".

[158] P. Fodor, *op. cit.*, p. 329.

La această dietă, guvernatorul a prezentat, de fapt, rezumatul actului de numire *(berat)* a lui Ioan Sigismund Zápolya, care i-a conferit, totodată, dreptul de a cârmui Transilvania și Partium până la majoratul acestuia din urmă. Opinia noastră se întemeiază pe următoarele argumente:

a) disponibilitatea lui Martinuzzi de a da spre lectură actul tuturor acelora care ar fi dorit s-o facă.

b) modul de rezumare, pe probleme, a actului[159].

c) obligația lui Martinuzzi de a strânge *kharadjul* transilvan, obligație care-i consolida demnitatea de tezaurar.

În septembrie 1541, învestirea simbolică a copilului Ioan Sigismund ca principe al Transilvaniei a urmat, după însemnările lui Nikolaus Salm și Sigismund von Herberstein, uzanțele ceremonialului otoman: Süleyman Kanunî i-a dăruit caftanul de domnie *(khilat)* și cai de preț[160]. Pe această cale s-a anulat alegerea sa, din septembrie 1540, ca rege al Ungariei, care fusese confirmată de sultan prin diploma redactată la 16 octombrie 1540[161].

Constituirea principatului autonom ca stat vasal Porții a fost mai degrabă o necesitate decât o intenție politică, un rezultat al lipsei de concordanță între ambiția, planul și posibilitățile materiale și militare de care a dispus sultanul Süleyman pentru cucerirea Ungariei. Înainte de a aplica programul său maximal de cucerire a Vienei și de anexare a regatului ungar, sultanul a fost nevoit să ocupe cu efort minim teritorii care-i puteau asigura baza de aprovizionare și atac pentru operațiuni militare ulterioare. Chiar și formula ocupării parțiale a Ungariei și a constituirii eyaletului Buda a reprezentat o povară

---

[159] S. Szilágyi, *op. cit.*, *loc. cit.*, „*quales tunc Literas sua Maiestas dederit, si cupitis, Vobis dabo ad legendum*, in hunc ergo modo lectae, tenorque Literarum ejusmodi: Prima pars literarum: Regio et Pars Regni Hungariae ultra Thÿcam et Regnum Transÿlvanicum collata sunt filio Regis Ioannis ... sed ea tamen lege et conditione ut quoadusque filius Regius adoleverit, Frater Georgius possideat has duas Regiones videlicet: Hungariam et Transÿlvaniam".

[160] K. Nehring, *op. cit.*, doc., nr. 2, p. 15.

[161] L. Szálay, *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-dik században*, Pesta, 1859, p. 195–197; Gy. Káldy-Nagy, *Suleimans Angriff auf Europa*, p. 190.

financiară greu de suportat pentru vistieria imperială otomană. Dragomanul Yunus Beg nu s-a sfiit să-i declare, în iulie 1548, ambasadorului imperial la Istanbul, Giovanni Maria Malvezzi, că întreținerea administrației și trupelor otomane în Ungaria era mult prea costisitoare pentru apărarea unor hotare atât de lungi[162]. Totodată, răscoalele trupelor otomane, pricinuite de neplata soldelor, puteau fi potolite, așa cum s-a întâmplat în iulie 1548, numai prin expedierea unor sume de bani de la vistieria din Istanbul[163].

Deși regimul de semicucerire impus Transilvaniei în septembrie 1541 a fost conceput, inițial, întocmai ca domnia lui Ioan Zápolya, doar ca o soluție pe termen scurt, acesta s-a transformat, totuși, pe termen lung și din punct de vedere otoman, într-un eșec.

El a reprezentat, totodată, șansa și punctul de plecare pentru transformarea progresivă a Transilvaniei, prin stăruința și iscusința guvernatorului Martinuzzi, din voievodat în principat. Martinuzzi a încercat neutralizarea regimului de semicucerire impus Transilvaniei printr-o apropiere de Curtea de la Viena, inaugurând, ca o condiție de existență a principatului autonom, politica de echilibru și balans între Imperiul otoman și „Sfântul Imperiu Romano-German". Transformarea Ungariei centrale în eyalet a avut un impact deosebit asupra reginei Isabella, care își exprimase intenția, încă în februarie 1541, cu mult timp înaintea expediției sultanului Süleyman, să-i cedeze lui Ferdinand I de Habsburg Buda și stăpânirea Ungariei[164]. Atunci sfetnicii reginei au zădărnicit însă încheierea unei convenții, deși Isabella îl trimisese pe Emeric Bebek la Ferdinand, la Wiener Neustadt. Totodată, o solie transilvană i-a promis regelui Ferdinand supunerea transilvănenilor la începutul anului 1541[165].

---

[162] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 92, p. 271: „*Perché costa tanto la Ongria al Gran Signor che saria meglio che non la havesse mai vista né conosutta*"... „Esso risposse che non diceva per questo, ma — perché a mantenere quelli confini, tanto grandi, spende el Signor ogni anno un tesoro — a rispetto del poco utile et profitto che vene de quello regno".

[163] *Ibidem*, doc. nr. 93, p. 272.

[164] E.D. Petritsch, *op. cit.*, p. 119.

[165] F.B. Bucholz, *Geschichte der Regierung Ferdinands des Ersten*, vol. 4, Viena, 1834, p. 146–150; vol. 9, Viena, 1838, p. 302–318.

Reluarea tratativelor între Isabella și Ferdinand I în vederea aplicării prevederilor tratatului de pace încheiat la Oradea, în 1538, nu s-a datorat numai transformării Ungariei centrale în eyaletul Buda, impunerii unui regim de semicucerire Transilvaniei, Banatului și Partium-ului, ci și efectului psihologic pe care schimbările amintite l-au avut asupra factorilor de decizie din statul recent constituit. Cursul favorabil înregistrat în desfășurarea tratativelor s-a datorat atragerii lui Martinuzzi printr-o serie de concesii, pe care Ferdinand I de Habsburg i le-a făcut: amnistie pentru trecutul său, recunoașterea demnității sale de episcop de Oradea și a funcției de tezaurar al Transilvaniei, precum și confirmarea proprietăților sale și cedarea în folosință, pe durata vieții sale, a cetății Munkačevo (Munkács)[166]. Tratativele au fost purtate, așadar, de împuterniciții reginei Isabella: Martinuzzi, Petru Petrovici și episcopul Ioan Statileus cu Gaspar Serédy, comandantul trupelor imperiale din Slovacia încheindu-se, la 29 decembrie 1541, cu tratatul negociat la Gilău. Întemeindu-se pe pacea semnată în 1538 la Oradea, tratatul de la Gilău a prevăzut, în mod amănunțit, acțiunea de cedare a Transilvaniei și a coroanei regale ungare regelui Ferdinand I de Habsburg în următoarele condiții:

a) Isabella primea regiunea Špis (Zips) împreună cu pertinențele ei și o rentă anuală de 12 000 de galbeni până la îndeplinirea celorlalte puncte ale tratatului.

b) Regina urma să predea după primirea regiunii Špis toate cetățile și orașele din Transilvania și Ungaria aflate în stăpânire, împreună cu coroana regală ungară.

c) Nerezolvarea în termen de doi ani a litigiilor de posesiune antrena în mod automat supunerea lor arbitrajului împăratului Carol Quintul și regelui Poloniei Sigismund I[167].

Pe de altă parte, caracterul diacronic al ratificării tratatului de către părțile contractante (23 aprilie 1542 de către Ferdinand, 26—27 iulie 1542 de către Isabella)[168] a fost urmarea nemijlocită a obstacolelor

---

[166] R. Goos, *Österreichische Staatsverträge*, p. 94.

[167] *Ibidem*, p. 95, 97—98; A. Károly, *Fráter György levelézése*. „Történelmi Tár", 1878, 38, p. 257—258.

[168] R. Goos, *op. cit.*, p. 95—99, 99—103.

ridicate în calea acestei acțiuni de Martinuzzi. El a condiționat acceptarea tratatului de către Isabella de îndeplinirea unor condiții menite să mențină și să consolideze realitățile sociale din voievodatul transilvan. Este vorba de recunoașterea funcțiilor și atribuțiilor dobândite de marii demnitari în Transilvania și Banat (Martinuzzi, Petrovici, Francisc Patoczy) și de apărarea bunurilor și posesiunilor partizanilor lui Martinuzzi. Credința și supunerea oferite, în ianuarie 1542, în numele lui Martinuzzi, Petrovici și Statileus[169], au avut ca scop pregătirea terenului pentru prezentarea condițiilor de apropiere politică față de Habsburgi. Apropierea politică s-a făcut treptat, dovadă răgazul de douăzeci și două de zile cerut la sfârșitul lunii mai de Martinuzzi și Petru Petrovici[170] și convocarea la Oradea (august 1542) a dietei celor șapte comitate aflate în stăpânirea Isabellei (Arad, Zărand, Bihor, Békés, Cenad, Csongrád, Solnocul Exterior). Principiul recunoașterii funcțiilor și demnităților deținute de marii nobili și a proprietăților nobilimii locale s-a dovedit a fi, în cursul negocierilor purtate cu Ferdinand în octombrie 1542[171] de solii dietei transilvane și a comitatelor din Partium, condiția esențială de aplicare a prevederilor tratatului încheiat la Gilău.

Trebuie remarcat, totodată, faptul că, la adăpostul unei inconsecvențe politice frapante de care a dat dovadă regina Isabella și prin tergiversarea, vreme de aproape 10 ani (dec. 1541—iul. 1551), a aplicării tratatului de la Gilău, a început și s-a amplificat procesul de constituire a principatului autonom. În realitate, aparența de inconsecvență politică a atitudinii adoptate de Isabella față de cedarea Transilvaniei a ascuns, în primul rând, modificarea raporturilor de forțe pe frontul din Ungaria în favoarea Porții. Acesta a fost, de pildă, cazul după eșuarea încercării nereușite de recucerire în 1542 a cetății Buda de către Ioachim de Brandenburg. Incapabilă de a prevedea o evoluție politică și militară dincolo de evenimentul concret, Isabella a adoptat

---

[169] V. Fraknói, *Magyar Országgyülési Emlékek (1537—1545)*, vol. II, Budapesta, 1875, doc. nr. III, p. 337.

[170] A. Károlyi, *op. cit.*, doc. nr. 40), p. 263.

[171] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XI a) p. 141–144, XI b) p. 145—149, nr. XII, p. 149—152.

decizii numai sub imperiul unei conjuncturi de moment. Regina a crezut în întărirea pozițiilor imperiale din Slovacia și Ungaria ori de câte ori Ferdinand I a întreprins o expediție, de fapt nereușită. Responsabilitatea demersurilor întreprinse în numele Transilvaniei pe lângă Curtea de la Viena i-a fost atribuită în mod constant lui Martinuzzi. Totodată, aceste demersuri nu ar fi exprimat decât influența dobândită de Martinuzzi și nivelul presiunilor pe care el le-a exercitat asupra reginei. Argumentele amintite au fost invocate de Isabella pentru a domoli nemulțumirea curții polone, pricinuită de încheierea tratatului de la Gilău.

De altfel înfrângerea suferită de armata lui Ioachim de Brandenburg s-a dovedit a fi pentru Isabella cel mai bun temei de tergiversare și neîndeplinire a prevederilor tratatului de la Gilău. Împuternicitul regelui Ferdinand, tezaurarul Andrei Báthory, nu și-a putut îndeplini misiunea de a prelua de la Isabella Transilvania și Partium, după cum nici Gáspár Serédy nu a fost în măsură să-i însoțească pe regină și pe Ioan Sigismund în regiunea Špis. Refuzul Isabellei de a părăsi Transilvania și, mai precis, imposibilitatea de a o face s-au datorat, după declarațiile reginei, pe de o parte, acțiunilor militare întreprinse de domnul Moldovei, Petru Rareș, iar, pe de altă parte, retragerii armatei imperiale din Ungaria. Argumentele invocate, pe rând, de Gáspár Serédy în cursul întrevederii cu Isabella și, apoi, de Paul Bornemisza, secretarul lui Ferdinand I, nu au putut-o convinge pe regină. Ea a condiționat cedarea Transilvaniei de prezența întregii armate creștine pe pământul Ungariei[172], adică de o contraofensivă europeană, care a fost posibilă mult mai târziu, după depresurarea Vienei (1683) de către armata lui Jan Sobieski. În realitate, atât Isabella cât și Martinuzzi nu au fost mulțumiți de răspunsul dat de Ferdinand cererilor prezentate de stările transilvane. Din declarațiile pe care Martinuzzi i le-a făcut lui Wolfgang Bethlen rezultă că, la 21 decembrie 1542, cedarea Transilvaniei a depins de satisfacerea integrală a pretențiilor formulate în numele lui Ioan Sigismund Zápolya[173].

[172] R. Goos, *op. cit.*, p. 110.

[173] S. Szilágyi, *op.cit.*, doc.nr.XXI, p.166.

Pe de altă parte, Ferdinand I de Habsburg nu s-a lăsat înșelat de jocul lui Martinuzzi, menit să-l convingă de implicarea sa în susținerea cauzei imperiale. Dimpotrivă, el a fost în măsură să sesizeze tot mai mult duplicitatea episcopului de Oradea, datorită informațiilor transmise în decembrie 1542 de Serédy[174], în raportul întocmit de comisarii imperiali Andrei Báthory, Sigismund Balassa și Serédy cu privire la întâlnirea cu Martinuzzi de la 3 august 1543. Aceste informații i-au fost confirmate lui Ferdinand și de neîncrederea în Martinuzzi exprimată de agentul său, Georg Werner[175].

Dacă am menționat câteva momente ale tratativelor purtate pentru aplicarea tratatului de la Gilău, am avut în vedere reconstituirea împrejurărilor în care principatul a devenit, din punctul de vedere al instituțiilor sale și al suzeranității otomane, un stat autonom. Atitudinea politică oscilantă a reginei Isabella a pus mai bine în lumină politica duplicitară a lui Martinuzzi, care a avut ca scop transformarea Transilvaniei și Partiumului într-un stat vasal Porții și guvernarea noului stat până la majoratul lui Ioan Sigismund Zápolya.

Din punctul de vedere al componenței teritoriale, principatul autonom nu a fost, în momentul constituirii sale formale (4 septembrie 1541), un stat omogen[176]. Provinciile istorice acordate de sultan lui Ioan Sigismund și guvernate de Martinuzzi, ca și lui Petru Petrovici, sub formă de *sandjak*, nu au constituit o unitate statală date fiind așezarea lor geografică, realitățile sociale derivând din formele de proprietate asupra pământului și cetăților, precum și a impactului diferit al rivalității otomano-habsburgice pentru stăpânirea Ungariei. De altfel voievodatul transilvan s-a transformat, în urma aplicării ideilor politice ale lui Martinuzzi și a dezvoltării instituțiilor sale centrale, în factor de unificare a teritoriilor incluse în principat. Episcopul de Oradea nu numai că s-a străduit, ci a și reușit, să mute în Transilvania

---

[174] *Ibidem*, doc. nr. XVII, p. 162: „frater Georgius quamdiu inter eos fluctuans versari poterit"...

[175] R. Goos, *op. cit.*, p. 111.

[176] *Magyarország története*, vol. III partea I, ed. P.Zs. Pách, A. Várkonyi, Budapesta, 1985, p. 439–440.

centrul administrativ al teritoriilor statului creat de Poartă[177]. Totodată, situația comitatelor așezate lângă Tisa și care alcătuiau Partiumul a devenit tot mai puțin sigură după înăbușirea mișcării lui Mailat și mai ales datorită iminenței pericolului otoman, situație exploatată în mod abil de Martinuzzi în folosul propriu și al principatului autonom.

După alungarea sa din cetatea Buda, copilul Ioan Sigismund Zápolya a fost recunoscut pe rând principe atât de stările din Transilvania, cât și de cele din Partium. Ulterior, s-au întrunit pentru prima dată în decursul istoriei, spre deliberare comună în dieta convocată la Debrețin, la 18 octombrie 1541, forțele sociale reprezentative pentru administrația regatului ungar desființat în 1541. Reprezentanții stărilor privilegiate ale Transilvaniei au întărit, împreună cu reprezentanții comitatelor din Partium, jurământul de credință față de familia Zápolya[178]. Cu toate acestea, un astfel de acord s-a dovedit a fi, pentru moment, neviabil, deoarece stările privilegiate ale Transilvaniei (cele trei națiuni) nu au fost dispuse un timp să țină diete comune. Mai mult, încercarea, parțial nereușită, de unificare pe plan legislativ a teritoriilor din principatul autonom a contribuit la sporirea coeziunii și solidarității stărilor privilegiate ale Transilvaniei. Acest sens pare să-l dobândească, în condițiile eșuării contraofensivei imperiale din Ungaria în 1542 și ale atacului lui Petru Rareș, reînnoirea pactului încheiat de stările privilegiate (*unio trium nationum*) împotriva oricărui dușman intern și extern în cadrul dietei convocate la Turda, la 20 decembrie 1542[179]. Totodată, revirimentul înregistrat de orientarea politicii externe a Transilvaniei s-a tradus atât în denunțarea, în ciuda protestelor prezentate de sași, a tratatului de la Gilău, cât și în votarea *kharadjului* pretins de Poartă.

Mult mai grea a fost atragerea nobililor și stărilor din comitatele de lângă Tisa în sfera de gravitație politică și legislativă a Transilvaniei. În 1541-1542 nobilii din comitatele Maramureș, Szabolcs, Sătmar, Crasna, Solnocul Mijlociu, Bihor, Solnocul Exterior, Békés, Csongrád,

---

[177] G. Barta, *Az erdélyi fejedelemség születése*, p. 78.

[178] *Ibidem*, p. 79.

[179] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XIX, p. 164–165; G. Barta, *op. cit.*, p. 80.

Cenad, și Arad au oscilat între tabăra lui Ferdinand și cea a lui Zápolya. Dietele parțiale convocate în această perioadă au reflectat ritmul de modificare a aliaților prin hotărâri care au dovedit cât de repede a fost dat uitării jurământul de credință prestat la Debrețin lui Ioan Sigismund Zápolya, la 18 octombrie 1541. Acest fapt nu a însemnat totuși, că politica pașilor mici promovată de Martinuzzi nu a început să dea roade și sub influența operațiunilor militare otomane desfășurate în Ungaria în anii 1542-1543. Hotărârea de a plăti *kharadj* Porții prin intermediul lui Martinuzzi, adoptată la sfârșitul anului 1542 de dieta întrunită la Derecske, reprezintă un moment de cotitură[180] în procesul de apropiere treptată și de integrare a Partiumului în principatul autonom al Transilvaniei. Modul de desfășurare, deopotrivă cu urmările expedițiilor otomane în Ungaria din anii 1543—1544, pun în lumină rolul de catalizator pe care Poarta l-a jucat în accelerarea procesului de constituire a principatului transilvan.

Coeziunea între Transilvania, Banat și Partium s-a manifestat încă în vremea desfășurării dietei parțiale de la Gyula (11 februarie 1543), deși stările din Partium îi juraseră credință lui Ferdinand în dieta parțială de la Arad (ianuarie 1543), iar nobilimea din comitatele Cenad și Timiș a trecut până în mai 1543[181] de partea sa.

Printre factorii care au influențat pozitiv coeziunea între cele trei provincii istorice s-au aflat, pe de o parte, afirmarea autonomiei Transilvaniei, iar, pe de altă parte, alianța defensivă și ofensivă încheiată de nobilimea de rând împotriva unor magnați ca Martinuzzi, Ștefan Losonczy și Petru Petrovici, care au comis abuzuri grave, ocupând cu forța proprietățile unor nobili din Partium. Alianța nobilimii de rând, precum și amenințarea cu un atac în cazul în care nu restituia bunurile lui Baltazar Pathoczy, comite de Zărand și pe cele ale lui Gáspár Bánffy[182], s-au transformat într-o primejdie reală pentru comitele de Timiș, Petru Petrovici. Deși nu par să fi adus prejudicii ținuturilor

[180] G. Barta, *op. cit.*, p. 83.

[181] A. Károly, *op. cit.*, doc. nr. 82, p. 560.

[182] V. Fraknói, *op. cit.*, doc. nr. XI, p. 501; S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. III, p. 387; S. Márki, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II/1, Arad, 1892, p. 527.

bănățene aflate sub autoritatea lui Petrovici, conflictele amintite au favorizat integrarea organică a Banatului în principatul autonom.

Totodată, tendința de unire a Partiumului cu Transilvania s-a accentuat la sfârșitul anului 1543[183], ea fiind favorizată, în primul rând, de desprinderea sa reală din teritoriul Ungariei regale, dependentă de Ferdinand I de Habsburg. Deși unii magnați, printre care s-au aflat Andrei Báthory de Ecsed și căpitanul cetății Hust, Kristof Kávássy, s-au străduit să-și păstreze independența, totuși marea majoritate a nobilimii a ajuns la o concluzie contrară: necesitatea integrării în statul transilvan. Așadar, participarea, la 1 august 1544[184], la dieta de la Turda, cu aceleași drepturi și competențe legislative, a reprezentanților stărilor privilegiate din Transilvania alături de reprezentanții Partiumului și ai comitatului Timiș a consfințit, pe plan fiscal și legislativ, unirea celor trei provincii istorice într-un stat autonom, vasal Porții. O dată cu această participare, s-au consolidat legăturile organice din domeniul dreptului public, care s-au constituit între Transilvania și Partium[185]. Partizanii lui Ferdinand s-au menținut, pentru o vreme, în comitatele de la nord de Tisa, influența lor fiind tot mai scăzută. De altfel silniciile lui Martinuzzi și apoi moartea sa (decembrie 1551) au schimbat în chip radical relațiile de proprietate din această regiune. Printre abuzurile comise de episcopul de Oradea s-au numărat: ocuparea în numele reginei Isabella, a cetății Nădlac, reședință a episcopului de Cenad și a familiei Jakšić și a averii moștenite de Mihail Drágfy de la tatăl său Gáspar Drágfy împreună cu cetățile Tășnad, Ardud și Valcău[186]. Astfel Martinuzzi a devenit unul dintre cei mai mari posesori de domenii și cetăți, a cărui putere executivă și judecătorească a atins apogeul în urma hotărârilor adoptate de dieta de la Turda din 1 august 1544. Concentrarea puterii în mâinile episcopului de Oradea și tezaurar al Transilvaniei a început cu dobândirea rangului de *locumtenens* la dieta din

---

[183] G. Barta, *op. cit.*, p. 84.

[184] S. Szilagyi, *op. cit.*, doc. nr. XXXV, p. 188—190.

[185] G. Barta, *op. cit.*, p. 84.

[186] *Ibidem*; *Kurze Geschichte Siebenbürgens*. ed. B.Köpeczi, Budapesta, 1990, p. 251.

1542 de la Târgu Mureș[187]. Acest fenomen a implicat, totodată, neutralizarea și estomparea rolului și influenței politice a reginei Isabella, care trebuia, în virtutea dreptului și tradițiilor de guvernare, să ocupe un loc de frunte în dezbaterea problemelor statului. La dieta de la Turda, din august 1544, Martinuzzi și-a creat o nouă funcție, fiind proclamat judecător suprem *(supremus judex)*, obligat să respecte însă, fără vreo modificare sau adaus, legile și libertățile de care se bucurau stările privilegiate[188].

Pe de altă parte, hotărârile adoptate ulterior, la 24 aprilie 1545, de stările privilegiate întrunite la Turda pun în lumină reacția stârnită de creșterea continuă a puterii lui Martinuzzi, precum și încercarea lor de a o limita[189]. Încercarea a reușit, de vreme ce regina Isabella a împiedicat la dieta amintită alegerea oficială a episcopului-*locumtenens* ca guvernator al țării. Mai mult, această dietă nu numai că a consolidat unirea provinciilor amintite într-un stat închegat, ci a legiferat și desprinderea definitivă de Ferdinand I de Habsburg, ca de un rege al Ungariei. Reprezentanții stărilor privilegiate din principatul autonom i-au luat definitiv regelui Ferdinand și acele drepturi, care i-au fost lăsate în principiu: dreptul de a da proprietăți și dreptul de justiție supremă. Totodată, supușii lui Ioan Sigismund Zápolya nu aveau dreptul de a întreține, fără știrea *locumtenens*-ului (Martinuzzi), relații cu puteri străine[190].

În confruntarea dintre Martinuzzi și stări, acestea din urmă și-au reafirmat, potrivit vechilor drepturi și libertăți, egalitatea fiecăreia din punctul de vedere al competențelor sale dietale[191].

---

[187] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 122.

[188] *Ibidem*, doc. nr. XXXV, p. 188.

[189] *Ibidem*, doc. nr. XXXV, p. 188: „omnes ordines Regni in suis antiquis et privilegiatibus legibus et libertatibus conservare debeat, *nullis novis et inusitatis ordinacionibus introductis*".

[190] *Ibidem*, doc. nr. II, p. 217: „ne quis sine scitu Reverendissimi Domini Locumtenentis extra Regnum, vel nuncios vel litteras mitteret...ile poena Capitis Jure mediante puniatur".

[191] *Ibidem:* „omnes tres nationes equaliter perferant, cum utilitas que ex conservatione Regni esse consuevit, ad omnes ex equo pertineat".

În privința comitelui de Timiș, sfetnicul principal al Isabellei, dieta de la Turda (1 august 1544) a hotărât ca Petru Petrovici să-și păstreze, ca până atunci, funcția, competența și atribuțiile[192] care-i fuseseră recunoscute și confirmate, pe rând, atât de otomani (*berat*-ul din 5 septembrie 1541) cât și de Habsburgi[193].

În condițiile creșterii, pe plan fiscal și legislativ, a coeziunii între Transilvania și Partium, expansiunea otomană din anii 1551, 1552, 1566 a adus prejudicii teritoriale însemnate (1551—1552 pierderea Banatului de câmpie, 1566 ocuparea cetăților Șiria și Gyula de către Poartă) principatului autonom. Bazinul Tisei, în aval de Szolnok, a intrat sub stăpânirea otomană deplină, în timp ce zona de la nord de Szolnok și până la Tisa a fost disputată, deopotrivă, vreme de peste un deceniu, de Habsburgi și de principatul autonom, Poarta sprijinindu-l pe acesta din urmă. Tratatul încheiat în 1570 la Speyer a rezolvat, în linii mari, apartenența teritoriilor aflate în litigiu. Deși acest tratat nu a consfințit câștiguri teritoriale noi, totuși zona aflată în litigiu a aparținut, în mod tacit, Transilvaniei. Principatul autonom a dobândit, astfel, o parte a comitatelor Arad și Zărand. De altfel Habsburgii au renunțat, în concordanță cu starea de fapt, la teritoriile din Partium, acceptând totodată ca teritoriile stăpânite de Poartă și recucerite de Ioan Sigismund Zápolya sau de urmașii săi în regiunea de dincolo de Tisa să aparțină principatului autonom.

C. Limitele cronologice ale constituirii principatului autonom

Din punctul de vedere al limitei sale cronologice inferioare, procesul de constituire a principatului autonom a fost privit diferit în istoriografia română și ungară. În general, începutul acestui proces a fost fixat, în mod unanim, în septembrie 1541, când sultanul Süleyman

[192] *Ibidem*, doc. nr. XXXV, p. 189.

[193] A. Károlyi, *op. cit.*, doc. nr. 62, p. 523.

a încredințat domnia Transilvaniei lui Ioan Sigismund Zápolya, iar guvernarea ei efectivă, episcopului de Oradea, Martinuzzi. Împărtășim, de asemenea, întru totul părerea susținută de Mihnea Berindei și Gilles Veinstein[194], după care principatul Transilvaniei nu s-a putut constitui ca stat autonom și definit în mod clar, în 1541. De altfel constituirea deplină a Transilvaniei ca stat autonom sub suzeranitatea Porții în 1541 pare să fie o opinie predominantă în istoriografia română. Există, totuși, și alte puncte de vedere, care diferă în funcție de momentul și aspectul ales (instituțional și teritorial), propunând date diferite ca termen de referință pentru încheierea procesului de constituire a principatului autonom. Delimitarea cronologică a ținut întotdeauna seama de întrunirea stărilor privilegiate în dietă, fiind alese cu predilecție ca momente de referință fie dieta de la Turda de la 29 martie 1542, fie dieta de la Turda de la 1 august 1544. Ștefan Pascu s-a pronunțat în mod consecvent de-a lungul anilor pentru dieta de la Târgu Mureș (26 ianuarie 1542) și mai ales pentru dieta de la Turda (29 martie 1542), ultima fiind considerată ca moment de seamă în așezarea „temeliilor organizării constituționale a noului Principat"[195]. Acest punct de vedere a fost reluat, pe rând, în tratatul de *Istoria României*[196] și mai recent în *Voievodatul Transilvaniei*, cu precizarea că învestirea lui Martinuzzi în funcția de locțiitor *(locumtenens)* al principelui a însemnat, de fapt, conturarea statutului politic al principatului autonom[197]. Totodată, aceeași dietă de la Turda a fost considerată și de Gheorghe Brătianu ca moment de cristalizare a noii formațiuni politice[198]. În schimb, Radu Constantinescu a optat pentru dieta întrunită tot la Turda, dar în decembrie 1542[199].

---

[194] Vezi M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 44, nota 36.

[195] Șt. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului. Timpul suzeranității turcești, 1541–1691*, Cluj, 1948, p. 44.

[196] Șt. Pascu, *Formarea principatului autonom al Transilvaniei*, în *Istoria României, Tratat*, vol. II, București, 1962, p. 800.

[197] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, p. 480.

[198] G. Brătianu, *Les assemblées d'état et les Roumains de Transylvanie*, „Revue des Études Roumaines", XIII–XIV, 1974, p. 38.

[199] R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș*, p. 118.

O opinie diferită, care se apropie mai mult de punctul nostru de vedere, ca și de cel susținut de istoriografia ungară, stabilește ca moment de constituire a principatului autonom dieta convocată la 1 august 1544. Avem în vedere părerea susținută, în 1940 de C.C. Giurescu în *Istoria Românilor* [200], reluată, ulterior, în 1976[201].

Așadar, istoriografia română a pus un accent deosebit pe stabilirea unei date, respectiv a unui moment semnificativ pentru constituirea propriu-zisă a principatului autonom, fără să ia în considerare faptul că, în realitate, a fost vorba de un proces îndelungat, care a impus adaptarea vechilor instituții, crearea altora noi *(guvernatorul Transilvaniei, solii, kapukethuda* etc.) potrivit cerințelor sociale și politice ale vremii.

Spre deosebire însă de istoriografia română, istoriografia ungară a pornit de la idei și premise diferite, care nu au ca scop, cu câteva excepții, delimitarea cronologică a unui moment sau a unor etape ale procesului amintit. Constituirea principatului autonom a fost considerată și expusă, deci, în lucrările de istorie ale Ungariei, de istorie a dreptului și constituției ungare și în sintezele de istorie a Transilvaniei mai mult ca un proces global, declanșat în 1541, o dată cu desființarea practică a regatului ungar. De obicei s-a vorbit de împărțirea regatului în trei părți: teritoriile din Ungaria centrală transformate în eyaletul Buda, teritoriile din Ungaria apuseană și Slovacia ocupate de trupele lui Ferdinand I de Habsburg și voievodatul Transilvaniei, care s-a transformat împreună cu Partiumul în principat autonom. De cele mai multe ori, constituirea principatului autonom a fost prezentată în strânsă legătură cu încercările lui Ferdinand I de preluare integrală a regatului ungar în granițele sale de la Mohács fie prin aplicarea prevederilor tratatului de la Oradea, fie prin refacerea pe cale diplomatică (tratativele cu Isabella și Martinuzzi) a acestui stat desființat de Süleyman Kanunî în 1541. Sinteza cea mai nouă de istorie a Ungariei a subsumat procesul îndelungat de constituire a principatului atât încercărilor lui Ferdinand I de Habsburg de a reface, prin tratatul de la

---

[200] C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ed. a 3-a, vol II/1, București, 1940, p.3 30.
[201] C.C. și D.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, București, 1976, p. 211.

Gilău (1541), unitatea vechiului regat[202], cât și tentativei episcopului de Oradea, Martinuzzi de a uni Transilvania cu părțile ocupate de Ferdinand I de Habsburg în Ungaria de nord-est și Slovacia[203]. În aceste condiții, transformarea Transilvaniei în principat autonom a fost scoasă din contextul evenimentelor politice, diplomatice și militare desfășurate în anii 1541-1552, prezentarea procesului limitându-se la aspectul său strict teritorial și instituțional[204]. Fără a menționa o dată sau un moment anume ca limită cronologică superioară a procesului amintit, autorii tratatului de istorie a Ungariei l-au legat, în mod implicit, de toamna anului 1556, adică de revenirea și reînscăunarea reginei Isabella și a fiului ei, Ioan Sigismund, în Transilvania.

Același punct de vedere global, cu accente pe instituțiile principale și modul de exercitare a puterii în principat, a fost reluat și în sinteze de istorie a statului și dreptului ungar. A fost abordată forma clasică a instituțiilor principatului, fără a se lua în considerare momentul de transformare, de apariție a instituțiilor sau rolul tradiției juridice și instituționale în crearea unui stat nou[205]. Faptul ne pare a fi surprinzător, dacă avem în vedere lucrarea mai veche a lui F. Eckhart, care a susținut constituirea principatului în strânsă legătură cu reunirea la 1 august (și nu la începutul anului) 1544 a dietei de la Turda[206].

Pe de altă parte, și autorii (Gábor Barta) celei mai recente istorii a Transilvaniei recunosc, implicit, semnificația dietei amintite[207] în constituirea principatului autonom. Ne așteptam, ca cel puțin G. Barta să-și fi reluat, în acest cadru, concluziile expuse în lucrarea sa despre geneza principatului transilvan. Deși nu dorim să-i atribuim autorului intenții nedeclarate, credem, totuși, în deslușirile pe care ni le poate oferi capitolul: *Prăbușirea și un nou început*. Începutul nou este pentru

---

[202] *Magyarország története*, vol. III/2, p. 223—241.

[203] *Ibidem*, p. 241–255.

[204] *Ibidem*, p. 439–449.

[205] A. Csizmadia, *Magyar állam-és jogtörténet*, Budapesta, 1972, p. 266—270.

[206] F. Eckhart, *Magyar alkotmány és jogtörténet*, Budapesta, 1946, capitolul *Transilvania (Erdély)*, p. 277.

[207] *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, ed. B. Köpeczi, Budapesta, 1990, p. 251.

Barta reînscăunarea în 1556 a lui Ioan Sigismund Zápolya, restaurarea principatului, care, din punctul de vedere al reevaluării relațiilor dintre stări și principe, a intrat, în mod vizibil, într-o altă etapă de dezvoltare[208]. Deducem, deci, că Barta a considerat restaurarea principatului ca moment final al procesului său de constituire. Și aceasta cu atât mai mult cu cât în lucrarea sa anterioară despre geneza principatului transilvan el a optat, în mod justificat, pentru etape mai ample, cu o semnificație reală pentru dezvoltarea teritorială, instituțională, legislativă și fiscală a statului nou creat. Spre deosebire de predecesorii săi unguri și români, G. Barta a considerat că hotărârile adoptate la 24 aprilie 1545, la Turda, de către stările privilegiate au marcat începutul primei etape în constituirea „statului transilvan autonom"[209]. După părerea autorului, au fost întrunite condițiile principale, care au asigurat existența principatului ca stat autonom, vasal Porții:

— plata *kharadjului* în schimbul suzeranității protectoare și a unui sprijin militar temporar acordat de Poartă.

— independența deplină și reală față de regele Ungariei, deși Transilvania i-a mai recunoscut, numai din punct de vedere teoretic, suzeranitatea.

— funcționarea unei adunări de stări, care i-a inclus deja pe reprezentanții Partiumului.

Formarea, în funcție de împrejurări și în condiții de independență deplină a propriei cârmuiri, a fost apreciată de Barta drept criteriu fundamental, atestând existența și funcționarea noului stat[210].

În condițiile în care autorul a relevat existența unei prime etape în constituirea principatului autonom, se ridică în mod firesc întrebarea legată de delimitarea etapelor care i-au urmat. Este vorba tocmai de acțiunile prin care Martinuzzi a reușit să organizeze aparatul de stat, iar stările și-au afirmat treptat competențele și rolul în conducerea statului. În mod teoretic, conducătorii noului stat ar fi fost, conform hotărârii

---

[208] *Ibidem*, p. 252–257; în mod ciudat evaluarea pe plan instituțional pentru epoca amintită are loc în alt capitol, intitulat *Statul cel nou*, p. 261—263.

[209] G. Barta, *Az erdélyi fejedelmség születése*, p. 84.

[210] *Ibidem*, p. 85.

sultanului Süleyman, regina Isabella și micuțul principe Ioan Sigismund Zápolya. Dar, în realitate, puterea reginei a fost, de la început, aproape anihilată de autoritatea *locumtenensului*, de fapt a guvernatorului Martinuzzi. Este tot atât de adevărat că la dieta de la 24 aprilie 1545, de la Turda, regina Isabella a reușit să împiedice alegerea oficială a lui Martinuzzi ca guvernator. Din această clipă însă puterea lui Martinuzzi nu a mai sporit. În calitate de tezaurar și de *locumtenens*, episcopul de Oradea a dispus de marea parte a proprietăților fiscului, încasând aproape tot venitul acestora. În ce privește exercitarea puterii de către regina Isabella, aceasta a mai păstrat doar în mod teoretic o parte din prerogativele suveranului, respectiv dreptul de a conferi posesiuni și proprietăți[211]. Barta a schițat direcțiile principale ale transformării unor instituții vechi (cancelaria voievodului Transilvaniei), apariția instituțiilor noi (consiliul principelui, a curții princiare), insistând asupra influenței dobândite în Transilvania de marea nobilime din teritoriile de dincolo de Tisa, ca și asupra urmărilor Reformei asupra unei societăți confruntate cu opțiunea otomană și alternativa habsburgică.

Cu excepția prezentării administrației habsburgice a Transilvaniei din anii 1551—1556, Barta a renunțat, în mod prudent, la delimitarea vreunei etape noi în constituirea principatului autonom, când a prezentat pe scurt, luptele interne din Transilvania și schimbările instituționale și politice din anii 1541—1556. Revenirea lui Ioan Sigismund Zápolya în scaunul princiar al Transilvaniei reprezintă pentru Barta momentul final, care consfințește existența unui stat nou. Necunoscând nici evoluția relațiilor cu Poarta și nici esența lor, autorul a confundat regimul de autonomie aplicat în timp cu independența Transilvaniei, pe care o consideră, ce-i drept, limitată[212].

Puncte de vedere asemănătoare, care aduc precizări noi în privința exercitării puterii supreme în principatul autonom, au fost

---

[211] *Ibidem.*

[212] *Ibidem*, p. 177. Concepția reflectată și de subcapitolul *Independența Transilvaniei și limitele sale.*

expuse în lucrarea recentă a lui Lajos Rácz[213]. Fără a fi preocupat de procesul de constituire propriu-zisă a principatului, autorul prezintă, mai ales în capitolele referitoare la ceremonia de încoronare, la predarea puterii princiare sau la limitarea puterii supreme prin încheierea de către principe a pactului de drept comun cu stările, o serie de elemente care oferă posibilitatea unor delimitări și nuanțări necesare explicării procesului de constituire a principatului autonom. În acest sens sunt deosebit de relevante: jurământul depus de principe, deopotrivă cu condițiile alegerii sale prezentate de stări în limitarea puterii centrale și definirea, deci, a regimului politic caracteristic principatului autonom[214].

În ce ne privește, considerăm geneza principatului Transilvaniei, stat aflat sub suzeranitatea inițial restrictivă a Porții, ca pe un proces complex și îndelungat, cu un început anterior anului 1541. Deși această dată indică un început formal, preluat ca atare în istoriografie, ezităm totuși să asimilăm actul de voință al sultanului Süleyman și emiterea diplomei de numire a lui Ioan Sigismund Zápolya în scaunul princiar al Transilvaniei cu actul politic de naștere a principatului autonom.

După părerea noastră, tratatul încheiat la Oradea între Ioan Zápolya și Ferdinand I de Habsburg (24 februarie 1538) a fost, prin urmările sale profunde, adevăratul act de naștere a principatului transilvan. Efortul stăruitor și îndelungat al Curții de la Viena de a-l aplica integral a grăbit, în mod paradoxal și în timp (1541—1556), despărțirea completă — și definitivă și pe plan simbolic — a Transilvaniei de regatul ungar. Din punct de vedere simbolic, predarea „Coroanei Sfântului Ștefan" de către regina Isabella reprezentanților lui Ferdinand I de Habsburg și abdicarea ei, în numele lui Ioan Sigismund Zápolya, ne apare ca un moment de seamă în constituirea principatului transilvan. Iar aceasta cu atât mai mult, cu cât în condițiile revenirii lor la cârma țării și a restaurării sub presiunea Porții a principatului a

[213] L. Rácz, *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapesta, 1992.

[214] *Ibidem*, p. 151—161.

dispărut astfel singura legătură juridică[215] între Transilvania și Ungaria, proclamată și consfințită de *Tripartitul* lui Werböczi. Potrivit doctrinei juridice a „Coroanei" ungare, Ferdinand I de Habsburg a putut revendica de drept și deține Transilvania între 1551—1556. De altfel aceasta este și explicația pentru insistența cu care împuternicitul său, generalul Castaldo, a făcut presiuni asupra reginei Isabella pentru a-i preda „Coroana" lui Ferdinand. La 7 iulie 1551, regina i-a explicat lui Castaldo, fără a recurge la argumente de ordin juridic și simbolic, necesitatea de a-i înmâna personal Coroana: „Perchè non voressemo che fussi per altri mano data, che per la nostre, acio che sia manifesta la nostra filiale benevolentia"[216]. Cedarea Coroanei a fost folosită și ca o monedă de schimb pentru negocierea, nereușită de altfel, a unei căsătorii între Ioan Sigismund Zápolya cu o arhiducesă din Casa de Habsburg. Dacă generalul Castaldo a intrat într-un astfel de joc, aceasta a fost numai din motive politice și teritoriale, făgăduiala căsătoriei având ca scop obținerea pentru Ferdinand I de Habsburg a comitatului Timiș, precum și a cetăților stăpânite de Petru Petrovici[217]. Tergiversarea predării Coroanei s-a întemeiat, potrivit motivelor invocate de Isabella, pe anumite detalii de procedură. În condițiile în care tratatul de cedare a Transilvaniei fusese semnat la 19 iulie 1551 de regina Isabella[218], Martinuzzi s-a grăbit, din motive lesne de înțeles (obținerea rangului de cardinal), să-i anunțe lui Ferdinand predarea Coroanei pentru 21 iulie. Tezaurarul și *locumtenensul* Transilvaniei o adusese la Vințul de Sus, în calitatea sa de păstrător al Coroanei[219]. Dar, la data stabilită (21 iulie) pentru predarea tuturor însemnelor puterii legale *(coronam, regnum, sceptrum et alia pertinentia)*, regina Isabella a condiționat împreună cu Martinuzzi cedarea Coroanei de căsătoria fiului ei cu o fiică a lui Ferdinand[220]. Totodată, Pallavicini Sforza fusese însărcinat, la începutul lunii

---

[215] T. Drăganu, *La doctrine juridique de la couronne hongroise*, Sibiu, 1944, p. 55.

[216] *HHStA Hungarica*, Karton 58, Konv. B fol. 32.

[217] *Ibidem*, Konv. C, fol. 138.

[218] *Ibidem*, fol. 17–20.

[219] *Ibidem*, fol. 79.

[220] *Ibidem*, fol. 77—78.

august 1551, să primească de la Isabella Coroana. El i-a transmis lui Ferdinand (16 august 1551) motivele întârzierii acestei acțiuni, dorind s-o înmâneze prin reprezentantul ei de încredere și în nici un caz prin intermediul lui Martinuzzi: „La corona senza il nostro homo non volevamo fussi data ala M[ta] V. S., ma sol perche non venisse in mano del fratre"[221]. Am prezentat aceste detalii numai pentru a pune în lumină perseverența fiecărei părți în a-și susține punctul de vedere:

— al Isabellei, de a tergiversa, pentru a obține condiții mai bune de cedare a Transilvaniei și a Coroanei.

— al lui Ferdinand, de a obține cât mai grabnic simbolul, care legaliza atât stăpânirea Ungariei de nord-vest și Slovaciei, cât și ocuparea Transilvaniei.

Cât timp Coroana s-a aflat în posesia Isabellei și a episcopului de Oradea, adică din 1541 și până în 1551, Transilvania a depins, în mod simbolic, de un regat inexistent din punct de vedere teritorial. Situația este paradoxală sub două aspecte:

a) *al subordonării* — având în vedere că în septembrie 1541 condițiile și termenii în care a avut loc acordarea Transilvaniei lui Ioan Sigismund Zápolya și reginei Isabella indică asimilarea lor, ca rang, cu dregătorii administrativ-militari otomani obișnuiți, respectiv, cu *sandjakbegii*. Adăugăm, totodată, că această acțiune echivalează cu aplicarea regimului de semicucerire, deosebit ca nuanță de cel al unei suzeranități restrictive. Politica de balans către Habsburgi inaugurată de Martinuzzi, deopotrivă cu ingerințele și revendicarea stăpânirii Transilvaniei de către Ferdinand, au determinat Poarta să impună principatului un regim similar cu cel din Țările Române, caracterizat de o suzeranitate restrictivă. Tratamentul aplicat de Süleyman Kanunî reginei Isabella și lui Ioan Sigismund, proclamat la sfârșitul lui septembrie 1540 rege pe câmpia de la Rákos, nu a corespuns nici rangului regal și nici calității de deținători ai Coroanei Sfântului Ștefan.

b) *al stării de fapt* — dubla încoronare, după 1526, a pretendenților la tronul Ungariei, Ioan Zápolya (1526) și Ferdinand I de Habsburg

[221] *Ibidem*. Karton *59*, Konv. A. fol. 74 v.

(1527). Potrivit mărturiei izvoarelor, Coroana a fost dusă la Alba Regală (Székesfehérvár) de păstrătorul ei, Petru Perényi, atât la încoronarea lui Ioan Zápolya cât și la cea a lui Ferdinand de Habsburg. De altfel, în urma trecerii succesive a lui Petru Perényi din tabăra lui Ferdinand în acea a lui Zápolya, Coroana s-a aflat, până la data predării ei oficiale (1551)[222], în posesia partidei zápolyane. Pe de altă parte, poate fi vorba de renunțare și predare a Coroanei „Sfântului Ștefan" numai în cazul Isabellei, încoronată regină la Székesfehérvar, în martie 1539[223]. În privința lui Ioan Sigismund Zápolya, acesta a fost numai ales, niciodată încoronat rege, deși o mare parte a nobilimii și populației ungare l-au considerat rege legitim. Faptul este cu atât mai interesant, cu cât tergiversarea încoronării nu s-a datorat absenței Coroanei, păstrată de altfel de Martinuzzi. A existat, așadar, posibilitatea politică a domniei principelui neîncoronat, conlucrarea bisericii în predarea puterii supreme în stat ne mai fiind indispensabilă și utilă. În acest caz este vorba de modificarea, sub influența Reformei, a ideologiei politice privind permisiunea de a domni. Potrivit noii idei, permisiunea de a domni s-a întemeiat în primul rând pe asentimentul stărilor și nu pe acordul Divinității[224].

În ciuda faptului că istoriografia ungară mai veche și mai nouă a considerat principatul Transilvaniei drept o moștenire politică a regalității ungare, diferența dintre cele două state este esențială. S-a insistat asupra mutării curții regale de la Buda în Transilvania, mai întâi la Lipova și ulterior la Alba Iulia. Determinantă însă pentru constituirea principatului și mai ales pentru modul de preluare și legitimare a puterii supreme a fost apariția unei instituții noi, a stărilor învestitoare de putere. Existența și funcționarea instituției amintite caracterizează încheierea procesului de constituire a noului stat, vasal Porții. Din punct de vedere cronologic, această fază coincide cu revenirea, în 1556, în Transilvania a reginei Isabella și a lui Ioan Sigismund Zápolya. Această revenire s-a întemeiat și a fost condiționată de

[222] L. Rácz, *op. cit.*, p. 99 pretinde că aceasta a fost predată în 1552.
[223] A. Veress, *Izabella királyné*, p. 44—48.
[224] L. Rácz, *op. cit.*, p. 38.

încheierea pactului de drept comun între principe și stări. Acesta pare să fi fost inaugurat de jurământul depus de regina Isabella în fața stărilor privilegiate în momentul revenirii sale și a fiului ei, Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania. După părerea noastră, acest proces îndelungat și sinuos de constituire a unui stat, caracterizat de tendința de limitare a puterii supreme (principe, guvernator) de către stări, a înregistrat următoarele etape:

a) trecerea de la conglomeratul politic la unificarea legislativă, administrativă și fiscală, etapă definită de cristalizarea puterii (1541–1544).

b) tendința stărilor de limitare a puterii supreme în stat (guvernator, principe/1545—1551).

c) pactul social, de drept comun, între principe și stări (1556–1571).

a) Proclamarea formală a Transilvaniei ca stat aflat sub dependența strictă a Porții, având un regim de semicucerire și un conducător cu statut de *sandjakbeg*, a însemnat în primul rând mutarea în Transilvania a reginei Isabella, a fiului ei Ioan Sigismund, a tutorilor săi și a curții regale ungare, la somația sultanului Süleyman Kanunî. În condițiile în care principatul nou creat a fost, din punct de vedere teritorial (el reunea voievodatul transilvan, comitatele de lângă Tisa și Banatul) și instituțional un conglomerat, organizarea sa administrativă a intrat în paralelism cu reprezentarea politică. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât încercarea de a stabili o conlucrare între reprezentanții celor trei națiuni din Transilvania — respectiv participanții la congregațiile generale din vremea voievodatului și reprezentanții comitatelor de lângă Tisa — nu a dat roadele scontate. La 18 octombrie 1541 s-a ținut pentru prima dată, la Debrețin, o dietă comună a stărilor din Transilvania și din comitatele de lângă Tisa, care a pus în lumină puterea tradiției regionale și o lipsă de maturitate politică și instituțională, dat fiind că o parte a reprezentanților celor trei națiuni nu a fost dispusă la o colaborare ulterioară în cadrul unei diete unice[225].

[225] G. Barta, *op. cit.*, p. 79.

În aceste împrejurări, comitatele de lângă Tisa și-au trimis în continuare reprezentanții să participe la dieta ungară de la Rákos, ivindu-se, astfel, probleme de drept. Necesitatea administrării întregului teritoriu aflat în componența principatului autonom a fost speculată de către episcopul de Oradea, Martinuzzi, unul dintre cei mai mari deținători de pământ și *locumtenens* regal. Dieta întrunită la 26 ianuarie 1542, la Târgu Mureș, l-a învestit pe Martinuzzi cu calitatea de *locumtenens* și pentru Transilvania[226], ca să poată administra deopotrivă teritoriul celor trei națiuni, să le convoace la dietă, precum și comitatele de lângă Tisa. Dieta convocată la 29 martie 1542 a jucat în constituirea edificiului puterii un rol însemnat, dat fiind că a fost ales un consiliu, alcătuit din 22 membri, care să-i ajute pe *locumtenens* și pe regina Isabella în cârmuirea statului. Este vorba de introducerea unei reguli noi și a unei noi instituții de guvernare. Numărul de 22 de consilieri a fost împărțit, din punctul de vedere al reprezentării stărilor privilegiate, în mod egal. Dacă în timpul dietei au fost aleși nominal toți cei șapte reprezentanți ai comitatelor, în schimb au fost desemnați numai patru delegați ai sașilor, restul de trei urmând a fi numiți de „universitas Saxonum", iar reprezentanții secuilor (7) aveau să fie aleși de fiecare scaun secuiesc în parte. Cel de al 22-lea membru al consiliului, reprezenta împreună cu *locumtenensul,* capitlul de la Alba Iulia[227]. Acest consiliu a condus afacerile principatului, dar propriu-zis întreaga cârmuire a fost în mâna lui Martinuzzi.

Modificări instituționale de esență sunt caracteristice pentru transformarea congregațiilor sau adunărilor generale ale voievodatului transilvan în dieta generală a principatului autonom. După eșuarea instituționalizării dietei comune, la 18 octombrie 1541, la Debrețin, soluția guvernării cu sprijinul unei diete unice, care să reprezinte toate

---

[226] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. I, p. 35, doc. nr. XXIV, p. 78: „... frater Georgius in juramento facto in Capitaneatum generalem publice creatus..." la 20 februarie 1542 convoacă dieta la Alba Iulia pentru 29 martie folosind titulatura următoare: „Frater Georgius Episcopus Waradinensis ac thesaurarius et in Regno Transsilvanie Locumtenens Regius..."

[227] *Ibidem*, p. 37, doc. nr. XXVIII, p. 85—86.

teritoriile aparținând principatului autonom, s-a impus datorită creșterii pericolului otoman. Comitatele de dincolo de Tisa au fost nevoite, în propriul lor interes, să adere la dieta transilvană alcătuită din reprezentanții celor „trei națiuni"[228]. La 1 august 1544 hotărârile dietei întrunite la Turda au consfințit constituirea de drept a instituției dietale unice, care a asigurat unificarea legislativă și fiscală a provinciilor istorice aparținând principatului autonom. Evoluția directă a dietei principatului din *congregatio generalis*, instituție de bază a voievodatului transilvan, este atestată de însăși hotărârea dietei de la Turda, legiferând frecvența, modul de convocare și participare a reprezentanților stărilor. Martinuzzi îi convoca anual în dietă pe reprezentanții tuturor stărilor din Transilvania și din comitatele de lângă Tisa, dreptul de convocare revenindu-i și reginei Isabella[229]. Unificarea conglomeratului politic, care s-a transformat în principatul autonom al Transilvaniei, a avut loc prin instituirea dietei unice întemeiată pe *unio trium nationum*. Nu este întâmplător faptul că dieta unificatoare de la Turda (1 august 1544) a reînnoit-o pentru întreg teritoriul principatului, respectiv pentru Transilvania, Partium și Banat: „omnes ordines Regni in suis antiquis et privilegiatis legibus et libertatibus conservare debeat, *nullis novis et inusitatis ordinacionibus introductis* (s.n.)[230].

Semnificativă este, totodată, titulatura pe care și-au luat-o stările în cuprinsul textului introductiv al hotărârilor adoptate de dieta principatului autonom: „cele trei națiuni ale Transilvaniei și rudele noastre din Ungaria"[231].

Pe de altă parte, transformarea cancelariei voievodale în cancelarie princiară reprezintă un caz relevant de continuitate și adaptare institu-

---

[228] Vezi aprecierea fenomenului la G. Barta, *op. cit.*, p. 83–84 și la L. Rácz, *op. cit.*, p. 111.

[229] *Ibidem*, doc. nr. XXXV, p. 191: „Singulis annis celebrentur huiusmodi congregaciones generales, omnibus ordinis dicionis Maiestate sue tam Hungaris quam Transilvanis, ubi domini Regnicole cognoscant, si dominus Thesaurarius pro presenti Constitucione se gessit...".

[230] *Ibidem*, p. 188.

[231] L. Rácz, *op. cit.*, p. 111.

țională la condițiile și cerințele sociale și politice de constituire a unui stat nou. În haosul creat de tulburările din anii 1540—1541, cancelaria regală s-a dezorganizat cu totul. Cancelarul Ștefan Werböczy și judele țării Gergely Pesthényi s-au despărțit de regina Isabella, după care au murit la scurt timp. Astfel funcționarii cancelariei —judecătorii și notarii — s-au împrăștiat, majoritatea îndreptându-se spre Ferdinand I de Habsburg, în căutarea unei slujbe mai bune. Dat fiind că voievodatul a dispus de o cancelarie proprie, foarte bine organizată[232] încă înaintea izbucnirii tulburărilor în regatul ungar și a intervenției armatei otomane, *locumtenensul* regal Martinuzzi a fost nevoit să înceapă, pe această bază, organizarea noului stat. Există păreri după care Martinuzzi ar fi întemeiat, neavând alternativă, o cancelarie unică pentru rezolvarea problemelor birocratice și și-a ales în acest scop personalul din rândul funcționarilor mărunți, necunoscuți până atunci[233]. Acest personal a fost, așadar, recrutat atât dintre cei ce s-au retras din fața ocupanților otomani cât și dintre juriștii din Transilvania și din Partium. Nu este deloc întâmplător faptul că în epoca de organizare a statului și de constituire a instituțiilor sale centrale, respectiv în anii 1541—1551, funcția de cancelar, de conducător al cancelariei princiare nu a fost ocupată. De altfel în această epocă, în care funcția nu era cristalizată pe deplin, atribuțiile de cancelar au fost îndeplinite, în mod egal, de persoane din preajma Isabellei și a lui Martinuzzi care aveau rangul de secretar[234]. Numărul lor nu a depășit 2-3 secretari. Printre secretarii amintiți în perioada de constituire și cristalizare a cancelariei princiare s-au aflat următorii funcționari[235]:

— secretarul reginei Isabella, Anton Verancsics (1540—1549), fost secretar al cancelariei regelui Ioan Zápolya, care a trecut de partea lui Ferdinand, în 1549.

---

[232] Zs. Jakó, *Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején*, în *Irás. könyv, értelmiség*, București, 1976, p. 42–60; G. Barta, *op. cit.*, p. 86—87.

[233] *Ibidem*, p. 87.

[234] Zs. Trocsányi, *Erdélyi központi kormányzata 1540–1690*, Budapesta, 1980, p. 182.

[235] Această listă a fost preluată de la Zs. Trocsányi, *op. cit.*, p. 184—185.

— secretarul lui Martinuzzi, Gáspár Pesthy, în 1545.

— secretarul reginei Isabella din 1546, Gabriel Panhonius, alias Gábor Pesthy.

— secretarul lui Martinuzzi, Imre Pesthy, în 1546.

– secretarul reginei Isabella, românul Mihail Csáky, în anii 1549—1550, căruia i s-a încredințat educația lui Ioan Sigismund Zápolya și care a fost dușmănit din această cauză de către Martinuzzi[236].

Totodată, cancelaria a fost instituția cea mai însemnată a regimului princiar, dat fiind că activitatea sa s-a întemeiat pe puterea princiară. Prin intermediul cancelariei princiare au fost adoptate măsuri în probleme strâns legate de administrația propriu-zisă, respectiv în domeniul fiscal, militar sau al politicii externe.

În general, cancelaria a fost condusă de un cancelar numit de principe. Această funcțic nu a apărut din 1541, primul cancelar cunoscut fiind numit în momentul încheierii procesului de constituire a principatului. Este vorba de Mihail Csáky. El ar fi devenit cancelar după întoarcerea sa, în 1556, în Transilvania împreună cu regina Isabella și și-a îndeplinit funcția până în 1571[237]. Motivația numirii sale în această funcție, deopotrivă cu influența deosebită exercitată asupra principelui Ioan Sigismund Zápolya, au fost consemnate cu mare grijă de către Giovanandrea Gromo, comandantul gărzii italiene de la curtea transilvană: „Preotul Mihai Valahul... pentru marile sale merite, pentru experiența sa și judecata sa sănătoasă ocupă în timpul de față postul de *mare cancelar*...; el poartă pecetea secretă a principelui, e un bărbat de adâncă pricepere, credincios, zgârcit, uneltitor, stimulant, are cuvinte și gesturi prietenoase pentru toți, iubește pe italieni..."[238]. Dacă ar fi să dăm crezare unor izvoare contemporane, atunci am putea susține că Csáky a guvernat chiar prin intermediul principelui[239] și în virtutea influenței sale dobândite ca fost educator al lui Ioan Sigismund

---

[236] I. Lupaș, *2 umaniști români în secolul al XVI-lea*, în *Studii, conferințe*, vol. I, p. 100.

[237] Zs. Trocsányi, *op. cit.*, p. 181.

[238] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 104.

[239] Fr. Forgách, *Rerum Hungaricarum sui temporis commentarii*, ed. Bratislava, 1786, p. 221; Mattias Miles, *Siegenbürgischer Würgengel*, Sibiu, 1670, p. 76.

Zápolya. Știm de pildă că, în 1562, după înfrângerea răscoalei secuilor, cancelarul a fost obligat să-i pedepsească pe conducătorii acestora iar, mai târziu, în 1564, devenea *locumtenens* pentru a guverna Transilvania în cazul în care Ioan Sigismund Zápolya se alătura armatei otomane conduse de Süleyman Kanunî[240].

b) Tendința stărilor de limitare a puterii supreme în anii 1545—1551 poate fi relevată ca etapă distinctă în evoluția principatului prin prisma instituției guvernatorului și a consiliului său. Prima tendință distinctă de limitare a exercitării puterii supreme s-a manifestat în mod pregnant în aprilie 1545, în dieta de la Turda. Martinuzzi, învestit la moartea lui Ioan Zápolya de către partizanii defunctului rege, cu demnitatea de *locumtenens* regal a încercat, la dieta amintită, legalizarea cârmuirii sale prin învestirea sa oficială de către stările privilegiate cu titlul de guvernator al Transilvaniei. Speculând guvernarea autoritară precum și concentrarea puterii în mâna lui Martinuzzi, adversarii săi au determinat-o pe regina Isabella să împiedice alegerea lui în funcția de guvernator[241]. Faptul are o semnificație deosebită, deoarece prin obținerea acestei funcții Martinuzzi ar fi dobândit, după pilda lui Iancu de Hunedoara, prerogative regale, chiar dacă același Martinuzzi a putut exercita, împreună cu consiliul princiar, dreptul maiestatic *(fökegyuri jog)*[242].

Pe de altă parte, conflictul dintre Martinuzzi și adversarii săi, grupați în jurul reginei Isabella, a dovedit lipsa unei delimitări și precizări în legătură cu persoanele îndreptățite, la acea dată, să exercite drepturile supreme în stat ca și celelalte drepturi ale suveranului: de judecată și de acordare a privilegiilor. Date fiind unele condiții legate de calitatea de suveran a reginei Isabella și a copilului minor Ioan Sigismund Zápolya, aceștia s-au aflat în imposibilitatea de a exercita drepturile suveranului. Regina Isabella fusese încoronată, după vechiul obicei, la Alba Regală (Székesfehérvár) ca soție a lui Ioan Zápolya și nu putea exercita aceste drepturi în timp ce fiul ei în vârstă de câteva

---

[240] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 102.

[241] G.Barta, *op. cit.*, p. 85; L. Rácz, *op. cit.*, p. 126.

[242] *Ibidem*, p. 127.

luni fusese ales rege la Rákos, dar nu a fost niciodată încoronat. În aceste împrejurări, Martinuzzi a fost guvernator de facto, neîndrăznind însă să adopte hotărâri în probleme care țineau de prerogativele regale. Învestirea sa cu dreptul de a administra justiția supremă, a cărei exercitare era de competența regelui, precum acordarea celui mai înalt titlu judecătoresc, au fost o necesitate stringentă. Neîndeplinirea acesteia ar fi perturbat funcționarea aparatului de stat. Împreună cu consiliul locumtenențial, Martinuzzi a administrat justiția, fiind învestit, după mărturia unor documente publicate în *Székely Oklevéltar*, cu titlul de jude al țării[243]. Există și părerea, după care Martinuzzi ar fi avut nevoie în mod deosebit de acest titlu, dacă ar fi fost numit de stări în funcția de guvernator[244].

Revenind la evoluția acestei instituții transilvane, menționăm că din momentul restaurării, în 1556, a principatului și până la intrarea în Transilvania a reginei Isabella și a lui Ioan Sigismund, Petru Petrovici a rezolvat problemele legate de conducerea statului în calitate de *locumtenens*, în realitate însă ca guvernator[245]. Până la moartea sa, Petrovici ar fi deținut funcția amintită, ulterior regina Isabella ne mai numind nici un guvernator până în 1559, data stingerii sale din viață. După anumite opinii, însăși regina Isabella a exercitat funcția de guvernator[246]. Ne lipsesc detaliile legate de evoluția acestei instituții după 1569, dată fiind absența oricăror informații. Din hotărârile dietei de la Cluj-Mănăștur întrunite la 8 octombrie 1565, rezultă că stările privilegiate l-au împuternicit pe Ioan Sigismund Zápolya, care urma să lipsească din Transilvania pentru a se prezenta la Istanbul în fața sultanului Süleyman Kanunî, „să-l aleagă Înălțimea Sa și să-l instaleze guvernator pe acela dintre ei, care îi va place Înălțimii Sale"[247]. Alegerea

---

[243] K. Szabó, *Székely Oklevéltár*, vol. II, Cluj, 1876, p. 72—73: „Domnului nostru, frather Giorgio, judelui țării", p. 91–93: „fratri Georgio Episcopo Waradiensi Thesaurario Locumtenenti et Judici generali domino".

[244] L. Rácz, *op. cit.*, *loc. cit.*

[245] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, vol. II, doc. nr. III, p. 56—57; L. Rácz, *op. cit.*, p. 127.

[246] Gy. Gábor, *A kormányzói méltoság a magyar alkotmányjogban*, Budapesta, 1933, p. 111, 112.

[247] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. III, p. 293.

și numirea guvernatorului nu au mai avut loc, deoarece principele Ioan Sigismund s-a întâlnit, lângă Belgrad, cu sultanul Süleyman.

În raport cu tendința de limitare în exercitarea puterii centrale, sesizăm fenomenul de afirmare crescândă și de sporire a competenței politice, legislative și fiscale a dietei. Mai întâi de toate, trebuie să relevăm colaborarea stărilor cu puterea supremă (guvernator, regină) în problemele confesionale, în strângerea *kharadjului* și în aspectele fiscale decurgând din îndeplinirea acestei obligații față de Poartă. Dieta a obținut în problemele confesionale o asemenea putere de decizie legală, care până la constituirea principatului aparținuse și fusese rezervată domnitorului[248]. Exemplul cel mai relevant în acest sens îl constituie modul în care a fost rezolvată, în 1542, problema ocupării scaunului vacant al episcopiei transilvane și administrarea veniturilor episcopale pe seama fiscului regal. Această problemă nu a fost rezolvată nici de episcopul de Oradea și *locumtenens* regal, Martinuzzi, nici de regina Isabella, ci de dieta întrunită la Târgu Mureș, cu scopul inițial de a liniști capitlul de la Alba Iulia, atunci când Isabella a recurs la intervenția stărilor. În diploma emisă la Deva, la 31 mai 1542, regina s-a obligat să rezolve succesiunea deschisă de moartea episcopului Statileus în cadrul consultării cu stările, care urmau să se întrunească în proxima dietă la Târgu Mureș. Conform hotărârilor adoptate de stări, regina a dobândit, pentru acoperirea cheltuielilor curții sale, domeniul episcopal, în timp ce administrarea veniturilor bisericești avea să fie încredințată unui vrednic reprezentant capabil să slujească biserica și să se roage pentru Isabela și Ioan Sigismund[249].

Trebuie să relevăm, totodată, faptul că atât regina cât și stările au speculat în folos propriu vacanța scaunului episcopal. Isabella s-a folosit de hotărârile dietei de la Târgu Mureș pentru a-și muta curtea la Alba Iulia, transformând palatul episcopal în reședința tuturor principilor de mai târziu. În ceea ce privește bunurile episcopale, stările întrunite ulterior, la 1 august 1544, în dieta de la Turda, i-au impus reginei, anulându-i de fapt dreptul de a face danii, să respecte *ad inte-*

[248] L. Rácz, *op. cit.*, p. 123.

[249] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 93.

grum bunurile episcopatului: „quod Bona Episcopatus nemini conferat, inscribat, nec pignorare dignebitur, *alienata* autem revocat in statum pristinum"[250].

De altfel preluarea de către dietă a unor atribuții care revin domnitorului, poate fi întâlnită și mai târziu. Este adevărat că, în faza de început a principatului, exercitarea atribuțiilor importante ale suveranului a fost strâns legată și în mod simbolic de persoana suveranului. Acest sens[251] l-a dobândit hotărârea dietală adoptată la moartea principelui Ioan Sigismund Zápolya cu privire la administrarea justiției. Stările au suspendat, astfel, până la înmormântarea principelui, una dintre cele mai importante activități: „în acest timp va înceta să fie pronunțată orice sentință la scaunele de judecată. Domnii testamentari vor cere și vor lua sigiliul de la județele țării[252].

Din punct de vedere instituțional, consiliul locumtenențial nu a fost o inovație. Necesitatea susținută de stările transilvane, la 29 martie 1542, ca regina Isabella și *locumtenensul* Martinuzzi să fie sprijiniți în rezolvarea problemelor de conducere de un sfat alcătuit din 22 de membri reprezintă o reacție firească față de sfetnicii străini ai Isabellei. Curtea reginei a fost alcătuită din foști demnitari ai soțului ei, Ioan Zápolya, sfetnici din Ungaria, din componența ei lipsind orice nobil transilvan[253]. În aceste condiții, a fost firesc ca delegații celor „trei națiuni" să impună reprezentarea lor în organismele puterii centrale. Modificările cerute de reprezentanții stărilor nu au fost îndeplinite imediat. Potrivit legislației transilvane de după 1541, prima referire cu privire la competențele, care reveneau consiliului locumtenențial, se află în hotărârile adoptate în legătură cu exercitarea puterii supreme de dieta din martie 1543. În privința alegerii membrilor acestui consiliu, legile dietale fac precizări în primele decenii ale cristalizării și constituirii principatului autonom. Comparând hotărârile adoptate în acest scop, la 29 martie 1543, cu cele promulgate în articolul 2 al legilor

[250] *Ibidem*, doc. nr. XXXV, p. 189.
[251] L. Rácz, *op. cit.*, p. 123.
[252] S.Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XXVI, p. 385—386.
[253] G. Barta, *op. cit.*, p. 89–90; 192—193; L. Rácz, *op. cit.*, p. 130.

dietei de la Turda din mai 1548 și, ulterior, la 8 martie 1556, la Sebeșul Săsesc, constatăm fenomenul de restrângere treptată a numărului de membri ai consiliului locumtenențial. În consiliul lui Martinuzzi, al cărui număr fusese fixat în martie 1543 la 22, cifra de reprezentare a stărilor privilegiate era de un delegat la o unitate administrativ-teritorială: comitat, scaun săsesc ori scaun secuiesc, la care se adăuga reprezentantul capitlului din Alba Iulia[254]. La un interval de numai 5 ani cifra de reprezentare s-a redus, potrivit articolelor de lege ale dietei de la Turda (24 mai 1548), la 4 delegați pentru fiecare stare privilegiată[255]. Mai târziu, numărul sfetnicilor s-a înjumătățit (în 1556), căci dieta de la Sebeșul Săsesc a redus reprezentarea în consiliul locumtenențial al lui Petru Petrovici la câte doi delegați de fiecare stare privilegiată[256].

c) Încheierea pactului de drept comun între principe și stări ca etapă finală în constituirea principatului autonom.

Jurământul depus de regina Isabella în 1556 în fața stărilor privilegiate în momentul revenirii ei în Transilvania, al cărui text este necunoscut, trebuie privit ca un mod de accedere la domnie și la puterea supremă în principat. După părerea lui L. Rácz, ar fi vorba mai degrabă de jurământul Isabellei prestat în calitatea ei de guvernator[257], care a exercitat puterea în vremea minoratului lui Ioan Sigismund, decât de jurământul acestuia din urmă. Din cercetarea împrejurărilor și condițiilor impuse de stări Isabellei și lui Ioan Sigismund pentru preluarea puterii supreme în stat, se desprinde o procedură riguroasă de accedere la domnie. Aceasta exprimă de fapt pactul încheiat între principe și stări. Alegerea principelui a avut loc numai după prezentarea, pe puncte, și acceptarea de către candidatul la tron a condițiilor de alegere, pe care acesta era obligat să le îndeplinească îndată după pro-

---

254 S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XXVIII, p. 85—86.

255 *Ibidem*, doc. nr. XV, p. 238: „Ex singulis tribus Nationis eligantur singulae quattor personae. Itaque ex Dominis Nobilibus sint Domini...".

256 *Ibidem*, doc. nr. XXVII, p. 571: „de vreme ce domnul nostru Locumtenens dorește aceea, nevoia țării o și dovedește ca să fie lângă domnul nostru Locumtenens spre sfat persoane alese din fiecare națiune; de aceea i-au ales pe ..."

257 L. Rácz, *op. cit.*, p. 29, 38.

clamarea sa ca principe. Din punctul de vedere al ceremonialului de „inaugurare", pactul de drept comun a prevăzut prestarea jurământului de credință al stărilor față de principe. La rândul său, principele le-a dat stărilor privilegiate o scrisoare de credință. S. Szilágyi a afirmat că, în noiembrie 1556, la revenirea sa în Transilvania, regina Isabella a acordat stărilor o scrisoare de credință, al cărei text nu s-a păstrat. Există numai hotărârea cominatorie a dietei de la Cluj (25 noiembrie — 7 decembrie 1556) cu privire la prestarea cât mai rapidă a jurământului de credință față de principe de către reprezentanții stărilor privilegiate, care nu o făcuseră cu ocazia dietei de la Sebeșul-Săsesc[258]. În privința dietei amintite, ne-a rămas numai declarația stărilor de recunoaștere și nu de credință față de Isabella, făcându-se referire la un jurământ depus anterior de stări[259]. Privit prin prisma practicii impuse mai târziu de alegerea principilor Transilvaniei, jurământul a fost prestat de Isabella în nume propriu. Aceasta a fost, totodată, încercarea stărilor de a lega și limita în folos propriu și prin jurământ exercitarea puterii supreme în principatul transilvan. Constatarea se întemeiază pe faptul că, până la moartea sa din 1559, Isabella a exercitat în mod continuu puterea supremă. În acest fel stările au reușit să impună un principiu nou în privința modului de colaborare cu puterea supremă în conducerea principatului autonom. Totodată, jurământul depus de regină în chip special în favoarea stărilor privilegiate, deopotrivă cu obligația respectării sale, reprezintă o inovație care a înlăturat practica obișnuită a încoronărilor anterioare[260]. După părerea lui S. Szilágyi, citată și de L. Rácz, scrisoarea de credință acordată de Isabella stărilor privilegiate „nu a fost altceva decât obligația principesei, că va respecta întru totul drepturile și privilegiile celor trei națiuni transilvane și ale nobilimii de dincolo de Tisa"[261].

---

[258] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. III, p. 56—57.

[259] I. Mikó, *Erdélyi Történelmi Adatok*, vol. II, Cluj, 1856, p. 356; L. Rácz, *op. cit.*, p. 28.

[260] *Ibidem.*

[261] S. Szilágyi, *Erdélyország története tekintettel mivelödésére*, vol. I, Pesta, 1866, p. 355.

De altfel poate fi vorba de impunerea principiului de depunere a jurământului în fața stărilor privilegiate de către persoana care guvernează în locul principelui. În cazul lui Ioan Sigismund, regina-mamă a exercitat puterea supremă pe o perioadă dată, în numele unui minor. Stările transilvane au privit cu seriozitate problema îngrădirii legale în exercitarea puterii supreme, fără a provoca schimbări fundamentale sau o „revoluție", după părerea lui L. Rácz[262].

[262] L. Rácz, *op. cit.*, p. 29.

III. RIVALITATEA OTOMANO–HABSBURGICĂ PENTRU STĂPÂNIREA TRANSILVANIEI

A. IMPORTANȚA TRANSILVANIEI PENTRU PLANURILE DE DOMINAȚIE OTOMANĂ ȘI HABSBURGICĂ

„Pe culmea cea mai înaltă a munților Carpați se întinde o țară mândră și binecuvântată între toate țările semănate de Domnul pre pământ. Ea seamănă a fi un măreț și întins palat, cap d'operă de arhitectură unde sunt adunate și așezate cu mândrie toate frumusețile naturale ce împodobesc celelalte ținuturi ale Europei, pe care ea cu plăcere ni le aduce aminte. Un brâu de munți ocolește precum zidul o cetate toată această țară, și dintr-însul, ici-colo, se desfac întinzându-se până în centrul ei ca niște valuri proptitoare mai multe șiruri de dealuri înalte și frumoase, mărețe piedestaluri înverzite, care varsă urmele lor de zăpadă peste văi și peste lunci... Astfel este țara Ardealului"[1]. Această definire a Transilvaniei, „puternică și întinsă cetate naturală", neîntrecută până

[1] N. Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, București, 1965, p. 78.

astăzi în istoriografia românească, pune în lumină poziția sa geografică și strategică deosebită față de celelalte țări române și de regiunile înconjurătoare. Pe această așezare strategică s-a întemeiat, în primul rând, raportul de interdependență politică și militară între Transilvania și Țările Române, idee formulată și susținută tot mai des de domni și dregători români în momente în care victoria armatei sultanului, precum și ocupația otomană păreau a fi iminente. Conștiința unui destin comun al Țărilor Române în înfruntarea cu Imperiul otoman a fost pusă în lumină nu numai în scrisorile adresate de domnul Alexandru Aldea autorităților orașului Sibiu[2] sau de pârcălabul Crâstian din Târgoviște sfatului din orașul Brașov[3]. Expansiunea agresivă a marilor puteri rivale, Imperiul otoman și „Sfântul Imperiu Romano-German", a întărit această conștiință a factorilor de decizie din Țările Române, care au cerut sprijin în Transilvania înainte de lupta de la Mohács (1526) tocmai pentru a-și păstra rolul lor de pavăză în lupta antiotomană. Apelurile frecvente de ajutor adresate de domnul Radu de la Afumați orașului Brașov, în ianuarie și februarie 1524, sunt dovezi grăitoare în acest sens. Consecințele atât de previzibile ale posibilei înfrângeri a Țării Românești au fost folosite de domn ca argument suprem pentru obținerea unui sprijin al luptei sale antiotomane: „dacă turcii ne vor învinge pe noi și ne vor rușina, domnia voastră nu va fi în pace"[4]. Pe de altă parte, nici scrisoarea-memoriu, redactată la 29 iunie 1524 de Michele Bocignoli, pe aceeași temă a interdependenței politice între cele trei țări române[5] nu a fost lipsită de ecou. Dimpotrivă, prin răspândirea ei largă, ea pare să fi influențat

---

[2] I. Lupaș, *Sibiul ca centru al vieții românilor din Ardeal*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj", vol. V, 1945—1946, p. 41; I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 148.

[3] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, doc. nr. CLXVIII, p. 95, scrisoarea datată 17 noiembrie 1476, care argumentează în chipul următor: *provincia nostra, tam vestra.*

[4] G.G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346—1603)*, București, 1931, doc. nr. 285, p. 284.

[5] *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, ed. M. Holban, București, 1968, p. 172—173.

demersurile diplomatice întreprinse de Ferdinand I de Habsburg pe lângă regele Poloniei, Sigismund I. Solul lui Ferdinand fusese însărcinat, încă în decembrie 1526, să medieze intervenția regelui Poloniei pe lângă domnii români cu scopul de a zădărnici încheierea alianței Țărilor Române în folosul lui Ioan Zápolya[6]. Ideea interdependenței politice a acestor țări a fost reluată, ulterior, la 2 aprilie 1533, de Cornelius Duplicius Schepper în scrisoarea pe care i-a adresat-o din Viena, lui Nicolae Olahus. El nu a insistat în mod întâmplător asupra necesității de a-i atrage pe locuitorii Țării Românești[7] de partea lui Ferdinand I de Habsburg. Această acțiune conferea, în viziunea sa politică de diplomat iscusit, siguranță și stabilitate stăpânirii Transilvaniei de către Casa de Habsburg.

Exemplele amintite dovedesc faptul că procesul aproape simultan de expansiune otomană spre centrul și apusul Europei și cel de înaintare habsburgică spre sud-est au adâncit și sporit însemnătatea Transilvaniei, impunând-o, în primul rând, ca zonă de contact și de interferență în calculele politice ale unor suverani, mari demnitari și comandanți militari din epoca amintită. Totodată, însușirea de fortificație naturală a Transilvaniei, suma particularităților sale de relief explică insistența cu care izvoarele transilvane, austriece și otomane justifică, prin însăși importanța sa strategică și politică, necesitatea ocupării și stăpânirii acestei țări de către marile puteri din Europa Centrală și de sud-est.

După înfrângerea de la Mohács, luptele pentru succesiunea la tronul Ungariei au atras atenția asupra rolului Transilvaniei de placă turnantă a oricărei dominații străine asupra Europei Centrale și de sud-est. Calităților deosebite de fortificație naturală li s-a adăugat un număr mare și variat de bogății și resurse naturale, care i-au impresionat pe trimișii Curții de la Viena în Transilvania: Ieronim Laski și Hans Dernschwam. Potențialul economic deosebit trecut în revistă, în octombrie 1527, de Ieronim Laski conferă și mai multă înțelegere pentru lupta acerbă, perseverentă și neîntreruptă a lui Ferdinand I de Habsburg în vederea ocupării Transilvaniei: „Acest regat al Ungariei

[6] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/3, doc. nr. CCCXCIX, p. 593.

[7] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/4, doc. nr. XXV, p. 42.

nu se poate asemui cu nici o altă țară pentru bogăția de aur și minereuri, belșugul de bucate și de rod al viilor, mărimea cirezilor și a turmelor. Am crezut că părțile cele mai mănoase ale Ungariei ar fi la Buda și la Cașovia, *dar acestea nu sunt nimic față de această provincie a Transilvaniei* (subl. noastră), căci în această provincie abia sunt unele mici râuri care să nu dea aur prin spălare; vei găsi cele mai mari podgorii, un belșug uriaș de sare; minereurile, dacă le cauți, nu sapi niciodată în zadar, căci vei găsi aur sau argint sau aramă sau sare. Nu sunt paisprezece zile de când s-a găsit < aici > cea mai mare cantitate de plumb, despre care nu s-a avut cunoștință mai înainte în această țară, ceea ce va fi, cred, spre marea pagubă a minelor noastre din Polonia"[8]. Spre deosebire de aprecierile globale ale lui Ieronim Laski, raportul privind exploatarea salinelor din Transilvania întocmit, în 1528, de Hans Dernschwam, funcționar al casei Fugger[9], conferă dimensiuni noi, de ordin politic, pe care organizarea unei exploatări sistematice a sării le-ar fi dobândit în Transilvania. Valorificarea acestei bogății însemna, totodată, obținerea unor resurse însemnate pentru sprijinirea luptei lui Ferdinand de a ocupa Transilvania și Ungaria[10].

Pe lângă argumentele de ordin geografic, strategic și economic, care au susținut necesitatea stăpânirii Transilvaniei de către administrația imperială sau cel puțin atragerea sa în sistemul de alianțe politice închegate în jurul Curții de la Viena, au fost vehiculate și rațiuni de ordin negativ. Ele priveau, așadar, prin prisma interdependenței politice existente între cele trei țări, consecințele grave, dezastruoase chiar, pe care intrarea Transilvaniei sub stăpânirea Porții le-ar fi avut asupra situației din Europa Centrală. Aceste argumente invocate de Anton Verancsics în 1549 erau, de fapt, rodul experiențelor sale din vremea ocupării cetății Buda de sultanul Süleyman Kanunî, călătoriei în Polonia și a trecerii în slujba lui Ferdinand I de Habsburg. Teama stârnită de constituirea eyaletului Buda justifică într-o măsură accen-

[8] *Călători străini...*, p. 235.

[9] G. Gündisch, *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528—1531*, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș*. București, 1943, p. 317—334.

[10] *Călători străini...*, p. 269—280, 287—290.

tuarea până la exagerare a planurilor de expansiune europeană a sultanului Süleyman Kanunî. Dacă știm astăzi că visul de a cuceri Roma (*Kîzîl Elma*) i-a aparținut acestui sultan ca și unuia dintre predecesorii săi, Bayezid al II-lea, în schimb atribuirea planului de expansiune către Germania nu pare pentru acea epocă să cuprindă un coeficient mare de eroare în calculele politice curente. Pentru Verancsics ocuparea Transilvaniei de Poartă însemna: „nenorocire — de care să ne ferească Dumnezeu — atunci turcii, pătrunzând în ea, întocmai ca pana <de spart lemne> în trunchiul de copac, vor avea putința să ajungă ușor la oricare din țările creștinilor fără mare luptă, și suprimând chiar numele Dunării vor împinge mai adânc în Germania Istrul și vor întinde mai departe stăpânirea lor, atât de prielnică ar fi Transilvania pentru succesele acestui tiran..."[11].

Făcând abstracție de argumentele folosite în acest scop, putem susține că, după constituirea eyaletului Buda, Curtea de la Viena a fost în măsură să-i recunoască Transilvaniei, la dimensiunile sale reale, atât importanța pe diferite planuri cât și raportul de interdependență politică în care s-a aflat față de Țările Române. Specularea factorilor amintiți putea consolida poziția lui Ferdinand I de Habsburg ca rege al Ungariei. Pe de altă parte, politica specială inaugurată de Ferdinand față de Moldova, Transilvania și Țara Românească a pornit tocmai de la interdependența lor strânsă pe care domnii români s-au silit s-o accentueze la rândul lor. În mai 1555 Pătrașcu Vodă le-o reamintea, fără menajamente, brașovenilor[12], fapt datorat măsurilor adoptate de Poartă în vederea reînscăunării lui Ioan Sigismund în Transilvania. În acest context, frazele sale obișnuite cu privire la destinul comun al Țărilor Române dobândesc o conotație diferită, subînțelegându-se pericolul reprezentat de o rezistență opusă reînscăunării lui Ioan Sigismund: „căci dumneavoastră știți bine cât de mare-i puterea împăratului < sultanului > și cine poate sta împotriva lui. Căci de vă va birui pe voi și Țara dumneavoastră, nu va fi nici un domn și nici un crai acolo, în

[11] *Ibidem*, p. 398.

[12] Șt. Simionescu, *Țările române și începutul politicii răsăritene antiotomane a Imperiului habsburgic (1526—1594)*, în „Revista de istorie", 8, 1975, p. 1 197—1 214.

țara de sine stătătoare a dumneavoastră, ci vor fi prin toate cetățile turci și vom pieri, noi amândouă, aceste țări creștine"[13].

În altă ordine de idei, potențialul economic, strategic și militar al Transilvaniei a fost marele capital, care a sprijinit efortul voievodului Ioan Zápolya de a ocupa tronul Ungariei și de a o cârmui, până la sfârșitul vieții sale, sub suzeranitatea Porții. Din această realitate de netăgăduit a izvorât interesul crescând al umaniștilor de seamă pentru Transilvania. Momentele de rupere a echilibrului fragil din Europa Centrală din anii 1526 și 1541 au adus în prim plan importanța strategică și politică a Transilvaniei, fapt relevat de lucrările lui Nicolae Olahus, Sebastian Münster și Anton Verancsics. Ideea refacerii unității regatului ungar, având ca centru Transilvania și utilizarea întregului ei potențial în acest scop, vehiculată de partizanii lui Ioan Zápolya, a pătruns, în mod firesc, în scrierile lui Olahus și Verancsics. Nu trebuie să ignorăm nici faptul că frământările, care au cuprins Transilvania după 1526, au fost o experiență dură, prin care societatea transilvană și-a perceput propria identitate politică. De altfel trecutul istoric a fost folosit în mod nedeclarat, nu numai pentru stabilirea propriei identități, ci și pentru legitimarea actului politic de naștere a noului stat, principatul autonom al Transilvaniei.

Întocmirea de către Honterus, în 1532, la Basel, a hărții mari a Transilvaniei a corespuns nevoii de autocunoaștere și de delimitare geopolitică în raport cu alte state și, în primul rând, cu fostul regat ungar. Fiind după anumite păreri cea mai veche reprezentare cartografică amănunțită a Transilvaniei[14], harta lui Honterus a devenit punctul de plecare pentru transpunerea cartografică a conceptului antic de Dacia. Editată în 1542, în *Cosmografia* lui Honterus, harta „Daciei" a pus în lumină ideea unității și interdependenței politice a celor trei țări române, înfățișându-le drept părți constitutive ale vechii provincii Dacia. Această prezentare unitară nu a fost deloc întâmplătoare, ea

[13] I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolele XV și XVI*, București, 1902, doc. nr. CXCII, p. 197.

[14] G. Nussbächer, *Johannes Honterus. Viața și opera sa în imagini*. Ed. Kriterion, București, 1977, p. 31.

întâlnindu-se, deopotrivă, în *Cosmografia* editată de Sebastian Münster în 1544 și în lucrările întocmite de Georg Reicherstorffer și Anton Verancsics. Din punct de vedere cronologic, publicarea acestei hărți coincide cu începutul procesului îndelungat de constituire a principatului autonom. Tocmai la 26 ianuarie 1542, dieta de la Turda a recunoscut și proclamat Transilvania ca stat autonom, tributar Porții. Privită în acest context, întocmirea de către Reicherstorffer a *Chorographiei Moldovei și Transilvaniei* a avut un scop deosebit de practic, de informare și susținere a planurilor de expansiune habsburgică făurite la Curtea din Viena[15]. S-ar părea[16] că publicarea, în 1550, a *Chorographiilor* amintite într-un volum ar fi avut menirea, nemărturisită de altfel, de a argumenta necesitatea înglobării țărilor succesoare ale vechii Dacii în sistemul de alianțe politice ale „Sfântului Imperiu Romano-German".

Au existat și încercări de a stabili legătura între ambianța culturală și interpretarea dată de generalul Castaldo ocupării Transilvaniei în 1551 de către trupele imperiale. Și în acest caz, trecutul istoric al Transilvaniei nu a fost folosit doar în sens metaforic, ci, în primul rând, ca legitimare politică a ocupării acestei țări de un imperiu a cărui expansiune teritorială era înlesnită de dezastrul de la Mohács. În scrisoarea sa din 22 iulie 1552, Castaldo și-a prezentat acțiunea de preluare a cârmuirii Transilvaniei, în urma abdicării reginei Isabella, drept reeditare a cuceririi Daciei de către romani[17].

Stăpânirea deplină a Ungariei de către unul din regii rivali (Ioan Zápolya și Ferdinand I de Habsburg) a fost determinată în chip nemijlocit, până în 1541, de dominația asupra Transilvaniei. În aceste împrejurări, izvoarele vremii au stăruit asupra rolului strategic și militar al Transilvaniei în dobândirea și păstrarea regatului ungar. În mod cu totul justificat, Sebastian Münster a insistat în *Cosmografia* sa în primul rând asupra acelor particularități de ordin geografic, care i-au

[15] A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*. București, 1972, p. 88—89.

[16] Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 120—121.

[17] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 92.

conferit Transilvaniei calitatea de fortificație naturală: „Regiunea aceasta este înconjurată de pretutindeni de munți înalți, întocmai ca o cetate întărită cu metereze, și așa se face că este aproape inexpugnabilă prin luptă"[18].

Atât umaniștii începând cu Nicolae Olahus cât și Ferdinand I de Habsburg au folosit un mod interesant de a argumenta însemnătatea strategică a Transilvaniei pentru stăpânirea Ungariei. În lucrarea sa, *Hungaria et Atila*, Nicolae Olahus a susținut acest punct de vedere, care a repetat, de fapt, țelul politic al familiei Zápolya: refacerea regatului distrus la Mohács. Argumentul invocat a fost simplu și convingător: „Mai ușor poți să cucerești toată Ungaria pornind din Transilvania — care are o lungime de circa 30 de mile ungurești și o lățime cam tot atât de mare sau ceva mai mică — decât să cucerești Transilvania pornind din Ungaria, pentru că drumurile ei pot fi ușor astupate cu arbori tăiați"[19]. Capacitatea de convingere a argumentului în cauză explică și preluarea sa ulterioară, în 1550, de către Ferdinand I de Habsburg. Repetarea sa în linii mari trebuia să-l lămurească pe Carol Quintul asupra necesității de a-i acorda fratelui său, Ferdinand I de Habsburg, subsidii pentru stăpânirea eficientă a Transilvaniei: „Importanța Transilvaniei pentru regatul Ungariei și pentru întreaga creștinătate stă în faptul că mult mai ușor se cucerește din Transilvania regatul (Ungariei) decât se cucerește din regat numita Transilvanie"[20]. Și Martinuzzi a recurs la același argument, atunci când s-a străduit să-l convingă pe Carol Quintul de posibilitatea refacerii regatului ungar: „mult mai ușor se poate reface regatul Ungariei din Transilvania decât se poate restitui Transilvania <pornindu-se> din regatul Ungariei"[21]. În calitatea sa de politician abil, Martinuzzi nu a

---

[18] *Călători străini...*, p. 503.

[19] Vezi *Umanistul Nicolae Olahus (1493—1568). Texte alese*, ed. I. Firu și C. Albu, Ed. științifică, București, 1968, p. 120.

[20] Fl. Căzan, *Divergențe de păreri dintre Ferdinand de Austria și Carol Quintul privind Transilvania*, în „Analele Universității București", seria Istorie, an XXIII, 1974, nr. 1, p. 16.

[21] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/4, doc. nr. CCCXXXI, p. 533—534.

speculat numai însemnătatea strategică a principatului autonom, ci a insistat mai ales asupra efectelor pe care le-ar fi avut trecerea Transilvaniei sub administrație imperială asupra includerii Moldovei, Țării Românești, Poloniei, Moraviei și Sileziei, în sistemul de alianțe politice ale Curții de la Viena.

Interesante au fost și considerațiile secretarului lui Ioan Zápolya (1530), Anton Verancsics[22], asupra rolului pe care Transilvania l-ar fi jucat în planurile sultanului Süleyman Kanunî. După opinia sa, sultanul i-a recunoscut Transilvaniei însemnătatea strategică și militară reală, renunțând în mod voit la ocuparea sa. Motivul acestei renunțări ar fi fost teama creată de perspectiva transformării Transilvaniei într-un nucleu al solidarității antiotomane a celor trei țări române: „ca nu cumva, când ar încerca el să ocupe Transilvania sau Țara Românească sau Moldova, toate aceste țări să se unească împreună și să se apere în parte prin curse, în parte... prin forță, deoarece sunt mai bine apărate de munții cei mai abrupți, de pădurile cele mai grele de străbătut, de cele mai mari prăpăstii, de râuri repezi și de torente primejdioase, cu căi și poteci nespus de strâmte, cu o cavalerie uimitor de numeroasă și o armată țărănească atât de pricepută și atât de dârză în atacarea dușmanului în asemenea locuri grele..."[23].

---

[22] Grație înrudirii sale cu episcopul Transilvaniei Statileus (Ivan Statilič), Verancsics a fost trimis de Zápolya la Padova, Viena și Cracovia pentru a studia dreptul și teologia, devenind apoi, din 1530, secretarul regelui. Relațiile sale precare cu Martinuzzi l-au determinat, după moartea lui Zápolya, să treacă în slujba lui Ferdinand I de Habsburg cu ocazia soliei încredințate de regina Isabella în 1547. Pe lângă funcțiile ecleziastice deținute — arhidiacon de Szabolcs, Esztergom (1550), episcop de Eger (1557), arhiepiscop de Eger, primat al Ungariei (1568), cardinal (2 decembrie 1572), dar și civile — regent al Ungariei (1572), Verancsics a îndeplinit următoarele misiuni diplomatice ca reprezentant al Curții de la Viena: la tratativele cu beglerbegul de Buda (1553), la Istanbul (1553—1557, 1567—1568). Vezi J. Kollar, *Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis*, vol. V, Bratislava — Pesta, 1801, p. 332–337; M. Kurelac, articolul *Antun Vrančić* din *Enciklopedija Jugoslavije*, vol. VIII, Zagreb, 1971, p. 534—535; St. Yerasimos, *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe—XVIe siécles)*, Ankara, 1991, p. 236—237.

[23] *Călători străini...*, p. 418.

Deși aceste rânduri au fost scrise după expediția din 1538 a sultanului Süleyman în Moldova, probabil sub influența acesteia, ele au dovedit totuși, o anumită clarviziune, prefigurând solidaritatea Țărilor Române și lupta antiotomană din vremea lui Mihai Viteazul și Radu Șerban. În interpretarea lui Verancsics, interdependența politică și militară a Țărilor Române s-a impus sultanului Süleyman ca o realitate evidentă, de care el a trebuit să țină seama în făurirea planurilor sale politice.

Aceeași însemnătate strategică și militară a Transilvaniei explică atitudinea intransigentă adoptată de marii demnitari otomani față de pretențiile Habsburgilor de a obține recunoașterea stăpânirii *de facto* a principatului după abdicarea reginei Isabella (1551). Pe situația creată în 1541 de ocuparea cetății Buda s-a întemeiat dreptul sultanului Süleyman, identificat cu Imperiul otoman, de a stăpâni Transilvania. Acest *ius gladii*[24] a fost susținut de formule aparent stereotipe de genul: „Transilvania cucerită cu sabia mea victorioasă"[25], „țara mea la fel ca celelalte țări ale mele bine păzite"[26]. Prezența lor în cuprinsul documentelor otomane ilustrează, așadar, locul stabilit de Poartă Transilvaniei în cadrul relațiilor internaționale. Sultanul și marii demnitari otomani nu au vrut și nu au putut niciodată să renunțe la această țară cu atât mai mult, cu cât numai înglobarea sa în sistemul de alianțe ale Porții a asigurat instaurarea și menținerea suzeranității otomane asupra Moldovei și Țării Românești. În cursul confruntărilor diplomatice cu reprezentanții lui Ferdinand I de Habsburg din anii 1541–1550 și apoi, o dată cu înlăturarea suzeranității otomane în perioada 1551–1556, s-a impus acel aspect al importanței strategice a Transilvaniei, care definește rolul său de placă turnantă a oricărei dominații străine la răsărit, sud și apus de Carpați. Nu este întâmplător faptul că, o dată cu ieșirea Transilvaniei de sub suzeranitatea otomană, a fost intens dezbătută

---

[24] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/1, doc. nr. CCCXV, p. 484.

[25] I. Karácson, *Török-magyar oklevéltár*, doc. nr. 5, p. 35.

[26] M. A. Mehmed, *Documente turcești*, doc. nr. 66, p. 70; nr. 69, p. 73; *3. Numaralî Mühimme Defteri*, doc. nr. 147, p. 72; doc. nr. 1 451, p. 629: „vialyet ü memleketün sa'ir Memalik-i mahrusem gibi olup".

dependența suzeranității otomane asupra Țărilor Române de păstrarea Transilvaniei în sistemul de alianțe ale Porții. Ideea a fost consemnată ulterior și în raportul ambasadorului Franței, întocmit la 26 februarie 1559, după ce reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya cu sprijinul Porții și al Țărilor Române i-a verificat însemnătatea și eficiența: „redobândirea acesteia < Transilvaniei > are o mare însemnătate și urmări deosebite pentru păstrarea < teritoriilor > pe care le dețin în Ungaria și în împrejurimi, ca și pentru obligarea la supunere și ascultare a Țării Românești și Moldovei"[27].

Cercetarea cronicilor otomane, care relatează expedițiile sultanului Süleyman Kanunî în Ungaria și campania de cucerire a Banatului din 1552, ne oferă date foarte sumare în legătură cu descrierea propriu-zisă a Transilvaniei și a importanței sale strategice. Am întâlnit, până acum, numai două descrieri ale Transilvaniei, anume cele păstrate în cronicile redactate de Mehmed bin Mehmed și de polihistorul Mustafa bin Abdulah, cunoscut sub numele de Kâtip Celebi. Cuprinzând elemente asemănătoare, cele două descrieri se completează reciproc. Mehmed bin Mehmed a insistat atât asupra apartenenței voievodatului transilvan până la 1541 la regatul ungar, cât și asupra unor amănunte de ordin geografic și economic: „vilaietul Transilvaniei care, în partea de nord se învecina cu țările cehe și leșești. Ea este o țară înfloritoare cu numeroase cetăți măreție..."[28]. Din punct de vedere geografic, descrierea aparținând lui Kâtip Celebi este mult mai exactă, respectând realitățile politice și geografice ale secolului al XVII-lea: „Hotarele acestei țări, la apus și nord, sunt Ungaria și Boemia; în partea de sud, se află fluviul Dunărea și Țara Românească, iar la răsărit Moldova. Capitala acestei țări este Belgradul ardelenesc (Alba Iulia)"[29]. Referirile sumare cu privire la însemnătatea strategică și politică a Transilvaniei au fost compensate de susținerea necesității stăpânirii acestei

---

[27] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I, supl. I, doc. nr. XXVI, p. 14.

[28] Mehmed bin Mehmed, *Nuhbet-üt-tevarih ve'l ahbar*, vol. I, Istanbul, 1860 (1276 H), ed. M. Guboglu, M. Mehmet, *Cronici turcești*, vol. I, p. 413.

[29] Kiâtip Celebi, *Iraṣadü'l hayara ila tarihi el-yunan ve'n naṣara*, ed. M. Guboglu, *Cronici turcești*, vol. II, p. 122.

țări, idee care a dominat concepția cronicarilor[30] și marilor demnitari otomani din prima jumătate a veacului al XVII-lea cu privire la restaurarea suzeranității otomane în Țara Românească și Moldova.

Trăgând învățămintele cuvenite din lupta antiotomană dusă de Mihai Viteazul, marele vizir Yemișci Hasan pașa i-a conferit, în 1602, acestei idei valoarea de argument suprem în cuprinsul raportului (*telhis*) înaintat sultanului pentru a-l convinge de necesitatea acordării unui sprjin efectiv mișcării antihabsburgice din Transilvania: „dacă țara Transilvaniei va intra în mâna austriecilor, atunci să ne ferească Allah, nu ne vor mai rămâne nici Timișoara, nici Țara Românească și nici Moldova"[31]. De altfel rezoluția pusă de sultan pe raportul înaintat de același mare vizir în privința condițiilor de pace prezentate în numele „Sfântului Imperiu Romano-German" îndată după cucerirea cetății Székesfehérvár (29 august 1602) de către otomani — printre care se afla și cererea cedării Transilvaniei — este relevantă pentru poziția sultanului Mehmed al III-lea față de această problemă: „Dar Transilvania este foarte aproape. Când le-a fost lăsată (austriecilor) au fost nu puține încleștări. Țara Transilvaniei este de dat din nou unuia dintre vlăstarele ardelene"[32]. Atitudinea lui Mehmed al III-lea a reeditat, de fapt, refuzul categoric din august 1553 al sultanului Süleyman Kanunî de a-i ceda țara lui Ferdinand I de Habsburg: „Chiar dacă ar da multe sute de mii de galbeni haraci, tot nu i se va da nici măcar o piatră sau un pumn de pământ din vilaietul Transilvaniei"[33]. Declarația sultanului a exprimat, în mod categoric, principiul călăuzitor al politicii Imperiului otoman față de Transilvania, din momentul constituirii ei ca principat autonom aflat sub suzeranitatea Porții. Această atitudine a fost adoptată ori de câte ori s-a ivit ocazia ocupării de către Habsburgi, ca de pildă în vremea guvernării Transilvaniei de către generalul Gheorghe Basta, după lupta de la Moara de Hârtie (10 iulie 1611)[34] și după moartea lui Gabriel Bethlen (1629). Hotărârea sultanului Murad

---

[30] Kâtip Celebi, *Fezleke-i Tarih-i Osmani*, vol. I, Istanbul, 1869 (1286 H), p. 105; Mustafa Naima, *Tarih*, vol. I, Istanbul, 1864 (1281 H), p. 185.

[31] C. Orhonlu, *Telhisler*, doc. nr. 79, p. 69.

[32] *Ibidem*, doc. nr. 90, p. 81.

[33] M. A. Mehmed, *op. cit.*, doc. nr. 28, p. 44.

[34] V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban (1602-1611)*, București, 1926, p. 83.

al IV-lea de a lupta vreme îndelungată pentru a împiedica ieșirea Transilvaniei din sfera suzeranității otomane reflectă consecvența unei atitudini politice, deopotrivă cu o experiență bogată în această privință. Ea este exprimată, în iulie 1630, cu o intransigență nemaiîntâlnită până atunci: „Chiar dacă ar rămâne numai doi oameni în Imperiul otoman, noi tot nu am da Țara Transilvaniei"[35]. Necesitatea stăpânirii Transilvaniei a dobândit, de pildă, după moartea lui Mihai Viteazul, o însemnătate sporită pentru toate planurile de expansiune habsburgică. Poziția și rolul Transilvaniei în desfășurarea unor operațiuni militare de viitor[36], justificau pe deplin măsurile preconizate în memoriul generalului Basta înaintat, la 28 decembrie 1602, împăratului Rudolf al II-lea în vederea transformării acestei țări într-un bastion puternic îndreptat împotriva Imperiului otoman. Acțiunea amintită, menită să consolideze stăpânirea habsburgică în Transilvania și să creeze baza economică și strategică pentru o expansiune la Dunăre, caracterizează prima etapă a extinderii influenței Habsburgilor asupra regiunilor carpato-dunărene. Nu este deloc întâmplător faptul, că ideea existenței unei corelații și interdependențe între stăpânirea Transilvaniei de către Habsburgi (1551—1556, 1601—1605) și atragerea Țării Românești în sfera de influență imperială s-a impus tot mai mult ca o constantă a politicii orientale a Curții de la Viena în timpul luptelor pentru ocuparea și păstrarea regiunii intracarpatice[37]. Ideea a fost susținută pe rând, în diferite epoci, de cârmuitorii imperiali ai Transilvaniei, mai întâi de către generalul Castaldo, mai apoi de către generalul Basta. Scrisori și rapoarte întocmite în anii 1602—1603[38] arată în mod limpede, că

---

[35] Cr. Feneșan, *Din relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în vremea domniei Ecaterinei de Brandenburg*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", vol. XXIII, 1980, doc. VII, p. 419.

[36] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. V, doc. nr. XXXVIII, p. 176; A. Veress, *Basta György levelezése és iratai (1597—1607)*, vol. II, Budapesta, 1913, doc. nr. 1 155, p. 133—134.

[37] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. VI, doc. nr. XXVIII,d), p. 504.

[38] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/1, doc. nr. CCXXXVIII, p. 290, 291; vol. VIII, nr. CCCXLVII, p. 293; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VII, doc. nr. 101, p. 122; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XX, p. 240.

menținerea în Transilvania a cârmuirii generalului Basta presupunea și condiționa în același timp domnia unui voievod de orientare prohabsburgică, de pildă Radu Șerban în Țara Românească, contracarându-se, astfel, înaintarea otomană. Aceleași izvoare ca și cele din 1602 prevăd consecințele restaurării suzeranității otomane în Transilvania asupra Țării Românești, care ar fi urmat, în cel mai bun caz, să plătească Porții *kharadj*[39], alternativa deloc dorită fiind încorporarea acesteia Imperiului otoman[40].

B. TRANSILVANIA ÎN CONFRUNTAREA DINTRE POARTĂ ȘI HABSBURGI ÎN ANII 1541–1556

a. Revendicarea Transilvaniei ca provincie istorică a fostului regat ungar de către Ferdinand I de Habsburg (1541—1547)

Moartea lui Ioan Zápolya a exacerbat lupta dintre Habsburgi și Poartă pentru preluarea integrală a succesiunii regatului ungar, dispărut la Mohács. Se îndeplinise astfel condiția principală, prin care intra în vigoare tratatul secret încheiat la Oradea, la 24 februarie 1538, între Ioan Zápolya și Ferdinand I de Habsburg. În virtutea prevederilor acestui tratat, Ferdinand urma să stăpânească, de drept, teritoriile fostului regat ungar. Deși conținutul tratatului de la Oradea i-a fost comunicat sultanului Süleyman Kanunî de către reprezentanții diplomatici ai lui Ferdinand I de Habsburg, acesta a fost ignorat, totuși, în mod voit și contestat din rațiuni politice bine întemeiate. Ignorarea voită împreună cu contestarea oricărui drept și calități a lui Ioan Zápolya de a încheia acorduri și tratate diplomatice puteau fi dictate nu numai de pragmatismul caracteristic politicii otomane, ci și de interesul

[39] A. Veress, *op. cit.*, *loc. cit.*

[40] N. Iorga, *op. cit.*, p. 240; A. Veress, *op. cit.*, vol. VIII, doc. nr. 205, p. 257.

de a nu crea un precedent periculos, menit să justifice și să legitimeze pretențiile lui Ferdinand la succesiunea regatului ungar.

Din punct de vedere otoman, legitimarea politicii față de Transilvania și Ungaria s-a întemeiat după 1541 și pe un mit, pe care înșiși demnitarii otomani l-au creat. S-a născut, treptat, mitul credinței depline a lui Ioan Zápolya față de Poartă, care a justificat, în momente de criză și de schimbare netă a raportului de forțe în favoarea Habsburgilor, atribuirea scaunului princiar al Transilvaniei fiului său minor, Ioan Sigismund Zápolya. În 1541 nu s-a putut invoca acest mit, așa cum s-a făcut, mai târziu, în 1551–1556[41] și pentru că, încheierea tratatului de la Oradea cu Ferdinand I de Habsburg din 1538 nu fusese încă uitată. Cert este însă faptul, că declarațiile politice otomane au reluat liniile și mobilurile transpuse pe planul superior al dreptului și moralei întocmai ca expunerea asupra politicii față de Ungaria și Transilvania, pe care o făcuseră marele vizir Ibrahim pașa și Süleyman Kanunî în scrisorile adresate, în februarie-martie 1534, regelui Poloniei, Sigismund I Jagello[42]. Au fost menționate: respectarea voinței nobilimii din Ungaria și Transilvania, dreptul de alegere liberă a principelui[43], mila, compasiunea față de supușii din țările amintite, generozitatea suveranului otoman, ascunzându-se astfel adevăratele calcule politice.

Numirea unui copil în scutece a avut scopul de a anula *de iure* pretențiile Habsburgilor la succesiunea regatului ungar, legitimând, totodată, intervenția militară otomană în Ungaria împotriva armatelor imperiale. În 1541, ca și mai târziu, în perioada 1552–1556, calitatea de rege și apoi de principe atribuită lui Ioan Sigismund Zápolya a

---

[41] A. C. Schaendlinger, C. Römer, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien*, vol. 2, doc. nr. 10, p. 20—21; doc. nr. 11, p. 23; doc. nr. 12, p. 24—25; doc. nr. 14, p. 27; doc. nr. 13, p. 25–26. *HHStA*, *Turcica*, I, 9, Konv. 4 (1552 I—VI), fol. 27—28, 38—39, 34—35, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46.

[42] G. Veinstein, *La politique hongroise du Sultan Süleyman et d'Ibrahim pacha à travers deux lettres de 1534 au roi Sigismond de Pologne*, p. 181—191.

[43] A. C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 1, p. 3.

dobândit în concepția politică otomană valoarea de simbol și de garantare a suzeranității Porții într-o zonă geopolitică de mare însemnătate.

Prin titlul de *kîral* (rege), Poarta a negat, atunci ca și mai târziu, în cazul lui Ștefan Bocskai, calitatea Habsburgilor de a fi regi ai Ungariei, anulându-se temeiul oricărui amestec imperial în Transilvania. Cu toate acestea, intervenția lui Süleyman Kanunî în favoarea lui Ioan Sigismund a fost lipsită de vreun efect, de vreme ce nici amenințările sale deosebit de grave: confiscarea averilor, pedeapsa capitală, invazia oștilor muntene și moldovene nu au convins, în aprilie 1541, nobilimea din Transilvania și alte stări privilegiate să renunțe la orientarea lor prohabsburgică[44].

Expediția sultanului Süleyman Kanunî din 1541 a desființat *de facto* regatul feudal ungar înfrânt la Mohács. Tot cu această ocazie au fost puse bazele principatului autonom, stat care a fost constrâns la 31 iulie 1542, să-și îndeplinească, întocmai ca celelalte țări române, unele dintre obligațiile de vasalitate față de Poartă: transmiterea de informații referitoare la Habsburgi, precum și participarea cu oaste la campania proiectată în Ungaria[45].

Pe de altă parte, demonstrația de forță a sultanului Süleyman nu a modificat nici atitudinea lui Ferdinand I de Habsburg față de drepturile sale la regatul ungar și nici mijloacele politice și diplomatice prin care acesta a încercat să intre în posesia integrală a moștenirii revendicate. Dovedind o tenacitate remarcabilă, Ferdinand I de Habsburg nu a renunțat niciodată la ideea recuperării depline a regatului ungar și a cetății Buda nici după ocuparea ei de către Süleyman Kanunî (29 august 1541)[46] și nici mai târziu, în 1544, atunci când i-a încredințat lui Eduardo Cataneo instrucțiunile necesare purtării tratativelor cu Poarta[47]. La fel ca predecesorii săi Nikolaus Salm, Francisc Révai și Sigismund von Herberstein din august-septembrie 1541, Cataneo avea să insiste asupra recunoașterii de către Poartă a legitimității lui Ferdi-

---

[44] *HHStA*, *Turcica*, I, 5, Konv. 3 (1541 I—VIII), fol. 51.

[45] *HHStA*, *Turcica*, I, 5, Konv. 6 (1542), fol. 8—9.

[46] K. Nehring, *Austro-Turcica 1541—1552*, doc. nr. 1, p. 2.

[47] *Ibidem*, doc. nr. 6, p. 36: „quo evidenti iure tum divino quum humano Regnum Hungariae ad Maiestatem Suam pertineat".

nand I de Habsburg la tronul Ungariei, întemeiată și pe tratatul de la Oradea încheiat cu Ioan Zápolya.

Ideea centrală pe care Ferdinand și-a axat, încă din 1530, desfășurarea acestor tratative a pornit de la răscumpărarea renunțării din partea Imperiului otoman la pretențiile sale asupra Ungariei. Și mai târziu, în 1547, după încheierea pe termen de 5 ani a tratatului cu Poarta, Ferdinand I de Habasburg nu s-a mulțumit doar cu revendicarea regatului ungar în limitele stăpânite de Ioan Zápolya. Dimpotrivă, el i-a cerut în 1550 reprezentantului său diplomatic, Giovanni Maria Malvezzi, să negocieze și retrocedarea teritoriilor stăpânite odinioară în Dalmația, Croația și Slavonia, stabilind ca hotar fluviul Sava[48].

Pentru a-și atinge acest țel politic, pe care o confruntare armată nu a fost capabilă să-l realizeze până în 1686 (recucerirea cetății Buda), Curtea de la Viena a pus în joc mijloace financiare limitate la suma anuală de 100 000 guldeni. Începând cu Joseph von Lamberg și Nikolaus Jurišić (1530)[49] și până la Nikolaus von Salm și Sigismund von Herberstein (septembrie 1541) , toți solii trimiși la Süleyman Kanunî au fost împuterniciți de Ferdinand să ofere cel mult 100 000 de guldeni pentru redobândirea regatului ungar.

Până în 1541, reacția sultanului Süleyman față de oferta lui Ferdinand, de a-i plăti pentru regatul ungar cei 100 000 de guldeni ca dar sau tribut anual, a fost constant negativă. De același refuz s-au lovit și Nikolaus von Salm și Sigismund von Herberstein, care i-au propus ca soluție alternativă a achitării celor 100 000 de guldeni plata a 50 000 de guldeni ca tribut în schimbul recunoașterii stăpânirii lui Ferdinand asupra teritoriilor ocupate în Ungaria[50]. Süleyman Kanunî și-a argu-

---

[48] *Ibidem*, doc. nr. 156, p. 418—419: „ut Regnum non solum quemadmodum a quondam rege Joanne possessum fuit, sed etiam cum illis locis, castris, terris, oppidis et castellis, quae etiam nos in Dalmatia, Croatia et Sclavonia alias possedimus et tenuimus atque cum omni illa parte, quae ad Savum usque fluvium protenditur".

[49] E. D. Petritsch, *Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547*, in „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs", 38. 1985, p. 57; idem, *Tribut oder Ehrengeschenk?*. in „Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit. Archiv und Forschung", vol. 20, 1993, p. 50.

[50] K. Nehring. *op. cit.*, doc. nr. 1, p. 2.

mentat însă refuzul pe faptul că, fiind suficient de bogat, el nu avea novoie de bani[51].

Nu sunt lipsite de interes nici instrucțiunile date în anii 1541–1543 de Ferdinand I de Habsburg cu privire la darurile pe care reprezentanții săi diplomatici erau împuterniciți să le ofere vizirilor și dragomanului Yunus-beg în eventualitatea recuperării regatului ungar. În general, darurile prevăzute a fi acordate între 1541 și 1543 marelui vizir Rustem pașa și altor viziri oscilau între 8 și 10 000 de ducați[52] și apoi florini (1543)[53], în timp ce restituirea regatului ungar și a cetății Buda trebuia răsplătită, conform instrucțiunilor date în 1542, cu 10–20 000 guldeni achitați timp de 2 ani consecutivi[54]. Interesant este și faptul că Ferdinand a menținut cuantumul de 8 000 de guldeni și pentru darurile care trebuiau făgăduite lui Rustem pașa și beglerbegului de Buda în 1545, pentru o intervenție în favoarea încheierii păcii între Curtea de la Viena și Poartă. Instrucțiunile acordate reprezentanților săi oferă însă rate diferite de achitare: beglerbegul de Buda putea primi întreaga sumă sau rate anuale de 2 500 guldeni pe durata păcii încheiate[55], în timp ce la suma de 5 000 florini promiși de Ieronimo Adorno lui Rustem pașa aveau să mai fie adăugați de Nikolaus Sick încă 3 000 de florini anual[56]. Intervenția lui Rustem pașa în tratativele de pace devenise atât de însemnată, încât Nikolaus Sick își luase libertatea să-i promită în august 1545, un dar anual de 10 000 de ducați[57] numai pentru a încheia un tratat menit să recunoască *statu-quo*-ul din Ungaria. Dacă valoarea darurilor prevăzute a fi acordate a scăzut în 1546, potrivit raportului întocmit de Gerhard Veltwyck și Nikolaus Sick, la 5 000 de ducați pentru Rustem pașa, 2 000 pentru beglerbegul de Buda, iar pentru alți

[51] E.D. Petritsch, *Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag*, p. 57.
[52] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 1, p. 3.
[53] *Ibidem*, doc. nr. 5, p. 36.
[54] *Ibidem*, doc. nr. 3, p. 18.
[55] *Ibidem*, doc. nr. 12, p. 46; doc. nr. 21, p. 64.
[56] *Ibidem*, doc. nr. 21, p. 64.
[57] *Ibidem*, doc. nr. 26, p. 74.

trei viziri la câte 1 000 de ducați[58], această schimbare s-a datorat, în bună măsură și dorinței sultanului Süleyman de a încheia pace. De altfel din 1542, după constituirea principatului Transilvaniei și eyaletului Buda, sultanul a fost nevoit să accepte situația *de facto* din Ungaria, cea a împărțirii stăpânirii fostului regat ungar cu Ferdinand I de Habsburg. În vederea realizării planului său politic și diplomatic minim, respectiv recunoașterea de către Poartă, pe baza principiului *uti possidetis*, a stăpânirii sale asupra teritoriilor ocupate în Ungaria, Ferdinand a fost dispus întotdeauna să plătească un dar sau tribut anual. Cuantumul tributului propus de reprezentanții diplomatici ai lui Ferdinand a scăzut de la 40—50 000 guldeni[59] oferiți în anii 1541–1543 la 20—30 000 ducați[60] în perioada 1545—1547. Această reducere substanțială în anumite momente (10 000 ducați în 1545)[61] poate fi explicată prin modificarea radicală a atitudinii sultanului Süleyman față de încheierea păcii cu Curtea de la Viena. Ofertele de a plăti un dar de 40—50 000 de guldeni au fost făcute într-o epocă în care sultanul ceruse în repetate rânduri retragerea trupelor imperiale din Ungaria, precum și restituirea cetăților Esztergom, Székésfehérvár, Visegrad și Tata[62]. În momentul în care (1545) Nicoló Secco i-a propus plata anuală a unui dar onorific de 10 000 de ducați, sultanul i-a acceptat oferta, cerând, în plus, o despăgubire anuală de 5 000 de ducați pentru fiecare din cele patru cetăți, a căror restituire o revendicase solul imperial[63]. Deși Süleyman fixase încă din 1545 cuantumul darului onorific la 30 000 ducați, negocierea acestei sume a mai durat doi ani. La scurt timp după încheierea tratatului de pace (19 iunie 1547), Ferdinand I de Habsburg a fost nevoit să accepte la, 25 august 1547[64], cuantumul impus de

---

[58] *Ibidem*, doc. nr. 35, p. 111.

[59]. *Ibidem*, doc. nr. 1, p. 2; doc. nr.4, p. 24.

[60] *Ibidem*, doc. nr. 21, p. 64.

[61] *Ibidem*, doc. nr. 26, p. 74.

[62] *Ibidem*, doc. nr. 4, p. 23; doc. nr. 5, p. 35 și E.D. Petritsch, *Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag*, p. 52–54.

[63] E. D. Petritsch, *Tribut oder Ehrengeschenk*?, p. 50.

[64] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 52, p. 176.

sultan. De altfel acesta nu a depășit cu mult suma avansată anterior (1546) de Gerhard Veltwyck, care fusese limitată de Ferdinand la maximum 25 000 de ducați[65]. Ne interesează însă semnificația cuantumului de 30 000 de guldeni în raport cu ansamblul cheltuielilor curente ale Curții de la Viena. Potrivit calculelor făcute în 1546, la cererea Camerei Aulice (Hofkammer), suma de 30 000 de guldeni a acoperit, în timp de pace, plata pe o lună a soldei necesare întreținerii trupelor imperiale cantonate în Ungaria[66]. Așadar, prețul cu care a fost cumpărată pacea cu Poarta a reprezentat o cheltuială, care se amortiza în timp de pace într-o lună. Întreținerea trupelor din Ungaria a costat în vreme de război mai mult, respectiv 73 000 de guldeni.

Pe de altă parte, hotărârea lui Süleyman Kanunî de a relua războiul împotriva Iranului pare să fi înclinat cumpăna spre pecetluirea, la 19 iunie 1547[67], a păcii cu „Sfântul Imperiu Romano-German". Ferdinand I de Habsburg a cumpărat pacea la care râvnise mult și pentru care se străduise și mai mult. Câștigurile teritoriale ale „Sfântului Imperiu Romano-German" au fost modeste, fapt care pune sub semnul întrebării utilitatea și oportunitatea unor tratative diplomatice atât de îndelungate și de costisitoare. Fără îndoială că Ferdinand a lăsat moștenire Imperiului pretențiile sale la tronul Ungariei, întemeiate atât pe dreptul său de succesiune cât și pe încoronarea sa ca rege, în catedrala de la Bratislava. Totodată, tratatul din 1547 a consfințit crearea unei zone-tampon între eyaletul Buda și țările sale ereditare, zonă în care a dispus ridicarea unei centuri de fortificații. Dacă Ferdinand a apărat în acest fel granița „Sfântului Imperiu Romano-German" și i-a asigurat în viitor Casei de Austria pretenții teritoriale asupra Ungariei, în schimb posesiunile imperiale din Ungaria au devenit, pentru Imperiu, o povară fiscală și obiectul unor neîntrerupte lupte purtate de cele două puteri rivale până în 1686.

---

[65] *Ibidem*, doc. nr. 34, p. 105; doc. nr. 35, p. 111; doc. nr. 41, p. 147.

[66] E. D. Petritsch, *op. cit.*, p. 54.

[67] Pentru detalii cf. E. D. Petritsch, *Der habsburgisch-osmanische...*, p. 53—55.

b. Transilvania, obiectul tratativelor diplomatice între Curtea de la Viena și Poartă în anii 1547—1551

Pacea a fost cumpărată, pe timp limitat, mai degrabă cu un *munus honorarium* (dar onorific), decât cu un *kharadj*, termen folosit uneori de demnitarii otomani[68]. De altfel, în conformitate cu concepția islamică și otomană despre pace, a fost vorba doar de încheierea unui armistițiu (*emn-ü-eman*) și nu de o pace limitată la o durată de 5 ani.

Totodată, semnarea tratatului de pace cu Poarta nu a echivalat, din partea lui Ferdinand I de Habsburg, cu o renunțare la pretențiile sale asupra Transilvaniei, Banatului și Partiumului și nici la revendicarea regatului ungar. Dimpotrivă, aceasta a însemnat numai o modificare de direcție și de tactică în vederea realizării politicii sale expansioniste. În concepția sa, redobândirea regatului desființat definitiv în 1541 era posibilă prin aplicarea politicii pașilor mici, respectiv prin recuperarea, în etape scurte și prin exploatarea maximă a rivalităților și conflictelor existente, a unor provincii istorice ca Transilvania și Banatul. Reprezentanții diplomatici ai lui Ferdinand I de Habsburg au folosit toate mijloacele de care au putut dispune la Istanbul și în Transilvania, pentru a readuce, pe cale pașnică și prin tratative, principatul autonom sub stăpânirea Habsburgilor austrieci. După introducerea administrației imperiale în Transilvania, ambasadorului lui Ferdinand la Istanbul i-a revenit misiunea de a dobândi recunoașterea politică a faptului împlinit.

Potrivit planului lui Ferdinand I de Habsburg, împuterniciții săi în Transilvania trebuiau să determine, în primul rând, abdicarea reginei Isabella și a fiului ei Ioan Sigismund Zápolya în favoarea Casei de Habsburg. Misiunea lor nu a fost chiar atât de dificilă în această privință, datorită, pe de o parte, politicii de echilibru a Transilvaniei între Poartă și Habsburgi, iar, pe de alta, datorită adâncirii conflictului existent între episcopul Martinuzzi, pe de o parte, și comitele Petru Petrovici și regina Isabella, pe de altă parte.

---

[68] Vezi discuția la E. D. Petritsch, *Tribut*.... p. 54—58.

Încheierea păcii din 1547 între Imperiul otoman și „Sfântul Imperiu Romano-German" a fost potrivnică intereselor reginei Isabella și a *locumtenensului* Martinuzzi. Bucurându-se de sprijinul beglerbegului de Buda și de intervenția baronului d'Aramon, reprezentantul diplomatic al Franței, ei s-au străduit să provoace ruperea păcii de curând încheiate. Intrigile urzite la Istanbul de acești nemulțumiți cu sprijinul baronului d'Aramon fuseseră semnalate încă la 8 și 29 martie 1548[69] lui Ferdinand I de Habsburg de către ambasadorul său, Giovanni Maria Malvezzi. Cu toate acestea, Malvezzi a continuat cu consecvență aplicarea instrucțiunilor trimise de Ferdinand pentru a negocia cel puțin cedarea principatului autonom stăpânit de Isabella și de Martinuzzi, în condițiile în care nu ar fi existat nici o speranță de redobândire a regatului ungar[70]. Ferdinand I de Habsburg s-a preocupat în mod constant de negocierile încredințate lui Malvezzi, trimițându-i, în acest scop, instrucțiuni repetate (septembrie, octombrie 1548)[71] și cerându-i, totodată, să călătorească în Siria pentru a-i prezenta, acolo, lui Süleyman cererea de cedare a principatului autonom[72]. Spre deosebire de suveranul său, Malvezzi a dovedit multă prudență în alegerea momentului prielnic prezentării în fața sultanului Süleyman a cererii de cedare a principatului autonom. Dorința sa de a amâna discutarea acestei cereri până la ivirea unui moment critic în desfășurarea războiului dintre Imperiul otoman și Iran[73], până la măcinarea forței de atac a armatei otomane, a fost încurajată de reținerile manifestate de Yunus

---

[69] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 72, p. 223: „gli quali ha fatto per voler mettere in colera el Sig^or^ a causa che la pace fatta se rumpesse", vezi și doc. nr. 77, p. 232; detalii biografice despre Gabriel de Luels, baron d'Aramon la J. L. Bacqué-Grammont, S. Küneralp, Fr. Hitzel *Représentants permanents de la France en Turquie (1536—1991) et de la Turquie en France (1797—1991)*, Éditions Isis Istanbul-Paris, 1991, p. 8.

[70] K. Nehring, *op cit.*, doc. nr. 97, p. 282: „Quod si vero perspexeris, nullam spem esse obtinendi totius Regni, uti praedictum est, *in hoc labores volumus*, ut illa ditio et Regni Hungariae pars, quam reginam Isabellam cum eius filio et frater Georgius possident, sub eadem annua pensione, quam ipsi solvere promiserunt, nobis per ipsum imperatorem Turcorum concedatur".

[71] *Ibidem*, doc. cit., loc. cit.; doc. nr. 104, p. 303.

[72] *Ibidem*, doc. nr. 106, p. 307.

[73] *Ibidem*, doc. nr. 110, p. 312–313.

Beg, mare dragoman al Porții. De altfel Yunus Beg l-a sfătuit să se adreseze în această privință lui Rustem pașa și nu marelui vizir, pentru a pregăti în mod corespunzător audiența la sultanul Süleyman[74]. Audiența lui Malvezzi la Rustem pașa, din decembrie 1549, nu a fost însă prilejul potrivit pentru discutarea cedării principatului autonom. Ambasadorul i-a propus lui Ferdinand acordarea unor daruri bănești marelui dragoman Yunus Beg, pentru a-i cumpăra astfel bunăvoința și ajutorul într-o afacere diplomatică atât de delicată[75].

Pe de altă parte, tratativele secrete purtate de Martinuzzi cu reprezentanții lui Ferdinand I de Habsburg în vederea aplicării prevederilor tratatului de la Oradea, pecetluit prin înțelegerea de la Nyirbátor (8 septembrie 1549), precum și negocierile care i-au urmat în 1550, au trezit nemulțumiri și la Poartă.

Malvezzi a încercat să neutralizeze întrebările incomode puse de Rustem pașa în legătură cu tratativele menționate și cu prezența armatei imperiale în Ungaria. Explicațiile oferite pentru a acoperi negocierile secrete de cedare a Transilvaniei au invocat mai întâi, reglementarea frontierei între posesiunile lui Ferdinand și cele ale Transilvaniei[76], iar mai apoi, le-au redus la simple calomnii ale dușmanilor lui Ferdinand I de Habsburg[77].

Cursul favorabil Habsburgilor înregistrat de tratativele purtate cu Martinuzzi în vederea cedării Transilvaniei a determinat modificarea pretențiilor teritoriale, pe care Malvezzi a fost însărcinat să le prezinte sultanului în numele lui Ferdinand. La 17 martie 1550, Ferdinand i-a cerut lui Malvezzi să revendice nu numai principatul autonom al Transilvaniei, ci întregul regat ungar în hotarele stăpânite de Ioan Zápolya, fapt care a echivalat cu o nouă cerere de aplicare a tratatului încheiat la Oradea în 1538[78]. Și de această dată, Ferdinand și-a

---

[74] *Ibidem*, doc. nr. 118, p. 337.

[75] *Ibidem*, doc. nr. 143, p. 386.

[76] *Ibidem*, doc. nr. 128, p. 364; doc. nr. 153, p. 409.

[77] *Ibidem*, doc. nr. 146, p. 394.

[78] *Ibidem*, doc. nr. 153, p. 409: „ut totum Hungariae Regnum quemadmodum alias sua pot^ma^ Imperialis Celsitudo regi condam Joanni concessit, nobis quoque concedere velit".

împuternicit ambasadorul să promită plata unui tribut anual, al cărui cuantum pornea de la 50 000 de ducați, dar nu putea depăși suma de 100 000 de ducați. S-au făgăduit și daruri în valoare de 20 000 de ducați pentru Rustem pașa, de 2 000 de ducați anual pentru ceilalți viziri și 5 000 de ducați pentru Yunus Beg[79]. În privința dobândirii principatului autonom, Malvezzi putea mări cuantumul *kharadjului* de 10 000 de ducați până la 20 000 de ducați[80]. Demersurile tainice ale lui Malvezzi au eșuat întocmai ca și cererea de retrocedare a regatului ungar, prezentată în mai 1550 cu prilejul audienței la Rustem pașa[81]. Mânia vizirului, care l-a alungat ca pe o slugă de rând, interzicându-i să prezinte o astfel de cerere sultanului, a putut fi înțeleasă de Malvezzi doar când a aflat că aceasta contravenea dreptului islamic. În virtutea acestui drept, nu mai puteau fi restituite[82] unui stat creștin teritoriile în care fuseseră ridicate lăcașuri de cult musulman. Malvezzi și-a explicat schimbarea totală a atitudinii lui Rustem pașa față de retrocedarea Ungariei prin faptul că vizirul nu se așteptase la revendicarea întregului regat ungar, fapt corelat și cu intenția sultanului de a face în 1551 o expediție în Transilvania[83]. Ulterior, ambasadorul a considerat, în mod naiv, firea instabilă a vizirului drept piedică principală[84] în calea aplicării prevederilor tratatului de la Oradea. Lipsit de capacitatea de a înțelege concepția politică a demnitarilor otomani și mentalitatea lor de cuceritori, Malvezzi a fost expus, în îndeplinirea instrucțiunilor primite de la Ferdinand, la noi reproșuri și refuzuri violente din partea vizirilor Rustem pașa și Ahmed pașa. În cursul întâlnirii din iulie 1550 cu Malvezzi, Rustem pașa a calificat cererea lui Ferdinand de cedare a regatului ungar, inclusiv a principatului autonom, drept „obrăznicie"[85]. Refuzul categoric de a discuta această

---

[79] *Ibidem*, doc. nr. 154, p. 413.

[80] *Ibidem*, p. 414.

[81] *Ibidem*, doc. nr. 167, p. 440—441; doc. nr. 172, p. 453; doc. nr. 173, p. 454.

[82] *Ibidem*, doc. nr. 167, p. 441: „che questi Turchi fanno difficultà a dare quelli lochi dove che hanno le loro meschitte et dicono che la loro legge non lo comporta, né permette".

[83] *Ibidem*, doc. nr. 173, p. 454; doc. nr. 184, p. 479.

[84] *Ibidem*, doc. nr. 174, p. 458.

[85] *Ibidem*, doc. nr. 186, p. 489, 492.

problemă, precum și interdicția ca Malvezzi să mai prezinte o astfel de cerere în fața sultanului au fost explicate, în octombrie 1550, de către Rustem pașa prin prevederile dreptului islamic referitoare la teritoriile în care se aflau lăcașuri de cult musulman[86].

Eșecul constant înregistrat de Malvezzi în demersurile sale diplomatice nu a avut darul să-l descurajeze pe Ferdinand în revendicarea în continuare a regatului ungar, dovadă instrucțiunile în această privință, redactate la 31 decembrie 1550[87].

Dar, o dată cu accelerarea tratativelor de cedare a Transilvaniei, misiunea lui Malvezzi s-a concentrat asupra pregătirii terenului diplomatic și politic necesar recunoașterii de către Poartă a instaurării stăpânirii imperiale în principatul autonom. În acest caz, ambasadorul a fost însărcinat să-i asigure pe marii demnitari otomani, că Ferdinand I de Habsburg urma să plătească același tribut, pe care era obligat să-l achite principatul aflat sub suzeranitatea Porții[88]. De altfel, intervenția imperială imihentă în Transilvania trebuia prezentată ca o acțiune care nu aducea vreun prejudiciu sultanului Süleyman, deoarece, în calitatea sa de țară creștină, principatul transilvan îi aparținea de drept lui Ferdinand[89], în virtutea tratatului de moștenire încheiat la Oradea cu Ioan Zápolya.

Cedarea Transilvaniei de către Martinuzzi a fost înlesnită nu numai de plângerile Isabellei împotriva sa adresate sultanului Süleyman în 1547, de dorința reginei de a se retrage în Polonia, ci și de încercarea comitelui de Timiș, Petru Petrovici, de a-și impune influența asupra aceleiași regine. Întocmai ca și evenimentele din 1541, întrevederea secretă de la 8 septembrie 1547 de la Nyirbátor dintre Martinuzzi și solii lui Ferdinand I de Habsburg[90] i-a transformat pe otomani în arbitri ai conflictului violent, care a izbucnit în anul următor între Martinuzzi

---

[86] *Ibidem*, doc. nr. 194, p. 517.

[87] *Ibidem*, doc. nr. 204 II[2], p. 544—545.

[88] *Ibidem*, doc., nr. 211 II[4], p. 557—558.

[89] *Ibidem*, doc. nr. 233, p. 600—601.

[90] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, vol. I, p. 250—251; A. Veress, *Izabella királyné*, p. 292–293.

și toți partizanii reginei Isabella, dornici să evite orice atac otoman îndreptat împotriva Transilvaniei și Banatului.

Desfășurarea evenimentelor a dovedit încă o dată cât de pertinentă a fost observația făcută de N. Iorga în legătură cu rolul jucat de rivalitățile și luptele interne din statele sud-est europene în favorizarea și accelerarea procesului de cucerire otomană. Dornică să părăsească uneori Transilvania, Isabella nu a fost capabilă să promoveze o politică consecventă. Prețul oferit de Habsburgi pentru cedarea Transilvaniei în numele fiului ei, Ioan Sigismund Zápolya i s-a părut prea mic: 100 000 florini și ducatele Opole și Ratibor.

Pe de altă parte, proiectul de înțelegere de la Nyirbátor a satisfăcut atât interesele lui Ferdinand cât și pe cele ale lui Martinuzzi, dornic de a deveni arhiepiscop de Esztergom, primat al Ungariei și cardinal. Acest proiect s-a bucurat și de sprijinul unor magnați: Petru Petrovici, Pathóczy și Ștefan Losonczy, care urmau să încheie o înțelegere cu Ferdinand. În aceste împrejurări, plângerile împotriva lui Martinuzzi însoțite, în februarie 1550, de cererile de ajutor adresate Porții de solul Transilvaniei au contribuit din plin la zădărnicirea misiunii încredințate de Ferdinand I de Habsburg ambasadorului său la Istanbul, Giovanni Maria Malvezzi, însărcinat să obțină cedarea regatului Ungariei și Transilvaniei[91].

Aceleași intervenții la Poartă ale solului Transilvaniei au dus la reactualizarea pretențiilor otomane asupra cetății Bečej[92].

Totodată, intervențiile Porții în conflictul din Transilvania la cererile insistente ale comitelui de Timiș, Petru Petrovici[93], au dovedit imposibilitatea rezolvării sale pe cale pașnică. În aceste împrejurări, impunerea comitelui de Timiș ca guvernator al Transilvaniei părea soluția potrivită pentru menținerea principatului autonom sub suzeranitatea Porții.

---

[91] *HHStA. Turcica*. I, 8, Konv. 2 (1550 I—III), fol. 68—73, 76.

[92] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 180, p. 466; doc. nr. 184, p. 478.

[93] Petrovici i-a cerut sprijin lui Rustem pașa cf. *Ibidem*, doc. nr. 181, p. 469; pentru conflictul cu Martinuzzi, vezi *ibidem*, doc. nr. 193, p. 513.

Această soluție putea fi aplicată numai printr-o acțiune militară de amploare. Succesul a depins de fapt de înaintarea pe valea Mureșului a trupelor beglerbegului de Buda, Kasîm pașa, înaintare corelată cu intervenția militară a domnilor Țării Românești și Moldovei în Transilvania. Reușita planului a fost compromisă însă de incapacitatea reginei Isabella de a menține un sistem de alianțe și de a duce o politică consecventă. Greșelile politice ale reginei Isabella au înlesnit din nou formularea vechilor pretenții teritoriale otomane. Astfel, cererea de înlocuire a lui Martinuzzi cu Petru Petrovici trimisă în octombrie 1550 sultanului Süleyman[94], la care s-au adăugat rugămințile Isabellei adresate în noiembrie 1550 lui Kasîm pașa, de a părăsi Transilvania[95], precum și eforturile lui Martinuzzi de a încheia tratativele cu Habsburgii, au fost tot atâtea pretexte în virtutea cărora Poarta a cerut predarea cetății Bečej și mărirea *kharadjului* la un cuantum de 40—50 000 de galbeni[96]. De altfel, noile cereri de ajutor ale Isabellei împotriva lui Martinuzzi înaintate de solii Transilvaniei trimiși, în aprilie 1551, la Adrianopol nu au mai putut schimba cursul evenimentelor. Martinuzzi încheiase tratativele de cedare a Transilvaniei, în timp ce Ferdinand I-a însărcinat pe generalul Castaldo să recurgă la presiuni militare pentru a obține, la 21 iulie 1551, abdicarea reginei.

Pe de altă parte, Süleyman Kanunî fusese încă mai de mult la curent cu planurile lui Ferdinand în privința Transilvaniei, neîncrederea sa în așa-zisa dorință de pace a Habsburgilor[97] sporind neîncetat. Inițial, ordinul de mobilizare și înaintare spre Transilvania a trupelor aflate în subordinea beglerbegului Rumeliei, Sokollu Mehmed pașa, a avut un sens demonstrativ, de prevenire a extinderii influenței

---

[94] *Ibidem*, doc. nr. 196, p. 520—521.

[95] A. Szilády, A. Szilágyi, *Török-magyarkori állam-okmánytár*, vol. III, Pesta, 1868, p. 5.

[96] Pentru mărirea la 40 000 de galbeni vezi K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 217, p. 570; pentru un cuantum de 50 000 de galbeni, cf. S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. VII, p. 312.

[97] A. C. Schaendlinger, *Die osmanisch-habsburgische Diplomatie in der ersten Hälfte des 16. Jhdts*, în „Osmanlî Araştîrmalarî", vol. IV, 1984, p. 192—193.

Habsburgilor. Abdicarea reginei Isabella în favoarea lui Ferdinand I de Habsburg și predarea Transilvaniei în mâna reprezentanților săi a fost privită, în mod firesc, ca o declarație de război a Curții de la Viena. Poarta a fost silită să reacționeze în chip energic.

Efectele schimbării înregistrate de relațiile dintre cele două imperii au fost suportate de Malvezzi, considerat de marele vizir ostatic și garant al păcii cu „Sfântul Imperiu Romano-German", care a fost încarcerat din ordinul lui Rustem pașa la 1 august 1551[98]. În aceste împrejurări, intervenția Porții în Banat din toamna anului 1551[99] și-a găsit deplina justificare, deși Orientul a rămas în continuare centrul de greutate al operațiunilor militare otomane.

c. Stăpânirea efectivă asupra Transilvaniei în anii 1551—1556: confruntări militare și diplomatice între Poartă și Curtea de la Viena

Stăpânirea de drept și de fapt a Transilvaniei a fost, mai ales după 1541, nodul gordian al tratativelor otomano-imperiale, declanșând o serie de momente de impas politic și militar. Și în acest caz s-au confruntat poziții ireconciliabile, care au putut ajunge la un compromis numai prin politica faptului împlinit. Din punctul de vedere al Curții de la Viena, politica faptului împlinit a însemnat trecerea principatului autonom al Transilvaniei sub administrație imperială prin abdicarea reginei Isabella în numele fiului ei, Ioan Sigismund Zápolya, la 21 iulie 1551, deopotrivă cu predarea „Coroanei Sfântului Ștefan" în mâna generalului Castaldo, reprezentantul lui Ferdinand I de Habsburg. Pentru sultanul Süleyman Kanunî și pentru marii demnitari otomani,

---

[98] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 242, p. 620–621 și J. L. Bacqué-Grammont, L. Dupont, *Une lettre de Ferdinand d'Autriche à Soliman le Magnifique*, în „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes", 70, 1978, p. 67.

[99] Detalii la I. Szántó, *A török 1551 őszi hadjárata a Temesvidék és a Maros völgy meghódítása*, în „Hadtörténelmi Közlemények", XIX, 1972, p. 74.

modificarea lăuntrică a raportului de forțe existent în Transilvania cârmuită de generalul Castaldo în favoarea revenirii și reînscăunării lui Ioan Sigismund Zápolya a devenit scopul politicii faptului împlinit. Până la intervenția armată a lui Petru Petrovici în Transilvania, ordonată de sultan la 25 februarie 1556[100], lupta acerbă pentru principatul autonom între cele două puteri s-a desfășurat pe plan politic, militar și diplomatic.

— Confruntări militare între Poartă și Curtea de la Viena

Pe plan militar, reacția Porții a fost deosebit de promptă, dovadă expedițiile otomane de cucerire a Banatului din anii 1551—1552. Inițial, Martinuzzi a reușit să-i inducă în eroare atât pe sultanul Süleyman Kanunî cât și pe marii demnitari otomani, mai întâi prin intrigile sale împotriva lui Petru Petrovici, ca și printr-o serie de manevre diplomatice abile, iar, mai apoi, prin trimiterea *kharadjului* Transilvaniei la Poartă[101]. La vestea încasării *kharadjului* Transilvaniei, Sokollu Mehmed pașa, convins de așa-zisa „vinovăție" a lui Petru Petrovici, a suspendat, în iulie 1551, operațiunile militare otomane. De altfel și asigurarea dată de Martinuzzi că Transilvania nu avea nevoie de ajutor otoman, dispunând de forțe suficiente pentru a alunga oștile lui Ferdinand[102], l-a determinat pe Sokollu Mehmed pașa să adopte această atitudine.

Chiar și mai târziu, în cursul expediției lui Sokollu Mehmed pașa în Banat, manevrele diplomatice abile ale lui Martinuzzi au determinat, în octombrie 1551, ridicarea asediului cetății Timișoara. Ordinul de suspendare a tuturor operațiunilor militare și de retragere a armatei otomane trimis de marele vizir Rustem pașa a fost motivat prin achitarea

---

[100] *HHStA*, *Turcica*, I, 12, Konv. 4 (1556 I—V), fol. 28a—28b.

[101] G. Pray, *Epistolae procerum regni Hungariae*, pars II, Bratislava, 1806, p. 282—284; K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 239, p. 614, „Et ha detto a bocha, che l ' arragio (kharadj — n.n.) de Transsylvania et el dono che manda V^ra^ Ser^ma^ Ma ^tà^ tra pochi giorni veneranno a ogni modo del certo."

[102] G. Pray, *op. cit.*, p. 298–299; S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, p. 347.

kharadjului Transilvaniei pe anul în curs ca și prin intenția de a acorda un *ahdname*[103] acestei țări. Deși Rustem pașa fusese inițial, în decembrie 1550, un susținător fervent al expediției împotriva creștinătății, el a apreciat, totuși, sub influența lui Martinuzzi, asediul cetății Timișoara drept o depășire a atribuțiilor primite de Sokollu Mehmed pașa.

Modul de desfășurare a campaniei din 1551, precum și amploarea înregistrată de expediția de cucerire a Banatului din 1552, dovedesc faptul că, în epoca respectivă, centrul de greutate al operațiunilor militare desfășurate de Poartă s-a aflat în Orient. Divergența de opinii între Rustem pașa[104] și sultanul Süleyman Kanunî cu privire la direcția prioritară a operațiunilor militare explică diluarea efortului otoman în înlăturarea imixtiunii habsburgice în Transilvània. Dat fiind că relațiile cu Iranul și luptele cu Safavizii au ocupat locul central în politica lui Süleyman Kanunî, sultanul nu s-a gândit nici o clipă să participe la luptele din Banat și din Ungaria în anii 1551—1552. Mai mult, în 1553 Iranul a devenit ținta campaniei imperiale pregătite și conduse de însuși sultanul Süleyman Kanunî[105].

Operațiunile militare desfășurate de Poartă în Europa Centrală în 1552 — cucerirea Banatului din iulie 1552 și contraofensiva din Ungaria încheiată cu ocuparea unor puncte strategice (Veszprem, Szolnok) — au fost concepute ca adevărate demonstrații de forță. Cu toate acestea, asediul nereușit al cetății Eger a dovedit incapacitatea unei armate desfășurate pe mai multe fronturi de a repurta victoria decisivă, necesară răsturnării raportului de forțe din Transilvania. Astfel, înaintarea armatei imperiale în Ungaria și necesitatea trimiterii trupelor otomane

---

[103] M. Guboglu, M. Mehmet, *Cronici turcești*, p. 283; Blaziu Somlyay, solul lui Martinuzzi, care adusese la Istanbul *kharadjul* Transilvaniei, i-a anunțat, la 11 noiembrie 1551, retragerea trupelor otomane, cf. S. Barabás, *Erdély történetére vonatkozó regesták 1551—1553-ig*, în „Történelmi Tár", 1891, p. 435.

[104] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 201, p. 533.

[105] P. Kappert, *Die osmanische Prinzen und ihre Residenz Amasya im 15. und 16. Jahrhundert*, „Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut", Istanbul, 1976, p. 98—101, 115; *The Cambridge History of Iran. The Timurid and Safavid Periods*, ed. P. Jackson, Cambridge, 1986, p. 243–244.

la granița cu Iranul, unde izbucniseră noi incidente, explică ridicarea asediului cetății Eger (18 octombrie 1552) de către Kara Ahmed pașa.

Deși expedițiile din 1551—1552 au ocupat un loc secundar în cadrul operațiunilor militare globale desfășurate de sultanul Süleyman, ele atestă, în schimb, efortul constant al Porții de înlăturare a stăpânirii imperiale asupra principatului autonom. De altfel, presiunile politice și psihologice sub forma pledoariilor asupra necesității revenirii la statutul de vasalitate, amenințărilor și șantajului, care au premers și urmat campania de cucerire a Banatului, trebuiau să declanșeze mișcarea antihabsburgică în Transilvania. Aceasta a fost, ca mai târziu, în vremea stăpânirii generalului Basta, condiția esențială, capabilă să asigure înlăturarea administrației imperiale și restaurarea suzeranității Porții asupra principatului autonom. De la bun început, adică din februarie 1552[106], Poarta a mizat, fără a avea prea mulți sorți de izbândă, pe efectul acestor arme psihologice. Reprezentanți ai stărilor privilegiate, ai autorităților locale și ai unor nobili din Banat au fost somați, așadar, să-l reînscăuneze pe Ioan Sigismund Zápolya, achitând, totodată, *kharadjul* cuvenit după ce ar fi alungat, în prealabil, trupele imperiale din principat[107]. În intervalul februarie—decembrie 1552, numărul și frecvența îndemnurilor și somațiilor trimise în numele sultanului pentru declanșarea răscoalei antihabsburgice dovedesc cât de mare a fost miza jocului politic din Europa Centrală. Poarta a mers atât de departe, încât a fost dispusă să renunțe la persoana lui Ioan Sigismund Zápolya, dacă interesele și împrejurările o cereau. În aceste condiții, ea a oferit alternativa alegerii voievodului dorit de autorități și de stări eventualității în care Ioan Sigismund nu ar mai fi revenit în Transilvania. Făurind o armă politică eficientă de negare a oricărei dominații străine asupra Transilvaniei, Poarta a proclamat, în mod paradoxal și pentru prima dată, dreptul stărilor privilegiate de a-și alege în chip liber principele *(libera electio)*, ca pe un „vechi obicei"[108] al țării.

[106] A. C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 10, p. 20—21; nr. 11, p. 23; nr. 12, p. 24—25; nr. 13, p. 25–26. *HHStA*, *Turcica*, I, 9, Konv. 4 (1552 I—VI), fol. 27—28.

[107] *Ibidem*, fol. 3—4.

[108] *Ibidem*, Konv. 5 (1552 VII—XII), fol. 104.

Alegerea voievodului putea fi astfel primul pas de revenire a Transilvaniei la vasalitatea față de Poartă. Dar până la cucerirea Banatului de otomani, simpla folosire a mijloacelor de presiune psihologică a fost lipsită de efectul scontat. Deși pledoariile sultanului s-au întemeiat pe speculare groazei, pe care o trezeau asasinarea lui Martinuzzi, invazia otomană și pustiirea tărărască, totuși acestea nu au fost în măsură să ducă la modificarea raportului de forță impus de trupele imperiale din Transilvania. Toți factorii de decizie din fostul principat autonom nu au dat curs, fie de teamă, fie din convingere, îndemnului la răscoală și la lupta armată împotriva Habsburgilor trimis de sultan. Zadarnic au fost reluate, la 16 mai 1552, în ordinele emise de cel de al doilea vizir, Kara Ahmed pașa, cererile de supunere față de regina Isabella și de principele minor ca și îndemnul la lupta antihabsburgică. Speranța de a determina, cel puțin în ultimul ceas, revenirea Transilvaniei sub suzeranitatea Porții s-a întemeiat pe ideea producerii sciziunii în rândul stărilor și notabililor principatului. Acesta a fost scopul real al ordinelor adresate de Kara Ahmed pașa voievodului Andrei Báthory, judelui cetății Sibiu, căpeteniilor sașilor și secuilor, precum și următorilor notabili: Melchior Balassa, Toma Várkoczy, Francisc Horváth, Gheorghe Horváth, Ioan Glesan și Anton Kendi[109].

În fine, presiunea politică și psihologică otomană a devenit eficientă doar atunci când s-a exercitat în climatul creat de anexarea Banatului la Imperiul otoman (iulie—august 1552) și de dezlănțuirea ofensivei otomane din Ungaria în septembrie 1552. Presiunile asupra partizanilor stăpânirii imperiale din Transilvania (conducătorii sașilor și secuilor) au început, din nou, la scurt timp după ocuparea cetății Timișoara (26 iulie 1552), când le-au fost adresate scrisori de intimidare[110], menite să-i atragă, în cele din urmă, la lupta împoriva Habsburgilor.

Diversificarea mijloacelor de convingere și a metodelor de intimidare a izvorât din nevoia declanșării unor disensiuni în sânul „Universității săsești", sprijinitoarea lui Ferdinand I de Habsburg în Transil-

[109] *Ibidem*, Konv. 4 (1552 I–VI), fol. 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48.

[110] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 18—21, p. 31—35; *HHStA*, *Turcica*, I, 9, Konv. 5 (1552 VII—XII), fol. 53, 54 și 60.

vania. Reprezentanții sașilor dar și cei ai secuilor trebuiau convinși să se supună Porții, predând cetățile aflate sub jurisdicția lor vizirului Kara Ahmed pașa, cuceritorul Timișoarei. Supunerea echivala, de fapt, cu îndeplinirea cererilor formulate încă în februarie 1552 în numele sultanului Süleyman: înlăturarea trupelor imperiale, înscăunarea principelui vasal, ales de stări și plata *kharadjului* anual. Faptul că în ordinele emise între 2 august și sfârșitul lunii decembrie 1552[111] autoritățile otomane au mizat pe un efect psihologic sporit, este pus în lumină de amenințările mult mai concrete și mai puternice decât cele consemnate în scrisorile sultanului și ale lui Ahmed pașa din perioada precedentă. Poarta a putut exploata, astfel, nu numai impactul produs de anexarea Banatului, ci, mai ales, efectul incursiunii domnului Moldovei, Ștefan Rareș, în ținutul Bistriței.

Începând din anul 1553, presiunile exercitate de Poartă și-au dovedit eficiența. Intervențiile otomane i-au încurajat, încă la sfârșitul anului precedent, pe partizanii reginei Isabella și ai lui Petru Petrovici, dornici de o răsturnare a situației, ca și pe toți nemulțumiții de fiscalitatea și cârmuirea generalului Castaldo. Uzurpând autoritatea și competența stărilor privilegiate, partizanii reginei Isabella s-au grăbit să-i făgăduiască sultanului îndeplinirea condițiilor impuse Transilvaniei (alungarea trupelor imperiale, plata *kharadjului*, numirea voievodului[112]) în schimbul revenirii lui Ioan Sigismund Zápolya în scaunul princiar. Totodată, intervenția partizanilor Isabellei la Poartă a conferit veridicitate sporită demersurilor întreprinse în numele regelui Poloniei, Sigismund August, pentru reînscăunarea rapidă a nepotului său, Ioan Sigismund. Dacă la 27 decembrie 1552 sultanul le-a cerut judelui Sibiului, conducătorilor și notabililor Transilvaniei să-l recunoască și să-l slujească din nou pe Ioan Sigismund ca pe regele lor de drept[113], el le-a făgăduit, mai târziu, în februarie 1553, în firmanul adus de ceaușul Keyvan partizanilor Isabellei, sprijinul necesar alungării

[111] *Ibidem*, fol. 70, 82a, 86, 97, 99, 100, 104; A. C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 24—27, p. 39—44.

[112] A. Szilády, S. Szilágyi, *Török-magyarkori állam-okmánytár*, vol. III, p. 6.

[113] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 25, p. 41.

trupelor imperiale din Transilvania[114]. Partizanii Isabellei au reușit pentru moment să-l convingă pe sultan că reprezentau voința unei țări întregi, a stărilor, conducătorilor și notabililor Transilvaniei. De altfel și făgăduiala lui Süleyman de a le acorda la cerere ajutor militar, sprijinindu-i, totodată, în respingerea alegerii lui Petru Haller ca tezaurar al Transilvaniei, le-a creat partizanilor Isabellei și lui Petru Petrovici speranțe deșarte în reușita unei răscoale antihabsburgice. Climatul favorabil declanșării răscoalei împotriva generalului Castaldo și a stăpânirii imperiale a fost întreținut, în primul rând, de ordinul sultanului, care a condiționat mereu confirmarea alegerii lui Petru Haller[115] ca guvernator și tezaurar al Transilvaniei și a desemnării lui Andrei Báthory[116] ca voievod, de îndeplinirea pretențiilor de suzeranitate ale Porții. Toate ordinele emise în numele sultanului Süleyman au repetat în 1553, până la saturație, necesitatea alungării trupelor imperiale din Transilvania. La întreținerea climatului favorabil declanșării răscoalei antihabsburgice au contribuit deopotrivă beglerbegii din eyaletele vecine Transilvaniei: Buda și Timișoara. Demersurile lor energice au avut scopul de a spulbera zvonurile lansate de Ferdinand I de Habsburg cu privire la încheierea păcii cu Imperiul otoman[117] și la cedarea Transilvaniei și Ungariei de către sultan împreună cu *kharadjul* cuvenit[118].

Izbucnirea răscoalei antihabsburgice a fost înlesnită, pe de o parte, de cererea voievodului Andrei Báthory înaintată lui Ferdinand I de Habsburg de a fi înlocuit din această funcție, ca și de intenția retragerii din Transilvania a mercenarilor prost plătiți de Castaldo, care au prădat o serie de sate și orașe. Încurajați de știrile cu privire la intenția Porții și a Franței de a-l sprijini pe Ioan Sigismund, secuii și-au trimis solii la Petru Petrovici și la beglerbegii din eyaletele învecinate Transilvaniei.

---

[114] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, p. 377—378.

[115] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 26, p. 42—43: *HHStA. Turcica*, I. 9, Konv. 5 (1552 VII–XII), fol. 104.

[116] A. C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 27, p. 43—44.

[117] *HHStA. Turcica*, I, 10, Konv. 1 (1553 I–VIII), fol. 71.

[118] *Ibidem*, fol. 89.

Căpeteniile sârbilor i-au oferit fostului comite de Timiș un sprijin de 10 000 de lăncieri, în timp ce unii magnați erau gata să adere la răscoala, care izbucnise în regiunile de dincolo de Tisa[119]. Numirea noilor voievozi ai Transilvaniei, Anton Dobó de Rusca și Francisc Kendi, nobil care era detestat și la Viena (26 mai 1553), precum și retragerea mercenarilor din Transilvania de către Ferdinand I de Habsburg, a coincis cu momentul declanșării tulburărilor în principat. Partizanii reginei Isabella: Anton Kendi, Francisc Pathóczy, Farkas Bornemisza, Kristóf Hagymássy, adunați în tabără la Iernut, i-au cerut, la 3 iulie 1553, Porții ajutorul pentru că „nu mai puteau suporta înșelătoria austriacă *(alemanica fraude)*"[120], începând astfel mișcarea pentru reînscăunarea lui Ioan Sigismund. Teama de generalizare a conflictului l-a silit pe Andrei Báthory să convoace la Turda, la cererea partizanilor Isabellei, dieta generală a principatului pentru 13 iulie 1553[121]. Această dietă s-a transformat însă într-o dietă de tabără, în condițiile sosirii la Turda a noilor voievozi în fruntea contingentelor de cavalerie, prilej cu care s-a încheiat un armistițiu între Anton Kendi, căpetenia nemulțumiților și voievodul Francisc Kendi. Deși secuii și o mare parte a ungurilor au simpatizat cu răsculații, voievozii au înaintat, totuși, în Transilvania, spre tabăra răsculaților de la Iernut. Acest fapt s-a datorat și nerespectării planului de declanșare a răscoalei antihabsburgice. Planul a prevăzut dezlănțuirea simultană a răscoalei atât în Transilvania, cât și în Partium, în timp ce Petru Petrovici ar fi pătruns în Transilvania împreună cu cetele sale și cu oastea otomană și ar fi pregătit astfel terenul pentru rechemarea Isabellei și reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya. Prevederile amintite nu au fost urmate întocmai. Abia la 30 iulie 1553 Petru Petrovici a ajuns la Debrețin, însoțit de 500 de călăreți. De aici a cerut ajutor atât sultanului, cât și marelui vizir, rugându-i să le ordone domnilor Moldovei și Țării Românești, beglerbegilor din regiunile învecinate să intre în Transilvania în sprijinul răsculaților conduși de Anton Kendi și Francisc Pathóczy. Petrovici

[119] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, p. 447.
[120] *Ibidem*, doc. nr. II, p. 491.
[121] *Ibidem*, doc. nr. III, p. 492—495.

a propus, totodată, joncțiunea între cavaleria sa și trupele otomane, care urmau să treacă în Transilvania prin Poarta de Fier[122]. După știința sa, răscoala începuse și în ținutul Tisei, centrul ei aflându-se în cetatea Kerek, stăpânită de Kelemen Ártandy. Nobilii adunați la Kerek, printre care s-au aflat János Horváth și două vlăstare ale familiei Bethlen, au așteptat sosirea lui Petrovici, ca și joncțiunea cu oastea otomană[123].

Pe de altă parte, Petru Petrovici s-a grăbit, în iulie 1553, să ceară în numele său și al reginei Isabella sprijinul beglerbegului de Buda, Toygun pașa[124]. Grigore Bethlen, solul trimis în taină la Buda, i-a prezentat beglerbegului un plan detaliat de sprijin otoman, axat pe intervenția beglerbegului de Timișoara, Kasîm pașa, la sultan pentru a i se pune la dispoziție lui Ioan Sigismund Zápolya, drept reședință, cetatea Oradea, până la recuperarea Transilvaniei. Printre elementele de bază ale acestui plan s-au aflat:

a) ocuparea cetății Oradea de către Ioan Sigismund Zápolya împreună cu oastea concentrată la Munkačevo (Munkács).

b) obținerea ajutorului militar otoman[125].

Implicarea beglerbegului de Buda în armistițiul încheiat între Poartă și Curtea de la Viena în mai 1553[126] pe termen de șase luni, ca și în tratativele de pace, au subminat, în bună măsură, aplicarea planului lui Petrovici. La sfârșitul lunii iulie 1553, Toygun pașa nu se pronunțase încă asupra planului prezentat de Grigore Bethlen, neavând împuternicirea oficială de a o face. Ordinele și instrucțiunile primite de la Poartă l-au silit pe Toygun pașa să limiteze, măcar aparent, răscoala din Transilvania și din Partium la o mișcare internă din teritoriile ocupate de imperiali. Deși sultanul nu era dispus să-i cedeze lui Ferdinand „nici măcar un pumn de țărână" din pământul Transilvaniei,

---

[122] M. Hatvani, *Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból*, vol. II, Pesta, 1858, p. 10—11.

[123] *Ibidem*, p. 18.

[124] Pentru cariera publică a acestui demnitar otoman vezi M. Köhbach, *Die Eroberung von Fülek durch die Osmanen 1554*, Viena, 1994, p. 71—72.

[125] *HHStA*, *Turcica*, I, 10, Konv. 1 (1553 I—VIII), fol. 111—113.

[126] *Ibidem*, fol. 128—129.

indiferent de mărimea sumei de bani ce i s-ar fi oferit, el nu a putut, totuși, deschide în acel moment un al doilea front în Europa. Subordonarea politicii europene planurilor asiatice (conflictul cu Iranul) făurite de Süleyman Kanunî explica, așadar, încercarea lui Toygun pașa de a controla și tempera conflictul din Transilvania și Partium. În zadar a încercat Petrovici să ajungă cu partizanii săi la Túr și să întâlnească unele căpetenii militare, de vreme ce comitatele din Partium nu s-au răsculat la îndemnul său, iar Toygun pașa i-a acordat doar un sprijin simbolic[127]. În conformitate cu ordinele primite, Toygun pașa avea să le ceară sandjakbegilor și garnizoanelor de la Timișoara și Szolnok să nu-i mai sprijine pe rebelii numiți în documente adversarii lui Ferdinand și „conjurați antiferdinandiști"[128].

Încercarea beglerbegului de Buda de a se distanța și de a adopta, măcar în aparență, o atitudine neutră față de confruntarea armată între partizanii lui Ioan Sigismund Zápolya și gruparea lui Ferdinand nu a exclus însă nici intervenția beglerbegului de Timișoara, Kasîm pașa și nici pe cea a domnului Moldovei. Süleyman Kanunî a recunoscut, la 4 martie 1554, că beglerbegul de Timișoara l-a sprijinit pe Petru Petrovici în acțiunile sale îndreptate împotriva imperialilor[129]. Totodată, două cete de oaste moldoveană au atacat, la 23 septembrie 1553, chiar în toiul tratativelor de încheiere a armistițiului între voievozii Transilvaniei și răsculați, ținutul Bistriței[130] și pe cel al Ciucului. Atacul moldovean pare să fie în acest context urmarea intervenției partizanilor lui Ioan Sigismund Zápolya la sultan în vederea realizării unei joncțiuni cu trupele domnilor din Țara Românească și Moldova, necesare înlăturării stăpânirii imperiale din Transilvania[131]. Atacurile moldovene în regiunea Bistriței și Ciucului nu le-au ușurat răsculaților

---

[127] M. Hatvani, *op. cit.*, vol. III, p. 18.

[128] *HHStA. Turcica*, I, 10, Konv. 1 (1553 I—VIII), fol. 114—120, 123.

[129] *Ibidem*, Konv. 3 (1554 I—V), fol. 39—40.

[130] S. Szilágyi, *Erdélyi országgylési*, p. 455, doc. nr. V, p. 499: „nonnullos boyerones et precipue Johannem Moczok capitaneum aliosque circiter mille homines in partes nostras transmiserat".

[131] *HHStA. Turcica*, I, 10, Konv. 2 (1553 IX—XII), fol. 34—37.

situația pe câmpul de luptă. Asediați în castelul Beclean de oastea voievozilor Kendy și Dobó, ca și de trupele lui Francisc Tahy din Ungaria, partizanii lui Ioan Sigismund Zápolya din Transilvania au fost ultimii adversari ai lui Ferdinand care au capitulat. Forțele lui Petrovici, sprijinite de câteva cete otomane, fuseseră înfrânte anterior și respinse dincolo de Tisa de către episcopul de Oradea și de Andrei Báthory. De altfel, asedierea cetății Beclean, urmată de împresurarea cetății Munkačevo[132] de către voievozii Francisc Kendi și Ștefan Dobó, au stârnit protestele beglerbegului de Buda față de aceste încălcări ale armistițiului încheiat cu Ferdinand.

Lipsa de concordanță între interesele de moment ale Porții și cele ale partidei grupate în jurul reginei Isabella și lui Petru Petrovici a subminat mișcarea împotriva administrației imperiale și încercarea de a-l reînscăuna pe Ioan Sigismund în Transilvania. Întocmai ca și mai târziu, la începutul secolului al XVII-lea mișcarea antihabsburgică din Transilvania și din Partium s-a desfășurat într-un moment neprielnic, în care Poarta nu a avut interesul de a declanșa un conflict armat cu „Sfântul Imperiu Romano-German".

Acest fapt nu a presupus sau a însemnat renunțarea la reînscăunarea în Transilvania a lui Ioan Sigismund Zápolya drept cale de restabilire a suzeranității otomane asupra principatului autonom. Nu întâmplător i-a cerut Toygun pașa, la 16 decembrie 1553, lui Ferdinand I de Habsburg să nu împiedice luarea în stăpânire a Transilvaniei de către Ioan Sigismund Zápolya[133].

De altfel, sultanul Süleyman Kanunî a recurs la aceleași măsuri tradiționale, care nu au putut fi aplicate, în 1552, în Transilvania ocupată de trupele imperiale. Acceptarea necondiționată a lui Ioan Sigismund de către stările privilegiate ar fi reprezentat soluția optimă de restaurare a suzeranității otomane. În acest caz, sultanul nu mai pretindea Transilvaniei plata *kharadjului*, ci numai prezența unui tezaurar de încredere pentru noul stăpân al țării. Până la sosirea lui Ioan Sigismund

---

[132] *Ibidem*, fol. 14—15; A. Veress, *Erdélyi fejedelemsége interregnuma (Izabella királyné diplomácziai működése 1551—1556)*, Budapesta, 1899, p. 74.

[133] *HHStA. Turcica*, I, 10, Konv. 2 (1553 IX—XII), fol. 64.

în Transilvania, guvernarea îi era încredințată lui Petru Petrovici, sprijinit de beglerbegul de Bosnia, fapt care a atras proteste repetate din partea lui Ioan Vegh, solul lui Ferdinand. Totodată, sultanul Süleyman i-a acordat lui Ioan Sigismund, districtul Caransebeș și Lugoj împreună cu *kharadjul* de 3 000 de galbeni datorat pe anul 1553 și care se aflase anterior în stăpânirea lui Petru Petrovici[134]. În fine, transferul de posesiune în favoarea noului principe fusese anunțat prin scrisorile trimise la Poartă lui Petru Petrovici[135].

O altă variantă de înscăunare a lui Ioan Sigismund, expusă de Ahmed pașa în cursul audienței confidențiale acordate lui Ioan Vegh, a luat în calcul reacția negativă a stărilor față de principele impus de Poartă. Nesupunerea stărilor față de Ioan Sigismund și de sultan legitima, așadar, instalarea sa cu ajutor militar otoman. Beglerbegii de Timișoara, Buda și Bosnia, sandjakbegii de Nicopol și Seghedin ar fi primit împreună cu domnii Țării Românești și Moldovei ordin de intervenție militară. Planul de reînscăunare a lui Ioan Sigismund Zápolya prin intervenție militară otomană a avut și o variantă în caz de eșec. Într-o astfel de împrejurare și până la ocuparea Transilvaniei de către sultanul Süleyman Kanunî, Ioan Sigismund primea ca reședință temporară cetatea Lipova sau Timișoara în timp ce Petru Petrovici avea să-i reprezinte interesele în principat.[136]

Privită prin această perspectivă, înștiințarea oficială a trimiterii steagului de domnie lui Ioan Sigismund Zápolya ne apare ca o premisă a îndeplinirii planului amintit. Departe de a fi o acțiune formală, comunicată în martie 1554[137] sașilor din Sibiu și Brașov, voievozilor și stărilor Transilvaniei, aceasta a însoțit un ansamblu de măsuri menite să-l sprijine pe Petru Petrovici. Ceaușul Urudj fusese însărcinat cu predarea steagului de domnie în mâinile lui Petrovici și cu aducerea ordinului sultanului adresat stărilor privilegiate pentru a i se supune și a-l sprijini în înscăunarea lui Ioan Sigismund[138]. De altfel, beglerbegii

---

[134] *Ibidem*, Konv. 3 (1554 I—V), fol. 60 și 62.
[135] *Ibidem*, fol. 199—207.
[136] *Ibidem*.
[137] *Ibidem*, I, 10, Konv. 3 (1554 I—V), fol. 39—40, 47—48.
[138] *Ibidem*, I, 11, Konv. 1 (1554 VI—VII), fol. 70—71.

de Bosnia, Timișoara și Buda au primit, și nu întâmplător, ordinul de a-și concentra oștile în sprijinul lui Petrovici. Din relatarea unei iscoade aflate în slujba Curții de la Viena, rezultă că o parte a trupelor otomane fusese concentrată la Timișoara și Lipova în timp ce un corp de 16 000 de oșteni se afla în apropierea lui Petrovici[139]. Toate aceste măsuri au avut, înainte de toate, un caracter demonstrativ, fiind destinate reînscăunării efective a lui Ioan Sigismund în momentul socotit oportun de către Poartă și numai după expirarea armistițiului încheiat de Imperiul otoman cu „Sfântul Imperiu Romano-German".

În aceste împrejurări, încercarea lui Petrovici de a modifica, în iunie 1554, raporturile dintre cele două imperii rivale a dat greș. Zadarnic s-a străduit solul său la beglerbegul de Buda, Toygun pașa, să tulbure armistițiul otomano-imperial[140]. Nici demersul solului moldovean din noiembrie 1554 în favoarea reginei Isabella și a lui Ioan Sigismund nu s-a bucurat de mai mult succes. Toygun pașa s-a pronunțat în mod categoric asupra condițiilor, în care o asemenea intervenție era cu putință: numai prin hotărârea și la ordinul expres al sultanului[141].

Într-adevăr, intervenția militară otomană a început mai târziu, numai atunci când Poarta a socotit că împrejurările îi erau favorabile. Este vorba de încheierea războiului cu Iranul, la 29 mai 1555, prin pecetluirea tratatului de pace de la Amasya. Ordinul de intervenție a fost dat la 25 februarie 1556[142], într-o vreme în care Ferdinand I de Habsburg s-a mai încăpățânat să păstreze Transilvania și să-l convingă pe sultan, prin reprezentanții săi diplomatici la Istanbul, să-i cedeze stăpânirea acestei provincii[143].

De altfel dieta de la Târgu Mureș din 23 decembrie 1555 pecetluise deja soarta stăpânirii imperiale asupra Transilvaniei, stările privilegiate trecând fățiș de partea lui Ioan Sigismund Zápolya. Voievodul

---

[139] *Ibidem*.

[140] *Ibidem*, fol. 49.

[141] *Ibidem*, Konv. 4 (1556 I—XII), fol. 103.

[142] *Ibidem*, I, 12, Konv. 4 (1556 I—V), fol. 28a—28b.

[143] *Ibidem*, fol. 45—49.

Ștefan Dobó de Rusca nu i-a mai putut convinge pe sași să revină la credința datorată lui Ferdinand I de Habsburg[144].

Pe de altă parte, chiar înainte de emiterea ordinului de intervenție dat de sultan la 25 februarie 1556, stările întrunite în prezența solului otoman în dieta de la Turda i-au cerut lui Petru Petrovici, la 28 ianuarie 1556, ocuparea Transilvaniei în numele lui Ioan Sigismund Zápolya și al Porții[145]. Într-o vreme în care, la Istanbul, se desfășurau încă tratative otomano-imperiale în vederea cedării Transilvaniei, iar regina Isabella se mutase împreună cu Ioan Sigismund și cu partizanii săi la Lvov, pentru a putea pătrunde cât mai grabnic în principat, stările privilegiate l-au ales la Turda, la 8 martie 1556, pe Ioan Sigismund ca pe „domnul nostru copil, ca pe principele și regele nostru"[146].

La scurt timp după dieta de la Turda, stările privilegiate i-au prestat la Sebeș, la 12 martie 1556, jurământul de credință lui Ioan Sigismund, fiului regelui Ioan[147].

Despre intervenția militară pentru reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya știm că, încă la 22 februarie 1556, Petrovici s-a aflat cu oaste în Transilvania. În același timp, oștile moldovene comandate de hatmanul Moțoc și cele muntene conduse de Socol se pregăteau să intre în principatul autonom. După ocuparea unor puncte strategice însemnate aflate în stăpânirea partizanilor lui Ferdinand I de Habsburg (Sibiu, Alba Iulia, Gilău), stările privilegiate au renunțat la ajutorul prea costisitor și păgubitor al oștilor române, hotărând la dieta parțială de la Cluj (24 aprilie) păstrarea câte unui corp de 500 de oșteni din Moldova și din Țara Românească[148] dintr-un efectiv total de 20 000 de luptători.

Modificarea situației din Transilvania în favoarea reginei Isabella, la care s-a adăugat intransigența manifestată de Poartă în tratativele cu

---

[144] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, doc. nr. XXIII, p. 562–563.

[145] E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/1, doc. nr. CCCXXVIII, p. 349.

[146] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XXVII, p. 569—570: „ez mái napon a mi urunk gyermekét a János király fiát vettünk magunk fejedelmül és királyúl egyenlö akaratból, kiknek az ö méltósága szerént minden Hivséggel mint urunknak leszünk vagyunk is.".

[147] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 481.

[148] *Ibidem*, doc. nr. XXVIII, p. 574–575.

solii imperiali, l-au silit pe Ferdinand să-i anunțe în cele din urmă, la 14 iunie 1556, sultanului Süleyman cedarea principatului lui Ioan Sigismund Zápolya. Cu toate acestea, cedarea propriu-zisă a avut loc mai târziu, din pricina atacului dezlănțuit de beglerbegul de Buda, Khadîm Ali pașa, asupra cetății Szigetvár, asediu care a concentrat trupele imperiale în regiunile de dincolo de Dunăre. Totodată, cetățile regale din Transilvania au capitulat, pe rând, în fața trupelor lui Petru Petrovici și Melchior Balassa, pregătind astfel primirea solemnă a reginei Isabella și a lui Ioan Sigismund Zápolya, la 22 octombrie 1556, în cetatea Cluj[149]. Rezistența opusă de voievodul Ștefan Dobó, refugiat în cetatea Gherla, a încetat în noiembrie 1556, în timp ce abia în aprilie 1557 Oradea și-a deschis porțile în fața principelui Ioan Sigismund. În condițiile în care o serie de comitate (Gömör, Abaúj și Zemplén) s-au alăturat noului principe, numai cetățile Șiria și Ineu au mai rămas în stăpânirea lui Ferdinand I de Habsburg.

— Confruntări diplomatice între solii trimiși de Curtea de la Viena și autoritățile otomane

În climatul creat de expedițiile otomane de cucerire a Banatului din anii 1551—1552, jocul diplomatic al celor două puteri rivale s-a întemeiat pe confruntarea unor puncte de vedere ireductibile. Curtea de la Viena a cerut Porții o recunoaștere politică a stăpânirii sale asupra principatului autonom în virtutea a două principii:

a) încoronarea, la 16 decembrie 1526, la Bratislava, a lui Ferdinand I de Habsburg ca rege al Ungariei.

b) dreptul de succesiune întemeiat pe tratatul încheiat, la 24 februarie 1538, la Oradea cu Ioan Zápolya, confirmat ulterior de regina Isabella prin tratatul semnat la Gilău, în decembrie 1541[150].

În mod firesc, punctul de vedere otoman s-a deosebit radical de pretențiile imperiale. El a fost expus nu numai de sultan și marii viziri

[149] Vezi A. Veress, *Erdélyi fejedelmi interregnuma*, p. 120—124; idem, *Izabella királyné*, p. 421—424.

[150] R. Goos, *Österreichische Staatsverträge*, p. 97.

Rustem pașa și Kara Ahmed pașa, ci a fost apărat cu consecvență de beglerbegul de Buda, Toygun pașa, reprezentantul intereselor Porții în Europa Centrală. În momente critice pentru stăpânirea otomană (1541, 1552), dreptul sabiei *(ius gladii)* a fost invocat mereu pentru a fundamenta, din punct de vedere juridic și istoric, includerea principatului autonom în sistemul de alianțe ale Porții. Mai mult, cucerirea Ungariei și Transilvaniei, asimilată dezastrului de la Mohács (1526) și ocupării cetății Buda (29 august 1541), a fost argumentul principal de contestare a legitimității dreptului de stăpânire și a stăpânirii propriuzise a principatului autonom de către Ferdinand I de Habsburg. La aceste argumente a recurs Toygun pașa în cursul întrevederilor sale cu solii imperiali Francisc Zay și Anton Verancsics din 19—25 iulie 1553. Contestarea fermă, *de iure* și *de facto,* a stăpânirii Transilvaniei de către Habsburgi legitima astfel soluția preconizată de Poartă pentru restaurarea suzeranității sale. Din punct de vedere otoman, numai Ioan Sigismund Zápolya putea fi suveranul legitim al Transilvaniei, deoarece sultanul i-a acordat-o numai lui[151].

Declarația beglerbegului de Buda a premers astfel proclamarea repetată în 1553 și 1554 a voinței lui Süleyman Kanunî de a-l numi principe pe Ioan Sigismund Zápolya ca garant al vasalității Transilvaniei. În discuțiile sale cu ambasadorul Franței, Gabriel de Luels, baron d'Aramon, sultanul și-a manifestat intransigența, declarând că nu va ceda altui principe „nici măcar un pumn de țărână"[152]. Aceeași fermitate o reflectă și firmanul emis la Alep, la 4 martie 1554, pentru a repeta primatul dreptului spadei pe care s-a întemeiat numirea lui Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania și cererea adresată stărilor de a-i da ascultarea cuvenită[153].

---

[151] *HHStA, Turcica,* I, 10, Konv. 1 (1553 I—VIII), fol. 109: „affirmans in summa domini sui et Hungariam et Transsylvaniam esse, et ita Transsylvaniam filio Johannis dedisse, ut suam et ut patri etiam dederat eius, quod amicus Imperatori suo fuerit et illi serviverit, postquam suam mortem ad neminem alium ipsum regnum pertinere quam ad Imperatorem Turcorum."

[152] *Ibidem*, fol. 128—129.

[153] *Ibidem*, Konv. 3 (1554 I–V), fol. 39—40, 47—48.

După constituirea eyaletului Timișoara, primele contacte pe plan diplomatic au avut loc la Tâlmaciu, lângă Sibiu, la 17 septembrie 1552. Petru Haller, judele Sibiului a fost împuternicit împreună cu Johannes Benkner, judele Brașovului, să poarte tratative în numele generalului Castaldo cu solii vizirului, Kara Ahmed pașa cu privire la statutul viitor al Transilvaniei[154]. Totodată, tensiunile ivite la granița cu Iranul, care au determinat izbucnirea războiului otomano-iranian, au favorizat, ca și altă dată, desfășurarea tratativelor, controlată de fapt de beglerbegul de Buda. Toygun pașa s-a străduit, mai întâi, să spulbere zvonurile lansate de Ferdinand I de Habsburg cu privire la încheierea păcii cu Imperiul otoman[155] și la cedarea Transilvaniei și Ungariei de către sultan împreună cu *kharadjul* cuvenit[156]. În lupta sa împotriva propagandei și dezinformării cultivate de Curtea de la Viena, Toygun pașa a invocat credința datorată de stările privilegiate și de locuitorii din Partium principelui legitim, lui Ioan Sigismund Zápolya și acordarea Transilvaniei de către sultan numai acestui principe[157].

Pe de altă parte, implicarea beglerbegului de Buda în armistițiul încheiat în mai 1553[158], pe un termen de șase luni, cu „Sfântul Imperiu Romano-German" și în negocierile de pace între imperiali și otomani l-au silit să tempereze măcar aparent sursele potențiale de conflict armat. Acestea au fost, mai întâi, răscoala antihabsburgică din Transilvania declanșată în vara anului 1553, iar mai apoi incidentele de frontieră între posesiunile otomane și imperiale din Ungaria, care au avut loc în anii 1553 și 1554.

Conform instrucțiunilor primite de la Poartă cu privire la răscoala din Transilvania, Toygun pașa trebuia să ordone sandjakbegilor de Timișoara și Szolnok să-și retragă sprijinul acordat răsculaților, opunându-se, totodată, imixtiunii lui Ferdinand în numirea lui Francisc Kendi și Ștefan Dobó ca voievozi ai Transilvaniei. Plenipotențiarii

---

[154] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, doc. nr. XVIII, p. 424—426.

[155] *HHStA, Turcica*, I, 10, Konv. 1 (1553 I—VIII), fol. 71.

[156] *Ibidem*, fol. 89.

[157] *Ibidem*, fol. 71 și 89.

[158] *Ibidem*, fol. 43.

imperiali Francisc Zay și Anton Verancsics au aflat, astfel, că până la întoarcerea lor de la Poartă, Andrei Báthory își păstra demnitatea de voievod, iar Ștefan Dobó trebuia să fie împiedicat cu orice preț să pătrundă în țară[159].

Poziția adoptată de Toygun pașa a fost de respingere totală a explicațiilor prezentate de plenipotențiari cu privire la înlocuirea voievodului Andrei Báthory, numit doar pe un singur an, cu succesorul său, Ștefan Dobó. Beglerbegul de Buda nu a putut accepta nici justificarea dreptului lui Ferdinand I de Habsburg de a numi voievozi și de a interveni în Transilvania ca urmare a înțelegerii încheiate cu regina Isabella, înțelegere care ar fi fost confirmată de însuși sultanul Süleyman[160].

Făcând uz de calitatea sa de garant al armistițiului încheiat între Poartă și Curtea de la Viena, Toygun pașa i-a cerut lui Ferdinand înlăturarea oricăror obstacole în calea respectării acestei înțelegeri. El a condiționat, totodată, negocierea păcii de renunțarea de către ambele părți (otomană, imperială) la concentrări de trupe în vecinătatea principatului autonom și de retragerea armatei imperiale din Transilvania[161]. Intervențiile beglerbegului de Buda la Ferdinand I de Habsburg au avut în perioada octombrie 1553 — martie 1554[162] două scopuri principale:

a) înlesnirea revenirii lui Ioan Sigismund în Transilvania ca urmare a abținerii lui Ferdinand de la orice acțiune potrivnică.

b) respectarea condițiilor otomane de armistițiu.

De altfel temeiul insistențeor lui Toygun pașa fusese oferit chiar de voievozii numiți de Ferdinand, care, asediind castelul Munkačevo (Munkács), posesiunea lui Ioan Zápolya, violaseră astfel armistițiul otomano-imperial.

Totodată, divergența între punctele de vedere ale părților asupra încălcării armistițiului a dus la impas, la nivel regional, în desfășurarea tratativelor de pace. În cazul violării armistițiului de către voievozii

---

[159] *Ibidem*, fol. 114—120 și 123.

[160] *Ibidem*.

[161] *Ibidem*, Konv. 2 (1553 IX—XII), fol. 64.

[162] *Ibidem*, fol. 95 și Konv. 3 (1554 I—V), fol. 14—15, 30–31, 55—56.

Ștefan Dobó și Francisc Kendi, care au asediat castelele Beclean și Munkačevo în toamna anului 1553[163], întreaga răspundere i-a fost atribuită lui Petru Petrovici de către Ferdinand I de Habsburg. Departe de a-l convinge pe beglerbegul de Buda, explicația a avut menirea să-i înlăture bănuielile asupra implicării Curții de la Viena în tulburările din Transilvania prilejuite de „supuși rebeli și fără credință", care i se alăturaseră lui Petrovici. Diplomația imperială s-a străduit cu acest prilej ca, prin discreditarea deplină a lui Petru Petrovici în fața demnitarilor otomani, partizanii lui Ioan Sigismund Zápolya să piardă orice sprijin din partea Porții. Andrei Tarnóczy, solul lui Ferdinand la Toygun pașa, trebuia să-i compună lui Petrovici un portret convingător de trădător, înzestrat cu defecte numeroase: „om ușuratic, nestatornic, fără credință și fără vreun crez, care îl va vinde și pe sultan, așa cum a făcut-o cu Fedinand"[164].

Nici misiunea lui Toygun pașa, de garant al armistițiului și de mediator al păcii între cele două puteri, nu a fost lipsită de risc și de dificultăți din pricina incidentelor frecvente de frontieră declanșate în anii 1553—1554[165]. Aceste incidente au fost amplificate și de zvonurile lansate cu privire la intervenția militară otomană în Transilvania, care au devenit, în mai 1554, obiectul plângerii oratorului imperial, Giovanni Maria Malvezzi[166].

Și întârzierea cu care Ferdinand I de Habsburg și-a trimis solia la Poartă a creat momente de impas în negocierile duse de Toygun pașa. Beglerbegul de Buda s-a folosit de acest prilej pentru a-i reaminti suveranului habsburg că sultanul îi încredințase rezolvarea „tuturor chestiunilor mari sau mici, care se tratează în aceste părți", el urmând a fi, totodată, un intermediar în corespondența purtată cu capitala

---

[163] *Ibidem*, fol. 14—15.

[164] *Ibidem*, Konv. 2 (1553 IX—XII), fol. 103–105.

[165] Pentru declarațiile beglerbegului de Buda cu privire la incidentele provocate de imperiali în 1554, vezi *HHStA*, *Turcica*, I, 10, Konv. 2 (1553 IX—XII), fol. 95: Konv. 3 (1554 I—V), fol. 14—15, 30—31; I, 11, Konv. 1 (1554 VI—VII), fol. 3—4, 18—19, 22—23. Pentru incidentele de care s-au făcut vinovate trupele otomane, cf. *ibidem*, I, 10, Konv. 3 (1554 I—V), fol. 55—56; I, 11, Konv. 1 (1554 VI—VII), fol. 39—40.

[166] *Ibidem*, I, 10, Konv. 3 (1554 I—V), fol. 217–218.

otomană. Pentru a dobândi încrederea necesară din partea lui Ferdinand în vederea continuării negocierilor de pace, Toygun pașa s-a străduit să zădărnicească zvonurile cu privire la iminența unui atac dezlănțuit de tătari, moldoveni și munteni asupra Transilvaniei[167]. Zvonurile lansate de partizanii Curții de la Viena puteau justifica neexpedierea solilor imperiali la Istanbul și câștiga, totodată, timp prețios pentru diplomația imperială. Presupusul atac sau mai bine zis intenția unui atac asupra Transilvaniei a fost un pretext diplomatic eficient, care a speculat, în realitate, intențiile lui Petru Petrovici. Este adevărat că, în iunie 1554, solul lui Petrovici s-a aflat la Buda, încercând, după spusele curierului imperial Petru Horváth, să tulbure armistițiul[168]. Nici solia lui Petrovici nu a avut sorți de izbândă, după cum nici intervenția solului moldovean din noiembrie 1554 în favoarea lui Ioan Sigismund Zápolya nu l-a putut determina pe Toygun pașa să renunțe la atitudinea sa de neutralitate. Beglerbegul de Buda putea interveni cu oaste în Transilvania în sprijinul lui Ioan Sigismund Zápolya numai prin hotărârea și la ordinul sultanului[169].

Până la modificarea demonstrativă a politicii otomane, respectiv până la intervenția militară în Transilvania, beglerbegul de Buda a fost un factor de echilibru, însărcinat cu buna desfășurare a negocierilor de pace. În relațiile sale cu Ferdinand I de Habsburg și cu reprezentantul diplomatic al acestuia, Giovanni Maria Malvezzi, Toygun pașa și-a folosit întreaga putere de convingere și priceperea în vederea scoaterii tratativelor din impas. Fără îndoială că trimiterea soliei imperiale la Istanbul a reprezentat singura cale de reluare a negocierilor de pace, puse în grea cumpănă de îmbolnăvirea lui Malvezzi. Deși el a plecat încă în noiembrie 1554 de la Istanbul, pentru a primi din partea lui Ferdinand împuternicirea de a încheia pace, părăsind în acest scop Viena în mai 1554, el a fost silit, totuși, din pricina agravării bolii sale, să-și întrerupă călătoria la Komarno și să se reîntoarcă în capitala

[167] *Ibidem* și I, 11, Konv. 1 (1554 VI—VII), fol. 3—4.
[168] *Ibidem*, fol. 49.
[169] *Ibidem*, Konv. 4 (1554 XI—XII), fol. 103.

imperiului, unde a murit la 6 ianuarie 1555[170]. Din păcate, însă, nici beglerbegul de Buda și nici sultanul Süleyman nu au fost de la început la curent cu boala lui Malvezzi. Ei au considerat neprezentarea solului lui Ferdinand la Istanbul drept dezinteres față de continuarea tratativelor. Acest fapt i-a atras, de altfel, beglerbegului de Buda mustrări aspre din partea sultanului. La rândul său, Toygun pașa s-a grăbit să-i reproșeze lui Ferdinand dificultățile pe care i le făcuse în această privință: „locul nostru s-a încins și ne arde rău"[171].

În dorința de a-l determina pe Ferdinand să-și trimită solii la Poartă, beglerbegul de Buda și-a pus în joc, în iunie 1554, duplicitatea pentru a-i crea iluzia dobândirii unui câștig de cauză la Istanbul în legătură cu stăpânirea Transilvaniei[172]. Iluzia a fost alimentată în mod abil, în iulie 1554, prin omisiuni și ambiguități ale lui Toygun pașa[173], care și-a întemeiat jocul diplomatic pe acțiunile următoare:

a) garantarea, în ciuda incidentelor frecvente, a respectării armistițiului încheiat de cele două puteri.

b) dezmințirea oricăror intenții de atac din partea domnilor Țării Românești și Moldovei.

În privința Transilvaniei, Toygun pașa a adoptat poziția oficială intransigentă numai în corespondența cu Malvezzi. Promisiunea unei rezolvări favorabile lui Ferdinand a problemei Transilvaniei a fost dată cu desăvârșire uitării. Schimbarea de atitudine a survenit numai la o lună după făgăduirea rezolvării favorabile a problemei Transilvaniei, beglerbegul de Buda grăbindu-se să-și dezvăluie motivele pentru care solia imperială obținuse permisiunea de a pleca la Poartă. A fost vorba, așadar, de plata *kharadjului* Transilvaniei și de cedarea principatului lui Ioan Sigismund Zápolya și nu lui Ferdinand I de Habsburg[174].

---

[170] Pentru Malvezzi, care și-a început cariera diplomatică în suita lui Hieronymus Adorno, în calitate de însoțitor și secretar, cf. M. Köhbach, *op. cit.*, p. 41; K. Nehring, *op. cit.*, p. 692.

[171] *HHStA, Turcica*, I. 11, Konv. 1 (1554 VI—VII), fol. 18—19.

[172] *Ibidem*, fol. 22—23, 66—67.

[173] *Ibidem*.

[174] *Ibidem*, fol. 58—59.

Totodată, restituirea Transilvaniei de către imperiali i-a fost prezentată (16 iulie 1554) lui Malvezzi drept condiția de bază a încheierii păcii între cele două imperii[175]. Pe de altă parte, deosebirea de conținut între scrisoarea beglerbegului de Buda către Ferdinand și cea adresată lui Malvezzi l-au îndreptățit pe acesta din urmă să-l acuze pe Toygun pașa de falsitate și prefăcătorie în privința problemei Transilvaniei. Malvezzi a explicat omisiunea cedării Transilvaniei din scrisoarea trimisă lui Ferdinand numai ca pe o manevră diplomatică în măsură să înlesnească trimiterea solului imperial la Poartă[176].

Până la proba contrarie, explicația pare să fie mai aproape de adevăr. Dar, indiferent de interpretarea dată, un lucru a fost sigur: Transilvania nu putea fi înscrisă în viitorul tratat de pace ca o zonă de influență probabilă a Curții de la Viena. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât anterior, adică în martie 1554[177], numirea lui Ioan Sigismund Zápolya de către Poartă în scaunul princiar al Transilvaniei a fost consfințită de înștiințarea oficială a trimiterii însemnelor puterii (sabie, steag) prin ceaușul Urudj. Dar, mai mult ca oricând, trimiterea însemnelor puterii lui Ioan Sigismund a reprezentat un răspuns fără echivoc, pe care Poarta l-a dat cererilor nenumărate de cedare a Transilvaniei. Din punct de vedere otoman, Transilvania nu a mai putut fi astfel obiectul unei cesiuni sau unei ocupații imperiale.

Dar până la intervenția armată a lui Petru Petrovici în Transilvania, ordonată de sultan la 25 februarie 1556[178], oratorii imperiali au fost confruntați mereu cu pretenții crescânde și mai cu seamă cu intransigența Porții. Un moment de răscruce și de schimbare a ritmului și tonului în desfășurarea negocierilor bilaterale l-a constituit pacea de la Amasya, încheiată la 29 mai 1555 între Imperiul otoman și Iran. Modificarea raportului de forțe în favoarea Imperiului otoman a anihilat orice șansă a reprezentanților diplomatici imperiali la Istanbul de a putea apăra *statu-quo*-ul politic și militar din Transilvania.

---

[175] *Ibidem*, fol. 66—67.

[176] *Ibidem*.

[177] *Ibidem*, I, 10, Konv. 3 (1554 I—V), fol. 39—40, 47—48.

[178] *Ibidem*, I, 12, Konv. 4 (1556 I—V), fol. 28a—28b.

Terenul diplomatic a devenit nesigur și nefavorabil oratorilor imperiali din pricina învinuirilor aduse lui Ferdinand de a fi ocupat Transilvania prin înșelăciune și cu forța armelor[179], dar și din cauza faptului că zvonurile răspândite de partizanii reginei Isabella și ai lui Ioan Sigismund au câștigat tot mai mult teren printre membrii Divanului imperial. Marele dragoman, Ibrahim[180], sprijinitorul fervent al reginei Isabella, contribuise în mod substanțial la crearea acestei atmosfere ostile. Mai mult, după încheierea păcii cu Iranul, Ibrahim i-a amenințat pe oratorii imperiali cu intervenția armată și cu transformarea Transilvaniei în eyalet în eventualitatea eșuării tratativelor de pace dintre Poartă și Curtea de la Viena[181].

Din punct de vedere politic și militar, Curtea de la Viena se afla izolată pe plan european în momentul stingerii conflictului otomano-iranian. În condițiile în care Poarta încheiase armistiții cu o serie de state europene (Polonia, Veneția, Raguza), aceasta putea interveni oricând armat atât în Transilvania cât și în Ungaria. Astfel, calea unei opoziții armate din partea Curții de la Viena s-a transformat într-o soluție tot mai primejdioasă, respinsă în primul rând de oratorii imperiali rămași la Istanbul în august 1555[182].

În ce privește condițiile de pace fixate de către sultan în momentul încheierii păcii de la Amasya, acestea au avut în vedere problemele *de iure* și *de facto*, care decurgeau din disputa asupra stăpânirii Transilvaniei și a Partiumului. Din memoriul adresat în mai—iunie 1555 lui Ferdinand I de Habsburg de consilierii săi unguri, rezultă că Süleyman Kanunî a cerut nu numai cedarea principatului în vechile sale hotare lui Ioan Sigismund Zápolya, predarea cetăților Oradea, Gyula și Košice

---

[179] *Ibidem*, I, 11, Konv. 5 (1555 I—VI), fol. 86—95.

[180] Renegat de origine polonă, mare dragoman al Porții (1551—1570), a îndeplinit misiuni diplomatice la Veneția (1553), în Polonia (1564) și la Viena (1564), sprijinind eforturile solilor imperiali pentru încheierea păcii cu Imperiul otoman, cf. J. Matuz, *Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftzeit Süleymans des Prächtigen*, în „Südost-Forschungen", 34, 1975, p. 46—48; M. Köhbach, *op. cit.*, p. 80—81, nota 114.

[181] *HHStA*, *Turcica*, I, 12, Konv. 1 (1555 VII—IX), fol. 36—41.

[182] *Ibidem*, fol. 93—100.

(Cașovia), ci și renunțarea la orice drept de succesiune asupra Transilvaniei. În eventualitatea neacceptării scaunului princiar de către Ioan Sigismund, Transilvania îi revenea de drept sultanului[183]. Revendicările otomane au reflectat sporirea intransigenței marilor demnitari, care au cerut, totodată, în mai 1555, oratorilor imperiali folosirea exclusivă a limbii otomane în redactarea oricărui document înaintat sultanului sau marelui vizir Kara Ahmed pașa[184].

Din acest moment și până la declarația oficială de renunțare la Transilvania și la cetățile sale din 14 iunie 1556, Curtea de la Viena s-a implicat pe plan diplomatic într-un dialog al surzilor. Primele sfaturi primite de Ferdinand cu privire la reacția față de pretențiile Porții i-au menajat orgoliul, îndărătnicia și rigiditatea politică. Astfel soluția refuzului categoric s-a întemeiat pe semnificația atribuită cedării Transilvaniei și Partiumului de trădare a intereselor creștinătății[185]. Pe de altă parte, adoptarea unei hotărâri de asemenea anvergură a fost condiționată de consultarea stărilor. Antrenând consecințe dintre cele mai primejdioase din punct de vedere politic și militar, ea devenea un prilej pentru înaintarea în Europa a Imperiului otoman, ca și pentru producerea unor defecțiuni în rândul partizanilor lui Ferdinand.

De asemeni, soluțiile preconizate în mai—iunie 1555 au avut în vedere acțiuni complementare pe plan politic și militar. Respingerea cererilor de cedare a Transilvaniei trebuia precedată, mai întâi, de pregătirile militare hotărâte de dieta Ungariei, precum și de un joc diplomatic ambiguu al jumătăților de răspuns. Oratorul imperial Augier Gislain de Busbecq, care ajunsese la Istanbul, la 20 ianuarie 1555[186], avea să se abțină de la orice declarație fățișă cu privire la o cedare posibilă a Transilvaniei. Asigurările vagi referitoare la satisfacerea

---

[183] *Ibidem*, I, 11, Konv. 5 (1555 I—VI), fol. 1—8.

[184] *Ibidem*, fol. 86—95.

[185] *Ibidem*, 1—8.

[186] *Ibidem*, fol. 20r. Pentru cariera sa diplomatică, vezi Z.R.W.M. v. Martels, *Augerius Gislenius Busbequius. Leven en werk van de keizerlijke gezant aan het hof von Stileyman de Grote. Een biografische. literaire en historische studie met editie van onuitgegeven teksten*. Groningen, 1989; St. Yerasimos, *op. cit.*, p. 239—242.

cererilor reginei Isabella trebuiau să se substituie în limbaj diplomatic oricărei afirmații legate de soarta Transilvaniei[187].

În raport cu realitatea politică de la Istanbul, instrucțiunile sugerate lui Ferdinand de către sfetnicii săi unguri pentru desfășurarea tratativelor diplomatice condamnau de la început la eșec demersurile oratorilor imperiali la sultanul Süleyman, aflat la Amasya. Solii au încercat, așadar, restabilirea adevărului, dezmințind toate zvonurile lansate de partizanii Isabellei în legătură cu modul în care Transilvania a intrat sub administrația imperială. De aceea, memoriul înmânat sultanului la sfârșitul lunii mai 1555 a insistat asupra aspectului de drept și a procedurii legale de cedare a Transilvaniei lui Ferdinand I de Habsburg[188]. Acesta a devenit stăpânul Transilvaniei în urma aplicării tratatului încheiat la Oradea (24 febr. 1538) și la cererea explicită a reginei Isabella. În sprijinul explicației amintite s-au folosit în mod insistent drept argumente dorința și propunerile repetate ale reginei de cedare a Transilvaniei, tocmai pentru a conferi credibilitatea necesară punctului de vedere susținut de Curtea de la Viena. Transilvania a făcut obiectul unei tranzacții legale pentru care Isabella a primit în schimbul renunțării la scaunul princiar suma de 140 000 de florini de aur, ducatele din Silezia Opole și Ratibor, precum și promisiunea căsătoriei fiului ei, Ioan Sigismund cu una dintre fiicele lui Ferdinand. Pentru a sublinia legalitatea deplină a tranzacției încheiate de cei doi suverani[189] și a menține *statu-quo*-ul existent, oratorii au făcut caz de trimiterea *kharadjului* Transilvaniei și Ungariei, ca și de reținerea soliei imperiale din 1551 de către beglerbegul de Buda.

Din punctul de vedere al Curții de la Viena, acest demers diplomatic a fost necesar în ciuda împrejurărilor potrivnice. Nici iscusința oratorilor imperiali și nici încercarea de corupere a demnitarilor otomani nu au putut schimba cursul evenimentelor. Hotărârea sultanului în privința Transilvaniei a fost definitivă și de neclintit, ea exprimându-se și în tratamentul dur și restrictiv impus oratorilor imperiali de marele

[187] *HHStA, Turcica*, I, 11, Konv. 5 (1555 I—VI), fol. 1—8.
[188] *Ibidem*, fol. 86—95.
[189] *Ibidem.*

vizir Kara Ahmed-paşa şi de Rustem paşa. Fără îndoială că miza jocului politic din Europa Centrală a fost prea mare pentru ca sultanul să fi renunţat la Transilvania, frustrându-l astfel pe Ioan Sigismund Zápolya de stăpânirea ei. De altfel, intransigenţa marilor demnitari otomani a însoţit mereu presiunile politice exercitate asupra oratorilor, presiuni care au degenerat în mod inevitabil în şantaj. Este lesne de înţeles că revenirea lui Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania a fost impusă de marele vizir Kara Ahmed paşa ca o precondiţie a încheierii păcii între cele două imperii. Potrivit pretenţiilor exprimate de marele vizir, Ferdinand I de Habsburg putea rămâne guvernatorul Transilvaniei cu condiţia de a-l primi pe Ioan Sigismund într-o parte a principatului transilvan şi de a-i da ca soţie pe una dintre fiicele sale[190].

Marele dragoman Ibrahim a recurs la ameninţarea cu anexarea Transilvaniei la Imperiul otoman ca mijloc de presiune diplomatică în vederea impunerii condiţiilor amintite. Faţă de această ameninţare, nici măcar proiectul unei alianţe matrimoniale între Ferdinand I de Habsburg şi Ioan Sigismund Zápolya, ultim subterfugiu diplomatic folosit de oratorii imperiali, nu a mai înclinat cumpăna în favoarea încheierii pe o perioadă de cel puţin şase luni a armistiţiului între cele două imperii. Totodată, nici stratagema tergiversării şi a pertractării nu a mai avut efectul scontat, în condiţiile în care refuzul Curţii de la Viena de a ceda Transilvania atrăgea, în mod automat, declanşarea ostilităţilor. Depăşiţi de situaţie şi lipsiţi de acreditarea necesară unui gest de anvergură politică, oratorii au mai putut obţine doar un răgaz suplimentar în vederea dobândirii instrucţiunilor necesare. Francisc Zay[191] a plecat la Viena pentru a aduce la Poartă un răspuns limpede cu privire la Transilvania şi la proiectul de căsătorie a lui Ioan Sigismund Zápolya cu una dintre fiicele lui Ferdinand[192]. În aşteptarea răspunsului Curţii de la Viena nu s-a ajuns însă la o încetare deplină a tatonărilor diplomatice. Dimpotrivă, oratorii imperiali au încercat să afle preţul politic şi teritorial al Transilvanici în eventualitatea cedării sale.

---

[190] *Ibidem*, I. 12, Konv. 1 (1555 VII—IX), fol. 36—41.

[191] L. Thallóczy, *Csömöri Zay Ferencz 1505—1570*, Budapesta, 1885.

[192] *HHStA*, *Turcica*, I. 12, Konv. 1 (1555 VII—IX), fol. 36—41.

Consemnul dat tuturor demnitarilor otomani a fost tăcerea deplină față de transformarea ipotetică a Transilvaniei în obiect de schimb al Curții de la Viena.

Dezbaterile purtate de Ferdinand I de Habsburg cu consilierii săi unguri în privința cedării Transilvaniei au conturat o soluție potrivită pentru rezolvarea unei situații grave și complicate. Memoriul întocmit în septembrie 1555 de consilierii unguri a limitat la maximum pierderile de ordin politic și teritorial, menajând în mod corespunzător prestigiul Curții de la Viena.

Soluția militară a fost apreciată ca o „aventură primejdioasă și aproape imposibilă" în condițiile izolării politice și militare a Curții de la Viena, a secătuirii resurselor financiare și a lipsei oricărei perspective de ajutor din partea principilor creștini[193].

Planul pierderilor limitate s-a axat, în chip justificat, pe retrocedarea benevolă a Transilvaniei în anumite condiții favorabile, ca și pe încheierea căsătoriei lui Ioan Sigismund Zápolya cu o fiică a lui Ferdinand. Se putea evita astfel o expediție otomană, de vreme ce Ioan Sigismund urma să plătească, în calitatea sa de cârmuitor, exprimată printr-un titlu oarecare (voievod, guvernator, duce sau principe) *kharadjul* Transilvaniei. În această situație, Ioan Sigismund ar fi putut beneficia de garanția regelui Poloniei și de protecția lui Ferdinand I de Habsburg. Soluția retrocedării benevole transforma, totodată, Transilvania în monedă de schimb pentru recuperarea unor pierderi teritoriale din Slovacia și Ungaria: cetățile Filakovo (Fülek)[194], Szolnok și din Banat: Timișoara, Lipova și Șoimuș, care au aparținut principatului autonom până în 1552[195]. Aceeași soluție prevedea și obținerea unei amnistii pentru toți partizanii lui Ferdinand I de Habsburg din Transilvania. Eficiența acestei soluții a depins în chip nemijlocit de devansarea intervenției armate otomane prin începerea tratativelor cu regina Isabella prin intermediul reginei-mamă, Bona Sforza și a regelui Poloniei, Sigismund al II-lea August[196]. După opinia consilierilor unguri,

---

[193] *Ibidem*, fol. 95—100.

[194] Vezi M. Köhbach, *op. cit.*, p. 82—90.

[195] *HHStA*, *Turcica*, I, 12, Konv. 1 (1555 VII—IX), fol. 95—100.

[196] A. Veress, *Erdélyi fejedelemsége...*, p. 106—115.

solia pe care Ferdinand avea s-o trimită în Polonia trebuia să încheie tratativele înaintea sosirii lui Augier Gislain de Busbecq la Istanbul[197].

Deși a început tratativele sugerate de consilierii săi, Ferdinand a căutat, totuși, să lupte pentru stăpânirea măcar limitată a Transilvaniei, chiar și atunci când a fost pus în fața faptului împlinit. Instrucțiunile date la 27 martie 1556 oratorilor la Istanbul dovedesc că Ferdinand a refuzat să recunoască până în ultima clipă intrarea lui Petru Petrovici cu trupe în principat, în numele lui Ioan Sigismund Zápolya. Așadar, oratorii au fost însărcinați să ceară, în continuare, sultanului și marilor demnitari stăpânirea Transilvaniei ocupate de Petrovici în schimbul unui *kharadj* anual. În cazul respingerii de către Poartă a cererii de stăpânire integrală, subterfugiul unei înțelegeri a lui Ferdinand cu regina Isabella în privința Transilvaniei trebuia să asigure cel puțin negocierea unui acord favorabil cu privire la teritoriile ardelene deținute efectiv în acel moment[198]. Cedarea Transilvaniei avea să fie soluția extremă impusă numai de eșuarea demersurilor succesive, contribuind astfel la încheierea unei păci sau cel puțin a unui armistițiu pe câțiva ani, măcar pentru teritoriile din Ungaria, Croația și Slavonia, pentru care plătea un *kharadj* anual corespunzător.

Raportată la realitatea politică și la desfășurarea evenimentelor din Transilvania[199], instrucțiunea din 27 martie 1556 nu a fost în măsură să scoată tratativele din impas. Poarta nu a acceptat nici măcar în principiu oferta unui compromis de ordin teritorial în privința Transilvaniei. Noile demersuri ale oratorilor imperiali au sporit doar intransigența marilor demnitari otomani. Instrucțiunea dată oratorilor a nesocotit, în primul rând, informațiile — obținute printr-un sistem bine pus la punct — cu privire la modificarea raportului de forțe din Transilvania. Este vorba de pierderea sprijinului dat de nobilimea ungară lui Ferdinand I de Habsburg, nobilime care a trecut masiv de partea lui Ioan Sigismund Zápolya. Surprinzător este și faptul că textul

---

[197] *HHStA*, *Turcica*, I, 12, Konv. 1 (1555 VII—IX), fol. 95—100.

[198] *Ibidem*, I, 12, Konv. 4 (1556 I—V), fol. 45—49.

[199] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, p. 479—488; E. Veress, *op. cit.*, p. 116—117, 119, 120—121.

firmanului trimis lui Petrovici după 26 februarie 1556 și a cărui traducere a ajuns la Curtea de la Viena nu a fost în măsură să-i dea de gândit lui Ferdinand I de Habsburg[200].

În condițiile în care sultanul ordonase reînscăunarea grabnică — prin intervenție militară — a lui Ioan Sigismund Zápolya, propunerea de a împărți stăpânirea Transilvaniei pe baza *statu-quo*-ului existent a fost complet depășită de realitate, deci lipsită de orice interes. Efectul propunerii s-a dovedit a fi contrar celui scontat, sporind, în mod justificat, intransigența marelui vizir Rustem pașa și a divanului imperial. Faptul s-a datorat, fără îndoială, știrii despre ocuparea deplină a Transilvaniei, pe care solul lui Petru Petrovici a adus-o la Poartă în iunie 1556[201].

Cedarea întregii Transilvanii, inclusiv a cetăților Gyula, Oradea și Košice (Cașovia), precum și plata unui *kharadj* anual de 30 000 de ducați pentru Ungaria, au fost fixate de Poartă drept condiții *sine-qua-non* pentru reluarea tratativelor de pace între cele două imperii. Prin urmare, sultanul Süleyman a cerut trimiterea expresă la Istanbul a solului care să-i confirme, fără putință de tăgadă, atât prin scrisoarea lui Ferdinand cât și prin viu grai, predarea Transilvaniei și a pertinențelor sale din vremea domniilor lui Ioan Zápolya și a fiului său minor, Ioan Sigismund[202].

Ferdinand I de Habsburg a renunțat aparent și în mod oficial, la 14 iunie 1556, la stăpânirea sa asupra Transilvaniei. Dar, din codicilul secret al scrisorii trimise oratorilor la Istanbul, rezultă că el s-a străduit să limiteze cedările teritoriale la nivelul Transilvaniei istorice. În realitate, Ferdinand a renunțat de nevoie numai la principat, rezervându-și toate drepturile asupra Partiumului și Ungariei. De altfel „preferința" sa pentru pace și mediere nu a exclus niciodată perspectiva și ipoteza unui nou conflict cu Poarta pentru stăpânirea acestor teritorii[203]. Precizările de intenții nu au umbrit însă dorința sa reală de pace, alimentată de interesul pentru respectarea armistițiului la hotarele „Sfântului Imperiu Romano-German" din Ungaria, Dalmația, Croația și Slavonia.

---

[200] *HHStA*, *Turcica*, I, 12, Konv. 4 (1556 I—V), fol. 28a—28b.

[201] *Ibidem*, I, 12, Konv. 5 (1556 VI—XII), fol. 152—154.

[202] *Ibidem*.

[203] *Ibidem*, fol. 56—63.

În aceste condiții, oratorii au fost împuterniciți să anunțe acceptarea cererilor formulate de Poartă. În privința *kharadjului* pretins pentru Ungaria, ei aveau să-i negocieze cuantumul, acceptând numai în caz extrem o sumă de până la 50 000 de ducați pe an.

În scrisorile de răspuns adresate în iunie și iulie 1556 sultanului Süleyman Kanunî și vizirului Ali pașa, Ferdinand I de Habsburg și-a făcut publică renunțarea la Transilvania și la cetățile sale în favoarea lui Ioan Sigismund Zápolya[204]. În schimbul acestor cedări teritoriale, Ferdinand a apelat la arbitrajul și la intervenția sultanului pentru a obține din partea lui Ioan Sigismund retragerea nestingherită din Transilvania a tuturor partizanilor săi. Totodată, cererea amintită dovedește, la fel ca și cererea de recuperare a cetății Munkačevo, cedată în 1551 lui Petru Petrovici, recunoașterea implicită de către Ferdinand a suzeranității otomane asupra Transilvaniei. Aceasta a fost o încercare de limitare la maximum a pierderilor teritoriale suferite de „Sfântul Imperiu Romano-German" cu atât mai mult cu cât Ferdinand I de Habsburg nu a voit cu nici un chip să piardă un punct strategic de importanța cetății Munkačevo, dobândită de Petrovici în schimbul comitatului Timiș și a „partes inferiores regni Hungariae".

Pe de altă parte, Poarta a speculat până la șantaj politic dorința reală de pace a Curții de la Viena. Sultanul și-a construit jocul diplomatic pe interdependența pe care a stabilit-o între încheierea păcii otomano-imperiale și pacea, pe care Ferdinand trebuia s-o pecetluiască, la rândul său, cu Ioan Sigismund Zápolya[205]. În acest fel s-a asigurat deopotrivă consolidarea stăpânirii lui Ioan Sigismund în Transilvania, precum și extinderea zonei de influență otomană în Europa Centrală. Privită din această perspectivă, implicarea „paternă" a sultanului și marilor demnitari în relațiile lui Ioan Sigismund cu Curtea de la Viena și în negocierea căsătoriei sale cu un vlăstar al casei domnitoare franceze[206] a favorizat politica de balans între cele două imperii, condiția esențială a existenței principatului autonom.

La fel ca în vremea domniei lui Ioan Zápolya, politica de echilibru și balans a Transilvaniei a pornit de la încheierea tratatelor bilaterale

---

[204] *Ibidem.*

[205] *Ibidem*, fol. 224—225.

[206] *Ibidem*. I, 13, Konv. 1 (1557 I—VI), fol. 4.

cu Poarta și cu regele Ferdinand I de Habsburg. Relația de interdependență între cele două păci care urmau să se încheie a fost soluția de moment preconizată de sultanul Süleyman Kanunî, precum și expresia intereselor otomane imediate. Relația politică și diplomatică amintită a instituționalizat duplicitatea politică inaugurată de tratatul de la Oradea, duplicitate necesară supraviețuirii, în condiții și momente critice, a principatului transilvan.

IV. SUZERANITATEA PORȚII ASUPRA PRINCIPATULUI AUTONOM AL TRANSILVANIEI

A. AUTONOMIA — MOD DE REGLEMENTARE A RELAȚIILOR TRANSILVANIEI CU IMPERIUL OTOMAN

După ocuparea cetății Buda și a Ungariei centrale, sultanul Süleyman Kanunî a renunțat, în septembrie 1541, la anexarea integrală a regatului ungar ca la soluția globală de modificare, în folos propriu, a raportului de forțe din Europa Centrală. Nu ne putem pronunța încă asupra tuturor motivelor, care au impus adoptarea unor soluții individuale, diferențiate pe provincii și regiuni istorice, determinând dispariția completă a regatului ungar.

Prin analogie însă cu interpretarea dată de sultan atât victoriei repurtate la Mohács (29 august 1526) cât și campaniei din Moldova din anul 1538[1], credem că Süleyman Kanunî a asimilat ocuparea cetății Buda unei cuceriri integrale a regatului ungar. Sultanul a recurs în

[1] M. Guboglu, *L'inscription turque de Bender relative à l'expédition de Soliman le Magnifique en Moldavie (1538/945)*, „Studia et Acta Orientalia", I, 1958, p. 175—187.

acest scop la doctrina hanefită, în virtutea căreia suveranul islamic devenea stăpânul absolut al supușilor plătitori de *kharadj (kharadjgüzar)* și al pământurilor lor[2]. După părerea noastră, asimilarea ocupării cetății Buda cu cucerirea regatului ungar este pusă în evidență de două acțiuni ale sultanului legate de constituirea principatului autonom:

a) impunerea regimului de semicucerire la 4 septembrie 1541, care a însemnat, de fapt, acordarea unei autonomii mult mai restrânse decât cea recunoscută Țărilor Române.

b) echivalarea demnităților de principe, *locumtenens* regal și comite de Timiș cu cea de *sandjakbeg*, care aparținea sistemului otoman *kul*, respectiv de sclav-servitor al sultanului.

Dacă raportăm constituirea principatului autonom al Transilvaniei la planul inițial de cucerire a Europei Centrale, atunci acest act de voință al sultanului Süleyman se dovedește a fi rezultatul unui eșec politic și militar. El a fost conceput doar ca o stare de provizorat, menită să premeargă o cucerire, care nu a mai avut loc. Fără îndoială că împrejurările și modul în care a fost impus acest regim nu au prefigurat un început favorabil noului stat în curs de formare. De altfel atât viabilitatea cât și viitorul principatului autonom au depins — după cum însuși sultanul s-a grăbit să-i declare regelui Poloniei — de gradul de supunere față de Poartă și de îndeplinirea întocmai de către autorități a ordinelor sultanului[3]. Procesul treptat de organizare administrativă, juridică și instituțională a conglomeratului teritorial (voievodatul transilvan, Partium, comitatul Timiș) în principat autonom s-a reflectat deopotrivă în modelarea și nuanțarea raporturilor cu Poarta ca putere suzerană, condiționate și de intersecția expansiunii otomane cu cea habsburgică. În cursul confruntărilor multiple dintre Curtea de la Viena și Poartă, regimul inițial de semicucerire — mai aspru ca nuanță și perspectivă în raport cu suzeranitatea restrictivă impusă în aceeași perioadă Țărilor Române[4] — a evoluat treptat spre o autonomie asemănătoare țărilor de la răsărit și sud de Carpați.

---

[2] M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire Ottoman et les Pays Roumains*, p. 54.

[3] M.A. Mehmet, *op. cit.*, doc. nr. 21, p. 33.

[4] T. Gemil, *Românii și otomanii*, p. 37—43.

În aceste împrejurări, teza acordării de la început a unei autonomii ample Transilvaniei, caracterizată „de un statut de *dar ul-ahd* conceput în limitele largi ale protecției tributare"[5] nu corespunde realității istorice din perioada constituirii principatului autonom. Teza este infirmată, pe rând, de împrejurările și modul de impunere a suzeranității otomane, accentuat restrictive, proprii regimului de semicucerire. Le mai adăugăm: atitudinea constant negativă a Porții din anii 1540–1543 față de cererile stărilor privilegiate de a li se recunoaște dreptul de alegere a principelui *(libera electio)*, ca și încercarea prepozitului capitlului din Alba Iulia de a obține — în cazul alegerii sale ca episcop al Transilvaniei — confirmarea funcției sale din partea sultanului Süleyman Kanunî.

Cercetarea comparativă a regimului suzeranității otomane asupra Transilvaniei și Țărilor Române din perioada cuceririi cetății Buda pune în lumină o diferență de statut în defavoarea principatului autonom. Ea privește locul fixat principelui și Transilvaniei de către sultanul Süleyman Kanunî în calitatea sa de suzeran. Actele otomane, precum și unele izvoare ale vremii nu desemnează întâmplător Transilvania în epoca de formare a principatului (1541—1556) ca fiind *sandjakul*[6] acordat lui Ioan Sigismund Zápolya, fiul regelui Ioan. Denumind unitatea administrativ-militară de bază a Imperiului otoman, termenul de *sandjak*[7] a fost folosit de sultan pentru a preciza atât în 1541 cât și ulterior[8] statutul similar impus nu numai voievodatului

---

[5] *Ibidem*, p. 44.

[6] A.Veranesics. *op. cit*., vol. I, p. 171; A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, vol.2, doc. nr. 10—14, p. 20, 23, 24, 25, 27; Topkapî Sarayi *Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar K. 888*, filele 22—25 r., 75 v, 76 v; Arhivele Statului București, Colecția Microfilme Turcia, rola 48, cadrele 22—26, 76, 79; *HHStA Hungarica*, Fasz. 58 Konv. C, fol. 69; *Ibidem*, *Turcica* I, 9, Konv. 3 (1551 VI—XII) f. 57; Konv. 4 (1552 I—VI), f. 14.

[7] I. Metin Kunt, *The Sultan's servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government 1550—1650*, Columbia Press University, New York, 1983, p. 14—16.

[8] A. Veranesics. *op. cit*., p. 172; Cr. Feneșan, *Începutul dominației*, p. 43—45; M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit*., p. 177, 244.

transilvan ci și comitatului Timiș, dat spre administrare lui Petru Petrovici. Mai târziu, în martie 1554, Caransebeșul și Lugojul i-au fost încredințate împreună cu *kharadjul* lor lui Petru Petrovici tot ca *sandjak*[9], pentru a înlesni, pe această cale, reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania.

Faptul că până acum nici un document cunoscut nu a desemnat prin acest termen Țara Românească sau Moldova și nici unul din domnii români din epoca respectivă nu a fost menționat ca *sandjakbeg* ne întărește convingerea în impunerea unui regim sever al suzeranității otomane în 1541. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât pentru relatarea reînscăunării lui Petru Rareș în Moldova din aceeași epocă (1541) o cronică otomană îl numește „guvernator monarhic (*vali-i melik)*" al acestei țări[10]. Chiar dacă Süleyman Kanunî i-a considerat în 1531 pe domnii români „robii și tributarii mei, iar țările lor sunt în proprietatea noastră"[11], el nu i-a asimilat totuși *sandjakbegilor*, așa cum a făcut-o ulterior cu Ioan Sigismund Zápolya sau cu Petru Petrovici. În virtutea dreptului spadei, sultanul Süleyman a proclamat de pildă, în 1550[12], ca și mai târziu, după 1556, după constituirea definitivă a principatului[13], o formă accentuată de suzeranitate restrictivă, care a pus practic sub semnul întrebării autonomia țării. Această tendință este ilustrată și de formula apartenenței la „ținuturile mele bine păzite"*(sâ'ir memalik-i mahrusem gibi olub)*. Exprimând de fapt apartenența la sistemul de alianțe politice ale Imperiului otoman, formula menționată reflectă — în cazul Transilvaniei — binecunoscuta încercare a Porții de limitare

[9] HHStA Turcica I, 10, Konv. 3 (1554 I—V) f. 60 și 62: „Petro Petrowyth dedit in zangzacchatum Lugas et Karansebes oppida et tributum etiam trium millium aureorum quod pro iisdem oppidis promittebat; dono est illi concessum, ut eo sese fovere possit".

[10] Vezi T. Gemil, *op. cit.*, p. 186, n. 532.

[11] E. Hurmuzaki, *op cit.*, supl. II, vol. I, p. 26.

[12] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 9. p. 19—20: „Erdel vilâyeti dâhi sayir memâlik-i mahrusem gibi memleketümdür".

[13] *3.Numaralî Mühimme Defteri*, doc. nr. 147, p. 72. nr. 1451, p. 629; M.A. Mehmet, *op. cit.*, doc. nr. 66. p. 70; nr. 69, p. 73.

treptată, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a autonomiei Țărilor Române[14].

Revenim la denumirea de *sandjak* folosită de izvoare pentru desemnarea Transilvaniei, comitatului Timiș și banatului Lugojului și Caransebeșului, cu scopul de a încerca lămurirea subordonării inițial mai accentuate a principatului față de Poartă în comparație cu celelalte Țări Române. În 1541, Transilvania nu a suferit nici ciuntirea teritorială impusă Moldovei în 1538 și nici autoritatea princiară (regina Isabella, Ioan Sigismund Zápolya) nu s-a aflat ca domnul Ștefan Lăcustă sub stricta supraveghere a unui corp de oaste otomană. Cu toate acestea, noul stat în curs de formare pare să fi fost considerat mai degrabă o posesiune otomană în virtutea concepției proprii sultanului Süleyman[15] asupra autonomiei acordate Țărilor Române. Astfel principatul și supușii săi s-au aflat în directă dependență față de suveranul otoman, autoritatea principelui ca autoritate intermediară între supuși și sultan emanând direct de la Süleyman. Acesta este și motivul refuzului pe care l-au întâmpinat din partea sultanului stările privilegiate, care și-au însărcinat solii, la 26 februarie 1543, să obțină dreptul de a-și alege principele *(libera electio)* din rândul nobilimii[16]. Acest principiu fundamental al guvernării lui Süleyman sporește, după părerea noastră, credibilitatea cauzelor de ordin intern și extern, care pot explica asimilarea lui Ioan Sigismund Zápolya și a unor membri ai tutelei princiare (Petru Petrovici de pildă) cu *sandjakbegii*, conducătorii unităților administrativ-militare ale Imperiului. Pe lângă încredințarea puterii supreme unui copil în scutece, în calculul politic al sultanului au contat nu numai opoziția internă față de noul principe și față de orientarea prootomană a Transilvaniei, ci și pericolul reprezentat de

---

[14] M. Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, „Revue des Études Sud-Est Européennes", XV, 2, 1977, p. 214—216; idem, *Les statut des Pays Roumains envers la Porte ottomane aux XVIe — XVIIIe siècles*, „Revue Roumaine d'Histoire", XXIV, 1—2, 1985. p. 36—37.

[15] H. Inalcik, *Süleyman the Lawgiver and Ottoman Law*, „Archivum Ottomanicum", I, 1969, p. 126—136.

[16] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*.., vol. I, doc. nr. XXVII. p. 176: „ut eciam episcopatum a Turca impetret si obtineri potest".

încercarea lui Ferdinand I de Habsburg de a-și instaura stăpânirea directă asupra acestei țări. Încă în octombrie 1540, solul său în Transilvania, Toma Nádasdy trebuia să împiedice cu orice preț instaurarea suzeranității otomane. Prezentată sub forma restrictivă din Țara Românească, suzeranitatea otomană urma să se transforme — prin iscusința solului lui Ferdinand — în perspectiva politică cea mai sumbră și în amenințarea maximă cu care acesta avea să înfricoșeze stările transilvane: "să nu accepte jugul servituții veșnice... și să împingă... țara și nobilimea sa în situația Țării Românești și să nu facă din Transilvania o Țară Românească"[17]. Și Farkas Harinay a trebuit să insiste în numele lui Ferdinand I de Habsburg asupra lipsei de credibilitate și de valoare a oricăror făgăduieli și jurăminte otomane[18].

Autonomia limitată, pe care Poarta a încercat s-o impună Transilvaniei, poate fi dedusă și din refuzul sultanului de a le recunoaște stărilor privilegiate dreptul de alegere a principelui în eventualitatea morții lui Ioan Sigismund Zápolya. În ochii unor dregători transilvani, actul de forță din 1541 ca și modul de desfășurare a relațiilor transilvano-otomane l-au impus pe sultanul Süleyman ca pe o autoritate supremă, care nu numai că i-a numit pe Martinuzzi și pe Petru Petrovici în funcțiile lor, ci putea confirma și demnități eclesiastice. Acesta a fost și cazul funcției de episcop de Alba Iulia[19] și de Transilvania, vacantă din 1542 prin moartea episcopului Ioan Statileus (Stančević). Anton, prepozitul capitlului din Alba Iulia, membru al soliei alese la 26 februarie 1543 de dieta din Cluj pentru predarea *kharadjului* la Poartă, a căutat să-i ceară sultanului confirmarea sa în cazul alegerii ca episcop de Alba Iulia și Transilvania. Indiferent de modul în care s-a realizat sau nu această intenție, ea ne amintește de stabilirea, după cucerirea Bizanțului din 1453, a raporturilor între puterea centrală otomană și patriarhia de la Constantinopol[20]. Totodată, planul prepozitului capitular este un indiciu pentru modul în care lupta pentru

[17] *Ibidem*, doc. nr. VIII, p. 52.

[18] *Ibidem*, doc. nr. XIII, p. 59.

[19] *Ibidem*, doc. nr. XXVIII, p. 178.

[20] A. Decei, *Yenadiyos Itikatnamesinin metini*, „Fatih ve Istanbul" II, 7—12, 1954, p. 203—210; idem, *Patrik II Gennadios Skolarios' un Fatih Mehmet için yazdîgî Ortodoks ittikad-namesinin Türkçe metini*, „Fatih ve Istanbul", I, 1, 1953, p. 99—116.

funcții din noul stat a implicat intervenția sultanului într-o serie de aspecte și atribute ale autonomiei transilvane.

Pe de altă parte, tocmai suzeranitatea accentuat restrictivă a Porții, conjugată și cu teama față de cucerirea otomană, au fost factorii principali care au motivat și alimentat lupta lui Martinuzzi și, în general, a autorității centrale de lărgire a autonomiei. În calculul politic al lui Martinuzzi, alianța cu „Sfântul Imperiu Romano-German", pecetluită prin acordul de la Gilău (29 decembrie 1541), putea neutraliza expansiunea Porții. Principiul neutralizării reciproce a planurilor de expansiune în Europa Centrală făurite de cele două imperii rivale a stat în centrul politicii de balans inaugurată de Martinuzzi. Nerespectarea sa a pus mai târziu în cumpănă existența Transilvaniei ca principat autonom, precum și viața guvernatorului său, Martinuzzi. Totodată, încălcarea aceluiași principiu i-a atras principatului o serie de pierderi însemnate pricinuite de ocupațiile habsburgice din anii 1551—1556 și 1601—1605, pierderi teritoriale: Banatul de la câmpie (1551—1552), banatul Lugojului și Caransebeșului (1658), cetatea Oradea și pertinențele sale (1658), precum și creșterea *kharadjului* țării. Prejudiciile amintite reprezintă doar o parte a prețului cu care Transilvania a plătit înlăturarea suzeranității restrictive și ieșirea din sistemul de alianțe politice ale Porții. Nu este mai puțin adevărat că pretențiile Curții de la Viena de a stăpâni Transilvania și mai ales ocuparea Transilvaniei de trupele imperiale (1551—1556) au contribuit, întocmai ca la începutul secolului al XVII-lea, la lărgirea autonomiei recunoscute inițial principatului autonom. În momentul în care suzeranitatea sa asupra Transilvaniei a încetat definitiv, sultanul Süleyman a reevaluat coordonatele regimului impus principatului autonom și a ales o cale de compromis. El a fost dispus să accepte și să formuleze în mod răspicat, sub forma unui atribut însemnat al autonomiei, un drept cerut anterior cu stăruință de stările privilegiate. Proclamarea dreptului de alegere a principelui din rândul nobilimii țării (*libera electio)* ca o veche libertate a țării s-a transformat, începând din 1552, într-o armă politică otomană menită să înlocuiască administrația imperială cu suzeranitatea Porții[21]. De altfel, acordarea dreptului în

[21] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, vol. 2, doc. nr. 26, p. 42; doc. nr. 29, p. 45.

cauză a fost condiționată permanent de sultan de declanșarea răscoalei armate a demnitarilor și populației din Transilvania și de alungarea trupelor de ocupație. Pe de altă parte, proclamarea în aceste condiții a principiului de *libera electio* a fost numai un act de oportunism politic până la restaurarea principatului în 1556. Împreună cu renunțarea la termenul de *sandjak* în desemnarea principatului transilvan sau a unor provincii istorice din componența sa, principiul de *libera electio* indică o modificare de nuanță a sistemului de autonomie după 1556. Este vorba de o autonomie asemănătoare cu cea recunoscută Țărilor Române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dacă luăm în considerație realitatea istorică mascată de aparenta stabilitate a *kharadjului* și de aspectele relațiilor de subordonare a principelui în temeiul legământului *(ahd)* încheiat cu sultanul Süleyman, asemănătoare și deloc identice cu relațiile de vasalitate de tip apusean. Sesizăm, deci, evoluția pozitivă a regimului impus în 1541 spre o autonomie decurgând dintr-o suzeranitate otomană restrictivă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și care nu a fost mai amplă decât cea admisă Țărilor Române. Într-o asemenea evaluare nu trebuie să ne lăsăm influențați de unele aparențe ale relațiilor principelui cu puterea suzerană, lipsite de relevanță: folosirea titlului de rege al Ungariei de către Ioan Sigismund Zápolya, care nu a fost niciodată încoronat ca atare, de contactele sale cu „Sfântul Imperiu Romano-German" prilejuite de conflictele teritoriale, de atacuri armate sau de proiecte de alianță dinastică.

Nu putem înțelege cu adevărat nici caracterul suzeranității otomane și nici evoluția într-un sens sau altul a autonomiei recunoscute Transilvaniei dacă le-am interpreta exclusiv prin prisma relațiilor feudale de tip apusean. Am obține astfel o imagine deformată[22], atribuind autorității centrale și factorilor de decizie din Imperiul otoman interpretări și intenții, care nu corespund concepției lor și nici dreptului otoman.

---

[22] G. Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541—1688*, Sibiu, 1923, p. 5—12, 27—31; Gy. Vajda, *Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában*. Cluj, 1891, p. 12—19.

a. Statutul de *ahd*, temeiul juridic musulman al autonomiei Transilvaniei

Folosirea terminologiei proprii feudalității europene la definirea relațiilor Țărilor Române și Transilvaniei cu Imperiul otoman explică în mod firesc interpretarea, uneori greșită, a regimului suzeranității otomane[23]. De la bun început, trebuie să atragem atenția asupra deosebirilor fundamentale existente între cele două sisteme de drept: cel european (romano-bizantin) și cel islamic-otoman și în ceea ce privește relațiile dintre comunități și state, precum și în stabilirea unor relații diplomatice de durată. Deosebirile decurg din concepția asupra statului, proprie Islamului clasic, în virtutea căreia toate domeniile de activitate ale statului sunt guvernate după principiile dreptului religios (arab *sharïa*, turc *șeri'at)*. Jurisprudența Islamului clasic a abordat, în mod diferit, contradictoriu, chiar în cadrul școlilor întemeiate de Șafi'i și Abu Hanifa, problemele ridicate de relațiile cu popoarele și statele nemusulmane. Contradicțiile s-au datorat, pe de o parte, caracterului imprecis al izvoarelor dreptului islamic iar, pe de altă parte, diversității interpretării lor de către juriștii și jurisprudența musulmană[24].

În lumina jurisprudenței musulmane, comunitatea Profetului Muhammad (umma) trebuia, potrivit prevederilor Coranului, să transforme întreaga *oikumene* într-un ținut al Islamului *dar ul-Islam*, contribuind astfel la extinderea imperiului și la răspândirea religiei musulmane[25]. Din această obligație a decurs practica așa-numitului război contra necredincioșilor *(djihad)*[26], îndreptat împotriva popu-

---

[23] I. Matei, *Quelques problèmes concernant le régime..*, p. 65.

[24] Detalii la M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, București, 1993, capitolul *Statutul de 'Ahd în teoria și practica juridică musulmană*, p. 144—154.

[25] Th.W. Juynbol, *Handbuch des islamischen Gesetzes*, Leyden, 1914, p. 57, 336 și urm.; D.B. Macdonald art. *Djihad. Enzyklopädie des Islams*, vol. I, p. 1087; A. Decei, *Tratatul de pace — Sulhname — încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare la 1479*, în *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 135—136.

[26] M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Richmond, Virginia, 1955; V. Panaite, *Din istoria dreptului islamic al popoarelor: „Doctrina djihadului"*. „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie", Iași, XXII/2, 1985, p. 707—718 și XXIII/1, 1986, p. 409—418.

latiilor și teritoriilor nemusulmane incluse în ținutul războiului *dar ul-harb*. Scopul imediat al acestui război era impunerea plății tributului sub forma impozitului funciar, *kharadj* și a capitației *djiziye*, care mai târziu au ajuns să se confunde. Potrivit concepției Islamului clasic de reglementare a relațiilor cu statele nemusulmane, regimul de *dar ul-harb* s-a aplicat comunităților considerate a fi într-o „stare naturală"[27]. Dată fiind incapacitatea comunităților nemusulmane de a se conforma principiilor juridice și etice ale Islamului, acestea au fost considerate ca fiind lipsite de competența legală necesară pentru a stabili, pe bază de egalitate și reciprocitate, relații cu statele musulmane. Rezultă deci, că înțelegerile încheiate între state aparținând, pe de o parte, *dar ul-harb* și, pe de altă parte, *dar ul-Islam* aveau în mod necesar un caracter efemer, deoarece ele nu cuprindeau recunoașterea în sine a statutului decurgând din legea islamică[28]. Cucerirea lumii întregi, scopul final al Islamului, a generat, în mod teoretic, o stare permanentă de război între cele două sisteme — *dar ul-Islam* și *dar ul-harb*. Instaurarea unei *Pax Islamica*[29] asupra unor comunități și teritorii nemusulmane cu un regim anterior de *dar ul-harb* se putea realiza doar pe două căi: fie prin integrare în comunitatea islamică, fie prin supunere în calitate de comunități religioase tolerate[30] sau în calitate de entități autonome cu care se stabileau relații pe bază de tratat[31]. Este firesc deci ca lămuririle existente în Islamul clasic în legătură cu posibilitățile de aplicare a celor două regimuri *dar ul-Islam* și *dar ul-harb* să fie considerate de către majoritatea jurisprudenței musulmane drept soluții unice și extreme[32] de reglementare a relațiilor comunității islamice cu

---

[27] M. Khadduri, *op. cit.*, p. 12.

[28] *Ibidem*.

[29] *M. Maxim, V. Panaite. Pax Ottomanica et les Pays roumains(I).* „Analele Universității București" — Istorie, XXXV, 1986, p. 707—718.

[30] Pentru statutul lor vezi K. Binswanger, *Untersuchungen zum Status der Nichtmuslime im osmanischen Reich des 16. Jhdts. Mit einer Neudefinition des Begriffes „Dimma"*. München, 1977, p. 64—127; Z. Veselá, *À propos de la protection exercée par le gouvernement ottoman sur le monastère de Ste Catherine au Sinaï*, „Archiv Orientalni", 37, 1969, p. 326—338.

[31] M. Khadduri, *op. cit.*, p. 13.

[32] Vezi discuția la M. Maxim, *op. cit.*, 149—157.

statele nemusulmane. Toleranța Islamului atât în principiu cât și în practică[33], impusă de diminuarea forței sale de expansiune dar și de necesitățile imediate de natură economică și politică, explică apariția în dreptul musulman a unei noțiuni juridice intermediare: *dar ul-sulh* sau *dar ul-ahd*. În conformitate cu punctul de vedere susținut de al-Mawardi, aparținând școlii juridice întemeiate de aș-Șafi'i, *dar ul-sulh* (ținutul păcii) sau *dar ul-ahd*[34] (ținutul legământului, tratatului) reprezenta un regim intermediar, care recunoștea de drept comunitățile nemusulmane dacă acestea încheiau un tratat *ahdname* sau *sulhname* cu Islamul pe baza unor condiții convenite de părți (în special plata *kharadjului* anual către autoritățile musulmane). Necesitățile de ordin practic ale expansiunii Imperiului otoman în Europa Răsăriteană și Centrală, deopotrivă cu politica abilă a Țărilor Române de a-și păstra ființa și organizarea de stat, precum și întreaga conjunctură internă și externă, au impus regimul de *dar ul-ahd*[35] și un statut de autonomie ca soluție de reglementare a relațiilor bilaterale. Atât în epoca de început a Islamului cât și mai târziu, în vremea Imperiului otoman, statutul de teritoriu *ahd*, obiect al controversei între școlile juridice musulmane[36], s-a întemeiat pe aceleași principii fundamentale. În cazul Transilvaniei îndatorirea impusă sau convenția de a plăti *kharadj* (1541) putea fi urmată, ca în 1552, de ocuparea unor puncte strategice însemnate: Timișoara, Lipova, Cenad, valea Mureșului. Reprezentând aplicarea strictă a unui principiu fundamental, această noțiune a prejudiciat integritatea teritorială a principatului autonom al Transilvaniei. Ea a implicat totdată o nouă recunoaștere, ulterioară celei din 1541, a existenței hotarelor sale, cât și a statului supraviețuitor dezastrului din 1526.

---

[33] Pentru limitele toleranței și convertirea silită la Islam în Imperiul otoman vezi K. Binswanger, *op. cit.*, capitolul *Proselytenmacherei*, p. 272—314.

[34] Vezi A. Mawardi, *Les statuts gouvernamentaux où règles de droit public et administratif*, ed. E.Fagnan, Alger, 1915, p. 289—291; A. Decei, *Tratatul de pace*, p. 136; A. Fattal, *Le statut légal des non-musulmans en pays de l'Islam*, Beyroth, 1958, p. 71—75.

[35] Vezi M. Maxim, *Cu privire la statutul de 'ahd al Țărilor Române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, „Revista de Istorie", 39, 6, 1986, p. 523—533.

[36] Vezi I. Matei, *op. cit.*, p. 68, preluat și de M. Maxim, *op. cit.*, p. 153—158.

Modul de aplicare a celor trei principii definitorii pentru statutul *ahd* conferit Transilvaniei — ocupația militară limitată la unele puncte strategice, păstrarea conducătorilor și a organizării politico-administrative, precum și menținerea forțelor militare ale țării, pentru a participa la unele acțiuni comune împotriva dușmanului din Europa Centrală („Sfântul Imperiu Romano-German")[37] — reflectă, așadar, limitele și modificările aduse autonomiei principatului de către puterea suzerană. Trebuie să arătăm însă că în dreptul otoman nu există o concordanță deplină între starea de drept —autonomia— și terminologia juridică folosită. Lipsa unui termen care să reflecte integral noțiunea de autonomie este compensată de echivalențe terminologice[38].

Aplicarea succesivă de către dinastiile omayyadă, abbasidă și otomană a statutului *ahd* țărilor limitrofe imperiilor islamice se relevă ca o permanență istorică, rod al unor cauze identice și al unor condiții diferite. Este bine cunoscut faptul că Imperiul otoman a folosit pretutindeni, deci și în Țările Române și Transilvania, același sistem de instaurare, în etape, a suzeranității sale. Condițiile concrete de stabilire a unei forme de suzeranitate, definitorii pentru includerea Transilvaniei în sistemul de alianțe politice ale Imperiului otoman, explică diferența specifică dintre statutul și autonomia sa și cele recunoscute Țării Românești și Moldovei[39]. În septembrie 1541, regimul de semicucerire impus principatului autonom a reprezentat, conform metodelor clasice de cucerire otomană, o amânare temporară a planului întocmit de sultanul Süleyman pentru anexarea integrală a regatului ungar. Credem că acordarea statutului *ahd* și a unei autonomii, mai restrânse pentru moment decât cea recunoscută Țărilor Române, s-a întemeiat pe un complex de considerente. În lipsă de informații, nu ne putem pronunța asupra argumentelor invocate la 4 septembrie 1541 de Martinuzzi în întrevederea sa secretă cu Süleyman Kanunî. Putem justifica, în schimb, prin cauze de ordin obiectiv, modificarea de ultim moment a deciziei sultanului. Printre aceste cauze pot fi amintite, în

[37] I. Matei, *op. cit.*, p. 70.

[38] *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 465.

[39] T. Gemil, *op. cit.*, p. 24—46.

primul rând, organizarea statală a Transilvaniei ca voievodat și faptul că nu s-a aflat pe direcția principală (spre Viena) a expansiunii otomane în Europa Centrală. Totodată, luptele religioase din epoca Reformei, la care s-au adăugat nu numai efortul financiar însemnat impus de întreținerea administrației și trupelor de ocupație din eyaletul Buda, ci și greutățile întâmpinate în colonizarea și islamizarea Ungariei, par să fi confirmat ulterior, chiar în momente de încetare a suzeranității otomane asupra Transilvaniei, viabilitatea soluției adoptate în 1541 de sultanul Süleyman. Nu trebuie să scăpăm însă din vedere nici acele considerente de ordin politic, care par să fi impus, chiar de la început, renunțarea la transformarea Transilvaniei în eyalet. Este vorba de consecințele pe care le-ar fi avut modificarea raportului de forțe din Europa Centrală și de Răsărit, respectiv de constituirea coaliției între Austria și Polonia în cazul înglobării Transilvaniei în Imperiul otoman.

Corectitudinea acestui calcul politic a fost verificată ulterior în momente critice de ocupațiile habsburgice ale Transilvaniei (1551—1556, 1601—1605). Trebuie să mai menționăm și faptul că politica orientală, respectiv războaiele îndelungate de la mijlocul și sfârșitul secolului al XVI-lea și de la începutul secolului al XVII-lea purtate cu Iranul, au sporit actualitatea și importanța calculului politic menționat. Din acest punct de vedere, putem înțelege și promptitudinea cu care, îndată după lupta de la Mohács, marele vizir Ibrahim pașa a precizat statutul Transilvaniei: „nu avem nevoie de țara sau de cetățile nimănui"[40]. Pe același calcul politic pare să se fi întemeiat, la sfârșitul secolului al XVI-lea, cererea regelui Poloniei, Sigismund al III-lea, adresată sultanului Mehmed al III-lea de a nu transforma principatul autonom în eyalet ca urmare a luptei antiotomane duse de Sigismund Báthory. Făgăduiala sultanului de a numi un principe creștin[41], făgăduială reînnoită în 1601—1602[42], poate fi considerată ca o renunțare definitivă a Porții de a îngloba Transilvania în hotarele Imperiului otoman.

[40] Topkapîsarayi Müzesi Arșivi, doc. nr. 6 526.

[41] M.A. Mehmed, *Documente turcești*, doc. nr. 147, p. 137—138.

[42] C. Orhonlu, *Telhisler*, doc. nr. 90), p. 81.

Credem, totodată, că prima ocupație habsburgică a Transilvaniei a consolidat comunitatea de interese politice și militare între partizanii lui Ioan Sigismund Zápolya și Poartă în lupta împotriva expansiunii Curții de la Viena. Acest moment critic al dominației otomane asupra Europei Centrale a impus menirea principatului autonom ca stat tampon și factor de echilibru între cele două puteri rivale, Imperiul otoman și „Sfântul Imperiu Romano-German". De altfel acest rol politic explică faptul că, în momentul restaurării principatului, Poarta a renunțat la asimilarea principelui și a comitelui de Timiș cu un simplu *sandjakbeg* și, deci, la statutul autonomiei restrânse echivalând cu regimul de semicucerire impus în 1541. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ocupația habsburgică a Transilvaniei a dus, astfel, în mod paradoxal, la acordarea unui statut mai larg de autonomie, asemănător celui impus Țărilor Române. Mai mult, expansiunea habsburgică și legăturile principatului autonom cu „Sfântul Imperiu Romano-German" au contribuit, mai ales la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul veacului următor, la extinderea treptată a autonomiei. Modificările de formă înregistrate de statutul de autonomie a Transilvaniei pot fi surprinse în ceremonialul otoman, principii deținând întâietate în raport cu domnii români, ca și în tratamentul aplicat solilor și reprezentanților diplomatici la Istanbul.

Acest fapt nu înseamnă însă că Poarta nu a încercat, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, să restrângă autonomia Transilvaniei, așa cum a reușit s-o facă, de pildă, în cazul Țărilor Române. O asemenea tendință a Porții explică—împreună cu faptul că școala juridică oficială din Imperiul otoman întemeiată pe interpretarea textelor canonice dată de Abu Hanifa nu a recunoscut regimul de *dar ul-ahd* — existența unor contradicții în reglementarea relațiilor Transilvaniei cu puterea suzerană. Așadar, școala hanefită a asimilat regimul de *dar ul-ahd* cu cel de *dar ul-Islam*[43], care nu putea fi aplicat Țărilor Române și Transilvaniei datorită recunoașterii autonomiei lor administrative și juridice și a hotarelor lor, precum și datorită înglobării

[43]. M. Khadduri, *op. cit.* p. 12—13; A. Decei, *op. cit.*, p. 137.

unor teritorii ale acestor țări în Imperiul otoman (Giurgiu, Turnu, Brăila, Bugeacul, Banatul de la câmpie). În ciuda acestui fapt, atât ordinele sultanului[44] cât și tratatele încheiate de Imperiul otoman cu „Sfântul Imperiu Romano-German" și cu Polonia[45] le menționează ca făcând parte din „ținuturile mele bine păzite", adică din Imperiul otoman. Dacă, din punct de vedere practic, tendința Porții de a restrânge autonomia este mai lesne de înțeles, în schimb contradicția între teoria și practica juridică din Imperiul otoman impune explicații suplimentare. Conceptele puse în circulație de școala hanefită, în virtutea cărora Transilvania și Țările Române au fost considerate proprietatea sultanului, deci teritorii otomane, s-au aflat în contradicție cu reglementarea *de facto*, pe baza soluției mai elastice și mai potrivite, preconizate de al-Mawardi și de școala šafită. În temeiul acelorași drepturi și obligații stabilite de al-Mawardi conducătorului *(emir)* unei comunități musulmane[46], sultanii otomani au aplicat Transilvaniei și Țărilor Române regimul de *dar ul-ahd*, încheind convenții întărite prin legământ *(ahd)*. Ele au fost considerate mai mult ca privilegii, prin care li se acorda siguranță și ocrotire *(emn wa aman)*. Menținerea conducătorilor autohtoni, a principelui și guvernatorului țării și mai apoi — sub presiunea expansiunii habsburgice — acordarea dreptului de alegere a principelui din rândul nobililor transilvani a fost soluția potrivită pentru modul de reprezentare a supușilor nemusulmani în fața autorității musulmane cu care se încheia convenția.

Convenția sau legământul *(ahd)*, a cărui respectare a fost cerută Transilvaniei insistent în 1552[47], în momentul înlăturării suzeranității sultanului Süleyman, a avut un caracter unilateral, identic cu cel al

---

[44] Vezi notele 12 și 13, precum și Arhivele Statului București, Doc. turc. XX/1999, XX/2000, *Colecția de Microfilme Ungaria*, rola 87, cadru 272; M.A. Mehmet, *op. cit.*, doc. nr. 158, p. 156; T. Gökbilgin, *XVII Asîr başlarînda Erdel hadiseleri ve Bethlen Gabor'un beylige intihabî*, „Tarih Dergisi", I, 1949, p. 19.

[45] M.A. Mehmet, *op. cit.*, doc. nr. 157, p. 152; doc. nr. 170, p. 172.

[46] Al. Mawardi, *op. cit.*, p. 291; *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 464.

[47] A.C. Schaendliger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 26, p. 42.

politicii Imperiului otoman față de o seamă de state europene. Acest caracter unilateral este scos în evidență nu numai de obligațiile fundamentale asumate de supușii nemusulmani, adică de populația Transilvaniei de a plăti *kharadj* și de a fi „prietenul prietenului și dușmanul dușmanului" *(dostuna dost düşmanîna düşman)*, ci și de modul de denunțare și prelungire a legământului. Voința unilaterală a sultanului a anulat legământul *(ahd)*[48] în 1551 și 1552, moment în care Transilvania mai întâi a întârziat (1551) și apoi nu a efectuat (1552) plata *kharadjului*, intrând sub stăpânire habsburgică. Totodată, aceeași voință a fost decisivă pentru menținerea — cu prețul unor pierderi umane și teritoriale însemnate (Banatul de la câmpie) — și după alungarea trupelor imperiale din 1556 a statutului său inițial de autonomie. Dar și înaintea pierderilor teritoriale suferite în 1552, principatul în curs de formare fusese supus, în ciuda statutului său de autonomie și a recunoașterii frontierei sale ca linie de demarcație în raport cu Imperiul otoman, presiunilor pentru cedarea unor cetăți din Banat. Cererile de cedare teritorială au reprezentat, de fapt, o metodă clasică de cucerire și de instaurare a suzeranității otomane prin ocuparea punctelor strategice principale. Este vorba de cetățile Bečej și Bečkerek (Zrenjamin), a căror cerere de cedare a fost menționată de izvoarele otomane și transilvane începând cu 1545. Din punctul de vedere al dreptului islamic și otoman, soarta pe care a avut-o cetatea Bečej în anii 1544-1545 pare a fi ciudată. Se știe că teritoriile cucerite, în care s-au exercitat atributele suveranului musulman *hutbe ve sikke* (rugăciunea de vineri și circulația monedelor emise de sultan) și s-au făcut cele cinci rugăciuni din timpul unei zile, nu mai puteau fi restituite pe cale pașnică unui stat creștin. În cazul cetății Bečej excepția pare să confirme regula. Ordinul adresat la 29 martie 1545 beglerbegului de Buda relatează odiseea cetății Bečej din anii 1544—1545, aceasta trecând succesiv în stăpânire otomană vremelnică (6 luni) și sub administrația comitelui de

[48] *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 464

Timiș, Petru Petrovici[49]. Faptul poate explica și perseverența cu care Poarta și-a prezentat, începând din 1545[50], apoi în 1547[51] și până în 1551[52] atât de insistent revendicările sale teritoriale, extinzându-le și asupra ținutului Timiș[53].

Am dat aceste exemple și pentru a arăta că aplicarea regimului de *dar ul-ahd*, care fundamentează din punct de vedere juridic autonomia și limitele acesteia admise Transilvaniei, s-a impus ca o formulă politică de compromis între concepția musulmană sunnită (ortodoxă) și realitățile feudalismului apusean proprii formării principatului autonom. Distincția netă, pe care o făcea, în general, școala juridică șafită între *dar ul-Islam* și *dar ul- ahd* explică necesitatea existenței hotarelor, care despărțeau Țările Române de Imperiul otoman. Autonomia lor politică, administrativă și juridică a decurs din principiul distincției între cele două domenii[54] *(ihtilaf-i dar)*, întocmai ca și dreptul de reprezentare la Poartă a principilor și domnilor români.

Privit în perspectiva sa istorică, statutul juridic al Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei a rămas numai în esență același cu statutul

---

[49] G. Veinstein, M. Berindei, *op. cit.*, doc. nr. 57, p. 198: „ restituée aux mécréants, après qu'on avait célébré pendant six mois les cinques prières quotidiennes et la prière du vendredi."; sultanul i-a ordonat beglerbegului de Buda să-i ceară lui Petru Petrovici predarea în aprilie 1545 a cetății Bečej și să ocupe toate așezările aflate pe Tisa: „tout ce qui se trouve sur cette rive de la Tisza ainsi que sur les îles de la rivière, qu'il s'agisse de forteresses, d'échelles ou de villages".

[50] Vezi K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 31, p. 95 menționează încercarea vizirilor de a obține, în 1545, prin intermediul ambasadorului francez, cedarea de către Transilvania a cetății Bečkerek.

[51] Vezi scrisorile lui Ioan Sigismund Zápolya și Martinuzzi din 11 noiembrie 1547 și cea a regnicolarilor din Ungaria din 12 noiembrie 1547, prin care sultanul Süleyman Kanuni este rugat să lase Transilvaniei în continuare stăpânirea asupra cetății Bečej, *HHStA Turcica* I, 7, Konv. 2 (1547 VIII—XII) fol. 199: „me gratiam ostendere hancque exiguam Bechie apud me relinquere", fol. 202 și 205: „supplicamus...ut arcem Bechie, quam Maiestas Vestra potentissima una cum ista terra filio regi Ioannis sua clementia dedit, deinceps quoque ad eum reliquere dignetur..."

[52] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési..*, doc. nr. VIII, p. 315.

[53] A. Verancsics, *op. cit.*, vol. VI, p. 186.

[54] I. Matei, *op. cit.*, p. 76.

acordat în momentul instaurării suzeranității otomane. De altfel limitele maxime și variațiile autonomiei au devenit alături de obligațiile față de Poartă contradicția fundamentală a relațiilor bilaterale. În aceste condiții, evoluția statutului de *ahd*, respectiv a autonomiei Transilvaniei, s-a manifestat ca un proces reversibil, în care acțiunea principelui de a o lărgi, respectiv cea a Porții de a o limita, au fost determinate de caracterul sincronic sau diacronic al mutațiilor intervenite în situația internă și externă a celor două state.

B. AUTONOMIA TRANSILVANIEI ÎN PERIOADA FORMĂRII PRINCIPATULUI AUTONOM

— *Ahdnamelele* — acte de reglementare a relațiilor Transilvaniei cu Imperiul otoman

Reglementarea relațiilor cu comunitățile și statele nemusulmane pe baza acordării regimului de *dar ul-ahd* s-au făcut în epoca Islamului clasic, uneori chiar și după aceea, adeseori prin convenții verbale, deosebit de simple. Plata *kharadjului* a fost obligația principală și singura, de altfel, inclusă în aceste convenții[55]. Din acestea decurgeau, în mod firesc și necesar, îndatoririle și drepturile impuse teritoriului *ahd* în virtutea prevederilor Coranului, statuate apoi de jurisprudența musulmană. Condițiile de dezvoltare și de organizare corespunzătoare a unor state islamice, anume ale statelor seldjukid și otoman, la care se adaugă și o serie de influențe străine exercitate asupra cancelariilor lor, au dus tot mai mult la conferirea prin intermediul unor tratate de pace, *sulhname* sau *ahdname*, a regimului *ahd*, stabilit în urma unor înțelegeri sau păci negociate. Totodată, deosebirile între momentul propriu-zis și împrejurările instaurării suzeranității otomane asupra fiecăreia din cele trei Țări Române au imprimat alianțelor încheiate cu Poarta un caracter de inegalitate mai mult sau mai puțin pronunțat.

[55] M.Khadduri, *op. cit.*, p. 12; *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 464.

Lupta de la Mohács a declanșat rivalitatea între Imperiul otoman și „Sfântul Imperiu Romano-German" pentru dominație în Europa Centrală, însoțind ca o umbră destinele principatului autonom al Transilvaniei. Această rivalitate a fost, în mod paradoxal, condiția principală a genezei și existenței principatului autonom. Pe această rivalitate s-a întemeiat mereu negocierea tuturor înțelegerilor și alianțelor otomano-transilvane, înregistrate în actele numite *ahdname* sau *ahdname-i humâyun*. O dată cu formarea la 4 septembrie 1541 a principatului autonom a fost redactat primul act cu caracter de *ahdname*, care a fundamentat și confirmat, prin reînnoiri succesive, statutul de autonomie a Transilvaniei. Dacă la început statutul impus principatului a fost dezbătut în întrevederea secretă a sultanului Süleyman cu Martinuzzi, acesta a devenit ulterior obiectul negocierilor purtate de solii și reprezentanții diplomatici ai Transilvaniei la Poartă. Tratativele s-au desfășurat cu prilejul numirii sau confirmării principelui de către sultan, dar și ca urmare a alegerii principelui de către stări, ca de pildă în cazul lui Ștefan Báthory. La începutul secolului al XVII-lea, negocierea textului unor *ahdname* a stat sub semnul câtorva situații deosebite, generate de evoluția relațiilor Transilvaniei cu Imperiul otoman. Este vorba în primul rând de alegerea lui Ștefan Bocskay ca rege al Ungariei[56], de modificarea hotarelor Transilvaniei[57], ca și de încercarea unor principi de a asigura încă din vremea domniei lor succesiunea urmașilor lor la scaunul princiar[58].

---

[56] A. Feridun, *Münşe'atü'sselatin*, vol. II, p. 356—357.

[57] Vezi referirea principelui Gabriel Bethlen la *ahdnameul* primit în 1617 după predarea cetății Lipova, la S. Szilágyi, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapesta, 1879, doc. nr. 82, p. 88, și *ahdnameul* primit după pacea de la Mikulov, la D. Rozsnyay, *Történeti maradványai*, *Monumenta Hungariae Historica*, *Scriptores*, vol. 8, Budapesta, 1867, p. 78—79.

[58] Astfel se explică emiterea, la câteva zile după moartea lui Bocskay, a *ahdnameului* acordat lui V. Homonnai, uzurpat ulterior de S. Rákóczi, ed. M. Guboglu, *Șapte documente turcești din arhivele Brașovului privind relațiile Transilvaniei cu Poarta Otomană la începutul secolului al XVII-lea*, „Revista Arhivelor", 1, 1965, p. 232—237 și trimiterea la 25 martie 1627 a *ahdnameului* conferit Ecaterinei de Brandenburg, A. Feridun, *op. cit.*, p. 358—360.

Trebuie relevat faptul că *ahdnameul* acordat lui Ioan Sigismund Zápolya[59] a devenit ulterior, în secolul al XVII-lea, modelul și punctul de plecare pentru redactarea unor *ahdnamele* noi, prilejuite de numirea sau confirmarea principilor. În ce privește modelul de *ahdname* folosit, credem că a fost vorba de *ahdnameul* primit de Ioan Sigismund Zápolya în 1566. Informația de care dispunem este săracă și contradictorie, lipsindu-ne încă versiunea otomană a acestor acte, inclusiv cea a *ahdnameului* emis în 1566. Cuprinsul său ne-a fost accesibil doar într-o traducere maghiară contemporană, publicată în veacul trecut de S. Szilágyi[60].

Încercăm, chiar și în aceste condiții, să stabilim motivele, împrejurările și momentele în care sultanul Süleyman Kanunî i-a acordat lui Ioan Sigismund Zápolya o serie de *ahdname*. Scrisoarea sultanului adresată între 13 și 22 octombrie 1540 regelui Poloniei, Sigismund I, reprezintă prima dovadă de acordare a unui *ahdname* la cererea solilor veniți din Ungaria. Așadar, în octombrie 1540, Ioan Sigismund Zápolya a primit un *ahdname* nu numai pentru Transilvania, ci pentru tot teritoriul stăpânit de defunctul rege Ioan Zápolya: „am dăruit în această privință solilor de acolo împărătescul *ahdname*[61]. De altfel actul menționat enumeră o parte din obligațiile Transilvaniei față de Poartă: „slujind Pragul fericirii mele, ca și craiul Ianoș, să arate mereu supunere și credință și să trimită în fiecare an și să predea la timp banii fixați pentru vistieria mea împărătească și să apere și să ocrotească foarte bine raialele țării și, neaducându-le nici o pagubă și stricăciuni, să se ferească mult de fapte potrivnice poruncii mele"[62]. Acest fragment ca și alte formule aparent stereotipe privind respectarea și înde-

---

[59] Vezi textul *ahdnameului* acordat în 1566, la S. Szilágyi, *Erdélyiország története*, vol. I, p. 387—388; traducerea sa la Șt. Pascu, Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei și dreptului R.P.R.*, vol. I, 1958, p. 422.

[60] S.Szilágyi, *op. cit., loc. cit.*

[61] M.A. Mehmet, *op. cit.*, doc. nr. 21, p. 32, și Gy. Vajda, *Erdélyi viszonya a Portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában*, Cluj, 1891, p. 91—92.

[62] M.A. Mehmet, *op. cit., loc. cit.*

plinirea întocmai a poruncilor sultanului rezumă clauzele generale definitorii pentru *ahdname*: obligația principelui de a plăti *kharadj* și de a respecta sistemul de alianțe încheiat de sultan, subînțelegându-se datoria de a fi „prieten al prietenului și dușman al dușmanului" *(dosta dost ve düşmana düşman).*

Tendințele permanente ale „Sfântului Imperiu Romano-German" de a ocupa Ungaria și Transilvania l-au determinat pe sultanul Süleyman să susțină în momente de răscruce legitimitatea succesiunii lui Ioan Sigismund Zápolya la scaunul princiar al tatălui său. Dacă în 1540 recunoașterea sa ca succesor în Ungaria a fost proclamată ca „hatâr" făcut regelui Poloniei, în schimb s-a invocat această legitimitate începând cu ocuparea cetății Buda:" i s-a acordat fiului craiului Ianoș, care se afla la Buda, bănia țării Transilvaniei, care a fost vatra tatălui său"[63]. Mai târziu, Süleyman Kanunî a transformat legitimitatea succesiunii lui Ioan Sigismund într-o armă diplomatică și politică de negare a stăpânirii *de iure* și *de facto* a Transilvaniei de către Ferdinand I de Habsburg, ale cărui trupe ocupaseră această țară: „Nu este îngăduit și nu se cuvine ca fiul craiului să fie lipsit de vatra tatălui său"[64]. Și după restaurarea principatului declarațiile sultanului cu privire la statutul Transilvaniei s-au întemeiat tot pe acest argument, ca și pe *ahdnameul* conferit odinioară lui Ioan Zápolya: „acordându-ți vatra tatălui tău, tu să fii robul meu destonic, iar țara și statul tău fiind la fel ca celelalte țări ale mele bine păzite și întocmai ca în *ahdnameul* meu ilustru scris..."[65].

Acțiunea sultanului s-a întemeiat și pe unele reminiscențe ale raporturilor gentilice din dreptul islamic clasic[66]. Ele presupuneau existența familiei aceluia cu care autoritatea musulmană încheiase convenția întărită prin legământ *(ahd).*

Revenim la *ahdnameul* acordat în octombrie 1540 unui copil în scutece numai pentru a dovedi caracterul său vremelnic și unilateral,

---

63. A. Feridun, *op. cit.*, vol. , p. 490.
64. M.A. Mehmet, *op. cit.*, doc. nr. 28, p. 44.
65. *3. Numaralî Mühimme*, doc. nr. 147, p. 72.
66. *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 465.

menit să ascundă planul sultanului de a menține unitatea regatului ungar în vederea ocupării sale integrale. Süleyman a acordat, în realitate, *ahdnameul* numai pentru a câștiga răgazul necesar dezlănțuirii atacului otoman. Modificarea raporturilor de forță prin constituirea, pe de o parte, a eyaletului Buda, iar, pe de alta, a principatului autonom a atras, la 4 septembrie 1541, o nouă reglementare a relațiilor cu Poarta. Dispariția *de facto* a regatului ungar a fost consemnată în două acte diferite, respectiv *beratul*, adică diploma de acordare a cetății Timișoara și a pertinențelor sale comitelui Petrovici, precum și actul de numire a lui Ioan Sigismund Zápolya în principatul Transilvaniei. Cronicile otomane susțin că, în 1541 regina Isabella ar fi primit un *ahdname* "împodobit cu aur și cu pietre scumpe"[67], informație care privește mai degrabă acordarea diplomei de numire *(berat)* a lui Ioan Sigismund. Din cercetări referitoare la *ahdnamelele* date Țărilor Române, care cuprind și unele aprecieri legate de Transilvania, rezultă că principii au obținut *ahdnameul* inclus în *beratul* de numire și învestitură. După opinia lui I. Matei, acest *ahdname* ar fi fost reînnoit periodic și primit deopotrivă de principii aleși dar și de Francisc Rákóczi al II-lea[68]. Mai mult, pentru cronicarii munteni de la sfârșitul veacului al XVII-lea, *ahdnameul* a fost forma deosebită a actului de numire *(berat)*[69] acordat principelui Transilvaniei. În aceste condiții credem că în septembrie 1541, în momentul constituirii formale a principatului, a fost emis un *berat* ca și în cazul numirii lui Petrovici în *sandjakul* de Timișoara. Opinia noastră exprimată în această privință cu ani în urmă[70] a fost preluată recent de P. Fodor, care crede, la rândul său, că actul de numire a lui Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania a avut mai mult structura internă a unui *berat* decât a unui *ahdname*[71].

De altfel nu trebuie să ne mire forma mult mai simplă în comparație cu *ahdnamelele* primite de principii Transilvaniei în cursul

---

[67] I. Peçevi, *Tarih*, vol. I, Istanbul, 1864—1865, p. 232.

[68] I. Matei, *Quelques problèmes concernant le régime (II)*, p. 86.

[69] *Ibidem*, (I), p. 72.

[70] Cr. Feneșan, *Inceputul dominației otomane*, p. 43—45.

[71] P. Fodor, *Ottoman Policy*, p. 330, nota 179.

secolului al XVII-lea, dat fiind că este vorba de unul dintre primele acte de reglementare unilaterală a obligațiilor principelui față de Poartă. Până la descoperirea actului original otoman putem presupune doar că *beratul* acordat în septembrie 1541 lui Ioan Sigismund Zápolya a cuprins elementele caracteristice unui *ahdname*, respectiv obligația de achitare a *kharadjului* precum și aceea de a fi „prietenul prietenului și dușmanul dușmanului". Dacă avem în vedere faptul că actul de numire ca principe a lui Ioan Sigismund Zápolya în 1541 deschide seria *ahdnamelelor* și că ultimul *ahdname* acordat de Süleyman Kanunî în 1566 cuprinde pe lângă elemente nelipsite și alte prevederi proprii acestui gen de act, atunci putem susține diversificarea conținutului *ahdnameului* în funcție de evoluția relațiilor Transilvaniei cu Poarta. Încetarea temporară a suzeranității otomane și mai ales implicațiile sale asupra relațiilor Porții cu Ioan Sigismund Zápolya explică, de pildă, consemnarea printre libertățile principatului a dreptului de alegere (*libera electio*) a principelui de către stări[72].

Mai târziu, la un interval de peste jumătate de secol, precedentul creat de alegerea din 1556 a lui Ioan Sigismund Zápolya de către stări s-a transformat într-o precizare suplimentară adusă dreptului și procedurii de *libera electio*, care a fost înscrisă în *ahdnameul* primit de Gabriel Bethlen. Această precizare a fost dezvoltată ulterior în *ahdnamelele* acordate Ecaterinei de Brandenburg și lui Gheorghe Rákóczy al II-lea. Ea privea fie apartenența, fie înrudirea pretendentului la domnie cu una din familiile princiare[73], prevedere care denotă atât acceptarea cât și sprijinul dat de Poartă ideii de „transilvanism".

Există unii autori, care includ printre aceste acte acordate principatului în perioada sa de formare un așa-zis *ahdname* primit de Ioan Sigismund în 1551—1552. Mihai Maxim a formulat în 1982 o asemenea ipoteză[74], preluată ulterior, fără rezerve, de Valeriu Veliman[75].

---

[72] Șt. Pascu, Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 422

[73] A. Feridun, *op. cit.*, vol. II, p. 352, 358; Fr. Babinger, *Zwei türkische Schutzbriefe für Georg Rákóczi. Fürsten von Siebenbürgen aus dem Jahre 1649*, „Le Monde Oriental", Upsala, 1920, p. 142.

[74] M. Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane-„Capitulațiile"*, „Anale de istorie", XXVIII, 6, 1982, p. 53.

[75] V. Veliman, *O „carte de legământ" (Ahd—Name) din 1581 privitoare la Transilvania*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol", XXV/1, 1988, p. 33.

Opinia trece cu vederea desfășurarea evenimentelor din principatul autonom în anii 1551—1552: cedarea în iulie 1551 a Transilvaniei și Coroanei Sfântului Ștefan lui Ferdinand I de Habsburg, ocuparea principatului de trupele imperiale și expedițiile otomane de cucerire a Banatului din octombrie—decembrie 1551 și iulie 1552. Opinia amintită se întemeiază doar pe o singură însemnare dintr-o cronică anonimă. Atribuit de către editorii săi fără nici un argument și critică de text cronicarului Mustafa Djelazade, manuscrisul turc nr.360 de la Biblioteca Academiei Române cuprinde următorul pasaj: „Din întâmplare, a sosit în acest timp un firman căruia toată lumea i se supune din partea Curții monarhului orizonturilor, în care se făceau cunoscute și se dădeau următoarele porunci: «Din vilaietul Transilvaniei a sosit *kharadj* și s-a acordat un *ahdname* imperial pentru a fi arătat la nevoie. De aceea să te mulțumești cu ocuparea cetăților smulse până acum și să te întorci»[76].

Făcând abstracție de faptul că autorul cronicii nu este cunoscut și că informația referitoare la acordarea *ahdnameului* este îndoielnică, vom încerca, totuși, să stabilim dacă ar fi fost posibilă o asemenea acțiune în condițiile de criză a relațiilor Transilvaniei cu Poarta din noiembrie 1551—februarie 1552 și de pregătire a ocupării definitive a Banatului. Înainte însă de a confirma sau infirma o atare posibilitate, ținem să precizăm că, în 1551, nu a fost vorba de încălcarea constantă a hotarelor Transilvaniei de către begii de margine, după cum a susținut Mihai Maxim[77]. Dimpotrivă, cedarea principatului de către regina Isabella, instituirea administrației imperiale a generalului Castaldo, împreună cu demersurile diplomatice ale reprezentanților Curții de la Viena la Istanbul pentru recunoașterea acestei stări *de facto*, au creat starea de beligeranță a Transilvaniei cu Poarta și au determinat expediția otomană de cucerire a Banatului din toamna anului 1551. Ordinul sultanului Süleyman Kanunî trimis beglerbegului Rumeliei, comandantul armatei otomane s-a referit, în realitate, la suspendarea ostilităților[78], respectiv a asediului cetății Timișoara și la păstrarea cetăților cucerite până atunci în Banat. Suspendarea ostilităților și

[76] M. Guboglu, M.A. Mehmet, *Cronici turcești*, vol. I, p. 282—283.

[77] M. Maxim, *op. cit., loc. cit.*

[78] *HHStA Wien Hungarica* 425, Konv. B, fol. 10 f.; Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/4, doc. nr. CCCCXVI, p. 650.

retragerea trupelor otomane a fost rezultatul politicii duplicitare duse de Martinuzzi, care s-a grăbit să trimită *kharadjul* Transilvaniei. Reproșându-i duplicitatea și inconsecvența, beglerbegul Rumeliei i-a cerut, la 1 decembrie 1551, lui Martinuzzi să justifice asedierea cetății Lipova de către trupele transilvane[79]. Pe de altă parte, asasinarea lui Martinuzzi precum și trimiterea *kharadjului,* acțiuni care nu au îndeplinit toate cererile sultanului: alungarea trupelor imperiale și reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya, nu au înlăturat starea de conflict și nici nu au creat climatul necesar încheierii unui nou legământ (*ahd*). În condițiile în care, la 17 decembrie 1551 a fost asasinat Martinuzzi din ordinul generalului Castaldo, iar regina Isabella se afla în exil, în Transilvania nu a existat vreo autoritate cu care Poarta putea încheia un legământ *(ahd)*. Toate somațiile trimise în perioada februarie—mai 1552 stărilor și notabililor din Transilvania[80] nu par să indice o asemenea intenție a sultanului Süleyman. Și numai pentru a da un exemplu relevant pentru atitudinea inflexibilă a sultanului, prezentăm condițiile pe care acesta i le-a pus lui Andrei Báthory (alungarea trupelor de ocupație, predarea *kharadjului)* în decembrie 1552—ianuarie 1553 în vederea confirmării sale ca voievod al Transilvaniei. Numai îndeplinirea condițiilor amintite de revenire a Transilvaniei sub suzeranitatea Porții i-ar fi garantat obținerea „ilustrei cărți de legământ și a diplomei de numire" *(ahdname-i șerifüm ve berat-i hümayunum)*[81]. Așadar, în condițiile amintite, sultanul Süleyman Kanunî nu a avut nici un motiv ca, în 1551—1552, să-i acorde un *ahdname*[82] lui Ioan Sigismund Zápolya și pentru faptul că regina Isabella abdicase în iulie 1551, în numele său, iar principele minor părăsise tot atunci Transilvania împreună cu mama sa. Mai mult, sultanul a considerat ca fiind

---

[79] *Ibidem.*

[80] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, vol. II, doc. nr. 10—14, p. 20—28; doc. nr. 20—21, p. 33—35; *HHStA Turcica* I, 9, Konv. 4 (1552 I—VI), fol. 40, 41—48.

[81] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 27, p. 43.

[82] M. Maxim, *op. cit.*, p. 57: „Acest *ahdname* era, desigur, emis pentru principele Ioan Sigismund «fiul regelui» (Zápolya) a cărui stăpânire era contestată cu armele de către Ferdinand de Habsburg". Trebuie să subliniem că, din iulie 1551, Ferdinand I de Habsburg a stăpânit *de facto* Transilvania cedată de mama (regina Isabella) și tutorele (Martinuzzi) lui Ioan Sigismund.

încă în vigoare legământul *(ahd)* încheiat nu numai cu principele Ioan Sigismund, ci și cu stările privilegiate, de vreme ce la sfârșitul lunii decembrie 1552, le-a ordonat notabililor din Transilvania să-l respecte, alungând trupele de ocupație[83].

Începând din 1553, restaurarea principatului autonom sub suzeranitatea Porții a devenit o prioritate a politicii otomane din Europa Centrală. Nu în mod întâmplător, sultanul Süleyman i-a anunțat, în august 1553, lui Sigismund al II-lea, regele Poloniei, numirea lui Ioan Sigismund Zápolya ca principe al Transilvaniei[84]. De altfel și trimiterea însemnelor puterii, mai precis a steagului de domnie, pe care ceaușul Urudj avea să-l înmâneze, în martie 1554[85], a avut un sens demonstrativ pronunțat. În lipsa unor informații sigure, nu putem ști dacă trimiterea steagului de domnie în 1554 a fost însoțită sau urmată atunci sau mai târziu, în momentul revenirii lui Ioan Sigismund în scaunul princiar, de acordarea vreunui act de numire *(berat)* cu caracter de *ahdname*. De asemeni, nici actele otomane și nici documentele păstrate în fondul *Turcica* de la *Haus-,Hof-und Staatsarchiv* nu ne furnizează vreun indiciu în acest sens. Dată fiind importanța recunoscută de sultan reînscăunării principelui minor, solemnitatea ceremoniei de înscăunare și pactul încheiat între principe și stări, nu excludem posibilitatea acordării unui act de numire. S-ar putea ca sultanul să nu fi socotit necesară emiterea unui *ahdname,* deoarece îi acordase până atunci un astfel de act nu numai în octombrie 1540, la moartea tatălui său, ci și mai târziu, în septembrie 1541, după ocuparea cetății Buda.

Și la moartea reginei Isabella, la 15 septembrie 1559, s-a reeditat situația asemănătoare celei din 1556—1557. Domnia efectivă a principelui a început o dată cu dispariția reginei, care a guvernat până în septembrie 1559 principatul în numele fiului său. În această împrejurare nu a mai avut loc nici o alegere de principe, stările privilegiate întrunite în dietă hotărând trimiterea lui Mihai Gyulay la Istanbul[86] pentru a anunța moartea reginei. Privită prin prisma urmărilor sale,

---

[83] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 26, p. 42.

[84] M.A. Mehmet, *op. cit.*, doc. nr. 28, p. 44: „Domnia vilaietului Ardeal a fost acordată în prezent fiului craiului".

[85] *HHStA Turcica* I, 10, Konv. 3 (1554 I—V), fol. 39—42.

[86] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési.* vol. II, p. 131.

misiunea încredințată lui Gyulay a avut și scopul de a obține confirmarea domniei efective a lui Ioan Sigismund Zápolya. La o lună de la dispariția reginei Isabella, adică la 14 octombrie 1569, ordinul sultanului Süleyman i-a comunicat principelui trimiterea unui caftan împărătesc strălucitor (*khil'at-i fâhire-i hümâyun*) ca însemn al puterii și confirmare a sa ca principe. Sultanul și-a motivat acțiunea de confirmare în mod tradițional, recurgând la aceleași argumente ca cele folosite în 1541, când i-a anunțat înscăunarea în Transilvania: credința și devotamentul lui Ioan Zapolya față de Poartă, mila imperială față de Ioan Sigismund[87]. Totodată, i s-au reamintit principelui îndatoririle sale de a cârmui țara cu dreptate, de a-și ocroti supușii și a-i apăra împotriva atacurilor externe (vezi imperiale) și de a sluji mai ales cu credință Poarta, căreia să-i trimită neîncetat știri[88]. Enumerarea îndatoririlor principelui față de țară și față de Poartă, la care s-a adăugat și cererea de a colabora atât cu beglerbegii de Buda și Timișoara cât și cu domnul Țării Românești stabilește, de fapt, limitele în care urma să se desfășoare domnia lui Ioan Sigismund Zápolya. Interesant este și faptul că unele îndatoriri ca și prevederea de colaborare cu belerbegii amintiți și cu domnul Țării Românești au fost incluse ulterior în *ahdnamelele* acordate Transilvaniei la începutul secolului al XVII-lea.

Ultimul *ahdname* conferit în 1566 lui Ioan Sigismund Zápolya, de altfel și singurul care ne-a parvenit într-o traducere maghiară contemporană, a devenit obiectul unor interpretări greșite în istoriografia română. Interpretările se referă deopotrivă la împrejurările în care Ioan Sigismund a primit acest act, ca și la data emiterii sale. Este interesant că în lucrările lor despre relațiile Transilvaniei cu Poarta, autori ca Gyula Vajda[89] și Georg Müller[90] nu s-au aventurat să stabilească o dată

---

[87] *3. Numaralî Mühimme Defteri*, doc. nr. 408, p. 184: „arătându-ți-se apoi și mila și solicitudinea mea felurită nu te-am lipsit de vatra tatălui tău și ți-au fost acordate țara Transilvaniei și alte (părți) ale țării Ungariei. Și tu, la rândul tău, ești robul meu destoinic, care (mă) slujește cu cinste. Manifestându-se și acum înalta mea bunăvoință împărătească față de tine ți s-a trimis caftanul meu împărătesc".

[88] *Ibidem.*

[89] Gy. Vajda, *op. cit.*, p. 92—93 crede că acest act ar fi fost emis cu prilejul expediției de cucerire a cetății Szigetvár.

[90] G. Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen*, p. 9.

precisă pentru un act, pentru care se cunoaște doar anul emiterii sale. Folosind deducția logică, Ștefan Pascu a încercat, în schimb, să facă precizări de ordin cronologic. Fără a cita vreun izvor și fără a-și argumenta ipoteza, Ștefan Pascu a stabilit, în mod arbitrar, data de 24 iunie 1566[91], ca moment al redactării acestui *ahdname*. Părerea sa a fost preluată necritic și amplificată, ulterior, de Valeriu Veliman. Întemeindu-se pe ordinul trimis de Süleyman Kanunî lui Ioan Sigismund Zápolya, care trebuia să se prezinte la Zemun pentru a presta omagiu sultanului, autorul a susținut că „actul *(athname)* datat 24 iunie 1566 i se va fi acordat cu prilejul primirii sale de către sultan"[92].

Dacă cercetăm cu atenție pasajele referitoare la primirea fastuoasă a lui Ioan Sigismund Zápolya din cronicile otomane, descoperim că nici una nu menționează acordarea *ahdnameului* cu acel prilej. Totodată, cronicarii stabilesc cu totul alte date pentru audiența solemnă acordată lui Ioan Sigismund la Zemun, respectiv 29 iunie 1566, adică prima zi după sărbătoarea sacrificiilor (10 zi'lhigge 973 H)[93], dar și 9 august 1566 (22 muharrem 974 H)[94]. În realitate, principele a plecat cu mare fast[95] din Transilvania la 16 iunie, fiind însoțit de 400 de nobili și 300 de căruțe și a ajuns în tabăra otomană de la Zemun, la 27 iunie. Izvoarele și istoriografia transilvană înregistrează aceeași dată de 29 iunie[96] ca și Ibrahim Peçevi și Mustafa Selâniki pentru audiența oficială a lui Ioan Sigismund Zápolya. Ultima întrevedere a principelui cu Süleyman Kanunî a avut loc la 1 iulie 1566, dată după care principele s-a întors în Transilvania, intrând la 11 iulie în orașul său de scaun[97].

---

[91] Șt. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului*, p. 39.

[92] V. Veliman, *op. cit.*, p. 33.

[93] M. Selâniki, *Tarih*, ed. M. Guboglu, M. Mehmet, *Cronci*, vol. I, p. 359; I. Peçevi, *Tarih*, vol. I, p. 413—414.

[94] Karaçelebizade, *Süleymanname*, ed. M. Guboglu, M. Mehmet, *op. cit.*, p. 540—541.

[95] Detalii referitoare la contribuția „Universității" săsești la călătoria lui Ioan Sigismund Zápolya la Zemun la S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XII, p. 316—320.

[96] *Ibidem*, p. 257—258.

[97] *Ibidem*, p. 250.

Am menționat aceste detalii pentru a dovedi că acordarea *ahdnameului* nu a avut loc, așa cum s-a menționat până acum, în timpul campaniei de cucerire a cetății Szigetvár. Nu negăm faptul că această acțiune ar fi fost lipsită de orice legătură cu expediția sultanului Süleyman. După informația noastră, sultanul Süleyman ar fi trimis la începutul anului 1566[98] *ahdnameul* însoțit și de un ordin la Alba Iulia, în același timp în care divanul imperial a hotărât dezlănțuirea războiului împotriva „Sfântului Imperiu Romano-German". Nu este lipsit de semnificație nici faptul că lui Ioan Sigismund Zápolya i-au fost înmânate de către ceaușul sultanului nu numai *ahdnameul* și însemnele puterii (caftan, cal de rasă și sabie aurită), ci și un ordin *(ferman)* de mobilizare a oștii din Transilvania și din comitatele din Partium în vederea participării la expediția otomană. Așadar, emiterea *ahdnameului* la începutul anului 1566 a fost determinată de intensificarea, în vremea domniei lui Maximilian al II-lea, a luptei între „Sfântul Imperiu Romano-German" și Transilvania pentru stăpânirea comitatelor din Partium. Amintim că, deja la moartea reginei Isabella (septembrie 1559), predecesorul lui Maximilian, Ferdinand I a creat, printr-o serie de manevre abile, o situație critică în Transilvania, caracterizată de: disensiunile din rândul nobilimii, răscoala secuilor din 1562, trădarea comandantului trupelor transilvane, Melchior Balassa. Curtea de la Viena a speculat situația amintită, silindu-l pe principele Ioan Sigismund să încheie, în aprilie 1562, un armistițiu defavorabil și să renunțe la stăpânirea următoarelor comitate din Partium: Bereg, Ugocsa, Sătmar, Szabolcs și Solnocul mijlociu[99]. Succesul politic și militar repurtat de Ferdinand l-a încurajat apoi pe succesorul său Maximilian să-și extindă planurile de expansiune și asupra Transilvaniei. Reluarea ostilităților în octombrie 1564 nu i-a fost favorabilă principelui transilvan, nevoit să accepte condițiile de pace foarte dure ale lui Maximilian al II-lea. Prin acordul încheiat în taină, în martie 1565, la Satu Mare, Ioan Sigismund Zápolya a cedat Partiumul, cu

---

[98] *Ibidem*; idem, *Erdélyország története*. p. 383.

[99] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*. p. 147, doc. nr. VII, p. 199—201; Șt. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului*. p. 54.

excepția comitatului Bihor și a cetății Oradea, renunțând la titlul de rege ales al Ungariei. În calitatea sa de principe al Transilvaniei, el a acceptat și prestarea jurământului de fidelitate lui Maximilian al II-lea, consimțând, totodată, trecerea principatului sub stăpânirea Curții de la Viena în cazul în care nu ar fi avut urmași pe linie masculină[100].

Pentru a-și redobândi teritoriile pierdute, Ioan Sigismund a recurs la protecția pe care atât legământul *(ahd)* cât și apartenența Transilvaniei la sistemul de alianțe ale Porții i-au oferit-o. Solul său, Gaspar Békés și-a pus în joc iscusința diplomatică. Exploatând deopotrivă atacurile imperiale și pierderile teritoriale suferite de principat, Békés a încercat, astfel, să ascundă înțelegerea de la Satu Mare și să-l determine în primul rând pe Süleyman Kanunî să treacă la ofensivă. Această luptă de manipulare diplomatică a sultanului și vizirilor a fost purtată cu înverșunare deopotrivă de solii transilvani ca și de reprezentanții Curții de la Viena. Pentru a-l discredita pe Ioan Sigismund la Poartă, Maximilian al II-lea și-a însărcinat solul, după dezlănțuirea atacului otoman asupra Croației, să-i prezinte sultanului condițiile acordului încheiat la Satu Mare. Cu toate acestea, lovitura de teatru a lui Maximilian nu a avut efectul așteptat asupra lui Süleyman și ca urmare a unui joc abil de culise. Bucurându-se de sfaturi înțelepte și de sprijinul unor demnitari otomani[101], Ioan Sigismund și-a declarat dorința și disponibilitatea de a pleca la Istanbul și de a-i explica personal sultanului împrejurările care l-au silit să încheie acest acord.

Reacția sultanului a dejucat însă manevrele diplomației imperiale. În calculele lui Süleyman Kanunî, expediția din Ungaria în anul 1566 putea curma conflictul generat de stăpânirea Partiumului și stăvili pentru un timp expansiunea „Sfântului Imperiu Romano-German". Pentru a întreprinde o campanie victorioasă, sultanul avea nevoie deopotrivă de sprijinul militar și economic al Transilvaniei și al comitatelor din Partium. Date fiind interesele sale în Europa Centrală și împrejurările de moment, Süleyman a trecut cu vederea încercarea lui Ioan Sigismund de a-și depăși statutul de vasal, căruia îi contesta

[100] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 244—245.
[101] *Ibidem*, p. 248—249.

dreptul și competența de a încheia înțelegeri separate cu „Sfântul Imperiu Romano-German". Acordarea *ahdnameului* în 1566 ne apare astfel ca o cale de consolidare a relațiilor otomano-transilvane într-un moment în care atât Poarta cât și Transilvania aveau nevoie de sprijin reciproc. Firmanul care a însoțit *ahdnameul* a stabilit în primul rând datoria oștilor din Transilvania și din Partium de a participa la expediția din Ungaria. Tot cu acest prilej, Transilvaniei i-a revenit, întocmai ca și Țărilor Române, datoria de a aproviziona cu unt și cu făină tabăra sultanului. Câte două gospodării aveau să dea câte o cupă de unt pentru a strânge, conform hotărârilor dietei de la Turda de la 28 mai 1566, 200 de măji de unt. În ce privește aprovizionarea cu făină, fiecărei gospodării îi revenea o cantitate echivalând cu un sfert de bani-ță, transportul făinii urmând a se face până la Dej sau Huedin[102].

Pentru sprijinul acordat sultanului, Transilvaniei i s-a făgăduit, așa cum rezultă și din textul acestui *ahdname*, sprijin în lupta de recuperare a Partiumului[103], sprijin care s-a întemeiat pe principiul de a fi prietenul prietenului și dușmanul dușmanului. De altfel acordarea *ahdnameului* pare să reflecte, la fel ca și primirea solemnă a principelui Ioan Sigismund în tabăra de la Zemun, încercarea sultanului de a-și întări influența în Europa Centrală.

Actul ne-a parvenit, așa cum s-a arătat în istoriografie, într-o traducere interpretativă a textului turcesc[104], fapt care nu pune însă sub semnul întrebării caracterul său de *ahdname*. S-a mai susținut, pe drept cuvânt, că el „formează relațiile dintre Transilvania și Poartă până la sfârșitul suzeranității turcești"[105]. O lectură mai atentă, urmată de coroborarea prevederilor *ahdnameului* cu anumite evenimente, care i-au condiționat emisiunea în 1566, ne îngăduie să facem unele precizări referitoare la evoluția statutului impus Transilvaniei în 1541. Potrivit

---

[102] *Ibidem*, doc. nr. X, p. 307, p. 244—245.

[103] Șt. Pascu, Vl. Hanga, *Crestomație*, p. 422: „nu te voi lăsa pe tine vestitul meu frate Ioan, rege al Ungariei și al țărilor scrise mai sus, împreună cu țara Transilvaniei în nici un fel de strâmtoare... ceea ce vrei cu mine sunt gata întru toate să-ți fac pe voie".

[104] V. Veliman, *op. cit.*, p. 33.

[105] Șt. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului*, p. 40).

prevederilor acestui *ahdname,* Transilvania nu a mai fost considerată *sandjak,* ci recunoscută drept monarhie electivă, căreia Poarta i-a garantat dreptul de alegere liberă a principelui, confirmat de către sultan prin trimiterea însemnelor domniei[106]. Faptul că sultanul Süleyman a dispus înscrierea în *ahdname* a unui drept negat inițial (1540, 1543) trebuie privit ca urmarea directă a expansiunii „Sfântului Imperiu Romano-German" și a ocupației habsburgice a principatului din anii 1551—1556. Același sens l-a avut și recunoașterea periodică a titlului de rege al Ungariei *(Macar kralî),* prin care Poarta a negat, în mod constant, dreptul lui Ferdinand I de Habsburg și a succesorilor săi la Coroana Sfântului Ștefan. În condițiile pierderii de către Ioan Sigismund Zápolya a unor comitate din Partium, făgăduiala sultanului de a ocroti țara a avut menirea de a garanta vechile hotare ale principatului autonom și de a promite restabilirea lor: "mă îndatorez să te caut pe tine și țara Transilvaniei *cu părțile ce țin de ea* (sublinierea noastră), să vă găsesc și căutându-te să-ți spun: Iată sunt de față, ceea ce vrei cu mine sunt gata întru toate să-ți fac pe voie și să-ți fiu pe plac"[107].

Printre obligațiile care-i reveneau Transilvaniei în virtutea statutului său de *ahd*, este menționată numai achitarea regulată a *kharadjului* cuvenit, fără a se face vreo referire la cuantumul său.

Așa cum a arătat V. Veliman, prevederile cuprinse în *ahdnamelele* acordate ulterior lui Ștefan Báthory atestă, în primul rând, faptul că în vremea domniei lui Ioan Sigismund Zápolya relațiile principatului cu Poarta au fost reglementate pe bază de *ahdname*[108]. Aceleași prevederi dovedesc că *ahdnameul* primit de Ioan Sigismund a devenit un model de negociere și redactare a unor acte, care au diversificat, în funcție de evoluția relațiilor otomano-transilvane, atributele autonomiei Transilvaniei ca și obligațiile acesteia. *Ahdnamelele* emise în 1571 și 1575 cuprind o serie de obligații care au fost reluate ulterior, la începutul secolului al XVII-lea. Ele privesc achitarea anuală a *kharadjului,* dovedirea supunerii față de Poartă, colaborarea cu demnitarii otomani

---

[106] Șt. Pascu, Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 422.

[107] *Ibidem.*

[108] V. Veliman, *op. cit.*, p. 34.

din unitățile administrativ-militare ale Imperiului otoman aflate în vecinătatea Transilvaniei, precum și înlesnirea trecerii armatei otomane chemate în ajutor. Printre atributele statutului *ahd*, actele amintite menționează dreptul de *libera electio* a principelui, integritatea teritorială a principatului, precum și ajutorul militar otoman acordat de comandanții militari otomani din regiunile învecinate Transilvaniei în cazul atacurilor dezlănțuite de dușmani[109].

Practica reînnoirii constante a *ahdnameului* cu prilejul înscăunării principilor i-a conferit acestui act capacitatea de a reflecta nuanțat poziția politică de moment a principatului autonom în cadrul raportului de forțe stabilit între Imperiul otoman și „Sfântul Imperiu Romano-German". Acest fapt explică diversificarea textului lor în funcție de particularitățile evoluției relațiilor otomano-transilvane.

— Respectarea atributelor autonomiei

a. *Kharadjul* Transilvaniei

Din punctul de vedere al dreptului islamic, *kharadjul* a fost instituția capabilă să reglementeze raporturile cu comunitățile și statele nemusulmane, oferind, în funcție de interese și de perspectiva lor, un *modus vivendi*, cu un caracter temporar pronunțat. Cercetări referitoare la doctrina *djihad*-ului și la legea păcii în Islamul medieval au pus în lumină și au analizat, printre altele, și problemele legate de pace, definită ca o stare temporară[110]. De altfel Coranul a definit *djihadul*, războiul continuu împotriva „necredincioșilor", ca pe o datorie a întregii

[109] A. Feridun, *op. cit.*, vol. II, p. 461 și V. Veliman, *op. cit.*, p. 33—34; detalii asupra împrejurărilor de acordare în 1571 a *ahdnameului* la Gy. Vajda, *op. cit.*, p. 93.

[110] V. Panaite, *Din istoria dreptului islamic al popoarelor*, (I), p. 707—718; (II), p. 409—418; idem, *Considerații privind legea păcii în Islamul medieval(I)*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol" vol. XXIV/2, 1987, p. 569

comunități musulmane, având ca scop convertirea lor la Islam sau supunerea lor. În jurisprudența de rit hanefit (întemeiată de Abu Hanifa, m. 767), respingerea de către nemusulmani a somației religioase, deci a convertirii la Islam, avea drept alternativă folosirea reglementării politice. Codul lui Ibrahim Halebi (m. 1549), tradus de Mouradja d'Ohsson[111] prevedea posibilitatea ca suveranul să recurgă la somația politică. Inamicul era invitat „să-i recunoască autoritatea, să cedeze puterii mahomedane și să se supună capitației legale, în profitul tezaurului public"[112]. Denumită cu termenul de *djiziya* (turc. *ciziye*) de majoritatea juriștilor dar și cu termenul de *kharadj*, această „capitație legală"[113] era o adaptare a instituțiilor vechi din Orientul Apropiat și nu o inovație islamică[114]. *Djiziya* a reprezentat astfel „diferența între credincioși și necredincioși" exprimată printr-un „tribut personal impus fără deosebire asupra tuturor supușilor nemusulmani ai imperiului" (islamic)[115]. Privit prin prisma semnificației sale, acest impozit analog capitației din Europa de Apus a reprezentat, așadar, plata protecției *(dimma)* — sub forma continuării *djihad*-ului cu alte mijloace[116] — asumate de comunitatea (statul) islamică față de nemusulmanii care-i recunoșteau astfel suzeranitatea.

Ținem să relevăm în acest context posibilitatea folosirii unor termeni imprecișI pentru traducerea cuvântului *djiziya* din textul Coranului. Acesta este cazul tălmăcirii germane a lui R. Parret, care i-a conferit echivalența de tribut[117], fără a face însă vreo precizare. În lucrarea

---

[111] M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*, vol. I, Paris, 1787, p. 9—10; Ya'akov Meron, *The Development of Legal Thought in Hanafi Texts*, „Studia Islamica", Paris, XXX, 1969, p. 73—118; discuție la M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, p. 145.

[112] M. d'Ohsson, *op. cit.*, vol.V, p. 53—54.

[113] Termenul este folosit de următorii autori: Abu Yusuf, Balâduri, Ibn Sallâm, vezi M. Khadduri, *War and Peace*, p. 190; V. Panaite, *op. cit.*, p. 577.

[114] T. Gemil, *op. cit.*, p. 18.

[115] M. Khadduri, *op. cit.*, p. 189; M. d'Ohsson, *op. cit.*, 22—23.

[116] K. Binswanger, *Untersuchung zum Status der Nichtmuslime*, p. 8—25; pentru o nouă definiție a conceptului de *„dimma"*, p. 351—353.

[117] R. Parret, *Der Koran. Kommentar und Konkordanz*. Stuttgart/ Berlin/Köln/Mainz, 1971, IX, 29.

sa referitoare la *Dimma*, K. Binswanger este înclinat mai mult să justifice decât să explice o asemenea opțiune, dat fiind că izvoarele otomane din secolele XV—XVI confundă frecvent *djiziya* cu *kharadjul*[118]. Confuziile sunt semnalate îndeajuns în literatura istorică română[119]. Originea lor se află în strânsă legătură nu numai cu prevederile Coranului și cu tradiția *(hadis)* care a transmis faptele Profetului Muhammad, ci și cu reforma califului Omar al II-lea.

Așadar, conform Coranului, menirea *djihadului* a fost de a impune „necredincioșior" plata tributului sub forma unui impozit funciar *(kharadj)* și a unui impozit personal *(djiziya)*. Din punctul de vedere al naturii și conținutului său, *kharadjul* era diferit de *djiziya*. La fel ca *djiziya*, această instituție este mult mai veche decât Islamul, care i-a conferit trăsăturile clasice preluate de sistemul politico-juridic otoman. Tratatele de drept îl menționează ca pe un impozit funciar, decurgând și semnificând totodată „dreptul comunității musulmane asupra pământurilor cucerite", care se întemeia pe tradiția axiomatică a dreptului asupra pământului delegat de Allah Profetului său și musulmanilor[120]. Acest impozit funciar a dobândit, în funcție de epoca și împrejurările istorice date, semnificații diferite: plata unui serviciu extern de protecție (paragrafele 94—97 din Coran), răscumpărarea păcii[121]. Din punctul de vedere al cuantumului său, impozitul amintit consta dintr-o sumă variabilă, în funcție de „capacitatea de impunere a pământului, fixată nemusulmanilor, care, în urma înțelegerii încheiate cu *imamul* (căpetenia statului, comunității musulmane), păstrau numai dreptul de posesiune asupra pământului[122].

---

[118] K. Binswanger, *op. cit.*, p. 23—24.

[119] Vezi M. Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui D. Cantemir*, „Analele Universității București", Filosofie–Drept–Istorie, XXII, 1974, p. 71; idem, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, „Revista de istorie", 9, 1979, p. 1735—1736; V. Panaite, *op. cit.*, p. 578; T. Gemil, *op. cit.*, p. 18.

[120] A. Decei, *Tratatul de pace—sulhname—încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 135 nota 4.

[121] T. Gemil, *op. cit.*, p. 18—21.

[122] A. Decei, *op. cit.*, p. 137.

Destinația *kharadjului* a fost, așa cum rezultă din reforma califului Omar al II-lea, acoperirea nevoilor materiale ale musulmanilor, implicit finanțarea *djihadului.* Astfel pământurile aflate sub regimul *kharadjului* nu-și schimbau statutul juridic nici în cazul în care posesorul lor s-ar fi convertit la Islam[123].

După constituirea eyaletului Buda (august 1541), *kharadjul* datorat de Țara Românească Imperiului otoman a avut menirea amintită mai sus. Cercetările întreprinse până acum cu privire la majorarea sa, recte triplarea sa, au pus-o în legătură directă cu efortul financiar făcut de Poartă pentru întreținerea trupelor sale de ocupație în Ungaria, care au costat anual între 260 000 și 280 000 de galbeni[124]. În pofida naturii și conținutului său diferit, *kharadjul* s-a confundat și s-a suprapus *djiziyei.* Conform tradiției *(hadis),* în anul 606 Muhammad i-a silit pe creștinii din Arabia (nadjranieni) să plătească un tribut colectiv numit *djiziya*[125]. Mai târziu, Omar al II-lea (717—730) a hotărât ca nemusulmanii, care achitaseră *djiziya* și îmbrățișaseră Islamul, să predea în continuare *kharadjul* pământului. Aceste impozite s-au putut lesne confunda deoarece au existat două forme de *kharadj:* un *kharadj* al pământului *(kharadj-i arazi)* și un *kharadj* al capului *(kharadj-i ruus)* menționate de lucrările juriștilor hanefiți Abu Hanifa și Abu Yusuf Ya'kub[126]. De altfel și tratatele de drept sunt surse suplimentare de confuzie. Mai întâi, modalitățile de plată ale *djiziyei* și *kharadjului,* mai apoi asimilarea *djiziyei* cu *kharadjul* în lucrarea juristului hanefit Al-Mawardi. În concepția sa, tributul plătit de nemusulmani, care rămâneau în proprietatea pământurilor lor după supunerea față de statul musulman, era de fapt o capitație. Comunitatea sau statul nemusulman nu mai trebuia să plătească și impozitul funciar, adică *kharadjul* pământului: „ acest

---

[123] T. Gemil, *op. cit.*, p. 18.

[124] M. Maxim, *Circonstances de la majoration du kharadj payé par la Valachie à l'Empire Ottoman durant la période 1540—1575,* „Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen-Bulletin", 2, 1974, p. 372.

[125] A. F. Belin, *Fetoua relatif à la condition des zimmis et particulièrement des chrétiens en pays musulmans,* „Journal Asiatique", XVIII, 1851, p. 18.

[126] Abu Yusuf Ya'kub, *La livre de l'impôt foncier (Kitab al-Kharadj),* trad. E. Fagnan, Paris, 1921, p. 203.

kharadj nu e altceva decât capitația *(djiziya)*, pe care ei o achită atât timp cât rămân politeiști și de care îi desărcinează convertirea"[127].

În ce privește modalitățile de plată ale *djiziyei* și *kharadjului*, tratatele menționează calea individuală și cea colectivă. Achitarea individuală a lor era numai obligația supușilor nemusulmani, aflați sub administrație musulmană. Modalitatea colectivă de achitare, printr-un reprezentant și cuantum fix, negociat prin acord *(sulh)*, a însemnat însumarea lor în tribut. Astfel „tributul colectiv", prețul autonomiei Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei și al suzeranității otomane, a înglobat în viziunea izvoarelor otomane *kharadjul* pământului și *djiziya*.

1. Împrejurările acceptării plății *kharadjului*

Confuzia între *kharadjul* capului și *djiziya* explică nota de ambiguitate a semnificației juridice atribuite tributului Țărilor Române de marii juriști otomani din veacul al XVII-lea. Pentru Herzafen Hüseyin Efendi, *kharadjul* celor trei Țări Române însemna deopotrivă un impozit funciar și un impozit personal, o capitație, care îi revenea sultanului în calitatea sa de stăpân al țărilor „cucerite" cu sabia și al românilor considerați supușii săi[128]. Privite prin prisma acestor semnificații, însemnările cronicarilor otomani din secolele XVI—XVII cu privire la obligațiile asumate după 1526 de Ioan Zápolya: plata *kharadjului* și a *djiziyei* sunt lesne de înțeles. Toate cronicile otomane, care menționează sau relatează acceptarea suzeranității otomane de către Ioan Zápolya, o pun în legătură nemijlocită cu propunerea de a plăti *kharadj*. Juxtapunerea *djiziyei kharadjului* este menționată numai cu prilejul relatării unor momente semnificative pentru stăpânirea otomană asupra Europei Centrale. Este vorba atât de instaurarea suzeranității Porții după lupta de la Mohács, ca și de încetarea suzeranității otomane asupra Transilvaniei în urma abdicării reginei Isabella din 1551.

În epopeea închinată sultanului Süleyman Kanunî, *Süleymanname*, Karaçelebizade detaliază oferta lui Ioan Zápolya după 1526: „s-a rugat

[127] Apud A. Decei, *op. cit.*, p. 138.

[128] M. Maxim, *Regimul economic*, p. 1735.

să i se dăruiască tot lui stăpânirea Budei, cu obligația plății *djiziyei* și *kharadjului*[129]. Cel de al doilea moment critic a fost generat de schimbarea politicii duse de guvernatorul Transilvaniei, George Utješenović Martinuzzi. Suspendarea plății celor două impozite a însemnat, de fapt, înlăturarea suzeranității otomane. Precizându-i calitatea de tributar *(kharadjgüzar)*, cronicarul Mustafa Djelalzade relatează ieșirea Transilvaniei din sistemul de alianțe și protecție a Imperiului otoman în modul următor: „...s-a unit cu craiul Austriei, Ferdinand, și scoțându-și grumazul din jugul supunerii, n-a mai dat *djiziye* și *kharadj*"[130]. În realitate, referirile menționate privesc cele două forme de *kharadj*, pe care le-a achitat principatul Transilvaniei Imperiului otoman. Fenomenul este identic și în cazul denumirii „tributului colectiv" datorat de Țara Românească și Moldova aceluiași suzeran[131]. De altfel și documentele otomane cuprind termenul de *djiziye* pentru a denumi *kharadjul* Transilvaniei. La 9 noiembrie 1572 i se confirma voievodului Ștefan Báthory predarea la vistieria imperială a *djiziyei (kharadj)*[132] în valoare de 10 000 de monede ungurești.

Acest impozit de stat, cu un caracter profund religios, a reprezentat, în primul rând, o răscumpărare a păcii după cum a arătat Herzafen Efendi. Această interpretare a fost acceptată de istoriografia românească pentru etapa de început a relațiilor româno-otomane[133].

Kharadjul Transilvaniei a avut caracterul unui impozit de stat, în măsura în care a simbolizat deopotrivă protecția otomană, autonomia internă și răscumpărarea de către creștini a dreptului de folosință asupra pământului concedat de comunitatea musulmană. În a doua

---

[129] Karaçelebizade Abdul Aziz, *Süleymanname*, ed. M. Guboglu, M. Mehmed, *Cronici*, vol. I, p. 532.

[130] Mustafa Djelalzade, *Tabakat al-memalik ve daradjat al-mesalik*, ed. M. Guboglu, M. Mehmet, *Cronici*, vol. I, p. 279.

[131] Vezi V. Panaite, *op. cit.*, p. 579, care citează un pasaj din Sa'adeddin, care precizează că Mircea cel Bătrân i-a plătit două impozite sultanului Mehmed I.

[132] Başbakanlîk Arşivi Istanbul, *Divan-i Hümâyun Kalemi. Ahkâm Defteri* p. 323, Arhivele Statului București, *Colecția Microfilme Turcia*, rola 45, cadru 9.

[133] T. Gemil, *op. cit.*, p. 22—35; discuții la M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, p. 202—205.

jumătate a secolului al XVI-lea, el a devenit treptat — după cum a menționat D. Cantemir[134] — un impozit asemănător *djiziyei* plătite de creștinii de la sudul Dunării. Deosebirea consta doar în modul colectiv de impunere și plată la scara întregii țări.

Din punct de vedere cronologic, această obligație ar fi fost impusă — potrivit mărturiei marelui vizir Lütfi pașa[135] și a cronicilor otomane[136] — după lupta de la Mohács, la rugămintea expresă a voievodului Transilvaniei, Ioan Zápolya. S-a pus astfel capăt unui șir lung de incursiuni în Transilvania ale trupelor de akîndjii conduse de căpetenii vestite din familia Mihal-ogullarî[137]. Amintim și faptul că în timpul incursiunilor amintite s-au făcut și somații politice. Datele pe care le avem ne determină să corelăm incursiunile akîndjiilor cu somația politică otomană de supunere a Transilvaniei la plata *kharadjului* înainte de desprinderea voievodatului de regatul ungar. Chiar voievodul Ioan Zápolya a ținut să sublinieze într-o scrisoare din 1522, că nelipsita incursiune a akîndjiilor, însoțită sau urmată de somația de a plăti *kharadjul*, era un *modus operandi* în instaurarea suzeranității otomane asupra unui teritoriu: „semper est hosti consuetudo"[138]. Sandjakbegul de Nicopol, Mihaloglu Mehmed beg, ceruse, în ianuarie 1522, orașului Brașov și prin acesta voievodului transilvan plata *kharadjului* și *djiziyei* (censum et tributum)[139]. Somația încununa,

---

[134] M. Maxim, *Regimul economic*, p. 1736.

[135] Lütfi Pașa, *Tevarih-i al-i Osman*, ed. Ali, Istanbul 1341/1923, p. 336: „în fiecare an voi da ca kharadj mii de galbeni".

[136] Mehmed Pașa Küçük Nișandji, *Tarih*, ed. M. Guboglu, M.A. Mehmet, *Cronici*, vol. I, p. 294; *Kara*çelebizade Abdul Aziz, *Süleymanname*, ed. M. Guboglu, M.A. Mehmet, *Cronici*, vol. I, p. 531.

[137] Yaşar Gökçek, *Köse* Mihal Ogullarî, Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tezi, 1950; T. Gökbilgin, *Mihal-Ogullarî*, Islâm Ansiklopedisi, vol. VIII, Istanbul, 1960, p. 285—292.

[138] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, doc. nr. CCCCLXXI, p. 257—258: „sed tamen, ubi ipse Mehmed begh vos in eo avizasset quo, si censuales vos ipsis Caesaris exhibere velletis, efficere nunc liberi; istius modi enim semper est hostis consuetudo, ut si quempiam terreat".

[139] Vezi socotelile Schaffner, *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, vol. I, Brașov, 1886, p. 413; pentru soliile trimise de Mehmed Beg Mihaloglu la Ioan Zápolya în aprilie-mai 1522, E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/3, doc. nr. CCXCI, p. 413—414.

astfel, incursiunile în Transilvania din 1521[140], înainte și după cucerirea cetății Belgrad, precum și expediția din regiunea Buzăului în noiembrie 1522, în condițiile în care moartea domnului Neagoe Basarab declanșase anarhia în Țara Românească. De altfel regele Ungariei considerase intervenția lui Mihaloglu în Țara Românească drept consecința și exploatarea situației create de cucerirea cetății Belgrad ca și pregătirea unui atac de anvergură împotriva Transilvaniei[141]. Presiunile exercitate de Mihaloglu Mehmed beg asupra orașelor săsești pentru a plăti *kharadj* au continuat. Mai mult, după 1526 el s-a folosit de mijloacele de care dispunea pentru a le convinge să-l susțină pe Ioan Zápolya în lupta sa împotriva lui Ferdinand I de Habsburg. Amenințările sale n-au înduplecat nici în 1522 și nici în 1530 sau 1532 autoritățile voievodatului transilvan și ale orașului Brașov[142].

După moartea lui Ioan Zápolya, sultanul Süleyman Kanunî a exploatat în mod abil oferta de a plăti *kharadj*, pe care o făcuse monarhul după lupta de la Mohács. Conferindu-i valoarea de precedent, Süleyman a condiționat, în mod expres, în scrisoarea adresată între 13 și 22 octombrie 1540 regelui Poloniei, Sigismund I, numirea principelui Ioan Sigismund Zápolya de plata la timp și în bune condiții a *kharadjului* țării[143]. Sultanul era dispus să reglementeze astfel — și numai pentru a îndeplini rugămintea regelui Poloniei[144] — succesiunea politică deschisă de moartea lui Ioan Zápolya. Această condiție a fost formulată în termeni identici și după constituirea eyaletului Buda, în actul de numire a lui Ioan Sigismund Zápolya ca principe al Transilvaniei: „trimițând vistieriei împărătești o sumă de bani *(bir mikdar mal)*"[145]. Împreună cu obligațiile vasalice curente, plata *kharadjului* a fost folosită ca mijloc de presiune asupra factorilor de decizie din

---

[140] Pentru detalii vezi Cr. Feneșan, *Mihaloglu Mehmet Beg et la principauté de Valachie (1508—1532)*, „Osmanlî Araștîrmalarî", XV, 1995, p. 146—147.

[141] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/3, doc. nr. CCLXXIII, p. 391—392.

[142] Vezi *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. I, p. 416, 418, 426, 428; vol. II, p. 203, 204, 205—206, 257, 280.

[143] M.A. Mehmet, *Documente turcești*, doc. nr. 21, p. 33: „ca el, slujind Pragul fericirii mele, ca și craiul Ianoș, să arate mereu supunere și credință și să trimită în fiecare an și să predea la timp banii (mal) fixați pentru vistieria mea împărătească..."

[144] *Ibidem:* „Crăiia de acolo a fost dăruită... numai pentru hatârul vostru".

[145] A. Feridun, *op. cit.*, vol. I, p. 490.

Transilvania de către solii trimiși în octombrie și decembrie 1540[146] de Ferdinand I de Habsburg. Toma Nádasdy, Gaspar Horváth, Sigismund Balassa, Farkas Harinay aveau misiunea de a prezenta spectrul sumbru al suzeranității otomane, care transforma Transilvania într-un stat tributar ca Țara Românească[147].

Deci moartea lui Ioan Zápolya a fost speculată pe plan diplomatic atât de Ferdinand, beneficiarul tratatului de la Oradea, cât și de voievodul Transilvaniei, Ștefan Mailat. Jocul diplomatic a implicat și licitarea *kharadjului*, considerată de pretendenții la tronul Transilvaniei drept o cale sigură de înfăptuire a aspirațiilor lor. Începând din octombrie 1540[148], solii lui Ferdinand I de Habsburg i-au înaintat Porții o serie de oferte privind *kharadjul* Transilvaniei. Aceste oferte au devenit mai consistente și insistente în vara anului 1550, moment în care tratativele purtate de Curtea de la Viena cu regina Isabella, pentru a o determina să abdice în favoarea lui Ferdinand I, au înregistrat un curs pozitiv.

Oratorul Giovanni Maria Malvezzi a dobândit misiunea de a negocia cu marele vizir Rustem pașa cedarea regatului Ungariei și Transilvaniei în aceleași condiții în care fusese stăpânit de Ioan Zápolya. Pentru a obține teritoriul aflat în hotarele stăpânite de Isabella, Martinuzzi și Petrovici, solul putea promite, în mod treptat, până la dublul *kharadjului* (20 000 de ducați) în vigoare[149]. Nu a fost întâmplător nici faptul că Ferdinand I de Habsburg și-a legat succesul planului său de recuperare a regatului ungar de coruperea demnitarilor otomani influenți la Istanbul. Instrucțiunile trimise oratorului Malvezzi în această privință au fost precise. Malvezzi putea făgădui următoarele daruri:[150]

---

[146] S.Szilágyi, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. VIII, p. 49—51; nr. XIII, p. 57—59.

[147] *Ibidem*, doc, nr. XIII, p. 52: „...in condicionem Transalpinensem se suamque Nobilitatem et Regnum tam nobile precipitent et Ne ex Transilvania Transalpinam faciant".

[148] *Ibidem*, doc. nr. VIII, p. 49.

[149] *HHStA Turcica* I, 8, Konv. 2 (1550 I—III), fol. 68—73: „audimus enim decem millia ducatorum ab eis solvi, tum itaque ad XX-ti millia gradatim ascendere poteris ipsi Imperatori Turcorum exsolvenda".

[150] *Ibidem.*

—10 000 de ducați în primul an, ulterior câte 5 000 de ducați anual marelui vizir Rustem pașa.
—1 000 de ducați anual membrilor divanului imperial.
—2 000 de ducați în primul an, ulterior câte 500 de ducați anual dragomanului Yunus beg.

Pe de altă parte, la 31 decembrie 1550, Ferdinand a revenit numai pentru scurt timp asupra disponibilității sale de a dubla *kharadjul* Transilvaniei, cerându-i lui Malvezzi să făgăduiască același cuantum pe care l-a plătit regina Isabella[151]. Abia în iunie 1551, Ferdinand I de Habsburg și-a împuternicit oratorul —și prin prisma ocupării iminente a Transilvaniei de către trupele sale — să ofere, treptat, mai mult de 10 000 de florini, mergând până la dublarea acestei sume[152] și să reînnoiască ofertele de daruri făcute în 1550 marelui vizir și membrilor divanului imperial.

Eșecul înregistrat în licitarea *kharadjului* Transilvaniei ca mod de cedare a principatului autonom nu a influențat însă atitudinea lui Ferdinand I de Habsburg. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât, în iulie—august 1551, trupele sale au ocupat Transilvania. În asemenea împrejurări, plata *kharadjului* la cuantumul său inițial a fost folosită de solii săi în 1552[153], în 1554[154] și apoi în 1556[155] ca argument pentru a obține recunoașterea stăpânirii imperiale asupra Trasilvaniei și, mai ales, pentru zădărnicirea revenirii lui Ioan Sigismund Zápolya în scaunul princiar.

Interesant este faptul, că toți pretendenții la tronul Transilvaniei au știut că acceptarea plății *kharadjul* era singurul preț al domniei lor și calea de a le asigura cârmuirea țării sub protecție otomană. Nu știm în ce măsură un monarh ca Ferdinand I de Habsburg sau un voievod al Transilvaniei ca Ștefan Mailat au fost preocupați de semnificațiile

---

[151] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 204, p. 545: „tantum quantum a regina Isabella et Petro Petrovith solvitur annuatim solvere".

[152] *Ibidem*, doc nr. 223, p. 602: „eidem principi Turcarum singulis annis duplum eius summae, quae a Regina et praedictis aliis hactenus persoluta fuit".

[153] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XVIII, p. 425, doc. nr. XX, p. 429, 449.

[154] *HHStA Turcica* I, 10, Konv. 3 (1554 I—V), fol. 199—207.

[155] *Ibidem*. 12, Konv. 4 (1556 I—V), fol. 46—49.

kharadjului. Cert este însă faptul că l-au considerat mai mult un impozit financiar, de a cărui achitare depindea stăpânirea Transilvaniei. Ștefan Mailat sperase, în septembrie 1540, că putea cumpăra domnia oferind un *kharadj* de 25 000 de florini[156]. Ofertele succesive de *kharadj* nu au putut schimba în vreun fel hotărârea sultanului Süleyman în privința Transilvaniei. Ele au fost lipsite de efect nu numai după moartea lui Ioan Zápolya, ci, mai ales, în vremea în care Transilvania s-a aflat sub stăpânire habsburgică (1551—1556), când diplomația imperială s-a străduit în zadar să modifice planurile Porții.

2. Cuantumul *kharadjului*; cereri de scutire, scutiri acordate principatului autonom

În 1541, cuantumul *kharadjului* a fost fixat la suma de 10 000 de florini de aur. Potrivit hotărârilor dietei transilvane întrunite la 26 ianuarie 1542, la Târgu Mureș, această dare strânsă la Sf. Mihail (29 septembrie) era predată lui Martinuzzi, tezaurar și *locumtenens* regal, care o expedia la Poartă[157]. Dieta Transilvaniei i-a recunoscut acestui impozit o importanță extremă, de vreme ce s-a obligat să-l achite până la ultimul denar. Abia la 29 noiembrie 1543 stările au stabilit, la dieta de la Târgu Mureș, sistemul de încasare a obligațiilor bănești legate de achitarea *kharadjului*. Astfel, încasatorii de *kharadj* trebuiau să se prezinte la Turda, la 14 decembrie 1543, împreună cu toți colectorii de dări, fiind obligați să-i plătească lui Martinuzzi 14 denari și să-i trimită la Alba Iulia alți 35 de denari pentru *kharadj* și pentru proviziile care se trimiteau sultanului[158]. Anton Verancsics, secretar regal și prepozit al capitlului Transilvaniei a considerat

---

[156] A.C. Schaendlinger. C. Römer, *op. cit.*, vol. II, doc. nr. 1, p. 3.

[157] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XXIV, p. 77—78: „ad Censum S. Michaelis annuatim cogantur decem millia florenorum in Aureis dare Caesarae Majestatis, in manusque Fratris Georgii assignare, qui postea ut fidelis suae Majestatis Voluntati Caesarae ad felicem Portam Caesaream administrabit, si etiam unicus denarius Eis non manebit, dicta decem millia florenorum reddere cogantur".

[158] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XXXIII, p. 184.

cuantumul stabilit la 10 000 de florini ca pe o favoare, pentru care Ioan Sigismund Zápolya îi datora recunoștință sultanului[159].

Până în 1574, când a fost majorat la 15 000 de florini, *kharadjul* s-a menținut la cuantumul său inițial. Sub aparența unei stabilități de aproape un sfert de veac, cuantumul de 10 000 de florini a fost, pe rând, calea prin care Martinuzzi a încercat să-și extindă autoritatea asupra unor nobili unguri de dincolo de Tisa și, apoi, obiect de licitație în timpul luptelor pentru putere purtate de Martinuzzi și regina Isabella. În primul caz, Poarta a respins, în 1546, oferta lui Martinuzzi de a cumula cuantumului de 10 000 de florini suma de 12 000 de ducați[160], care reprezenta *kharadjul* datorat de unii nobili de dincolo de Tisa. În al doilea caz, izvoarele sunt contradictorii, punând, totodată, în lumină încercarea marilor demnitari otomani de a specula în favoarea unei măriri de cuantum luptele interne din Transilvania. Marele vizir i-a declarat în mod fals lui Malvezzi, în ianuarie 1551, disponibilitatea reginei Isabella de a spori cuantumul *kharadjului* anual cu încă alți 10 000 de ducați în timp ce aceasta refuzase, în realitate, orice modificare de cuantum. Această acțiune era numai de competența stărilor privilegiate ale Transilvaniei[161]. Pe de altă parte, în aprilie 1551, a circulat și zvonul legat de oferta lui Martinuzzi de a plăti 30 000 de ducați pentru a obține singur guvernarea Transilvaniei. Totodată, acest zvon a urmat cererii de mărire a *kharadjului* la 50 000 de galbeni[162], de predare a cetății Bečej în schimbul cedării de Poartă a următoarelor teritorii: zona de la Dunăre, revendicată de principatul transilvan și jumătatea ținutului aflat la Tisa. În condițiile în care Martinuzzi a negociat cedarea Transilvaniei lui Ferdinand I de Habsburg, zvonul a fost lansat nu numai pentru a pretinde solilor reginei Isabella, Antonio Raguseo și Anton Nagy, un cuantum de 40 000 de ducați anual[163], ci pentru a depăși, astfel, ofertele de *kharadj* ale lui

---

[159] *Monumenta Hungariae Historica*, II, vol. II, p. 229—230.

[160] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 35, p. 109.

[161] *Ibidem*, doc. nr. 205, p. 546: „non poleno acressere el tributo senza consenso del Paese et Universitá de subditi loro".

[162] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. VII, p. 312–313.

[163] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 217, p. 570: „se el tributo de Transylvania va tanto alto io non so come possa negotiar alchuna secundo".

Malvezzi pentru principatul autonom. Recurgând la competența lor legală de a hotărî asupra cuantumului și modului de defalcare și încasare a *kharadjului*, stările i-au cerut reginei Isabella să obțină menținerea cuantumului de 10 000 de florini. În caz extrem, când mărirea devenea obligatorie, regina trebuia să convoace dieta generală pentru ca reprezentanții întruniți la Alba Iulia să nu fie acuzați de a fi adoptat hotărâri în numele întregii țări[164].

Cererea de mărire a *kharadjului* și-a pierdut actualitatea în urma trecerii Transilvaniei sub stăpânire imperială (1551—1556). Dacă revenim la cedările teritoriale propuse de Poartă: predarea cetății Bečej în schimbul zonei de la Dunăre și a unei jumătăți din regiunea de la Tisa, teritorii revendicate de principatul autonom, atunci trebuie să reamintim că propunerea a fost însoțită de cererea de mărire a *kharadjului*. Acest caz este relevant pentru dreptul și rolul sultanului de a schimba, în virtutea dreptului islamic, cuantumul *kharadjului*. Semnificativă în acest sens este interpretarea dată de D. Cantemir intervenției voinței sultanului *(örf)*[165], definită ca „drept cutumiar al sultanilor" în transformarea cuantumului dintr-o sumă fixă într-una variabilă. Dat fiind că cererea de sporire a cuantumului a însoțit-o pe cea de schimb teritorial, favorabil numai din punctul de vedere al suprafeței propuse, putem susține respectarea prevederilor șeriatului (legislația musulmană religioasă). In temeiul dreptului hanefit și în calitatea sa de șef al comunității musulmane (imam), sultanul avea competența legală de a-i modifica cuantumul în funcție de starea materială și de posibilitățile financiare ale categoriilor impozabile. În cazul acceptării schimburilor teritoriale, mărirea suprafeței principatului transilvan îndreptățea, *de iure*, sporirea cuantumului, nejustificând însă suma pretinsă, care echivala cu o sporire de cinci ori a cuantumului inițial.

Prerogativa sultanului de a modifica sau scuti de *kharadj* pe contribuabili a fost argumentată temeinic de Abu Yusuf, elevul lui Abu

---

[164] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. VIII, p. 315: „ut racio tributi in eo statu maneat, si vero reginalis maiestatis ita cum Thurco nulla racione concludere posset, supplicamus eius maiestati, ut si quid amplius tributo addendum esset jllud maiestas sua differet..."

[165] M. Maxim, *Regimul economic...*, p. 1736.

Hanifa. Acesta a dovedit că *kharadjul* trebuie impus doar „în măsura în care pământul lor o poate suporta"[166]. Pe acest considerent s-ar fi întemeiat mărirea *kharadjului* Transilvaniei la 15 000 de florini la întronarea sultanului Murad al III-lea. Ordinul emis la 9 mai 1575 (28 muharrem 983 H) anunța autorităților transilvane modificarea cuantumului *kharadjului*[167]. În cazul Transilvaniei, această majorare s-ar putea explica prin uniunea dinastică între principat și regatul Poloniei și Lituaniei. Pe de altă parte, sporirea cuantumului *kharadjului* a fost prezentată de Poartă ca o acțiune generală impusă și celorlalte state vasale, Moldova și Țara Românească. Poate și propunerea lui Gáspár Békés de a plăti 30 000 de florini, în cazul în care ar fi dobândit principatul transilvan[168], a influențat această acțiune. Exemplul citat reprezintă un caz clar de concordanță între o stare *de iure* și una *de facto*. Situația nu pare să se fi schimbat nici în momentul în care, după tratative îndelungate, Poarta a acceptat să încaseze în 1555 și prin intermediul lui Busbecq, solul lui Ferdinand I, *kharadjul* datorat de Transilvania ocupată de imperiali. Raportul de solie al lui Busbecq menționează nemulțumirea marelui vizir, Rustem pașa, care s-a plâns de faptul că drept *kharadj* au fost aduși doar 10 000 de ducați[169]. Este probabil ca Rustem pașa să se fi așteptat la o mărire de cuantum, oferită încă în 1550 de Malvezzi, ca și la achitarea integrală a *kharadjului* restant.

Deși nu erau la curent cu jurisprudența otomană, autoritățile transilvane și reprezentanții cârmuirii habsburgice au recurs, în momente de cumpănă și din rațiuni practice, la competența sultanului de a acorda reduceri și scutiri de *kharadj*. Acestea din urmă au fost cerute

---

[166] Abu Yusuf Ya'kub, *op. cit.*, p. 129.

[167] Başbakanlîk Arşivi Istanbul, *Mühimme Zeyl Defteri*, vol. II, p. 252, Arhivele Statului București, *Colecția Microfilme Turcia*, rola 79, cadru 49.

[168] L. Szalay, *Adálekok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században*, Pesta, 1859, p. 250—252.

[169] *HHStA Turcica* I, 12, Konv. I (1555 VII–IX), fol. 37: „rogavit deinde decem millia ducatorum quo nomine apportassemus, tributi nomine an muneris, quod cum nos tributi Transylvaniae nomine attulisse diceremus et pro munere habere scyphos argenteos, *de exiguitate tributi conquestus est*" (sublinierea noastră).

în momente de criză, respectiv de încetare a suzeranității otomane asupra Transilvaniei din anii 1551—1555, 1601—1604. Dacă prima administrație habsburgică limitase simțitor — datorită luptelor interne — capacitatea de plată a contribuabililor din Transilvania, cea de a doua a distrus-o complet. Diferența de regim și secătuire a țării este pusă în lumină de atitudinea adoptată de sultani față de cererile de scutire de *kharadj*. În 1554, voievozii Francisc Kendi și Ștefan Dobó speraseră împreună cu reprezentanții celor trei stări privilegiate într-o iertare de *kharadj*, pe care nu l-au putut încasa din pricina intervențiilor beglerbegului de Timișoara și a sandjakbegului de Szolnok în sprijinul lui Petru Petrovici și împotriva trupelor imperiale. Replica sultanului a fost dură, acesta amenințându-i cu pedeapsa binemeritată pentru a-i face să trimită fără întârziere *kharadjul* cuvenit[170]. Sultanul nu a fost dispus în nici un chip să scutească o țară guvernată de reprezentanții lui Ferdinand I de plata acestui impozit. În schimb, Süleyman condiționa scutirea de *kharadj* de supunerea stărilor privilegiate față de Ioan Sigismund Zápolya și de reînscăunarea sa ca principe al Transilvaniei[171]. Mai mult, el i-a dăruit lui Ioan Sigismund Caransebeșul și Lugojul cu pertinențele sale și împreună cu *kharadjul* (tributum) datorat pe anul 1553[172].

De altfel nici cererea prezentată în numele reginei Isabella, a lui Ioan Sigismund și a stărilor privilegiate la începutul lunii iunie 1557 nu a avut sorți de izbândă. Justificată de sărăcirea țării[173], cererea adresată din nou prin mijlocirea lui Rustem pașa pare să se fi lovit de același refuz.

---

[170] *Ibidem*, I, 10, Konv. 3 (1554 I—V). fol. 39—40: „... quod tributum nec intra, nec extra regnum colligere potueritis, *ut propterea vobis ignoscere commeritamque poenam remittere vellemus..*" (subl. noastră) non cunctemini mittere tributum, sed imo expedite ipsum huc in tempore".

[171] *Ibidem*, I, 10, Konv.3 (1554 I—V). fol. 201—206: „ut a modo deinceps nullum tributum a Transylvanis exigere potentissimus Cesar vult, si Stephanum regem audierint".

[172] *Ibidem*. fol. 206: „et tributo anni preteriti potentissimum Caesar Stephano regi donavit...".

[173] *Ibidem*, I, 13, Konv. 1 (1557 I—VI), fol. 112: „et hanno pregato Rustan bassa, che parli al Gran Signor, che dovesse lassar il tributo de tre anni, perche il figliol de la regina e povero et non ha dinari".

Situația limită, în care s-a aflat Transilvania ocupată în anii 1602–1603 de armata generalului Basta, l-a silit pe sultanul Mehmed al III-lea să-i acorde scutirea de *kharadj*. De altfel rapoartele (*telhis*) înaintate sultanului de marele vizir Yemişçi Hasan pașa în anii 1601–1603[174] au contribuit la adoptarea acestei măsuri. Potrivit dogmei hanefite, situația demografică și economică dezastruoasă a Transilvaniei l-a obligat, la 30 octombrie 1602, pe sultanul Mehmed al III-lea să-i ceară lui Moise Székely scutirea iobagilor de darea pentru *kharadj*[175]. Motivația invocată de sultan a fost înscrisă în textul *ahdnamelelor* emise în anii 1601—1608[176] pentru a justifica scutirile de *kharadj* acordate Transilvaniei.

Spre deosebire de situația grea generată de interregnul transilvan din anii 1551—1556, primul deceniu al secolului al XVII-lea reprezintă epoca în care în Transilvania contribuabilii nu și-au mai putut îndeplini sarcinile fiscale. Autoritățile otomane au fost nevoite nu numai să renunțe la încasarea *kharadjului* (1601—1608), ci și să sprijine financiar și militar[177] înscăunarea principilor Sigismund Báthory și Moise Székely, restaurând astfel suzeranitatea otomană asupra Transilvaniei.

3. Strângerea și predarea *kharadjului* la Poartă

Hotărârile dietelor principatului Transilvaniei întrunite între anii 1543 și 1551 cuprind dispozițiile de impunere, colectare și predare a *kharadjului* țării. Dezbaterile din dietă în legătură cu achitarea *kharadjului* pun în lumină faptul că atât necesitățile de ordin practic,

---

[174] C. Orhonlu, *Telhisler*, doc. nr. 43, p. 35; nr. 67, p. 58; nr. 79, p. 68—69; nr. 51, p. 42—43.

[175] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/2, doc. nr. MDCXXXII, p. 798.

[176] I. Mikó, *Erdélyi Történelmi Adatok*, vol. II, p. 318; W. Bethlen, *Historia de rebus transylvanicis*, vol. V, Sibiu, 1792, p. 206, 465; W. Fr. Behrnauer, *Sultan Ahmads'I. Bestellung-und Vertrags-Urkunde für Gabriel Báthory von Somlyó*, „Archiv für serbische Geschichte aus türkischen Urkunden", vol. I, Viena, 1857, p. 322, 323.

[177] *C. Orhonlu*, *op. cit.*, doc nr. 67, p. 58; nr. 43, p. 35.

cât mai ales situațiile care s-au ivit, au contribuit la perfecționarea acestui mecanism. Competența dietei principatului a privit modificarea cuantumului, distribuirea, stabilirea modului de percepere a *kharadjului*, repartizarea sa pe stări, rezolvarea plății sale restante. Dieta a stabilit, de asemenea, prin vot:

a) defalcarea pe cap de iobag a dărilor legate de achitarea *kharadjului.*

b) valoarea, calitatea darurilor, care însoțeau în mod obligatoriu *kharadjul.*

c) solii, rangul, competența lor în legătură cu predarea *kharadjului* și a darurilor la Poartă.

În ce privește modificarea cuantumului *kharadjului* cerută în 1551 de Poartă, stările, întrunite la 22 februarie în dieta parțială de la Alba Iulia, i-au recunoscut o asemenea competență (dezbatere și decizie) numai dietei generale a principatului[178]. Totodată, prevederile cu privire la achitarea cotei-parte din *kharadj* de către secui sunt relevante pentru felul în care stările au hotărât îndeplinirea acestei obligații. În august 1544, dieta parțială de la Sighișoara a hotărât ca atât contribuția la plata *kharadjului* pe anul în curs și pe anul următor cât și suma de 4 000 de florini, contravaloarea cotei de grâne datorate pentru aprovizionarea armatei otomane, să fie acoperite de impozitul pus pe înfierarea boilor *(ökörsütés).* În vederea predării la timp a *kharadjului* și a îndeplinirii obligațiilor de aprovizionare, tezaurarul țării, Gheorghe Martinuzzi avansa din veniturile sale suma datorată de secui, urmând a-și recupera împrumutul din impozitul pus pe înfierarea boilor[179]. De altfel dieta de la Târgu Mureș (26 ianuarie 1542) îl împuternicise pe Martinuzzi — din momentul acceptării plății *kharadjului* — cu strângerea sa. Mai târziu, în 1548, articolul V al hotărârilor adoptate de dieta de la Turda prevedea grija deosebită a tezaurarului pentru încasarea potrivită a *kharadjului (tempestiva census ordinatione)* cu scopul

---

[178] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. VIII, p. 315: „... jllud maiestas sua differret, ad generalia comicia, ..., ne diceret nos sine scitu eorum nomine regni plus tributi pollicitos esse".

[179] *Ibidem*, doc. nr. XXXVI, p. 191.

trimiterii sale înaintea termenului fixat[180]. Dificultățile ridicate de procurarea darurilor aferente ca și de strângerea *kharadjului* pot explica reluarea acestei prevederi în articolele votate, în decembrie 1549, de dieta de la Târgu Mureș: „de administratione hujus tributi eam curam habeat, ut ab omnibus *recte et sine defectu administratur*"[181]. În mai 1548, s-a stabilit, prin articolul III al hotărârilor dietei de la Turda, modul concret de defalcare, pe cap de iobag, a dărilor legate de *kharadj*, a darurilor și cheltuielilor de predare a sa, precum și termenul curent de adunare a lor. Luând ca punct de pornire ultimul recensământ fiscal, fiecare regnicolar era dator să achite, până la 13 iulie 1548, 99 denari pe cap de iobag: „pro censu Imperatoris, ad Donariaque Caesaris et Bassarum et alias ad necessitates Regni"[182]. Nerespectarea termenului de predare conferea comitelui dreptul de a strânge *kharadjul*.

Acest mod defalcat de percepere a contribuției pentru *kharadj* și daruri a fost consfințit, din nou, de articolele dietei de la Turda din martie 1551[183]. Îngrijorate de faptul că de aproape doi ani Transilvania nu și-a predat *kharadjul* și că se pusese în joc soarta țării, stările au „somat" autoritatea centrală — preocupată de cedarea principatului lui Ferdinand I de Habsburg — să remedieze situația.

Valoarea, obiectul și destinația darurilor, care au însoțit mereu predarea *kharadjului*, au fost stabilite de obicei prin hotărâri dietale. Potrivit mărturiei lui Anton Verancsics, prima predare a *kharadjului* transilvan ar fi avut loc în 1543. Darurile oferite cu acest prilej sultanului, soției sale, celor 4 viziri s-ar fi apropiat ca valoare (10 000 de florini) de cuantumul *kharadjului*[184]. În realitate, acestea i-au depășit cuantumul, însumând 14 121 florini, după cum rezultă din hotărârile dietei de la Târgu Mureș (29 noiembrie 1543). Sultanului îi fuseseră rânduite 10 cupe, 4 cupe celor 2 viziri, altor 2 viziri încă două cupe,

---

[180] *Ibidem*, doc. nr. XV, p. 239.

[181] *Ibidem*, doc. nr. I, p. 295.

[182] *Ibidem*, doc. nr. XV, p. 239.

[183] *Ibidem*, doc. nr. XI, p. 320.

[184] *Monumenta Hungariae Historica* II, vol. II, p. 229.

care de fapt valorau împreună 1 521 florini de aur[185]. În anul următor, dieta reunită la 9 iunie 1544, la Turda, fixa contribuția pentru cumpărarea de daruri pentru sultan și dregătorii săi la 14 000 florini[186].

Pe de altă parte, greutățile cu care s-au confruntat autoritățile transilvane în procurarea argintului necesar confecționării darurilor pentru *kharadj* (cupe) s-au aflat la originea unor mari întârzieri în îndeplinirea acestei obligații. Astfel, aceleași greutăți au devenit izvor de nemulțumire și de presiune din partea Porții, ca de pildă în 1547. Din rapoartele întocmite de oratorii imperiali de la Istanbul rezultă că deja în aprilie 1547 demnitarii otomani așteptau cu nerăbdare sosirea solului Transilvaniei, care trebuia să aducă *kharadjul* pe anul precedent[187]. Bănuim că scrisorile tezaurarului Martinuzzi, care au ajuns la 19 mai la Istanbul, ar fi conținut și scuzele de rigoare cu privire la întârzierea înregistrată în îndeplinirea acestei obligații[188]. De altfel nemulțumirea marilor demnitari a atins, în luna noiembrie 1547, un punct critic, având în vedere modul în care Martinuzzi a justificat amânarea până la acea dată a plății *kharadjului*. Seceta îndelungată din principat a pus capăt lucrului în mine, impunând, astfel, importul de argint din Polonia. Mai mult, timpul scurt rămas la dispoziție a împiedicat confecționarea cupelor, argintul fiind trimis în stare brută împreună cu întreg *kharadjul*[189].

În anul următor, situația s-a repetat, de data aceasta compromiterea recoltei din pricina ploilor abundente fiind cauza invocată de Martinuzzi pentru a scuza noua întârziere în expedierea *kharadjului* la Poartă[190]. În septembrie 1548, marele vizir și-a pierdut răbdarea, trimițându-l grabnic în Transilvania pe solul lui Martinuzzi cu somația de a expedia îndată *kharadjul* la Istanbul[191]. Nu știm, deocamdată, în ce fel

---

[185] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XXXIII. p. 185.

[186] *Ibidem*, p. 121, nota 3.

[187] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 42, p. 152.

[188] *Ibidem*, doc. nr. 46, p. 159.

[189] *HHStA Turcica* I, 7, Konv. 2(1547 VIII—XII), fol. 202.

[190] *Ibidem*, Konv. 4 (1548 VII—XII), fol. 21.

[191] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 96, p. 279: „che el tributo, lo mandi dove che prima et dove le altre fiate lo ho mandato qua in Constantinopoli".

a fost potolită nemulțumirea Porții. Știm, însă, că la 9 aprilie 1550 Ioan Drágfy și Ioan Glesan, solii Transilvaniei au predat *kharadjul* împreună cu 20 de cupe de aur și 24 de haine dintre cele mai alese[192].

În 1551 s-a înregistrat iar, spre îngrijorarea îndreptățită a stărilor privilegiate, o nouă întârziere în achitarea *kharadjului* restant. Antonio Raguseo, solul trimis de regina Isabella a fost reținut în aprilie 1551 ostatic la Poartă[193], mijloc de presiune prin care trebuia să se ajungă la îndeplinirea acestei obligații, cerință formulată în mod imperativ și în iunie 1551[194].

Totodată, nemulțumirea beglerbegului de Rumelia, exprimată la sfârșitul lunii august 1551, precum și interpretarea acestei întârzieri ca o încălcare a legământului, au deschis Transilvaniei o perspectivă sumbră[195]. Neachitarea *kharadjului*, la care s-a adăugat ocuparea principatului de trupele imperiale, reprezintă cauzele principale ale expediției otomane de pe valea Mureșului și din Banat în toamna anului 1551. Numai predarea *kharadjului* în noiembrie 1551, manevră politică abilă a guvernatorului Martinuzzi, a determinat, potrivit declarațiilor beglerbegului Rumeliei, întreruperea asediului cetății Timișoara și, cu aceasta, a ostilităților otomane în Banat[196].

Începând din 1543, stările privilegiate și-au ales solii fixându-le, totodată, competențele în legătură cu predarea *kharadjului* la Poartă. Potrivit hotărârilor dietei de la Cluj (26 februarie 1543), solia era alcătuită dintr-un reprezentant al fiecărei stări privilegiate, precum și din reprezentantul Isabellei, regina mamă, care avea datoria de a duce — (portare) *kharadjul*[197]. Abia articolele votate în dieta de la Cluj din

---

[192] *Ibidem*, doc. nr. 159, p. 423.

[193] *Ibidem*, doc. nr. 220, p. 576: „el Bassa ha mandato in Transylvania quel Nai (Nagy) Antel con commissione, che ritorni in termine de un mese con el solito tributo".

[194] *Ibidem*, doc. nr. 235, p. 608.

[195] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/4, doc. CCCLXXIX, p. 603; A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, vol. II, doc. nr. 15, p. 28—29.

[196] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/4, doc. nr. CCCCXVI, p 650.

[197] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XXVII, p. 176: „Ex singulis nationibus mittantur singuli nuncii, ad imperatorem Turcarum, cum censu offerendo, quem portare nuncius Reginalis maiestatis debet, et mandata referre".

8 septembrie 1548 menționează numele solilor: Ioan Glesan, Ladislau Kemyen, Michael Was și Ioan Kemeny[198], însărcinați cu predarea *kharadjului*. Principiile generale de constituire a acestui fel de solie la Poartă au fost reluate, întocmai ca în 1543, la dieta de la Târgu Mureș din 1549[199]. Stările au ținut să-și reafirme competența legală fără a se preocupa de consemnarea solilor aleși. În anul următor, solii urmau să fie însărcinați de regină cu apărarea intereselor Transilvaniei[200], la cererea stărilor principatului. În martie 1551, trimiterea soliei și a *kharadjului* mai putea salva, după cum rezultă din hotărârile dietei de la Aiud, țara de o mare primejdie[201].

În timpul administrației imperiale, stările privilegiate au luptat pentru a-și păstra această competență. Reafirmarea dreptului de alegere a solilor, care urmau să fie doar acceptați de voievozii Transilvaniei, s-a aflat la loc de frunte printre articolele votate la 25 ianuarie 1554 în dieta de la Târgu Mureș[202].

Izvoarele otomane, pe care le-am putut consulta, menționează numele lui Mihail Gyulay, solul însărcinat să predea, în iulie 1560, *kharadjul* Transilvaniei. Potrivit acelorași mărturii, el a făcut parte dintre cei trei membri ai soliei[203] desemnate de stările privilegiate. Această

---

198 *Ibidem*, doc. nr. XVI, p. 242.

199 *Ibidem*, doc. nr. I, p. 294—5: „ut nuntium unus nomine Regni una cum oratoribus, qui censum Imperatori deferunt, ad ipsum Caesarem mittantur".

200 *Ibidem*. doc. nr. III, p. 305.

201 *Ibidem*, doc. nr. XI, p. 320: „Supplicant in hoc quoque ut pro bono regni oratores cum censu, tam Maiestatis suae, eiusque illustrissimi filij quam regni et reverendissimi locumtenentis nomine ad imperatorem mitterentur" și p. 322.

202 *Ibidem*, doc. nr. VII, p. 501-502: „de electione dominorum nunciorum ad Thurcarum conclusum est, quod idem domini Wayvode omnium regnicolarum fere mores et ingenium sane cognoscunt, ergo arbitrio eorundem dominorum Wayvodarum sese submittunt idem status et ordines et quoscunque ad id aptos et idoneos arbitrati fuerint, pro eorum beneplacito agant et expediant".

203 *3. Numaralî Mühimme Defteri*, doc. nr. 1375, p. 599: „trei bărbați dintre oamenii lui Kraloglu (Ioan Sigismund Zápolya), care au venit cu *kharadjul* la Poarta fericirii mele", doc. nr. 1451, p. 629 cuprinde transcrierea greșită a numelui solului. Este vorba de Gyulay și nu de Bolar, lectură sugerată de scrierea cursivă otomană folosită în document; pentru identificarea acestui Bolar cu Gyulay vezi *HHStA Turcica* I, 14, Konv. 4 (1560), fol. 104.

calitate a deținut-o și mai târziu, în 1568, împreună cu Gaspar Békés. Mihail Gyulay îi urmase lui Francisc Balogh și Nicolae Orbai, care predaseră, în 1567, *kharadjul* Transilvaniei la Poartă[204].

După intrarea Transilvaniei sub stăpânirea reprezentanților lui Ferdinand I de Habsburg, plata *kharadjului* a devenit, din punct de vedere otoman, un element al planului de restaurare a suzeranității Porții asupra principatului. Achitarea acestui impozit își recăpăta semnificația supunerii față de sultan numai dacă se afla în legătură indisolubilă cu alungarea trupelor imperiale din Transilvania[205]. De aceea, sultanul Süleyman și vizirii săi au exercitat presiuni din ce în ce mai mari asupra autorităților transilvane (stări, conducerea orașelor, reprezentanții secuilor etc.) prin scrisorile trimise în anii 1552—1553. După ocuparea Banatului (iulie—august 1552) plata *kharadjului* a devenit obiectul unor dispute diplomatice între Poartă și Curtea de la Viena în privința caracterului său de drept. Beglerbegul de Timișoara s-a grăbit, în iulie 1553, să-i anunțe nobilimii comitatului Bihor lipsa de temei politic și juridic a declarațiilor lui Ferdinand I de Habsburg în legătură cu pretinsa cedare[206] a Transilvaniei și a Partiumului de către sultanul Süleyman. Marele vizir Rustem pașa precum și Ahmed pașa i-au declarat, în mai 1554, solului Transilvaniei, Ioan Vegh, intenția de a scuti țara de plata *kharadjului* cu condiția acceptării necondiționate a lui Ioan Sigismund Zápolya ca principe. Sultanul pretindea doar prezența unui tezaurar de încredere pentru noul stăpân al țării, de care Ferdinand urma să fie legat, datorită intenției sale de a-l căsători cu una din fiicele lui[207]. Pe de altă parte, autoritățile otomane au refuzat, în mod repetat, în anii 1552—1554, să încaseze *kharadjul* transilvan de la reprezentanții lui Ferdinand I pentru a nu recunnoaște astfel stăpânirea sa *de facto* asupra principatului autonom. Tratativele diplomatice îndelungate, la care s-a adăugat și intervenția din 1554 a domnului

---

[204] Gy.Vajda, *Erdély viszonya*, p. 123.

[205] Vezi scrisorile de amenințare publicate de A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, vol. II, doc. nr. 10—11, p. 21—23; doc. nr. 14—27, p. 26—44.

[206] *HHStA Turcica* I, 10, Konv.1 (1553 I—VIII), fol. 89.

[207] *Ibidem*, Konv. 3 (1554 I—V), fol. 206—207.

Moldovei, Alexandru Lăpușneanu[208], par să fi determinat Poarta să accepte, în 1555, predarea *kharadjului* de către Busbecq.

În privința *kharadjului*, Poarta a adoptat în anii interregnului 1551—1556 o atitudine paradoxală, de vreme ce refuza încasarea de la solii lui Ferdinand, dar îi soma pe tezaurarul Petru Haller și pe voievodul Andrei Báthory să-și expedieze darea „conform vechiului obicei" *(adet-i kadime üzere)*[209].

După reînscăunarea principelui Ioan Sigismund Zápolya, plata *kharadjului* a redevenit obligația de seamă a Transilvaniei, a cărei îndeplinire a fost influențată mereu de luptele interne ca și de capacitatea de plată a contribuabililor.

4. Destinația *kharadjului* Transilvaniei

Kharadjul Transilvaniei a fost predat, întocmai ca cel datorat de Țara Românească și Moldova, în cadru solemn, în divanul imperial de solia țării alcătuită din reprezentanții stărilor privilegiate și ai reginei Isabella. La fel ca și *kharadjul* muntean sau moldovean, cel transilvan pare să fi intrat în tezaurul personal al sultanului, adică în vistieria interioară *(iç hazine)*[210]. Datele de care dispunem ne îngăduie semnalarea a două cazuri diferite de folosire a *kharadjului*, în funcție de interesele politicii otomane în Europa Centrală. Primul caz se referă la utilizarea întregii sume de 10 000 de florini pentru cumpărarea orzului necesar campaniei proiectate pentru anul 1545. Cel de al doilea caz privește folosirea sa parțială, adică cedarea, în 1553, a *kharadjului* de 3 000 de galbeni plătit de orașele Caransebeș și Lugoj lui Ioan Sigismund Zápolya pentru a-și finanța astfel reînscăunarea în Transilvania.

Folosirea *kharadjului* pentru furnituri militare sau pentru diferite achiziții nu reprezintă un caz particular, propriu numai Transilvaniei.

---

[208] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. VIII b), p. 510.

[209] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 26—27, p. 42—43; doc. 29–30, p. 45—47; doc. nr. 32, p. 49—50.

[210] Vezi M. Maxim, *Regimul economic al dominației otomane*, p. 1727-1738.

Se știe, de pildă, că o anumită cotă-parte din *kharadjul* Țării Românești a fost destinată cumpărării de sare pentru bucătăria imperială.

Documentele otomane datând din intervalul 27 decembrie 1544 — 3 aprilie 1545 pun în lumină, atât prin frecvența emiterii lor cât și prin consecvența cu care s-a urmărit îndeplinirea ordinului dat, însemnătatea reală a achiziției de orz în contul *kharadjului*. Importanța i-a fost de altfel recunoscută *expressis verbis* în cuprinsul documentelor amintite: „nu trebuie să compari această afacere cu alte treburi chiar însemnate"[211]. Hotărârea cu privire la destinația *kharadjului* transilvan a fost adoptată pe baza informațiilor transmise de Mehmed pașa, beglerbegul de Buda însărcinat cu alegerea soluției rentabile din punct de vedere al prețului de achiziție și al costului transportului până la Buda[212]. Totodată, cheltuielile de achiziție și de transport trebuiau menținute la 4 maximum 5 aspri[213] pentru fiecare kile de Istanbul (22, 25 kg.). Autoritățile otomane au emis în acest scop, la 3 ianuarie 1545, trei ordine adresate beglerbegului, defterdarului de Buda și guvernatorului Martinuzzi[214], adică persoanelor implicate în procurarea, transportul și depozitarea acestei provizii. De la bun început, libertatea de acțiune a lui Martinuzzi a fost îngrădită cu grijă. Experții trimiși de beglerbegul de Buda vegheau la cumpărarea orzului, beglerbegul însuși îngrijindu-se ca prețul fixat la 5 aspri de fiecare kile de Istanbul să nu depășească costul aprobat de Poartă. Transportul pe teritoriul transilvan până la Seghedin era asigurat de Martinuzzi, în timp ce îmbarcarea pe corăbii și însoțirea convoiului până la Buda îi reveneau beglerbegului Mehmed pașa. Interesant este faptul că, în ciuda ordinelor repetate pentru procurarea orzului, nu dispunem de date care să ateste fie îndeplinirea, amânarea sau anularea acestei acțiuni de aprovizionare. În ianuarie și februarie 1545, beglerbegul Mehmed și *locumtenensul* regal Martinuzzi au fost îndemnați să se grăbească pentru a îndeplini ordinul

---

[211] M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire ottoman et les pays Roumains*, doc. nr. 11, p. 167 și nr. 10, p. 167.

[212] *Ibidem*, doc. nr. 8, p. 164.

[213] *Ibidem*, doc. nr. 10, p. 166; doc. nr. 36, p. 184.

[214] *Ibidem*, doc. nr. 10, 11, 12, p. 166—168.

sultanului[215]. Mai mult, în cazul în care Martinuzzi ar fi expediat *kharadjul* țării, scadența sa depășind deja 4 luni, el era sfătuit să folosească în întregime cei 10 000 de florini datorați pe anul în curs. Achiziția de orz din cuantumul *kharadjului* reprezintă numai o parte a rolului destinat Transilvaniei în pregătirea campaniei otomane din 1545. Martinuzzi trebuia să procure o sumedenie de provizii: boi, oi, făină, miere, unt, brânză, orz și alte alimente, în timp ce Petru Petrovici era însărcinat să adune din Banat 2 500 de müdd (a câte 445 kg.) de făină pentru a le preda magaziilor de la Belgrad. Nu știm, însă, în ce măsură *kharadjul* transilvan a mai fost folosit la achiziționarea de provizii, de vreme ce perspectiva păcii încheiate în 1547 a determinat Poarta să renunțe la campania proiectată.

În cel de al doilea caz însă, rezultatele sunt mai clare. Documentele aparținând colecției *Turcica* păstrată la *Haus-,Hof-und Stasstsarchiv zu Wien* dovedesc faptul că *kharadjul* orașelor Caransebeș și Lugoj în valoare de 3 000 de galbeni a fost dăruit lui Ioan Sigismund Zápolya pentru a-i înlesni reînscăunarea ca principe. În raportul întocmit, la 27 martie 1554, la Istanbul, Anton Verancsics și Francisc Zay i-au atras atenția lui Ferdinand I de Habsburg asupra unei astfel de destinații a *kharadjului* pe anul 1554[216]. După aprecierile lor, suma de 3 000 de galbeni putea acoperi cu ușurință recrutarea a 10 000 de oșteni[217]. De altfel, acest transfer de posesiune în favoarea lui Ioan Sigismund fusese anunțat în scrisorile trimise de la Poartă lui Petru Petrovici[218]. Încă la 7 aprilie 1554, Petrovici primise împuternicirea sultanului de a reprezenta interesele principelui[219] până la revenirea sa în scaunul Transilvaniei. Astfel se explică și misiunea primită de ceaușul Urudj de a-i preda, în iulie 1554, steagul de domnie destinat lui Ioan Sigismund[220]. Până la intervenția sa armată în Transilvania, ordonată de

---

[215] *Ibidem*, doc. nr. 14, p. 170; doc. nr. 22, p. 175; doc. nr. 37, p. 184–185.

[216] *HHStA Turcica* I, 10 Konv. 3 (1554 I—V) fol. 60, 62, fol. 206—7.

[21.] *Ibidem*, *Turcica* I, 11, Konv. 1 (1554 VI—VII) fol. 70.

[218] *Ibidem*. *Turcica* I, 10, Konv. 3 (1554 I—V) fol. 206–207.

[219] *Ibidem*. *Turcica* I, 10 Konv. 3 (1554 I—V) fol. 49—50: „ut interim magnificus comes Petrus Petrowyth in loco et nomine suo omnia gubernat et fideliter procurat"...

[220] *Ibidem*. *Turcica* I, 11, Konv. 1 (1554 VI—VII) fol. 70.

sultan la 25 februarie 1556[221], Petrovici adunase în jurul său 16 000 de oșteni și se străduise din răsputeri să-l antreneze pe Toygun pașa, beglerbegul de Buda, într-o acțiune militară. Intrarea lui Petrovici în principat, înlesnită de sprijinul financiar oferit de Poartă (aproape o treime a *kharadjului* transilvan) l-a obligat în cele din urmă pe Ferdinand, supus la rândul său șantajului otoman, să recunoască politica faptului împlinit. Reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya, respectiv restabilirea suzeranității otomane asupra Transilvaniei, au fost posibile și ca urmare a finanțării acestei acțiuni de anvergură cu o parte a *kharadjului* țării.

b. *Libera electio:* dreptul stărilor de a-și alege principele

Alegerea liberă a principelui *(libera electio)* de către stările privilegiate ale Transilvaniei a fost primul drept revendicat în numele Transilvaniei încă în momentul desprinderii voievodatului din regatul ungar. Astfel, la moartea regelui Ioan Zápolya (21 iulie 1540), Ștefan Mailat, conducătorul mișcării separatiste transilvane a cerut Porții recunoașterea acestui drept. Ca argumente a folosit nu numai realegerea sa împreună cu Emeric Balassa ca voievod al Transilvaniei în dieta întrunită, la 29 august 1540, la Sighișoara[222], ci și daruri însemnate menite să-i asigure confirmarea funcției sale de către sultan[223].

Totodată, hotărârile dietei de la Sighișoara în privința atribuirii lui Mailat și Balassa a competențelor proprii funcției de voievod reprezintă, pe plan politic și instituțional, o cotitură însemnată în relațiile stărilor privilegiate cu regatul ungar și cu Imperiul otoman. În raporturile cu regalitatea ungară, stările și-au depășit atribuțiile, însușindu-și dreptul regal de numire a voievodului Transilvaniei. Realegerea sub titlul de căpitan[224] a lui Mailat și Balassa în funcția vacantă

[221] *Ibidem, Turcica* I, 12, Konv. 4 (1556 I—V) fol. 28a—28b.

[222] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. I, p. 7—8.

[223] După unii nobili poloni, promisiunile lui Mailat s-au referit la castele și la bani. Vezi I. Corfus, *op. cit.*, doc. nr. 26, p. 33.

[224] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. I, p. 40.

de voievod al Transilvaniei reprezintă de fapt o inovație, având în vedere că stările privilegiate și-au arogat o competență, care nu a avut atunci nici temei legal și nici temei practic. Pe de altă parte, tocmai însușirea acestui drept regal le-a conferit stărilor calitatea unui izvor de legitimare atât a alegerii cât și a puterii princiare. Pe această competență nouă a stărilor sau mai bine zis pe recunoașterea ei, și-a întemeiat Mailat demersurile în vederea confirmării sale de către sultan ca voievod al Transilvaniei. Din păcate, noua stare de drept creată nu a coincis cu calculele politice ale sultanului Süleyman Kanunî de dominație în Europa Centrală. Prezența lui Ștefan Mailat în scaunul Transilvaniei nu a constituit pentru Süleyman Kanunî rezolvarea politică favorabilă a succesiunii regelui Ioan Zápolya. În septembrie 1540, Poarta nu mai avea interesul fărâmițării, de dragul unui principiu de drept, a regatului ungar, care trebuia cucerit în întregime. În condițiile în care numirea lui Ioan Sigismund Zápolya reprezenta alternativa necesară Porții pentru negarea pretențiilor lui Ferdinand I de Habsburg la succesiunea lui Ioan Zápolya și pentru zădărnicirea fărâmițării regatului ungar, reacția sultanului față de cererea lui Mailat nu s-a lăsat așteptată. De altfel, refuzul sultanului de a-l confirma pe Mailat ca voievod al Transilvaniei s-a întemeiat, de fapt, pe atitudinea oscilantă a stărilor privilegiate, ca și pe sciziunea produsă de frământările declanșate de moartea lui Ioan Zápolya. Așadar, Süleyman Kanunî a speculat în mod abil reticența stărilor întrunite în dieta parțială de la Biertan (21 septembrie 1541), de a se pronunța în fața ceaușului Yusuf și în numele întregii țări în privința alegerii lui Mailat ca voievod. Prin atitudinea lor prudentă și rezervată, ca și prin instrucțiunile date solului lor la Poartă, Lazăr Vesszödy, de a nu se implica în vreun fel în cererea lui Mailat de numire sau confirmare ca voievod, stările au exclus, pentru moment, orice posibilitate de susținere a dreptului lor de *libera electio*. Sultanului i s-a oferit astfel pretextul de a refuza în mod oficial cererea lui Mailat, învinovățindu-l totodată de inconsecvență și inerție politică[225]. În virtutea acestui temei și a intervențiilor nobilimii,

[225] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 1, p. 4: „Tu ai trimis acum scrisoarea ta la Înalta mea Poartă cu pomenitul ceauș (Yusuf) și cu omul tău Lazăr. În scrisoarea ta, care a sosit, tu nu ai făcut nimic din cele referitoare la lucrurile (voievodatul) pe care le-ai cerut în trecut și nu a fost scris nici un răspuns hotărât".

Süleyman Kanunî i-a anunțat oficial, între 13 și 22 septembrie 1540, lui Mailat modul său de reglementare a succesiunii lui Ioan Zápolya, respectiv numirea fiului său, Ioan Sigismund Zápolya ca rege al Ungariei. Așadar, numirea succesivă a lui Ioan Sigismund ca rege al Ungariei și, după cucerirea cetății Buda, ca principe al Transilvaniei ilustrează primatul forței asupra oricărui drept. Acest principiu a guvernat relațiile sultanului cu stările și căpeteniile din Transilvania atât înainte cât și după constituirea principatului autonom.

Sub amenințarea pierderii tuturor drepturilor și chiar a vieții lor, Süleyman Kanunî le-a ordonat, în aprilie 1541, să nu-i mai sprijine pe Mailat și Balassa, partizanii lui Ferdinand I de Habsburg, ci să i se supună lui Ioan Sigismund Zápolya, noul lor suveran[226]. Credem că împrejurările și modul în care a avut loc numirea principelui în 1541 au îndemnat stările să evite reeditarea unei situații asemănătoare. Acesta este, după părerea noastră, motivul pentru care dieta întrunită la Cluj, la 26 februarie 1543, a hotărât să ceară Porții acordarea dreptului de *libera electio*. Solia însărcinată cu predarea *kharadjului* transilvan a avut misiunea de a obține o recunoaștere oficială, adică un act din partea sultanului: „să binevoiască <sultanul> ca în scrisoarea sa, să confirme libertatea noastră de a putea <alege sau avea> din rândul națiunii noastre ungare pe acel principe, pe care-l voim"[227].

Atât timp cât dominația sa asupra Europei Centrale și suzeranitatea asupra principatului autonom nu s-au aflat în primejdie, sultanul nici nu s-a gândit să le recunoască stărilor privilegiate un astfel de drept. Numai în momentul înlăturării suzeranității otomane și a ocupării Transilvaniei de către trupele imperiale și după ce și-a epuizat toate mijloacele de convingere și intimidare, inclusiv cucerirea Banatului, numai atunci sultanul a fost dispus să recunoască *libera electio*. Începând din august 1552, Süleyman Kanunî a transformat *libera electio*

---

[226] *HHStA Turcica* I, 5 Konv. 3 (1541 I—VIII), fol. 51: „Ego regnum Hungariae et Transsylvaniae Dei voluntate sicut alia regna mea, gladio accepi, nec patiar regna mea ullo modo molestari. Regnum Hungariae ex mea potentia filio regis Joannis contuli"...

[227] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XXVII, p. 176.

dintr-un drept într-un instrument de restaurare a suzeranității sale asupra principatului autonom. Această acțiune poartă pecetea oportunismului politic, dat fiind că s-a ajuns la proclamarea de către sultan a unui drept, pe care nu l-ar fi acceptat și nici recunoscut în cadrul relațiilor curente, definite de o suzeranitate restrictivă. În eventualitatea în care Ioan Sigismund Zápolya nu ar fi fost dispus să revină în scaunul princiar al Transilvaniei, stările aveau dreptul și calitatea de a-și alege principele indiferent de titlul pe care i l-ar fi acordat: „comes vel banus sive woywoda" dar numai „pentru a alunga trupele imperiale"[228]. Transformată practic în ordin, propunerea a fost repetată continuu din august și până în decembrie 1552[229], când au fost cunoscute la Poartă intenția și dorința lui Ioan Sigismund de a fi din nou principele Transilvaniei[230]. Chiar și în condiții de încetare propriu-zisă a suzeranității sale, sultanul a oscilat, de fapt, între recunoașterea și încălcarea dreptului de *libera electio*. Ordinul de primire în principat și recunoaștere a lui Ioan Sigismund Zápolya ca suveran a fost repetat în mod obsedant și s-a întemeiat, în primul rând, pe dreptul sultanului de a-i numi pe principii Transilvaniei. Pe de altă parte, recunoașterea alegerii de către stări a voievodului Andrei Báthory[231], a guvernatorului Petru Haller[232] și a oricărui principe dorit de cele trei stări privilegiate[233] a fost condiționată de către sultan de înlăturarea *de facto* a administrației imperiale, adică de alungarea trupelor de ocupație, a reprezentanților ocârmuirii habsburgice, ca și de plata *kharadjului*. Și mai târziu, în aprilie 1553, Süleyman Kanunî le-a garantat, din nou, stărilor exercitarea condiționată a dreptului de *libera electio*, numai dacă alesul lor readucea principatul autonom sub suzeranitatea Porții[234].

---

[228] *HHStA Hungarica* 425, Konv. B fol. 44, 40 f, 36 f.

[229] *Ibidem;* A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 24, p. 39—41; nr. 27, p. 43.

[230] *Ibidem*, doc. nr. 25, p. 42.

[231] *Ibidem*, doc. nr. 27, p. 44.

[232] *Ibidem*, doc. nr. 26, p. 42.

[233] E.D. Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente im österreichischen Staatsarchiv*, Viena, 1991, doc. nr. 213, p. 88.

[234] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 29, p. 45—46.

Faptele amintite au redus, așadar, recunoașterea dreptului de *libera electio* la o simplă declarație de drept, dată fiind rezolvarea tradițională printr-o nouă numire de către Poartă a principelui minor, în numele căruia abdicase mama sa, regina Isabella, în iulie 1551. Presiunile exercitate de Poartă în vederea acceptării lui Ioan Sigismund Zápolya ca principe au atins punctul culminant în februarie 1556, așa cum rezultă din hotărârile dietei de la Sebeșul Săsesc (8 martie 1556). Confruntate cu perspectiva devastării și anexării Transilvaniei la Imperiul otoman, perspectivă garantată de ordinul sultanului comunicat în dieta de la Turda (2 februarie 1556)[235], stările au fost nevoite să-l recunoască principe și să-i declare credință lui Ioan Sigismund Zápolya: „din motivele pomenite mai sus, prin voință egală îl punem astăzi principe și rege pe domnul nostru copil, pe fiul regelui Ioan, căruia, potrivit demnității sale, îi suntem și îi vom fi întru totul credincioși"[236]. Așadar, în cazul lui Ioan Sigismund Zápolya, Poarta a încălcat cu repeziciune și cu mare ușurință un drept, pe care-l proclamase și a cărui respectare o făgăduise în mai multe rânduri. Pentru Süleyman Kanunî, ca și pentru urmașii săi, numirea principelui și a domnilor români a fost întotdeauna instrumentul eficient de menținere și consolidare a controlului otoman asupra Transilvaniei și Țărilor Române. Pe acest principiu s-a întemeiat, de fapt, refuzul sultanului din noiembrie 1563 de a îngădui stărilor să-și exercite încă în timpul vieții lui Ioan Sigismund Zápolya dreptul lor de *libera electio.* Süleyman Kanunî nu a dorit consolidarea puterii stărilor privilegiate în principat prin alegerea candidatului lor ca succesor al lui Ioan Sigismund în scaunul Transilvaniei. Pentru o asemenea interpretare pledează și faptul că sultanul a fost dispus să-l accepte doar pe succesorul competent și loial desemnat de Ioan Sigismund Zápolya[237]. În situația în care stările au

---

[235] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XXVII, p. 567: „că această țară și Ungaria au fost date spre veșnică împărăție domnului nostru copil milostiv, fiului regelui Ioan și ni s-a atras atenția ca să-l aducem printre noi, cu forțele noastre proprii; pentru că dacă nu o vom face, cumplit ne va pedepsi pe toți".

[236] *Ibidem*, p. 570.

[237] E.D. Petritsch, *op. cit.*, doc. nr. 414, p. 147.

dorit să transforme un principiu de drept[238] într-o realitate politică, sultanul Süleyman a reacționat prompt. În acest caz chiar Poarta a încercat să frâneze practica înnoitoare impusă de stări o dată cu reînscăunarea lui Ioan Sigismund prin introducerea pactului de drept comun. Așadar, interdependența stabilită de stări între acceptarea condițiilor de alegere și realizarea lor imediată de către candidatul la scaunul princiar, precum și prestarea reciprocă a jurământului de credință, le-a conferit reprezentanților celor trei națiuni privilegiate competențe și puteri sporite în principat. Aceste competențe și puteri par să nu-i fi fost străine sultanului Süleyman Kanunî, care a încercat să le limiteze în felul său.

Până la moartea sa în 1566, Süleyman Kanunî a redus, așadar, negocierile legate de recunoașterea și proclamarea dreptului de *libera electio* la o declarație de principiu. *Ahdnameul* acordat în 1566 lui Ioan Sigismund Zápolya a recunoscut și consfințit în mod oficial dreptul stărilor de a-și alege în chip liber principele, a cărei numire urma să fie confirmată de Poartă prin trimiterea însemnelor puterii: „principe își va alege țara pe cine va dori, liber fiind în aceasta și cercetându-ne și pe noi pentru a-l împodobi, voi trimite calul meu bun prevăzut cu toate <însemnele> buzduganul, steagul, sabia mea împreună cu coiful împănat, pentru împodobirea lui"[239].

Înscrierea acestui principiu de drept în *ahdnameul* din 1566 reprezintă recunoașterea oficială de către Poartă a principatului ca monarhie electivă, precum și legalizarea unei autonomii mai largi în raport cu cea fixată Transilvaniei în momentul întemeierii sale ca stat vasal. Poarta a renunțat, implicit și pentru moment, la practicile sale de numire a principelui și a guvernatorului din perioada constituirii principatului autonom. Intervenția otomană din 1541 în numirea lui Ioan Sigismund ca principe, a lui Martinuzzi ca guvernator și a lui Petru Petrovici în funcția de comite de Timiș s-a perpetuat apoi și în cadrul conflictului izbucnit între Martinuzzi, pe de o parte, regina

[238] L. Rácz, *Föhatalom és kormányzás*, p. 54, 100.

[239] Șt. Pascu, Vl. Hanga, *Crestomație*, p. 422; Fr. Salamon, *Magyarország a török hóditás korában*, p. 79.

Isabella și Petru Petrovici, pe de altă parte. În 1546, când regina Isabella s-a plâns la Poartă de Martinuzzi, acestuia i s-a cerut grabnică socoteală[240]. Guvernatorul a fost înlocuit temporar cu Petru Petrovici abia în septembrie 1550[241], revenind în funcție apoi în 1551[242]. Printre ultimele intervenții ale sultanului în numirea guvernatorilor Transilvaniei se numără și desemnarea temporară ca guvernator, la 7 aprilie 1554, a lui Petru Petrovici, pe o perioadă limitată de reînscăunarea efectivă a lui Ioan Sigismund[243]. După restaurarea principatului autonom, stările privilegiate au ajuns să conteste, în 1557, numirea lui Francisc Bebek ca guvernator al Transilvaniei, socotind-o nu numai ca o încălcare a obiceiului țării, ci și ca un prejudiciu adus reginei Isabella și lui Ioan Sigismund: „contra dignitatem nostram filiique nostre serenissimi et libertatem atque consuetudinem regni"[244]. Opoziția energică a stărilor pare să fi constituit un argument convingător în a determina Poarta să renunțe pentru multă vreme la numirea vreunui guvernator al Transilvaniei[245].

Pentru Ioan Sigismund Zápolya înscrierea dreptului de *libera electio* în *ahdnameul* din 1566 nu a fost suficientă în vederea regle-

---

[240] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 206.

[241] *HHStA Turcica*, I, 8, Konv. 4 (1550 VII—IX), fol. 121.

[242] S. Szilágyi, *op. cit*, p. 313.

[243] *HHStA Turcica* I, 10, Konv. 3 (1554 I—V) fol. 49—50: „tamen donec rex Stephanus adveniet, ut interim magnificus comes Petrus Petrowyth in loco et nomine suo omnia gubernat et fideliter procurat, mandavimus et in locumtenentem regis Stephanis ellegimus".

[244] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. II, doc. nr. V, p. 77.

[245] Pentru reacția energică a reginei și a stărilor împotriva numirii lui Fr. Bebek ca guvernator și pentru argumentele enumerate în iunie 1557 de Rustem pașa în favoarea acestei acțiuni *HHStA Turcica* I, 13, Konv. 1 (1557 I—VI), fol. 112: „che il signor ha fatto il Bebeck governator del figliol di re Giovan per sua utilità, perche il Bebeck e homo a far gran beneficio a detto figliol... che detto figliol regio lo debba acettar per suo consegliere, perche quando no lo acettasse et che lo metesse in desperation che detto Bebeck se accordasse con la Maestà Vestra"; după G. Müler, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen*, p. 64, opoziția stărilor privilegiate a oprit pentru vreme îndelungată, până în vremea domniei Ecaterinei de Brandenburg, numirea unui guvernator de către Poartă.

mentării, pe această bază, a succesiunii sale în scaunul princiar al Transilvaniei. A mai fost nevoie și de stabilirea, de comun acord cu stările privilegiate, a modalității concrete de desfășurare a alegerii libere a principelui. Neîntrunirea unei majorități reprezentative a stărilor reunite cu acest scop, la 23 iulie 1567, în dieta parțială de la Alba Iulia[246], a amânat numai rezolvarea unei probleme însemnate pentru soarta principatului autonom în vederea evitării frământărilor interne și a luptelor pentru scaunul princiar. Stările întrunite la Alba Iulia între 8 și 17 septembrie 1567 au întărit, prin jurământ, făgăduiala lor de a respecta întocmai testamentul politic al lui Ioan Sigismund Zápolya și de a asigura prin exercitarea dreptului lor de *libera electio* o continuitate pașnică în ocuparea scaunului princiar: „că ne obligăm cu toții împreună, că dacă Domnul Dumnezeu ne-o răpește pe Maiestatea Sa din această lume, ca noi să nu ne risipim, din care lucru ar putea decurge marea noastră pieire; ci să ne alegem principele prin voință egală, în felul în care aceasta *(libera electio)* a fost câștigată la puternicul împărat turcesc, iar acest act referitor la alegere a fost dobândit cu mare cheltuială"[247]. Date fiind demersurile îndelungate și cheltuielile pricinuite de înscrierea dreptului de *libera electio* în *ahdnameul* din 1566 și mai ales însemnătatea deosebită a reglementării succesiunii la tron, stările nu au pregetat să-și întărească propriile hotărâri prin jurământ: „Jurăm pe Tatăl, pe atotputernicul Dumnezeu, creatorul cerului și al pământului, pe Domnul nostru Iisus Hristos și fiul său sfânt și pe Sfântul Duh ca noi să dobândim fără sciziune binele țării, astfel că atunci când se va împlini voința Domnului și-l va lua dintre noi pe domnul nostru milostiv, noi să ne alegem principe prin voință egală și nu prin dezbinări"[248]. Și mai târziu, după moartea lui Süleyman Kanunî, la Szigetvár, urmașul său, Selim al II-lea, pare să fi garantat exercitarea dreptului de *libera electio* atunci când a făgăduit, Transilvaniei, în firmanul trimis în noiembrie 1566 lui Ioan Sigismund Zápolya, aceleași drepturi și aceeași protecție acordate de tatăl său.

[246] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. II, p. 262.

[247] *Ibidem*, doc. nr. XVI, p. 335.

[248] *Ibidem*, p. 336—337.

Principele s-a grăbit, de altfel, să încunoștiințeze, printr-un rezumat al acestui firman[249], stările privilegiate convocate în dietă la Sibiu, la 30 noiembrie 1566, asupra cursului pe care urmau să-l înregistreze relațiile lor cu Poarta. Dispoziția și capacitatea Porții de a respecta acest drept au variat, în ultimii ani ai domniei lui Ioan Sigismund Zápolya, în funcție de relațiile sale personale cu Selim al II-lea. Numai astfel se explică faptul că, în 1568, la rugămintea principelui, sultanul ar fi reglementat astfel modul de exercitare a autorității supreme în Transilvania, încât l-a confirmat pe Ioan Sigismund din nou ca principe, făgăduindu-i totodată succesiunea eventualului său urmaș, în scaunul princiar al Transilvaniei[250].

Cu toate acestea, la moartea lui Ioan Sigismund Zápolya stările privilegiate și-au exercitat, la 25 mai 1571, pentru prima dată dreptul de *libera electio*, alegându-l principe, la Alba Iulia, pe Ștefan Báthory, căpitanul cetății Oradea[251]. Graba cu care și-au exercitat un drept revendicat ades și vreme îndelungată a fost motivată de reprezentanții celor trei națiuni prin dorința de a preveni astfel imixtiunea sultanului în numirea principelui. Stările privilegiate s-au temut atunci de impunerea în Transilvania a unei practici asemănătoare cu cea a numirii domnilor Țării Românești și Moldovei de către sultan[252].

Recunoscut în mod oficial în 1566 și exercitat apoi în 1571, dreptul de *libera electio* a fost înscris, la cererea reprezentanților diplo-

---

[249] *Ibidem*, p. 259 și doc. nr. XIII, p. 321: „prin care a fost făgăduită aceeași bunăvoință și protecție, care a fost acordată de tatăl său (sultanul Süleyman subl. noastră), pe care scrisoare trimițându-ne-o Măria Ta, am înțeles acelea"; Gy.Vajda, *Erdélyi viszonya a Portához*, p. 17.

[250] *Ibidem*, p. 19—21.

[251] Pentru procedura de alegere a lui Ștefan Báthory vezi jurământul prestat stărilor, S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. III, p. 458—459.

[252] *Ibidem*, doc. nr. III, raportul executorilor testamentari ai lui Ioan Sigismund Zápolya despre desfășurarea dietei de la Alba Iulia adresat lui Maximilian al II-lea, p. 455: „Porro nos ius electionis caesaris Turcarum, iuxta indultum antea per ipsum factum evitare prevenireque volentes, ne videlicet super electione vayvodae consuetudo Transalpinensis et Moldaviensis in Transsylvaniam introducereter, pridie electionem peregimus...".

matici ai principilor, în *ahdnamelele* acordate Transilvaniei. El a fost, totodată, și condiția permanentă de alegere impusă principilor de către stările privilegiate în cursul secolului al XVII-lea așa cum rezultă din *Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*[253]. Cu toate acestea, Poarta a nesocotit ades dreptul de *libera electio*, proclamându-l însă cu generozitate în momentele de încetare efectivă (1551—1556, 1600—1605) a suzeranității sale asupra Transilvaniei. În aceste împrejurări, afirmarea și impunerea *liberei electio* tocmai de principii a căror alegere a prejudiciat în vreun fel dreptul amintit ne apare ca o soluție optimă de menținere a echilibrului în relațiile Transilvaniei cu cele două imperii rivale.

c. Confirmarea numirii sau alegerii principelui prin trimiterea însemnelor puterii

Acțiunea de învestitură a principelui numit de sultan sau ales de stările privilegiate a presupus deopotrivă acordarea actului de învestitură *berat* cu caracter de *ahdname* sau *ahdname* și înmânarea însemnelor puterii. Potrivit prevederilor din *ahdnameul* acordat în 1566 lui Ioan Sigismund Zápolya, care consfințea o practică mult mai veche, înmânarea însemnelor puterii adică a steagului de domnie *(liva-i șerif, sandjak)*, a sabiei *(kîlîdj)*, a buzduganului *(topuz)*, caftanului *(khilat)*, bonetei *(üsküf)* a echivalat cu confirmarea solemnă a principelui de către Poartă. În cadrul relațiilor de vasalitate întemeiate pe legământ *(ahd)*, predarea însemnelor puterii în fața stărilor i-a conferit principelui autoritatea necesară pentru a domni, consolidându-i, astfel, puterea. Solii trimiși cu acest scop la Istanbul au avut misiunea de a

[253] Pentru condițiile puse principilor Gabriel Báthory, Gabriel Bethlen, Ecaterina de Brandenburg, Gheorghe Rákóczy I, Gheorghe Rákóczy al II-lea și Francisc Rákóczy vezi A.Herlea, V. Șotropa, I. Floca, *Vechile legislații transilvane Approbatae Constitutiones 1653*, „Mitropolia Ardealului", XXI, 7—9, 1976, art. II, p. 475; art. VII, p. 476; art. II, p. 477; art. IX, p. 479; art. IX, p. 480; art. I, p. 480—481.

stabili concordanța între recunoașterea teoretică *(ahdname)* și cea practică (trimiterea însemnelor puterii) a înscăunării noului principe.

După mărturia izvoarelor, constituirea formală, la 4 septembrie 1541, a principatului autonom a fost însoțită de acordarea unor însemne ale puterii copilului Ioan Sigismund Zápolya. Această acțiune de confirmare a puterii a fost relatată în chip diferit de cronicile otomane și ungare, precum și de rapoartele de solie ale reprezentanților lui Ferdinand de Habsburg în tabăra otomană de la Buda. Coroborarea însemnărilor cronicarului Gheorghe Szeremi cu cele ale lui Lütfi pașa și ale contelui Nikolaus von Salm ne îngăduie să verificăm o ipoteză formulată recent de Lajos Rácz. După părerea sa, bastonașul de aur primit în dar de Ioan Sigismund Zápolya la plecarea sa din tabără otomană poate fi considerat ca simbolul predării puterii[254]. Totodată, autorul critică modul diacronic, în care Gheorghe Szeremi a relatat învestirea treptată a copilului Ioan Sigismund cu însemnele puterii. Nedumerirea sa privește acordarea, ulterioară primirii bastonașului de aur, a caftanului de domnie, deși încă înaintea plecării lui Ioan Sigismund spre tabăra otomană solia sultanului le dăruise magnaților caftane scumpe[255]. Într-adevăr, raportul de solie întocmit de contele von Salm menționează predarea în ajunul plecării principelui-copil spre Transilvania[256] a mai multor caftane aurite *(gulden röckh)*, ca și a unor cai de rasă, frumos împodobiți. Pentru a reconstitui modul în care s-a desfășurat înmânarea însemnelor puterii ca și detaliile acestei acțiuni, recurgem la cronica întocmită de Lütfi pașa. Și acest izvor atestă mărturia lui Szeremi, după care toți nobilii aflați în suita reginei Isabella au primit caftane dintre cele mai scumpe *(khilat-i fahire)*. În ce privește însă datele referitoare la însemnele primite de Ioan Sigismund, acestea reflectă o diversificare a lor: „Padișahul Islamului i-a dat drumul, cinstindu-l așa cum se cuvine și dându-i cingătoare bătută cu pietre prețioase, un cal împodobit cu lanțuri de aur, precum și alte

---

254 L. Rácz, *op. cit.*, p. 70.

255 *Ibidem*.

256 K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 2, p. 15.

amintiri și favoruri pentru mama sa"[257]. Spre deosebire de Lütfi Pașa, Ibrahim Peçevi, care a folosit o serie de cronici ungare, a redus în mod sintetic învestitura lui Ioan Sigismund la recunoașterea atât teoretică, la actul de numire în funcție, cât și la cea practică, la simbolul puterii, adică la acordarea buzduganului: „El a adus și predat *beratul* de crăiie, precum și buzduganul de crăiie, trimise din partea padișahului pentru acel micuț fiu de crai"[258].

Și mai târziu, în momentul trecerii Transilvaniei sub administrație habsburgică, sultanul Süleyman și-a însoțit amenințările adresate stărilor de prezentarea modului de alegere și confirmare a unui principe de orientare prootomană. Steagul de domnie *(sandjak)* devenise în concepția lui Süleyman Kanunî nu numai un act de confirmare a principelui ci și definirea rangului său[259]. Mai mult, pentru sultan ca și pentru marii demnitari otomani, trimiterea steagului de domnie lui Ioan Sigismund Zápolya și înmânarea sa comitelui Petru Petrovici desemnat, în aprilie 1554, guvernatorul unei țări aflate sub administrație imperială, a fost un act politic demonstrativ. Numirea lui Ioan Sigismund Zápolya în scaunul princiar al unei țări ocupate, ca și declarațiile referitoare la acordarea steagului de domnie tânărului principe, trebuiau să anuleze *de iure* pretențiile lui Ferdinand I de Habsburg de a i se recunoaște la Poartă stăpânirea Transilvaniei. Acest sens l-au dobândit deci, în mai 1554, declarațiile vizirului Ahmed pașa făcute lui Ioan Vegh din Brașov, solul trimis de Ferdinand la Istanbul: „In huius signum et testimonium vexillum et gladius a potentissimo Caesare mittitur Stephano regi, filio Ioannis regio. Igitur iam voluntate Caesaris, ego Orwz chawz et Ferhan beg elegi ac mittam, qui vexillum et gladium una cum regno Transilvaniae in manus Stephani regis dare debeant"[260].

Nu dispunem deocamdată de informații certe asupra înmânării unor însemne ale domniei cu ocazia revenirii reginei Isabella și a lui

---

[257] Lütfi Pașa, *Tevarih-i Al-i Osman*, ed. în traducere la M. Guboglu, M.A. Mehmet, *Cronici turcești*, vol. I, p. 249.

[258] Ibrahim Peçevi, *Tarih*, vol. I, p. 241.

[259] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *op. cit.*, doc. nr. 24, p. 39—41.

[260] *HHStA Turcica* I, 10, Konv. 3 (1554 I—V), fol. 204.

Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania și a intrării lor solemne în Cluj, la 22 octombrie 1556. Din cronica lui Wolfgang Bethlen știm doar că în suita lor s-au aflat ceaușii trimiși de sultan, care i-ar fi adus un steag roșu împodobit la mijloc cu o inimă de aur, un simbol al protecției sultanului[261]. S-ar putea, totuși, ca acest steag adus de la Poartă să fi fost steagul de domnie *(liva-i șerif, sandjak)*, care însoțea în ceremonialul otoman înscăunarea principilor și a domnilor români.

În schimb, preluarea deplină a domniei de către Ioan Sigismund Zápolya la moartea mamei sale Isabella (15 sept. 1559) a fost întărită, la un interval de numai o lună, de către sultanul Süleyman Kanunî prin acordarea unuia dintre însemnele puterii: „ți s-a trimis caftanul meu împărătesc"[262]. Este interesant faptul că scrisoarea sultanului, în care s-a anunțat trimiterea caftanului ca răsplată a credinței sale și a slujbelor prestate Porții, nu menționează nici cauza și nici împrejurările acestei acțiuni. Nu există nici o referire concretă la moartea reginei Isabella și nici la preluarea integrală a autorității princiare, sultanul incluzându-le probabil în formula *„altele" (gayri)*, atunci când s-a referit la conținutul scrisorii pe care i-o adresase Ioan Sigismund. În realitate, principele s-a grăbit să-i anunțe sultanului moartea mamei sale și preluarea domniei depline în Transilvania printr-o scrisoare predată de solul său[263]. Firmanul de răspuns al lui Süleyman, care rezumă de fapt împrejurările și motivele acordării Transilvaniei și a Partiumului *(vilayet-i Erdel ve sa'ir Macar vilayetinin sana inâyet eyleyüp)* lui Ioan Sigismund, precum și obligațiile sale de principe, poate fi considerat și ca un act de întărire[264] a unui berat de domnie anterior. Susținem această ipoteză și în virtutea faptului că acțiunea de confirmare a lui Ioan Sigismund Zápolya în februarie—martie 1566 a reeditat, la alte dimensiuni, procedura din 1559. În 1566 interesele politice și militare

---

[261] Vezi S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. II, p. 3, nota 3.

[262] *3. Numaralî Mühimme Defteri*, doc. nr. 408, p. 184.

[263] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 132; neavând acces la izvoarele otomane L.Rácz, *op. cit.*, p. 70 crede că nu mai era nevoie de confirmarea unui copil ales odată rege la moartea tatălui său pe câmpia de la Rákos.

[264] *3. Numaralî... doc.cit.*, p. 184.

ale Porții legate de campania de la Szigetvár au fost speculate de partizanii lui Ioan Sigismund la Istanbul într-un asemenea mod, încât sultanul Süleyman a sporit semnificația și caracterul solemn al acțiunii de acordare a *ahdnameului* și de înmânare a însemnelor puterii. Faptul că *ahdnameul* din 1566 a enumerat însemnele puterii care trebuiau trimise principilor nu echivalează cu o sporire sau diversificare a darurilor date de Poartă, opinie susținută de L. Rácz[265]. Nu putem împărtăși însă o asemenea părere, care nu ia în considerație natura reală a raporturilor între Transilvania și Poartă stabilite pe bază de legământ *(ahd)*. Enumerarea însemnelor puterii în acest *ahdname*, care au fost mai numeroase decât cele primite în februarie 1566 de Ioan Sigismund (caftan, cal de rasă, sabie aurită bătută cu mărgăritare)[266], corespunde deopotrivă unei definiri a rangului deținut de principele transilvan în ceremonialul otoman ca și poziției sale în raport cu suzeranitatea protectoare exercitată de Poartă. De altfel primirea fastuoasă de care s-a bucurat Ioan Sigismund Zápolya în tabăra otomană de la Zemun, redată în mod sugestiv de o serie de miniaturi otomane[267] este un exemplu în acest sens. La Zemun, principele Ioan Sigismund i-a prestat omagiu sultanului Süleyman Kanunî, acțiune descrisă amănunțit de cronicile otomane[268] și ilustrată de miniaturi.

Totodată, întâlnirea de la Zemun este interesantă și din punctul de vedere al simbolurilor puterii. Pe de o parte, Ioan Sigismund a purtat în tabăra sultanului însemnele puterii primite anterior[269], iar, pe de altă parte, el a predat, la rândul său, daruri cu caracter simbolic, care au intrat apoi în tradiția relațiilor impuse de suzeranitatea otomană. Din

---

[265] L. Rácz, *op. cit.*, p. 70—71.

[266] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 250.

[267] Vezi cunoscuta miniatură păstrată în *Sigetvar Tarihi* de Ahmed Feridun pașa, Topkapî Sarayi Müzesi H. 1339; fol. 16 b, reprodusă de Zeren Akalay, *The Forerunners of Classical Turkish Miniature Painting, Fifth International Congress of Turkish Art*, ed. G. Fehér, Budapesta, 1978, p. 46, fig. 18 și în *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, p. 256, fotografia nr. 8.

[268] Vezi însemnările lui Mustafa Ali, *Heft Medjlis*, ed. M. Guboglu, M.A. Mehmet, *Cronici*, vol. I, p. 396; Mustafa Selâniki, *Tarih*, ed. Cronici I, p. 359—360.

[269] L. Rácz, *op. cit.*, p. 71, le numește daruri simbolice.

însemnările lui Grigore Bánffy, unul dintre nobilii transilvani care l-au însoțit pe principe în tabăra sultanului, aflăm că, la prima audiență acordată de Süleyman Kanunî, Ioan Sigismund a purtat o cingătoare cu sabie aurită și pumnal aurit, toate împodobite cu mărgăritare[270]. În sfârșit, la audiența de rămas bun el i-a predat sultanului o cantitate însemnată de aur și argint, nelipsind nici câțiva șoimi aleși[271], daruri pe care Süleyman Kanunî le-a ținut la mare cinste întocmai ca și urmașii săi. Ne confruntăm de fapt cu o acțiune de acordare a însemnelor puterii, respectiv cingătoarea de aur, sabia, pumnalul și caftanul aurit, un *khilat-i fahire,* acele daruri simbolice menționate de Grigore Bánffy, cu prilejul relatării audiențelor de la Zemun.

Din punct de vedere simbolic, aceste însemne au reflectat esența relațiilor de vasalitate întemeiate pe legământ *(ahd)* ca și o acțiune de întărire a autorității centrale. Și la audiențele de la Zemun ca și la numirea lui Ioan Sigismund ca principe al Transilvaniei s-a respectat în mod strict tradiția popoarelor turcice nomade de impunere a suzeranității lor. În virtutea acestei tradiții, Ioan Sigismund Zápolya a primit doisprezece cai turcești, dintre care trei au fost împodobiți cu șa aurită, încrustată cu mărgăritare, cu zăbale și frâie din aur[272], oferind la rândul său sultanului șoimi cu prilejul achitării *kharadjului*[273].

Trimiterea calului de rasă, ca simbol al suzeranității otomane dar și ca însemn al puterii principelui înscăunat în Transilvania, a intrat astfel și în tradiția de confirmare propriu-zisă a principelui de către sultan. Conform tradiției amintite, lipsa acestui însemn putea chiar știrbi autoritatea principelui. Acesta a fost și motivul pentru care reclamația făcută la Poartă în numele principelui Gheorghe Rákóczy al II-lea a avut ca obiect trimiterea grabnică în Transilvania a calului de rasă ca un însemn restant[274] al puterii sale.

---

[270] Gr. Bánffy, *Második János Második Szulejman császárhoz menetele és modja.* ed. J. Kemény în *Erdélyorszag történeti tára* I, vol. I, Cluj, 1845, p. 43, L. Rácz, *op. cit.*, p. 71.

[271] Gr. Bánffy, *op. cit.*, p. 44; L. Rácz, *op. cit.*, *loc.cit.*

[272] Gr. Bánffy, *op. cit.*, p. 45.

[273] *Ibidem*, p. 44.

[274] L. Rácz, *op. cit.*, p. 72.

Trebuie să relevăm totodată faptul că Poarta a acordat importanța și semnificația cuvenită acțiunilor de numire și confirmare ca principe a lui Ioan Sigismund Zápolya. Din acest punct de vedere, nu putem accepta teza lui L. Rácz, care a susținut că predarea însemnelor puterii a avut un caracter întâmplător, nefiind imperativă și absolut necesară în momentul în care a început domnia sa[275]. Autorul merge chiar mai departe, afirmând că acei principi, care le-au primit, nu le-au acordat prea mare însemnătate. Credem că autorul a ajuns la o asemnea concluzie din lipsa unor informații mai bogate și, în primul rând, din necunoașterea izvoarelor otomane, fără de care o asemenea cercetare nu este posibilă și este lipsită de sens. De pildă, acordarea caftanului de preț, la scurt timp după moartea Isabellei, anunțată prin firmanul emis la 14 octombrie 1559[276], este numai unul din exemplele care dovedesc contrariul. Fără îndoială că procesului de constituire deplină a principatului autonom i-a corespuns o perioadă de cristalizare și din punct de vedere al procedurii de confirmare a principelui, a relațiilor dintre Poartă și principatul autonom. Astfel, precedentul creat în vremea domniei efective din 1559 a lui Ioan Sigismund Zápolya în privința acțiunii și procedurii de confirmare a principelui (actul de confirmare, însemnele puterii) s-a transformat într-un adevărat model. Acesta a fost invocat, mai târziu, de toate soliile transilvane trimise la Poartă pentru a negocia textul actului de numire și procedura de confirmare solemnă a principelui ales de stări.

d. Problema căsătoriei principelui Transilvaniei

Încercarea Porții de a influența și încuviința chiar realizarea unor proiecte de căsătorie a lui Ioan Sigismund Zápolya s-a aflat în strânsă legătură cu exercitarea suzeranității sale restrictive și cu tendința de a limita autonomia Transilvaniei. Dreptul pe care sultanul Süleyman și l-a arogat în privința încuviințării sau respingerii acestor proiecte a

[275] *Ibidem.*

[276] Vezi nota 272.

derivat din asimilarea domnilor și principilor vasali cu supușii săi, care îi erau sclavi-servitori *(kul)*. Acest principiu de drept a fost extins și asupra lui Ioan Sigismund Zápolya în septembrie 1541, în momentul numirii sale ca principe într-o țară asimilată de sultan unui *sandjakat*. În asemenea condiții, Süleyman Kanunî nu a putut fi indiferent față de proiectele de căsătorie ale lui Ioan Sigismund Zápolya, dat fiind că alianța dinastică cu un vlăstar aparținând unor dinastii ostile Imperiului otoman însemna, de fapt, neutralizarea, dacă nu primejduirea suzeranității otomane asupra Transilvaniei.

Încă din vremea domniei lui Ioan Zápolya, sultanul Süleyman își arogase, în calitatea sa de suzeran, dreptul de a încuviința căsătoria vasalului său care cârmuia Transilvania și Ungaria. Putem înțelege, deci, nemulțumirea și mânia sultanului stârnită de încheierea căsătoriei între Isabella, fiica regelui Poloniei, Sigismund I și Ioan Zápolya, vasalul său. Faptul că nici Ioan Zápolya și nici regele Poloniei nu au găsit de cuviință să-i anunțe căsătoria și să-i ceară consimțământul a fost considerat de sultan, în 1539, drept o știrbire a prerogativelor sale de suzeran. După părerea vizirului Ayas pașa, numai o acțiune diplomatică comună polono-transilvană prin trimiterea soliilor solemne[277] de către regele Poloniei și Ioan Zápolya mai putea salva aparențele, restabilind cursul firesc al relațiilor între vasal și puterea suzerană.

În ce-l privește pe Ioan Sigismund Zápolya, proiectul logodnei sale cu arhiducesa Johanna, fiica lui Ferdinand I de Habsburg, în vârstă de 2 ani și cinci luni trebuia să mascheze în ochii Porții tratativele purtate la 14 iunie 1551, la Sebeș, de regina Isabella în vederea cedării Transilvaniei „Sfântului Imperiu Romano-German". Este adevărat că, la întrevederea reginei cu Toma Nádasdy, reprezentantul lui Ferdinand, proiectul de căsătorie[278] a fost inclus în rândul condițiilor de abdicare ale reginei: dobândirea venitului anual de 30 000 de ducați asigurat

---

[277] *HHStA Turcica I.* 4, Konv. 6 (1539), fol. 19 „de rege vero Ioanne nemo est, qui in tanto Imperatoris mei ira aliquid agat, et solus Ioannes rex nihil curat, quare rex tuus Polonie, si amat filiam suam et Ioanem, mittat huc oratorem solemnem, mittat alium Ioanes et querant uterque, quod reconcilietur Ioannes Imperatori meo".

[278] R.Goos, *Österreichische Staatsverträge*, p. 117.

temporar până la obținerea feudelor corespunzătoare, de stăpânirea cetăților: Košice, Munkačevo, Hust, a comitatelor Maramureș, Bereg, Abaujvár, ca și de venitul salinelor.

Insistența cu care Isabella a încercat impunerea acestui proiect de căsătorie printre condițiile sale de abdicare s-a întemeiat pe un calcul politic simplu dar eficient. Căsătoria lui Ioan Sigismund Zápolya cu arhiducesa Johanna trebuia să-i asigure principelui încoronarea sa ca rege al Ungariei, chiar și după predarea Coroanei Sfântului Ștefan în mâna reprezentanților lui Ferdinand I de Habsburg. Regina Isabella a proiectat această căsătorie ca pe o cale sigură de a păstra Coroana, dar și de a încorona copilul proclamat rege, în octombrie 1540, pe câmpia de la Rákós. Totodată, căsătoria lui Ioan Sigismund cu arhiducesa Joahnna conferea un spor de legimitate pretențiilor principelui la titlul de rege și la încoronarea sa.

Faptul că reprezentanții lui Ferdinand la tratativele de la Sebeș nu au avut împuternicirea de a negocia logodna cu arhiducesa Johanna nu a însemnat o respingere a propunerii reginei Isabella. Dimpotrivă, generalul Castaldo i-a întreținut Isabellei speranța în reușita propunerii sale și de teama consecințelor nefaste pe care le-ar fi avut neîndeplinirea condițiilor de abdicare a reginei asupra stăpânirii imperiale în Transilvania. Castaldo a convins-o, treptat, pe Isabella de posibilitatea căsătoriei[279], dându-i asigurările cuvenite în această privință. Totodată, el a încercat să-i prezinte lui Ferdinand I de Habsburg avantajul real al acestei căsătorii, care ar fi înlesnit, după părerea sa, luarea în stăpânire a Transilvaniei[280].

Castaldo s-a dovedit a fi un bun psiholog, de vreme ce i-a insuflat Isabellei atâta siguranță în reușita încheierii căsătoriei fiului său. După confirmarea abdicării sale de către stările privilegiate întrunite în dietă (27—29 iulie 1551), Isabella a oficiat logodna simbolică a lui Ioan Sigismund Zápolya cu arhiducesa Johanna[281].

---

[279] *HHStA Hungarica*, 58, Konv. B, 7 iulie 1551, fol. 32 v.: „Del matrimonio si come abiamo rimesso tute le altre condicione ne li mani et ne la gratia de Sua Maesta...".

[280] *Ibidem*, 13 iulie 1551, fol. 76.

[281] R. Goos, *op. cit.*, p. 137.

Potrivit planurilor guvernatorului Martinuzzi, căsătoria principelui cu fiica lui Ferdinand I de Habsburg trebuia prezentată ca o acțiune de respectare și menținere a suzeranității otomane asupra Transilvaniei. De altfel, propunerile sale înaintate în această privință, la 21 iulie 1551, lui Ferdinand I aveau menirea de a-l convinge pe Süleyman că logodna lui Ioan Sigismund nu i-ar fi afectat nici statutul său de vasal și nici îndeplinirea îndatoririlor sale: „el nu încetează să rămână sluga prea plecată a sultanului și va trimite la vistieria sultanului în scurt timp *kharadjul* și darurile"[282]. Nu știm însă, cum și când le-au parvenit demnitarilor otomani și sultanului veștile despre căsătoria proiectată și despre legătura existentă între această căsătorie și abdicarea reginei Isabella. De asemeni, nu știm cât timp l-a reținut Martinuzzi în tabăra sa de la Gherla pe ceaușul, pe care dorea să-l trimită sultanului pentru a-i prezenta logodna lui Ioan Sigismund ca pe o acțiune care nu știrbea cu nimic suzeranitatea otomană[283].

Din reproșurile beglerbegului Rumeliei, Mehmed pașa, trimise lui Martinuzzi la sfârșitul lunii august 1551 deducem că vestea despre căsătoria principelui cu arhiducesa Johanna a parvenit pe căi lăturalnice, stârnind nedumerirea demnitarilor otomani. Numai astfel se explică lămuririle cerute de beglerbeg cu privire la aceste zvonuri[284], ca și precizarea strictă a statutului principelui față de Poartă, asemănător celui acordat tatălui său, Ioan Zápolya.

Ulterior, proiectul acestei căsătorii a fost folosit de Ferdinand și de reprezentanții săi diplomatici atât în relațiile cu Poarta cât și în raporturile cu Isabella ca o armă politică și diplomatică pentru menținerea stăpânirii imperiale asupra Transilvaniei. Modificarea atitudinii

---

[282] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. I, p. 347.

[283] *HHStA Hungarica*. 58, Konv. C, fol. 106: „Ipse episcopus, ad Chiaws, quem in eius castro Uyvar tenet ad expediendum pergit et eius est intentio Thurcarum imperatori ius concedere ut Tributum capiat et ita res sub matriomino colore obumbrare quod Thurce persuadere omnia ad bonum finem consecuta esse".

[284] *HHStA Turcica* I, 9, Konv. 3 (1551 VI—XII), fol. 59 și E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I/4, doc. nr. XXXLXXIX, p. 603.

lui Ferdinand s-a datorat, în primul rând, acțiunii lui Petru Petrovici de a-l reînscăuna pe Ioan Sigismund în Transilvania, care a dus și la izbucnirea răscoalei antihabsburgice din vara anului 1553. Dacă Ferdinand a renunțat la atitudinea de ignorare a alianței dinastice propuse de Isabella, a fost și pentru că el și-a reconsiderat căile și mijloacele de convingere a sultanului Süleyman asupra legalității și legitimității instaurării stăpânirii sale asupra Transilvaniei. De aceea, el a avut mare nevoie de mărturia Isabellei în fața sultanului despre condițiile de renunțare deplină și definitivă la stăpânirea Transilvaniei în favoarea Curții de la Viena. Calculele politice și diplomatice ale lui Ferdinand s-au adeverit numai în privința atitudinii reginei Isabella, care și-a arătat disponibilitatea de a interveni la Poartă, la rugămintea solului lui Ferdinand, Friedrich von Redern. Reactualizând planul de căsătorie a lui Ioan Sigismund Zápolya cu arhiducesa Johanna potrivit cu instrucțiunile primite de la Ferdinand[285], Friedrich von Redern a reușit s-o influențeze pe regină în sensul dorit. În scrisorile redactate la 18 iulie 1553, Isabella i-a făcut cunoscut sultanului prețul plătit pentru căsătoria fiului său cu arhiducesa Johanna[286].

În aceste împrejurări, nici ea și nici Ioan Sigismund nu erau îndreptățiți să mai revină vreodată în Transilvania sau Ungaria, fapt pentru care îl ruga pe Süleyman Kanunî să-l mențină pe Ferdinand în stăpânirea netulburată a acestor țări. Intervenția reginei a avut însă un cu totul alt efect decât cel scontat de Ferdinand, sultanul sporindu-și intransigența cu privire la statutul Transilvaniei. Süleyman Kanunî nu a putut fi păcălit cu acest plan de căsătorie de către solii imperiali la Istanbul, nici măcar pentru a încheia un armistițiu cu „Sfântul Imperiu Romano-German", așa cum rezultă din raportul adresat lui Ferdinand

---

[285] R. Goos, *op. cit.*, p. 144.

[286] *HHStA Turcica* I, 10, Konv. 1 (1553 I—VIII), fol. 104: „Promissa quoque est et filia Serenitatis eius in matrimonium filio nostro illustrissimo et cum via atque ratio reditus" și fol. 104: „aliis ducatibus contentatos nobisque satisfactum esse, nec non regiam suam Maiestatem charissimo filio nostro filiam suam etiam charissimam matrimonio iungendam promississe".

în august 1555[287]. Nici atunci și nici mai târziu, respectiv până la încheierea tratatului din august 1570 între Transilvania și „Sfântul Imperiu Romano-German", căsătoria lui Ioan Sigismund cu o arhiducesă din Casa de Habsburg sau cu o principesă germană nu a fost privită cu ochi buni de Poartă. De fapt, toate negocierile legate de încheierea și prelungirea armistițiilor cu Ferdinand I de Habsburg ca și de pecetluirea tratatului de pace cu Maximilian al II-lea au reactualizat aceste proiecte de căsătorie.

Din păcate, nu știm încă în ce măsură încuviințarea obținută la Poartă de Mihail Gyulay[288], solul Isabellei, pentru a începe, în 1559, tratativele directe de pace cu Ferdinand I s-a referit și la încheierea căsătoriei lui Ioan Sigismund Zápolya cu arhiducesa Johanna. Semnificativă este însă declarația de principiu a sultanului în legătură cu căsătoria principelui Transilvaniei înscrisă în ordinul adresat în această privință domnului Moldovei, Alexandru Lăpușneanu, la 14 august 1560: „căsătoria se încheie cu permisiunea ilustră a măriei sale a fericitului padișah"[289]. Reacția sultanului, dornic de a obține informații suplimentare cu privire la proiectul de alianță matrimonială cu Casa de Habsburg și cu șansele sale de realizare, a fost declanșată de raportul prezentat la Poartă de Alexandru Lăpușneanu, domnul Moldovei. Dispunând de un sistem propriu de informații, respectiv de iscoade trimise la Veneția, care poposiseră la Viena[290] în drumul lor de întoarcere în Moldova, Lăpușneanu i-a putut lămuri sultanului sensul și desfășurarea negocierilor purtate în numele lui Ioan Sigis-

---

[287] Vezi raportul întocmit de Busbecq la Viena la 14 august 1555. *Ibidem* I, 12, Konv. 1 (1555 VII—IX), fol. 36: „tentavimus num per speciem tractatus harum nuptiarum saltem aliquod annorum inducias impetrare possemus".

[288] R. Goos, *op. cit.*, p. 153.

[289] *3. Numaralî Mühimme Defteri*, doc. nr. 1 457, p. 632.

[290] Editorul actului a confundat numele osman al orașului Viena (Beç) cu orașul Pécs din Ungaria. Oamenii domnului Moldovei nu aveau cum să se întâlnească în orașul Pécs cu solii Transilvaniei, Mihail Csáki și Cristofor Hagymássy și cu trimisul regelui Poloniei la regele Ferdinand pentru a purta tratative în vederea căsătoriei principelui, vezi *Ibidem*, p. 632.

mund de cancelarul său român, Mihail Csáki[291] și de Cristofor Hagymássy, asistați de solul regelui Poloniei. Totodată, secretul asupra fondului negocierilor cu privire la încoronarea lui Ioan Sigismund ca rege al Ungariei și la folosirea titlului de rege a fost bine păzit, de vreme ce iscoadele au făcut cunoscute numai negocierile purtate în jurul căsătoriei lui Ioan Sigismund Zápolya cu fiica lui Ferdinand. Interesant ni se pare faptul că iscoadele moldovene au prezentat această căsătorie ca pe o acțiune sigură, care nu se înfăptuise încă la data plecării lor de la Viena[292].

În realitate, nici tratativele inițiate în 1559 de Mihail Gyulay și nici cele reluate apoi, în decembrie, de Csáki și Hagymássy nu au avut sorți de izbândă din pricina pozițiilor ireconciliabile ale părților în privința condițiilor de încheiere a căsătoriei. În 1559, 1560[293], ca și mai târziu, în 1563, Ferdinand a refuzat în mod categoric orice variantă și posibilitate de alianță dinastică cu principele Transilvaniei, dacă acesta revendica în continuare titlul de *electus rex Hungariae*, încoronarea sa și stăpânirea teritoriilor de la Tisa. De altfel, Ferdinand a fixat prețul căsătoriei cu o arhiducesă din Casa de Habsburg la renunțarea definitivă a lui Ioan Sigismund la Coroana Ungariei și la titlul de rege. Reticența lui Ferdinand față de proiectul reactualizat al căsătoriei lui Ioan Sigismund cu arhiducesa Johanna sporise atât de mult în iulie 1563, încât numai convertirea principelui la catolicism ar mai fi făcut posibilă o asemenea alianță dinastică[294]. Formula acestui gen de alianță a fost repetată cu stăruință în timpul vieții lui Ferdinand (martie 1564), fiind reluată și mai târziu printre condițiile preliminare ale încheierii acordului de la Satu Mare[295] și reactualizată în cursul tuturor negocierilor

---

[291] Pentru activitatea sa diplomatică vezi I. Lupaș, *2 umaniști români în secolul al XVI—lea*, în *Studii, Conferințe* I, p. 102.

[292] *3. Numaralî Mühimme. doc. cit., loc. cit.*: „atunci când sus-numiții oamenii noștri au pornit din acea parte (Viena) înspre această parte (Moldova) nu au făcut încă nunta".

[293] R. Goos, *op. cit.*, p. 153—154.

[294] *Ibidem*, p. 172—173.

[295] *Ibidem*. 177; S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. II, p. 244.

purtate în jurul tratatului de la Speyer. Desfășurarea evenimentelor l-a silit pe Ioan Sigismund să renunțe la titlul de rege ales al Ungariei, obținând, în cele din urmă, prin tratatul de la Speyer, ratificat la 16 august 1570, prevederea expresă a sprijinului împăratului Maximilian al II-lea, pentru încheierea căsătoriei cu Maria, fiica ducelui de Bavaria. La stăruințele lui Gaspar Békés, solul lui Ioan Sigismund la Viena, a fost inclusă în tratat și alternativa căsătoriei cu Sibylla, fiica ducelui de Jülich și Berg, în cazul eșuării primei variante[296]. Ulterior, prevederea s-a dovedit a fi justificată, dat fiind că, în 1571, Maria de Bavaria s-a căsătorit cu unchiul ei, arhiducele Karl. În aceste condiții, la discuțiile purtate la Praga către sfârșitul lunii ianuarie 1571 a fost luată în considerare cea de a doua variantă, împăratul Maximilian încercând să-și îndeplinească obligația asumată prin tratatul de la Speyer. Faptul că nici căsătoria cu fiica ducelui de Jülich și Berg, pentru care s-au străduit deopotrivă Gaspar Békés și Maximilian al II-lea, nu s-a încheiat[297], s-a datorat stingerii din viață a lui Ioan Sigismund Zápolya la 14 martie 1571.

Impunerea alternativei germane de căsătorie atât în textul tratatului de la Speyer, cât mai ales în discuțiile purtate de stările transilvane în timpul dietei de la Mediaș (1—6 febr. 1570), a însemnat, de fapt, triumful punctului de vedere susținut de Gaspar Békés. Fără îndoială că la dieta amintită stările i-au împărtășit principelui nu numai îngrijorarea, ci și rugămintea insistentă de a-și asigura succesiunea la tron printr-o căsătorie, întocmai ca și tatăl său Ioan Zápolya: „ca potrivit rânduielii de la Domnul Dumnezeu, Măria Ta să-și ia soție milostivă, care i se cuvine, după cum a făcut tatăl Măriei Tale, domnul nostru milostiv... să-ți putem vedea soția milostivă și urmașii Măriei Tale"[298]. Dacă necesitatea căsătoriei a fost un punct de vedere comun, diver-

---

[296] R. Goos, *op. cit.*, p. 195: „Quoniam vero matrimonium cum filia illmi Bavariae ducis hos omnes tractatus eo firmis concludere et confirmare debet... vel si eius consensus omni etiam maiore studio et diligentia adhibita obtinere nequeat cum duce Juliacensi tractabit".

[297] *Ibidem*, p. 200; S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 282.

[298] *Ibidem*, doc. nr. XXII, p. 368.

gențele de opinie au apărut, în schimb, în cursul discuțiilor cu privire la alegerea principesei, respectiv a dinastiei căreia aceasta urma să-i aparțină. Discuțiile și obiecțiile au avut ca punct de pornire obținerea asentimentului Porții față de o asemenea alegere, stările temându-se chiar de eventuale represalii. Acesta a fost de altfel și motivul pentru care stările privilegiate au respins, la dieta de la Mediaș, proiectul căsătoriei lui Ioan Sigismund Zápolya cu o principesă germană. Ele și-au exprimat părerea că o asemenea căsătorie avea să preceadă împăcarea și încheierea alianței între principele Transilvaniei și împăratul Maximilian al II-lea. Discuțiile purtate în jurul acestei probleme s-au rezumat numai la principii, amănuntele urmând a fi stabilite de o comisie a stărilor alcătuită din 30 de membri. Cunoscând bine punctul de vedere al Porții față de apropierea Transilvaniei de Casa de Habsburg, reprezentanții stărilor privilegiate au susținut alternativa alianței cu Casa domnitoare franceză. Aceasta a fost, după părerea lor, calea de a evita declanșarea unor noi tensiuni în cadrul relațiilor otomano-transilvane. Reacția Porții față de negocierea căsătoriei lui Ioan Sigismund Zápolya cu o principesă germană a confirmat curând previziunile stărilor. În 1570, sultanul Selim al II-lea a apelat la intervenția regelui Poloniei pentru a-și convinge nepotul să renunțe la tratativele începute cu Maximilian al II-lea. Totodată, acest deziderat s-a transformat în ordin comunicat principelui Transilvaniei, prin firman și prin viu grai, de către ceaușul Pervan. În cursul audienței secrete acordată de principe, la care a luat parte numai cancelarul Mihail Csáky, ceaușul Pervan a cerut socoteală în numele Porții pentru solia transilvană trimisă la Viena. De altfel, Ioan Sigismund Zápolya a fost sfătuit în mod insistent să nu se căsătorească nici cu o arhiducesă de Habsburg și nici cu o principesă germană. Mai mult, variantele de căsătorie sugerate de sultanul Selim al II-lea au luat în mod preferențial în calcul alegerea unei principese franceze[299] și numai în al doilea rând alianța dinastică cu o principesă daneză sau suedeză. Mai târziu, la 27 august 1570, marele vizir Mehmed pașa l-a avertizat chiar pe

[299] *Ibidem*. p. 278.

împăratul Maximilian al II-lea, că încuviințarea prealabilă a sultanului avea valoarea unei condiții fundamentale a căsătoriei lui Ioan Sigismund cu fiica ducelui de Jülich și Berg. În această privință, reacția otomană a fost categorică cu atât mai mult cu cât, potrivit mărturiei marelui vizir, Ioan Sigismund Zápolya nu-i ceruse Porții până la acea dată nici o încuviințare[300].

Poarta a avut tot temeiul de a fi contrariată nu numai din motive politice și diplomatice. Este vorba și de o anumită inconsecvență a stărilor, care i-au cerut sultanului în 1569, prin intermediul solului lor, Gaspar Békés, sprijin și intervenția directă pentru încheierea căsătoriei lui Ioan Sigismund Zápolya cu o principesă franceză. După toate aparențele, proiectul acestei căsătorii franceze pare să-i fi aparținut inițial reginei Isabella. În 1557, ea apelase la sprijinul marelui dragoman Mahmud, însărcinându-l să-i transmită sultanului rugămintea scrisă de a interveni personal la regele Franței în acest scop. Selim al II-lea a fost rugat deci de regină să-i ceară regelui Franței mâna uneia dintre fiicele sale pentru Ioan Sigismund Zápolya[301]. Nu este întâmplător faptul că această propunere i-a reținut atenția sultanului, fiind vorba de o alianță dinastică cu o casă domnitoare cu care întreținea relații bune. Selim al II-lea s-a arătat dispus la o asemenea intervenție, dar numai la cererea expresă a unui sol transilvan pe care regina avea să-l trimită[302].

Isabella a urmat întocmai sfatul sultanului Süleyman Kanunî, convocând la sfârșitul anului 1557 și începutul anului următor[303], stările privilegiate în dietă și pentru a-l desemna pe solul țării la regele

---

[300] E.D. Petritsch, *Regesten...*, doc. nr. 621, p. 219.

[301] *HHStA Turcica* I, 13, Konv. I (1557 I—VI), fol. 4: „Questo homo (Mahmut beg) ha portato lettere al Turco dalla regina, pregandolo dela parte regina che fosse contento il Turco de scriver al re de Franza et esshortarlo che dovesse dar una sua fiola al figlio di essa regina...".

[302] *Ibidem:* „da farlo voluntieri questo officio quando verra l'Ambasciator de la regina".

[303] Fr. Gymesi Forgách, *Magyar historiája...*, p. 159: „per eandem hiemem conuentus publicus ab Isabella regina est auctus; in quo praeter caeterea legatus ad Henricum II. Galliarum regem Christophorus Báthory... est ablegatus".

Franței, Henric al II-lea. A fost ales, așadar, Cristofor Báthory de Șimleul Silvaniei, apreciat de cronicarul Francisc Forgách pentru cultura sa clasică deosebită, ca și pentru cunoașterea limbilor italiană, spaniolă și franceză. Misiunea încredințată de regină și de dietă împletea, în mod organic, interesele politice, militare și dinastice ale principatului. De altfel, Cristofor Báthory avea să-și pună în joc talentul diplomatic și pentru a grăbi realizarea proiectului de logodnă a principelui Ioan Sigismund Zápolya cu o fiică a regelui Henric al II-lea. Din mărturia ambasadorului francez Jean Cavenac de la Vigne, seigneur d'Auvilliers (1557—1558), rezultă că marele vizir Sokollu Mehmed pașa îi ceruse în două rânduri precizări legate de intențiile reale ale regelui Henric al II-lea față de acest proiect de căsătorie[304].

Uniunea dinastică între Ioan Sigismund Zápolya și o fiică a lui Henric al II-lea a fost concepută atât de regina Isabella cât și de dietă ca o cale sigură de pecetluire și consolidare a alianței politice între Franța și Transilvania. Prin stabilirea unor relații de înrudire cu Casa domnitoare a Franței, Isabella conta și pe obținerea sprijinului diplomatic la Poartă în vederea retrocedării cetăților Lipova, Timișoara, Bečkerek și Orșova, ocupate în 1552 de către armata otomană.

Din păcate, Jean Cavenac de la Vigne, care a moștenit la începutul misiunii sale diplomatice o situație dificilă creată de uneltirile predecesorului său, Michel de Codignac și ale ambasadorului imperial Ogier Gislain de Busbecq, nu a putut înțelege nici comunitatea de interese între Franța și Transilvania și nici însemnătatea unei alianțe politice în lupta comună dusă împotriva Casei de Habsburg. Cunoscut pentru brutalitatea caracterului ca și pentru asprimea limbajului folosit[305], de la Vigne nu s-a străduit nici măcar să-și reprime indignarea față de proiectul căsătoriei lui Ioan Sigismund Zápolya cu o fiică a regelui

[304] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. II, p. 27, nota 6 citează scrisoarea lui de la Vigne redactată la 21 aprilie 1557 la Edirne: „Le Bassa m'a demandé de la part du Grand-Seigneur deux fois si vous ne tiendrez pas la promesse que vous avez fait au petit roi d'Hongrie, de luy bailler une de vos filles en mariage".

[305] Vezi J.L. Bacqué-Grammont, S. Kuneralp, Fr. Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie (1563–1991)*, Istanbul, 1991, p. 10.

Franței. Ambasadorul nu s-a sfiit să atragă atenția, că cererea prezentată în numele reginei Isabella contravenea uzanței, după care fiica regelui Franței nu lua în căsătorie un soț aflat la o depărtare atât de mare. Totodată, ambasadorul a profitat de durata călătoriei lui Cristofor Báthory spre Franța pentru a-i propune lui Henric al II-lea o soluție favorabilă pentru căsătoria lui Ioan Sigismund Zápolya. De la Vigne l-a sfătuit pe Henric al II-lea să pomenească numele domnișoarei de Rohan, ca pe o soluție optimă în cazul discutării proiectului de căsătorie a principelui. De fapt, numele putea fi schimbat, ulterior, cu multă abilitate[306].

În realitate, punctul de vedere al ambasadorului francez s-a deosebit radical de planurile politice ale lui Henric al II-lea. Pentru acesta, alianța politică și dinastică propusă de regina Isabella și la sugestia fostului ambasador francez la Poartă, Gabriel de Luels, seigneur d'Aramont[307], putea fi un sprijin însemnat în lupta împotriva Casei de Habsburg. În asemenea împrejurări, drumul lung străbătut de Cristofor Báthory prin Bosnia, Raguza, Veneția, Elveția și Franța pare să fi fost încununat de succes. La curtea regelui Henric al II-lea, Cristofor Báthory a găsit, așadar, terenul politic optim[308] pentru a-și îndeplini, așa cum rezultă din însemnările cronicarului Francisc Forgách, misiunea încredințată de regina Isabella și de stările transilvane. Astfel, instrucțiunile principale primite înainte de a părăsi Transilvania se întâlnesc printre condițiile de alianță între cele două state, negociate de Cristofor Báthory cu Henric al II-lea. În virtutea negocierilor purtate între Franța și Transilvania, regele Henric al II-lea a făcut făgăduielile următoare:

— intervenția sa, prin intermediul ambasadorului francez de la Istanbul, pentru restituirea cetăților Lipova, Timișoara, Bečkerek, Orșova, care aparținuseră până în 1552 principatului autonom și care fuseseră încorporate eyaletului Timișoara.

---

[306] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 33.

[307] Fr. Gymesi Forgách, *op. cit.*, p. 160; pentru detalii legate de persoana ambasadorului, J.L. Bacqué-Grammont, S. Kuneralp, Fr. Hitzel, *op. cit.*, p. 8.

[308] Fr. Gymesi Forgách, *op. cit.*, p. 163.

— un ajutor financiar anual de 5000 florini pe o perioadă de cinci ani, necesar recrutării de oaste.

— căsătoria unei nepoate sau verișoare cu Ioan Sigismund Zápolya[309].

Totodată, Cristofor Báthory a fost însoțit la întoarcerea sa în Transilvania de către solului lui Henric al II-lea, Pedro Francesco de Martinez[310], pentru a ratifica, probabil, alianța încheiată. Alegerea lui Martinez pentru această misiune pare să nu fi fost întâmplătoare. Întocmai ca predecesorul său, Jean-Jacques de Cambray, însărcinatul cu afaceri francez la Istanbul, care se aflase înaintea sa dar tot în 1557 la curtea Isabellei[311], Pedro Francesco de Martinez era un bun cunoscător al politicii otomane. În 1555, el a fost trimis în misiune specială la sultanul Süleyman Kanunî, la Amasya[312], tocmai când s-a negociat aplanarea conflictului otomano-iranian.

Întoarcerea lui Cristofor Báthory în Transilvania ar fi avut loc în preajma verii anului 1557[313], urmată, în chip firesc, de raportul său de solie prezentat în fața stărilor privilegiate. Din cronica lui Francisc Forgách rezultă că Báthory și-a expus, în cadrul unei cuvântări deosebit de ample, obiectul și modul de îndeplinire a misiunii sale la regele Henric al II-lea, provocând, în mod îndreptățit, satisfacția întregii diete[314]. Din păcate, nu dispunem încă de amănunte asupra continuării și apoi a stagnării tratativelor între cele două țări. Bănuim doar că și Martinez a avut parte de aceeași primire de care s-au bucurat atât Cristofor Báthory cât și raportul său de solie. În lipsa unor detalii, mai credem că nici moartea regelui Henric al II-lea, survenită la scurt timp

---

[309] *Ibidem*, p. 164: „nam sine ulla longa dilatione optato responso oratorem dimisit, insuper filiam in connubium Johanni promisit...", S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 34.

[310] Fr.Gymesi Forgách, *op. cit.*, p. 165: „Ad haec oratorem suum, virum primarium... Petrium Francescum de Martinez cum amplissima legatione adjungit".

[311] *Ibidem*, p. 160: „Jacobus Cambrius orator gallus Byzanntino ad reginam Isabellam venit salutatum nomine regis".

[312] J.L. Bacqué-Grammont, S. Kuneralp, Fr. Hitzel, *op. cit.*, p. 10.

[313] Fr. Gymesi Forgách, *op. cit.*, p. 165.

[314] *Ibidem:* „in conventu publico luculentissima oratione declaratus, maxima omnes laetitia perfudit".

după solia lui Martinez în Transilvania, nu a fost străină de înghețarea și, în final, de eșuarea tratativelor.

Reactualizarea proiectului de căsătorie franceză din 1569 a fost determinată de impasul ivit în tratativele purtate de Ioan Sigismund Zápolya și reprezentanții lui Ferdinand I de Habsburg în vederea retrocedării cetăților transilvane Baia Mare, Ardud și Cehul Silvaniei de către imperiali. În aceste împrejurări, solii principelui la Poartă, Gaspar Békés și Mihail Gyulay, însărcinați să obțină sprijin otoman în litigiul teritorial al Transilvaniei au cerut din nou intervenția sultanului pentru a obține mâna Margaretei de Valois pentru Ioan Sigismund Zápolya. Din nou, comunitatea de interese politice otomano-transilvane a asigurat îndeplinirea, măcar în privința planurilor matrimoniale, a misiunii primite de soli din partea stărilor privilegiate. Gaspar Békés și Mihail Gyulay nu au obținut doar o simplă făgăduială a intervenției sultanului pe lângă regele Carol al IX-lea. Mai mult, marele vizir Sokollu Mehmed pașa l-a trimis în Franța pe dragomanul Mahmud[315], renegat de origine vieneză numit și Sebaldus, pentru a obține mâna Margaretei de Valois. Argumentul decisiv pe care Mahmud era însărcinat să-l invoce privea obținerea tronului polon[316] de către Ioan Sigismund Zápolya, acțiune ce putea fi mult înlesnită printr-o astfel de alianță dinastică. Din păcate, intervenția sultanului Selim al II-lea și a marelui vizir Sokollu Mehmed pașa pare să nu fi fost sprijinită în mod corespunzător de demersul dragomanului Mahmud pe lângă Carol al IX-lea. Mahmud nu și-a uitat originea vieneză și a întreținut legături cu împăratul Maximilian al II-lea chiar și în timpul călătoriei sale în Franța, așteptând la Veneția, în ianuarie 1570, instrucțiunile Curții de la Viena. Acestea sunt tot atâtea argumente ale interesului său în eșuarea negocierilor pentru încheierea unei căsătorii între Ioan Sigismund Zápolya și Margareta de Valois. De altfel o asemenea alianță dinastică era departe de a-i conveni lui Maximilian al II-lea și diplomației vieneze cu care dragomanul Mahmud s-a aflat în contact permanent.

---

[315] J.L. Bacque-Grammont, S. Kuneralp, Fr. Hitzel, *op. cit.*, p. 110.

[316] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 272; R. Goos, *op. cit.*, p. 185.

Presupunem chiar, că el s-a despărțit în ianuarie 1570, la Veneția, de solul francez Claude de Bourg[317] numai pentru a aștepta instrucțiuni în privința negocierilor pe care avea să le ducă în Franța. Acesta pare să fie și substratul scrisorii adresate după 17 ianuarie 1570 împăratului Maximilian al II-lea, prin care îi anunța popasul său de o lună la Veneția și disponibilitatea de a primi informațiile necesare de la Viena. Totodată, știrile importante, probabil obiectul misiunii sale în Franța ca și alte probleme, el le comunicase contelui Eck (Egino) von Salm-Neuburg, omul său de legătură[318]. Eșecul misiunii dragomanului Mahmud în Franța nu s-a datorat nici ordinelor primite de la Maximilian al II-lea și nici inițiativei sale. Mahmud nu a mai ajuns în Franța, deoarece a fost reținut de către venețieni din ianuarie 1570 până în mai 1573[319], așa cum rezultă din scrisoarea iscălită la 5 mai 1573 sub numele de *Sebaldus mercator Moldaviae* și care i-a fost trimisă lui Maximilian al II-lea. În aceste condiții, în care stările Transilvaniei nu au fost la curent cu soarta misiunii încredințate lui Mahmud, s-a repetat, la dieta de la Mediaș (1—6 ianuarie 1570), preferința lor subînțeleasă pentru alegerea viitoarei soții a lui Ioan Sigismund Zápolya din rândurile principeselor franceze.

Moartea principelui a curmat însă în chip firesc tratativele purtate pentru căsătoria sa cu Sibylla, fiica ducelui de Jülich și Berg, înlăturând, totodată, orice prilej pentru o nouă imixtiune otomană. Cu toate acestea, opțiunea clară pentru căsătoria cu o principesă germană a reprezentat o experiență utilă Porții, care a încercat, mai târziu, să o exploateze în folos propriu. Astfel, pe precedentul creat de variantele habsburgice și germane ale proiectelor de căsătorie făurite pentru Ioan Sigismund Zápolya și-a întemeiat Poarta încercarea de a le zădărnicii reeditarea în cazul lui Sigismund Báthory. De fapt, Poarta s-a temut, în mod justificat, de consecințele politice și militare pe care le-ar fi avut o alianță dinastică între Sigismund Báthory și Casa de Habsburg. Pe

---

[317] *HHStA Turcica*, 25, Konv. I (1570 I—III) fol. 21, editat de Petritsch, *Regesten*, nr. 601, p. 203.

[318] *Ibidem*.

[319] *Ibidem*, doc. nr. 700, p. 234.

aceste considerente par să se fi întemeiat interdicțiile comunicate în 1592 principelui Sigismund Báthory de a-și alege viitoarea soție din rândurile dușmanilor Porții[320], printre care erau menționați nu numai Casa de Habsburg, ci și nobilii venețieni, spanioli, flamanzi și florentini. Interdicțiile amintite, la care a fost adăugată și obligația lui Sigismund de a comunica Porții originea viitoarei sale soții[321] dovedesc, astfel, tendința de sporire a intervenției otomane în căsătoria principelui și de limitare, pe această cale, a autonomiei principatului transilvan.

e. Reprezentanții diplomatici ai Transilvaniei la Istanbul — statutul lor juridic și diplomatic

Distincția netă *(ihtilaf-i dar)* pe care o face școala juridică šafi'tă între regimul de *dar-ul-islam* și cel de *dar-ul-ahd* implică recunoașterea juridică a frontierei, atribut esențial al suveranității statelor limitrofe ținuturilor musulmane. Încheierea legământului *(ahd)* între principatul autonom al Transilvaniei și Poartă înseamnă, totodată, recunoașterea sa ca entitate politică de sine stătătoare, precum și constituirea unei alianțe inegale, care reflectă în mod direct caracterul unilateral al politicii externe promovate de Imperiul otoman până în 1790. Această particularitate, proprie politicii altor state islamice, ca de pildă Iranului, rezultă din excluderea principiului de reciprocitate în relațiile cu puterile europene. Faptul că în cursul secolului al XVI-lea o serie de state din apusul și centrul Europei (Franța, Anglia, Austria) au întreținut la Istanbul reprezentanțe diplomatice cu caracter permanent, în vreme ce Poarta a continuat să trimită solii sau misiuni secrete doar cu diferite prilejuri, este semnificativ în acest sens. Importanța acordată de statele musulmane stabilirii unor relații diplomatice regulate cu puterile străine (neislamice), precum și caracterul „ad-hoc" al diplomației lor decurg din concepția Islamului clasic asupra statului. În

[320] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. III, p. 399.
[321] *Ibidem.*

virtutea acestei concepții, statul musulman este condus în toate domeniile sale de activitate după principiile dreptului religios *(šari'a)*, fiind socotit superior tuturor celorlalte forme de guvernământ. Astfel se explică absența unor prevederi referitoare la relațiile reglementate și de durată între comunitățile musulmane și nemusulmane, precum și a oricărui impuls pentru dezvoltarea unor contacte diplomatice permanente. Aceste condiții au imprimat până în 1790, data deschiderii reprezentanțelor diplomatice permanente la Londra, Viena, Berlin și Paris, un caracter unilateral și inegal relațiilor stabilite de Imperiul otoman nu numai cu statele supuse prin încheierea legământului *(ahd)*. Același caracter l-au avut și legăturile cu puterile din Europa Apuseană, cărora Poarta le-a acordat, în secolele XVI—XVII, capitulații și cu care a încheiat tratate.

Din reglementarea generală a raporturilor Transilvaniei cu Poarta pe baza legământului de a fi „prietenul prietenului și dușmanul dușmanului" decurge și dreptul principatului autonom la solie și reprezentanță diplomatică la Istanbul. În mod firesc, concepția islamică a *ahdnamelelor* acordate Transilvaniei în epoca suzeranității otomane include acest drept, un atribut esențial al suveranității statelor. Dacă textul *ahdnamelelor* acordate principatului autonom între 1541 și 1566 nu cuprinde formulări exprese în această privință, în schimb aproape toate actele emise în prima jumătate a veacului următor fac referiri mai mult sau mai puțin ample la garantarea și exercitarea dreptului la reprezentanță diplomatică. Sunt menționate, așadar, prevederi generale referitoare la circulația nestingherită a solilor *(elçi)* și a reprezentanților diplomatici permanenți sau agenți *(kapukehaya, kapukethuda)*[322] și la siguranța persoanei și bunurilor lor. Frecvent li se mai adaugă și precizări legate de întreținerea solilor și agenților cu alimente, hrană și băutură *(tayyn)*, precum și asigurarea unei locuințe *(konak)*[323]. Adoptând punctul de vedere susținut cu ani în urmă de către Ion Matei, înclinăm să credem că specificarea parțială dar expresă în

[322] A. Feridun, *Münșa'at...*, vol. II, p. 357.

[323] I. Mikó, *Erdélyi Történelmi Adatok*. vol. II, p. 318, 332, 341; A. Szilády, S. Szilágyi, *Török-Magyarkóri*. vol. III, doc. nr. 37, 45; A. Feridun, *op. cit.*, p. 360.

secolul al XVII-lea a unor elemente componente ale noțiunii cumulative de întreținere *(tayyn)* și de rang *(kaftan)*[324] ar fi consecința specificării unor probleme nerezolvate sau în discuție la data respectivă. Dezvoltarea și amplificarea relațiilor principatului autonom cu Poarta în cursul secolului al XVII-lea reflectată de conținutul *ahdnamelelor* a fost consecința mutațiilor semnificative înregistrate de raportul de forțe din Europa Centrală. Spre deosebire de stadiul de dezvoltare statală și politică a Transilvaniei din momentul intervenției sale în Războiul de treizeci de ani, primele trei decenii din istoria principatului autonom corespund unei faze de cristalizare instituțională și de căutare a unor formule politice noi. Din punctul de vedere al relațiilor sale externe, statul recent constituit a avut nevoie de o instituție proprie la Istanbul, respectiv de o reprezentanță diplomatică permanentă, capabilă să întrețină și să dezvolte legăturile cu puterea suzerană în virtutea legământului încheiat în 1541. Hotărârea adoptată între 10 și 15 martie 1560 de dieta întrunită la Aiud[325], de a trimite un reprezentant diplomatic permanent la Poartă, reflectă o chibzuință matură asupra considerentelor și necesităților politico-diplomatice de moment și de perspectivă. Ea se dovedește a fi atât rezultatul unei experiențe politico-diplomatice de două decenii a principatului autonom, cât și un mod de influențare, în favoarea Transilvaniei, a conflictului cu „Sfântul Imperiu Romano-German" generat de stăpânirea unor cetăți și teritorii din Partium. Dincolo de forma generală și stereotipă chiar din expunerea de motive a acestei hotărâri, se desprinde o anumită insistență cu care se argumentează necesitatea înființării instituției de *kapukethuda/kapukehaya* tocmai în 1560, la întoarcerea lui Mihail Gyulay de la Istanbul[326], însărcinat cu anunțarea decesului reginei Isabella. Misiunea sa a însemnat, în primul rând, recunoașterea succesiunii la tron a lui Ioan Sigismund Zápolya, dar și menținerea unor relații pașnice. Dat fiind că principele a dorit continuarea tratativelor începute de Isabella cu privire la teritoriile din

[324] I. Matei, *Quelques problèmes...*, p. 73.
[325] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. II, doc. nr. II, p. 173—174.
[326] *Ibidem*, p. 131—132.

Partium și încheierea unui tratat cu Ferdinand, argumentele invocate de stări contribuie la înțelegerea momentului și contextului în care a avut loc desemnarea lui Gyulay ca reprezentant diplomatic permanent. Crearea instituției de *kapukethuda*, numit în hotărârea dietală *orator specialis*, pare să fie o inițiativă formulată de principe, care s-a bucurat de sprijinul și legiferarea necesară din partea stărilor privilegiate ale Transilvaniei: „Majestatea sa serenissimă <principele> a fost vrednică să se îngrijească de existența, siguranța, liniștea și pacea sa, a lor <supușilor> și a patriei și nu a lăsat să-i scape nici o ocazie prin care a putut chibzui și s-a putut îngriji de existența și binele public, prin a cărei bunăvoință să întrețină permanent la Poarta puternicului împărat al Turcilor și un sol special *(oratorem specialem)* din mijlocul lor (stărilor), pe excelența sa, domnul <și> fratele Mihail de Gyula"[327].

Prin aceeași hotărâre dietală de înființare a instituției de *kapukethuda* s-au stabilit îndatoririle principale ale lui Mihail Gyulay și, prin aceasta, ale tuturor reprezentanților diplomatici permanenți la Istanbul. Așadar, Gyulay și toți cei care i-au urmat în funcția de *kapukethuda* au fost însărcinați să vegheze și „să se ocupe de starea afacerilor Maiestății sale și ale regnicolarilor, ca nici măcar să nu poată fi lăsat de o parte de către Maiestatea sa ceva care să privească siguranța sa și a credincioșilor săi"[328]. Totodată, responsabilitatea stabilită de stări deținătorului funcției de reprezentant diplomatic permanent, a fost definită, pe de o parte, de îndatoririle amintite, iar, pe de altă parte, de modul în care acesta urma să dea seamă de îndeplinirea însărcinărilor primite: „și chiar acum în solia în care va merge acel *orator*, el să le aducă la cunoștință public acelora (stărilor) și va avea să dea pe față toate treburile"[329].

Principiul răspunderii publice față de stări și principe a reprezentantului diplomatic al Transilvaniei la Istanbul, legiferat de dieta de la Aiud, reflectă un obicei mai vechi, consemnat de izvoare încă în 1543. În virtutea sa, prezentarea raportului asupra misiunii diplomatice

[327] *Ibidem*, doc. nr. II, p. 173.
[328] *Ibidem*, p. 174.
[329] *Ibidem*.

încredințate a avut loc în două etape succesive, respectiv în fața reginei Isabella, iar după moartea acesteia, în fața principelui Ioan Sigismund și numai după aceea în fața stărilor privilegiate întrunite, de obicei, în dietă parțială. Această practică este consemnată de actele dietale pentru prima dată la 2 august 1543, când regina Isabella a convocat pentru 16 august dieta transilvană la Gilău, ca urmare a dării de seamă prezentate de Ioan Szalánczy. Întors de la Istanbul în tovărășia unui ceauș trimis de Süleyman Kanunî, Szalánczy insistase în cadrul relatării sale asupra necesității de a se grăbi trimiterea darurilor cerute de oficialitățile otomane, precum și de a se rezolva „treburile însemnate și arzătoare ale țării"[330].

Practica aceasta pare să fi continuat, de vreme ce, în februarie 1560, la întoarcerea din misiunea la Poartă a lui Mihail Gyulay, stările privilegiate au fost convocate la Aiud în dietă pentru a se pronunța, printre altele, și asupra raportului prezentat de solul Transilvaniei. Este vorba deci, nu numai de modul în care Gyulay își îndeplinea însărcinările primite din partea principelui și a stărilor, de poziția adoptată de Poartă în această privință, ci și de toate treburile publice care priveau Transilvania[331]. S-ar părea că atât aspectele cât și modul de prezentare a raportului de solie au fost luate în considerație de stări, atunci când au stabilit atribuțiile și răspunderea publică a funcției de reprezentant diplomatic permanent al Transilvaniei la Istanbul.

Din punct de vedere terminologic, denumirea otomană a acestei funcții, *kapukethuda* sau *kapukehaya*, nu este consemnată de acte chiar din momentul constituirii sale. Ea a fost folosită mult mai târziu, de pildă în *ahdnameul* emis în 1601[332] și în opoziție cu termenul care-l desemna pe solul extraordinar *(legatus sollenis, internuntius, fökövet).*

Totodată, crearea instituției de *kapukethuda* pare să coincidă și cu dobândirea din partea sultanului Süleyman Kanunî a dreptului de a

---

[330] *Ibidem*, vol. I, doc. nr. XXXI, p. 181.

[331] *Ibidem*, vol. II, doc. nr. I, p. 172: „cum certa legatione et responso eiusdem Maiestatis cesaree ad nos redierit et aliam etiam regni nostri publicum bonum concernentia emerserint".

[332] I.Mikó, *Erdélyi Történelmi*. vol. II, p. 318: *követjeknek, kapitihájoknak.*

avea la Istanbul o reședință proprie. Din însemnările cronicarului Wolfgang Bethlen rezultă că Süleyman Kanunî[333] i-ar fi acordat reprezentanței diplomatice transilvane la Istanbul clădirea cunoscută sub numele de Erdel Han (hanul Transilvaniei) din cartierul Balat. Potrivit unor cercetări mai vechi[334], reprezentanța diplomatică a Transilvaniei s-ar fi aflat pe ulița ungurească *(macarlar yokuşu)*, lângă o baie și o casă de rugăciune *(mesdjid)*, în vecinătatea atât a reședinței *kapukethudalei* Moldovei, cunoscută sub numele de Bogdan Saray, cât și a reprezentanței diplomatice a Țării Românești. Localizarea propusă de S. Mika și I. Karácson, care a fost preluată apoi și de G.Müller[335], pare să corespundă realității. Ea este confirmată de un act otoman emis la 25 august 1560 *(3 zilhicce 967 H)* în numele sultanului Süleyman Kanunî, care menționează faptul că reședința lui Mihail Gyulay era așezată în apropierea reprezentanței diplomatice a Moldovei: „<locuința>, care i-a fost stabilită drept reședință *(konak)* domnului Moldovei, s-a aflat în vecinătatea casei mele"[336]. Această precizare i-a aparținut solului Transilvaniei și a fost făcută în cadrul plângerilor înaintate sultanului cu privire la furtul unor lucruri valorând peste 1000 de galbeni, săvârșit prin efracție în locuința sa de către oamenii domnului Moldovei. Profitând de absența sa din Istanbul și de călătoria în Transilvania, ei au pătruns cu forța, pricinuindu-i o pagubă însemnată. Explicația prezentată de domnul Moldovei ca urmare a somațiilor sultanului, pare să indice și o posibilă complicare a conflictului pentru Partium între Ioan Sigismund Zápolya și „Sfântul Imperiu Romano-German". Bănuiala nedreaptă de trădare, care „planase" asupra solului transilvan[337] a fost invocată de Alexandru Lăpușneanu pentru a „scuza" furtul reclamat de Gyulay.

---

[333] W. Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, vol. II, Sibiu, 1782, p. 146–147.

[334] Este vorba de articolele publicate de S. Mika și I. Karácson în 1907 în „Budapesti Szemle" vol. 130, 1907, p. 1—21, „Budapesti hirlap" din 26 mai 1907 și din „Századok", 1910, p. 402–405, cf. G. Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen*, p. 138.

[335] *Ibidem.*

[336] *3.Numaralî Mühimme Defteri*, doc. nr. 1486, p. 643.

[337] *Ibidem:* „Kendüye dahi hilâf—i vâki bühtan eyleyüp hâ'in olduğin içün bu denlü ziyân eyledüm diyü mektub gönderdüğün bildürmeğin".

Clădirea în care s-a aflat vreme de aproape un secol și jumătate reprezentanța diplomatică a Transilvaniei la Istanbul ar fi fost cumpărată, potrivit unor cercetări anterioare, pentru suma de 30 taleri[338]. Dacă nu ne este cunoscută încă data la care a avut loc cumpărarea acestei proprietăți, știm în schimb că, în 1573, ea s-a aflat într-o stare avansată de degradare, având nevoie de reparații însemnate. De aceea, *kapukehaya* Transilvaniei a cerut chiar alocarea unei sume de peste 100 de galbeni, echivalând cu chiria ce avea s-o plătească, dacă nu mai putea locui la *Erdel han*[339].

Fără îndoială că deschiderea reprezentanței diplomatice permanente a Transilvaniei la Istanbul s-a aflat în strânsă legătură și cu procesul general de consolidare a suzeranității otomane asupra tuturor Țărilor Române. Prin agentul diplomatic transilvan, moldovean sau muntean, sultanul s-a putut informa lesne asupra situației și politicii duse de fiecare țară în parte și transmite mai repede ordinele sale, dispunând, totodată, și de alte mijloace de constrângere. La fel ca, de pildă, ambasadorul Giovanni Maria Malvezzi, încarcerat în momentul ocupării principatului de imperiali, solii Transilvaniei au fost în principiu ostatici, garanți și mijlocitori ai desfășurării în sensul și direcția dorită de Poartă a relațiilor de vasalitate. Pe de altă parte, sultanul însuși a vegheat la asigurarea condițiilor de călătorie a solilor, care se întorceau de la Istanbul în Transilvania, asigurându-le nu numai deplasarea nestingherită pe drumul lor, ci și, după caz, cai de olac. Așadar solul, *kapukehaya* sau oamenii lor au primit din partea sultanului salv-conducte *(yol hükmi)* adresate deopotrivă *sandjakbegilor* și cadiilor din ținuturile aflate în drumul lor de întoarcere ca și domnilor Țărilor Românești. O însemnare de pe o poruncă adresată la 8 decembrie 1559 (8 Rebi I 967H) principelui Ioan Sigismund Zápolya se referă la emiterea unui salv-conduct pentru patru oameni aflați în subordinea solului Mihail Gyulay[340], fapt confirmat totodată și de un ordin special trimis în această privință și tot atunci domnului Țării Românești.

---

[338] „Magyar Történelmi Tár", vol. XIX, p. 225; G. Müller, *op. cit.*, p. 138.

[339] L. Szalay, *Erdély és a porta*, p. 92.

[340] *3. Numaralî Mühimme Defteri*, doc. nr. 602, p. 274.

Domnul era obligat să le asigure și să le înlesnească trecerea liberă și nevătămată spre Transilvania[341].

În ce privește modul și condițiile în care urma să se desfășoare, în ianuarie 1560, călătoria în Transilvania a lui Mihail Gyulay și a suitei sale, salv-conductul redactat la 10 ianuarie ne oferă amănunte interesante. *Sandjakbegii* și cadii din ținuturile aflate pe drumul de întoarcere spre Transilvania au fost obligați prin ordin imperial să-i asigure lui și suitei sale de 14 persoane trecerea liberă și nestingherită în liniște și pace, precum și necesarul de cai de schimb[342]. Acest ordin a fost tot atât de riguros ca și cel emis la 2 august 1559 cu privire la caii de schimb. La fel ca și solia precedentă trimisă la Poartă de Isabella și Ioan Sigismund Zápolya și care a plecat de la Istanbul în august 1559[343], Gyulay nu a avut voie să scoată împreună cu suita sa vreun cal de călărie din Imperiul otoman[344].

Trimiterea solilor respectivi, a solilor obișnuiți *(elçi/követ)*, solilor extraordinari *(fökövet)* sau a reprezentanților diplomatici permanenți *(kapukehaya, kapukethuda)*, a fost de fapt rezultatul deliberării comune a principelui și a reprezentanților stărilor privilegiate reuniți în dietă. Un exemplu relevant în acest sens îl oferă împrejurările și modul în care a fost desemnat solul Transilvaniei la Poartă cu prilejul înscăunării sultanului Selim al II-lea. La vestea adusă de ceaușul noului sultan și de solul extraordinar al Transilvaniei, stările privilegiate întrunite între 30 noiembrie și 13 decembrie 1566 în dieta de la Sibiu i-au cerut principelui, pe baza firmanului primit de la Selim al II-lea, alegerea din rândul dietei a unei solii extraordinare[345] la Poartă. De fapt, la inițiativa lui Ioan Sigismund Zápolya, stările privilegiate au

---

[341] *Ibidem*, doc. nr. 603, p. 274: „la sosirea omului sus-numitului <al lui Gyulay> să-l faceți să treacă teafăr și nevătămat din Țara Românească în partea cealaltă (Transilvania)".

[342] *Ibidem*, doc. nr. 667, p. 306.

[343] *Ibidem*, doc. nr. 173, p. 82: „și este interzis să plece caii în afara <granițelor> Țărilor mele bine păzite (Imperiul otoman)".

[344] *Ibidem*, doc. nr. 677, p. 306.

[345] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, vol. II, doc. nr. XIII, p. 321 „să trimită un membru al dietei *(föember)*".

hotărât trimiterea unei solii reprezentative, lăsând însă pe seama principelui alegerea membrilor acesteia și a numărului lor[346]. Reprezentanții stărilor privilegiate au făcut uz și de prerogativa lor în trimiterea solilor la Istanbul numai pentru a atrage din nou atenția principelui asupra necesității adoptării tuturor măsurilor menite să zădărnicească aducerea vreunui prejudiciu Transilvaniei[347]. Așadar, în decembrie 1566, stările privilegiate au aplicat principiul complementarității și colaborării strânse în trimiterea solilor, mai ales în precizarea obiectului misiunii lor enunțat în mod clar la Turda, în cadrul hotărârilor adoptate între 6 și 13 iunie 1563: „Iar ceea ce vor socoti că trebuie făcut <să se facă> pentru ca în cursul timpului să nu se poată obiecta că Maiestatea Sa sacră a tratat și hotărât lucruri atât de arzătoare și extrem de necesare țărilor și supușilor săi fără regnicolari sau regnicolarii fără Majestatea Sa sacră"[348].

Pe de altă parte, au existat cazuri mult mai numeroase și deci, mai frecvente, în care autoritatea princiară a trimis soli nu numai la Poartă, ci și la suveranii altor state[349]. Dacă stările privilegiate au luat măsuri în această privință, ele au făcut-o mai mult ca luare la cunoștință a dispozițiilor principelui sau ca o ratificare a lor. De pildă, în ianuarie 1573 stările au luat la cunoștință trimiterea unui nobil de frunte la Poartă, „conform rangului Măriei Tale și potrivit cerinței stării noastre obișnuite"[350]. Mai frecvent însă, dieta l-a rugat pe principe să expedieze soli la Istanbul. Astfel, la 26 februarie 1543 reprezentanții stărilor privilegiate au împuternicit-o pe regina Isabella să desemneze și să trimită soli nu numai la Istanbul, ci și la Petru Rareș, domnul Moldovei, pentru încheierea unui tratat și stabilirea relațiilor de bună vecinătate. Mai mult, în momentul în care stările au fixat, în principiu, componența soliei la Istanbul, pe baza reprezentării egale a lor și a

---

[346] *Ibidem*. p. 322: „Este la latitudinea Măriei Tale să aleagă pentru solie pe acei care sunt trebuincioși ca și numărul persoanelor lor".

[347] *Ibidem*.

[348] *Ibidem*. doc. nr. XI, p. 216.

[349] Zs.Trócsányi, *Az Erdélyi fejedelemség korának országgyülései*, p. 156.

[350] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XX, p. 532.

principelui, ele au hotărât ca *kharadjul* să fie dus și predat la Poartă de solul reginei Isabella[351].

Și mai târziu, la 2 februarie 1550, reprezentanții stărilor privilegiate i-au cerut aceleiași regine să se îngrijească nu numai de trimiterea la Poartă a *kharadjului* și a unei scrisori oficiale, ci să aleagă solii capabili să slujească cu credință și cu folos interesele Transilvaniei prin talentul și priceperea lor[352].

Recrutarea și alegerea solilor, recunoscută ca fiind o prerogativă princiară, avea să se desfășoare însă, potrivit hotărârilor dietei parțiale de la Turda (6—13 iunie 1563), după criterii stricte formulate de stări. Solii Transilvaniei trebuiau aleși, așadar, din rândurile familiilor nobile și dintre „bărbații care se disting prin înțelepciune, știință, credință, integritate și chiar prin iscusință și experiență"[353]. Lor li se încredințau deopotrivă instrucțiunile de solie, scrisorile de acreditare la Poartă, precum și sumele necesare de bani în vederea îndeplinirii în termenul fixat de principe și stări a misiunii încredințate.

Totodată, în momente de eclipsă a puterii princiare din timpul guvernării *locumtenensului* regal Martinuzzi și din vremea ocupării Transilvaniei de trupele imperiale (1551—1556), stările i-au delegat pe deținătorii puterii executive să-i desemneze pe solii Transilvaniei. Articolul al II-lea al hotărârilor adoptate la 24 mai 1548 de dieta întrunită la Turda i-a conferit lui Martinuzzi această competență[354], în timp ce, ulterior, la 25 ianuarie 1554, dieta de la Târgu Mureș le-a acordat voievozilor Transilvaniei o împuternicire similară[355].

Trebuie să mai amintim și faptul, că stările privilegiate s-au folosit de prerogativa lor, solicitând trimiterea solilor în situații în care neplata *kharadjului* pe mai mulți ani punea în primejdie legăturile Transilvaniei cu Poarta. La 2 februarie 1550[356] și apoi, la

---

[351] *Ibidem*, vol. I, doc. nr. XXVII, p. 176: „quem portare nuncius Reginalis maiestatis debet".

[352] *Ibidem*, doc. nr. III, p. 305.

[353] *Ibidem*, doc. nr. XI, p. 215-216.

[354] *Ibidem*, doc. nr. XV, p. 239.

[355] *Ibidem*. doc. nr. VII, p. 501—502.

[356] *Ibidem*. doc. nr. III, p. 305.

1 martie 1551[357], stările întrunite succesiv în dietele de la Cluj și Turda i-au cerut reginei Isabella expedierea grabnică a soliei transilvane pentru a îndeplini obligația principală a țării față de Poartă. Deși stările i-au recunoscut principelui și, în general, autorității princiare prerogative și competențe largi în desemnarea solilor și stabilirea misiunilor diplomatice[358], în schimb ele au intervenit prompt, când a fost vorba de principiul pe baza căruia s-au alcătuit soliile. Dieta de la Cluj din 26 februarie 1543 a legiferat principiul reprezentării organelor supreme de exercitare a puterii în principat, respectiv reprezentarea prin soli a principelui și a dietei. Fiecare stare privilegiată a Transilvaniei și-a avut reprezentantul în solia țării, condusă de șolul reginei Isabella, care păstra și onorariul cuvenit solilor[359]. În timp, componența soliei pare să fi suferit fluctuații, consemnate uneori de hotărârile dietale. De pildă, dieta de la Turda a stabilit, între 1 și 10 iunie 1557, expedierea unui singur sol la Poartă ca reprezentant al stărilor privilegiate împreună cu solul reginei Isabella și al lui Ioan Sigismund Zápolya[360].

Dieta a fost, de asemeni, autoritatea care a fixat, în funcție de împrejurări și de obiectul soliei, nivelul de reprezentare diplomatică a Transilvaniei la curtea sultanului. În decembrie 1566, stările privilegiate întrunite în dieta de la Sibiu s-au pronunțat asupra rangului membrilor soliei solemne, care trebuia să plece la Poartă pentru a oferi darurile cuvenite noului sultan Selim al II-lea. În mod obligatoriu, ei aveau să fie aleși dintre membrii dietei și ai consiliului princiar *(főember)*, dintre care unul însărcinat cu predarea darurilor, iar cel de al doilea cu reprezentarea permanentă a intereselor Transilvaniei la Poartă[361].

---

[357] *Ibidem*, doc. nr. XI, p. 320.

[358] Dieta de la Cluj din 26 februarie 1543 i-a recunoscut reginei Isabella competența de a da instrucțiuni suplimentare solilor la Poartă, a căror misiune fusese stabilită de reprezentanții stărilor privilegiate, *ibidem*, doc. nr. XXXV, p. 176.

[359] *Ibidem*.

[360] *Ibidem*, vol. II, doc. nr. IV, p. 82: „ut unicus orator nomine dominorum regnicolarum deligatur ad excelsam portam, qui nomine regini una cum oratore Nostro filijque Nostri serenissimi tractet".

[361] *Ibidem*, doc. nr. XIII, p. 321: „că a fost nevoie să se afle la Poarta noului împărat un membru al dietei *(főember)* pe lângă împărat și pașale și un altul pe lângă domnii cei foarte mari cu darurile cuvenite".

Totodată, dieta a avut și competența de a vota mijloacele financiare necesare acoperirii cheltuielilor impuse de călătoria și întreținerea — conform rangului lor — a solilor la Istanbul și de procurare a darurilor care se predau la Poartă. Darea suplimentară votată de dietă în februarie 1557 avea să asigure, potrivit expunerii de motive, toate cheltuielile solilor, darurile, precum și nivelul corespunzător de reprezentare a principelui și a trimișilor săi[362]. Calculat în monedă de aur, cuantumul acestei dări a fost repartizat în felul următor:

— pentru fiecare poartă (unitate fiscală) nobilii și comitatele urmau să plătească 50 de denari în aur, contravaloarea lor în florini, socotindu-se câte un florin și jumătate pentru un denar de aur.

— 5000 de florini, contribuția „Universității" săsești.

— 5000 de florini, contribuția impusă secuilor[363].

Darea suplimentară, fixată mai târziu, în iunie 1563, la dieta de la Turda, a avut în vedere finanțarea exclusivă a cheltuieilor impuse în deplasarea solilor la Istanbul și de întreținerea lor în capitala Imperiului otoman. Fiecare unitate fiscală *(poartă)* trebuia să plătească, în acest scop câte 10 denari până la 13 iulie 1563 *(beatae Margarethae virginis proxime)*[364].

Obiectul misiunilor încredințate solilor transilvani la Poartă a fost în general complex, însumând deopotrivă aspecte generale și de moment ale relațiilor principatului autonom cu puterea suzerană. Până la instituirea unui reprezentant diplomatic permanent la Istanbul *(kapukehaya/kapukethuda),* capabil să se informeze și să informeze asupra climatului diplomatic din capitala imperiului și asupra relațiilor Porții cu statele europene și asiatice, solii au avut, în primul rând, misiuni legate de îndeplinirea obligațiilor impuse de Poartă: predarea *kharadjului* și a darurilor *(peșkeș)* cuvenite, anunțarea și negocierea modului de preluare a puterii supreme în principat. Pe lângă aceste acțiuni curente, reprezentanții diplomatici ai Transilvaniei au dus și o

---

[362] *Ibidem*, doc. nr. IV, p. 72: „per suum oratorem digne et honorifice pro dignitate Suarum Maiestatum adeunda esse censetur..."

[363] *Ibidem*, p. 73.

[364] *Ibidem*, doc. nr. XI, p. 216: „pro muneribus et expensis ortorum".

luptă îndelungată, începând cu 1543, pentru a obține recunoașterea formală și apoi prin *ahdname* a dreptului stărilor privilegiate de a-și alege în mod liber principele *(libera electio)*. Așadar, misiunea încredințată unui sol la Poartă a cuprins în mod curent una dintre acțiunile amintite, căreia i s-au adăugat, după caz și în funcție de împrejurări, intervenții impuse de conflicte politice, militare și teritoriale. Printre conflictele politice interne s-au numărat, de pildă, abuzurile de guvernare ale lui Martinuzzi ca și încercarea lui Francisc Bebek de a prelua puterea în principat. Ele au fost complicate adesea de pretenții teritoriale formulate de însăși puterea suzerană (cedarea cetăților Bečej și Bečkerek), precum și de atacurile trupelor imperiale urmate de ocuparea unor cetăți și teritorii din Partium. În afara misiunilor oficiale, solii au primit din partea reginei Isabella și apoi din partea lui Ioan Sigismund Zápolya însărcinări secrete, care aveau ca scop eliminarea unor funcționari otomani din negocierile bilaterale sau transmiterea de informații cu caracter militar, precum și obținerea ajutorului militar în lupta împotriva „Sfântului Imperiu Romano-German".

Din punct de vedere cronologic, obținerea ajutorului otoman în preluarea puterii supreme în voievodatul transilvan îndată după moartea regelui Ioan Zápolya a format obiectul primelor solii trimise de stări la Istanbul. Ștefan Mailat încercase în acest fel și înaintea constituirii principatului autonom să obțină funcția de voievod al Transilvaniei. Printre solii care au întreprins demersuri diplomatice în acest scop s-a aflat și Lazăr Vesszödy, așa cum rezultă și din ordinul adresat între 13 și 22 septembrie 1540[365] în numele sultanului Süleyman Kanunî lui Ștefan Mailat. Lazăr Vesszödy, care s-a aflat în acea perioadă la Istanbul, pare să fie și primul reprezentant al Transilvaniei înștiințat de refuzul mascat al sultanului de a-i încredința lui Mailat voievodatul spre guvernare, ca și de negocierile și intrigile țesute la Poartă pentru numirea lui Ioan Sigismund Zápolya ca succesor al tatălui său, Ioan Zápolya, la tronul Ungariei.

---

[365] A.C. Schaendlinger, C. Römer, *Die Schreiben Süleyman des Prächtigen an Vassalen*, doc. nr. 1, p. 3—4.

Totodată, hotărârea dietei parțiale de la Biertan (21 septembrie 1540) de a convoca la 18 octombrie 1540 dieta generală de la Târgu Mureș pentru desemnarea solilor la Poartă, care „să se ocupe de treburile publice"[366], reprezintă o nouă încercare de a se informa și influența la nivel diplomatic lupta pentru preluarea puterii supreme în voievodatul transilvan.

Soliile au fost, de fapt, căile eficiente de informare a puterii suzerane de către dietă asupra mutațiilor survenite în exercitarea puterii în principatul transilvan. Astfel, anunțarea reînscăunării lui Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania urma să se facă, potrivit hotărârilor adoptate de dieta de la Cluj (25 noiembrie — 7 decembrie 1556), atât la Poartă cât și la curțile unor monarhi europeni[367] prin intermediul unor solii extraordinare. Același rang diplomatic l-au avut mai târziu solii care au anunțat la Istanbul dispariția reginei Isabella (m. 15 septembrie 1559) și moartea principelui Ioan Sigismund Zápolya (m. 14 martie 1571). Mihail Gyulay, membru al consiliului princiar[368], a făcut cunoscută sultanului Süleyman Kanunî dispariția reginei Isabella, aducându-i, totodată, principelui Ioan Sigismund, în februarie 1560, confirmarea otomană a domniei sale în Transilvania[369]. În cazul morții lui Ioan Sigismund Zápolya, solia însărcinată cu anunțarea evenimentului a fost trimisă înaintea convocării dietei (1 aprilie 1571), care avea să-i valideze pe executorii testamentari ai principelui dispărut. Din însărcinarea lui Francisc Forgács și Ștefan Báthory, Ștefan Vajda[370], solul trimis la Istanbul a anunțat moartea principelui cerând, în virtutea acestui fapt, sprijinul Porții pentru exercitarea liberă de către stări a dreptului de alegere a principelui. De altfel, în condițiile în care Ioan Sigismund Zápolya nu se căsătorise și nu avea urmași, stările privilegiate au anticipat încă în 1567 posibilitatea vacanței scaunului princiar. Folosindu-se de prilejul oferit de înscăunarea sultanului

[366] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési...*, doc. nr. III, p. 43.
[367] *Ibidem*, vol. II, doc. nr. III, p. 58.
[368] Zs. Trocsányi, *Erdélyi központi kormányzata*, p. 27.
[369] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 131—132.
[370] *Ibidem*, p. 283.

Selim al II-lea și de moartea regelui Poloniei, membrii dietei reunite la Alba Iulia între 8 și 17 septembrie 1567 au hotărât trimiterea tezaurarului Transilvaniei, Gaspar Békés[371], pentru a obține din partea sultanului confirmarea executorilor testamentari ai lui Ioan Sigismund Zápolya, asigurându-se astfel alegerea viitorului principe[372].

Același nivel de reprezentare diplomatică, respectiv apartenența solului la dietă *(főember)* și calitatea sa de reprezentant extraordinar al principelui, au fost stabilite de dietă la înscăunarea sultanului Selim al II-lea. Faptul că dieta convocată la Sibiu, la 30 noiembrie 1566, a hotărât rangul solului și al soliei[373] nu a exclus însă prerogativa principelui de a alege persoana care urma să-l reprezinte la Poartă și să-i ducă sultanului darurile de înscăunare.

Pe de altă parte, abuzurile săvârșite în exercitarea puterii de către *locumtenensul* regal Martinuzzi în detrimentul autorității și prestigiului reginei Isabella au format obiectul misiunii încredințate, în 1550, lui Ioan Szalánczy. Alegerea sa pentru o misiune delicată și grea s-a întemeiat pe experiența dobândită la Poartă începând din 1541[374], când, în calitatea sa de comandant al Cetății de Baltă, el l-a însoțit pe ceaușul trimis de sultanul Süleyman. În 1550 Szalánczy a cerut cu real folos și pe baza scrisorii reginei Isabella protecția și ajutorul Porții în conflictul cu Martinuzzi și împotriva persoanelor care puneau în primejdie domnia lui Ioan Sigismund Zápolya. Solul reginei și-a îndeplinit cu succes misiunea, de vreme ce lui Martinuzzi i-a fost retrasă de către sultan calitatea de guvernator al Transilvaniei, care a fost atribuită temporar comitelui de Timiș, Petru Petrovici[375]. Înlocuirea lui Martinuzzi prin firman nu a pus însă capăt luptei pentru putere în principat și, cu atât mai puțin, demersurilor diplomatice la Istanbul a părților aflate în conflict. Astfel, după aflarea veștii mazilirii sale, Martinuzzi și-a trimis solul, pe Martin Andrássy, însoțit de Ioan

---

[371] Zs. Trócsányi, *op. cit.*, p. 25.

[372] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 264—265; doc. nr. XVI, p. 332—335.

[373] *Ibidem*, p. 259.

[374] *Ibidem*, vol. I. doc. nr. XVI, p. 64.

[375] *HHStA Turcica* 8, Konv.4 (1550 VII—IX), f. 120.

Kemény[376], la Poartă, prin Țara Românească, pentru a protesta și obține anularea acestei măsuri. Interesant este și faptul că în scrisoarea ei adresată sultanului, regina Isabella a contestat calitatea lui Martin Andrássy de a reprezenta interesele țării, dat fiind că se afla numai în serviciul lui Martinuzzi, nu era nobil din Transilvania și Partium și nu slujise niciodată lui Ioan Zápolya. Astfel, numai Ioan Szalánczy, care întârziase să ajungă la Istanbul din pricina incidentului relatat, reprezenta în mod oficial Transilvania și numai misiunea sa trebuia luată în considerație la Poartă[377]. Regina era dispusă, totodată, să meargă la Poartă pentru a fi confruntată împreună cu fiul ei și Petru Petrovici, în prezența sultanului, cu Martinuzzi. Sigură de dreptatea cauzei sale, Isabella i-a cerut sultanului trimiterea reprezentanților lui Martinuzzi (Andrássy, Kemény, alături de trei slujitori) împreună cu Ioan Szalánczy în Transilvania la încheierea misiunii celui din urmă[378].

Printre soliile secrete trimise la Poartă după restaurarea principatului autonom se înscrie și misiunea încredințată, în aprilie 1557, lui Sebastian Erdélyi, cu scopul de a elimina intervenția dragomanului Mahmud în negocierile transilvano-otomane prilejuite de numirea de către Poartă a lui Francisc Bebek ca guvernator al Transilvaniei. Partizan al imperialilor, dragomanul Mahmud, renegat de origine vieneză, care s-a numit Sebold von Pirach[379], l-a sprijinit pe Bebek să ajungă guvernator cu sprijin otoman. Erdélyi trebuia să determine Poarta să nu mai recurgă la serviciile lui Mahmud pentru a obține toate informațiile cu privire la situația din Transilvania. Faptul că dragomanul Mahmud s-a bucurat de un credit deosebit și de un renume de slugă devotată a răsturnat planurile politice ale reginei Isabella. Erdélyi nu numai că nu și-a putut îndeplini misiunea, fiind confruntat cu Mahmud, căruia marele vizir i-a arătat plângerea reginei Isabella, ci intervenția sa

---

[376] K. Nehring, *Austro-Turcica*, doc. nr. 195, p. 520—521.

[377] *Ibidem*, p. 520: „pregamo V.ra Ser.tà che gli voglia prestar fede de quanto dirá tanto come che noi fussemo presente".

[378] *Ibidem*. p. 521.

[379] E.D. Petritsch, *Der Habsburg-Osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547*, p. 61—66.

diplomatică a avut efectul invers celui scontat. Din acel moment, dragomanul Mahmud a devenit, în chip firesc, dușmanul Isabellei, incitându-l pe marele vizir împotriva domniei unei femei și a unui bătrân (Petru Petrovici), pentru a-l susține fățiș pe Francisc Bebek în lupta sa de preluare a puterii în Transilvania[380]. Eșecul misiunii încredințate lui Sebastian Erdélyi nu a dezarmat însă stările în încercarea lor de a determina Poarta să renunțe la sprijinirea lui Francisc Bebek și, deci, la impunerea guvernatorului Transilvaniei. Dieta parțială convocată la Alba Iulia, la 10 august 1557, a hotărât ca solii trimiși la Istanbul să obțină, prin intermediul negocierii secrete, adoptarea măsurilor împotriva lui Bebek dar și restituirea cetăților ocupate în Banat în 1552 de Imperiul otoman (Lipova, Timișoara)[381]. În ciuda caracterului său secret, misiunea încredințată lui Ioan Szalánczy și Kemény nu a avut rezultatul dorit de stări.

În general, soliile care au avut ca obiect probleme teritoriale, respectiv cedări, retrocedări sau obținerea sprijinului diplomatic și militar în vederea restituirii unor teritorii ocupate de trupele imperiale, au presupus și impus eforturi diplomatice de lungă durată, cu rezultate variabile. În cazul cererilor formulate de Poartă încă în 1547 de cedare a cetății Bečej, negocierile au fost anevoioase, ele continuându-se și după ocuparea sa de către trupele otomane. Știm de pildă că, în iunie 1546, Martinuzzi le-a explicat brașovenilor scopul misiunii lui Ioan Toth și Emeric Bÿka la Istanbul privind restituirea cetății amintite[382]. Începând cu această dată și până în 1551, când cetatea a fost cucerită, trecând sub stăpânirea lui Kasîm pașa, solii Transilvaniei au refuzat în mod sistematic orice cerere de cedare prezentată de autoritățile otomane. Solia, care a ajuns la Istanbul la 1 iulie 1550, și-a întemeiat refuzul categoric pe locul și rolul deținut de regiunea și cetatea Bečej în apărarea și aprovizionarea principatului autonom[383]. De altfel, cetatea

---

[380] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 17.

[381] *Ibidem*, p. 24.

[382] *Ibidem*, vol. I, doc. nr. VIII, p. 227.

[383] K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 184, p. 478: „quel castello si e una bona parte della sustantie et viver loro, et de più tosto voleno perdere la vita che darlo".

Bečej era atât de însemnată pentru Transilvania, încât stările privilegiate erau dispuse să i se supună lui Ferdinand I de Habsburg decât să admită vreo cesiune teritorială[384]. Și mai târziu, în aprilie 1551, după anexarea cetății și regiunii Bečej Imperiului otoman, Antonio Raguseo și Anton Nagy, reprezentanții reginei Isabella și ai dietei transilvane au continuat zadarnic negocierile cu marii demnitari otomani în vederea retrocedării lor în schimbul unor sume de bani[385]. Pe lângă problemele de ordin teritorial, ei au mai încercat să obțină, potrivit raportului întocmit de Giovanni Maria Malvezzi, ambasadorul lui Ferdinand I de Habsburg la Istanbul, încuviințarea încoronării lui Ioan Sigismund Zápolya ca principe în Transilvania, restituirea robilor luați de otomani în 1550, ca și a corpului lui Ștefan Mailat, pentru a fi îngropat în principat.

Stările transilvane au recurs împreună cu principele Ioan Sigismund Zápolya la calitatea de suzeran a sultanului Süleyman și la angajamentul de a fi „prietenul prietenului și dușmanul dușmanului" pentru a câștiga arbitrajul Porții în litigiile teritoriale cu „Sfântul Imperiu Romano-German". Întrunite în dietă între 4 și 9 noiembrie 1562, ele i-au cerut principelui trimiterea unui reprezentant personal la Poartă în vederea impunerii, în cadrul tratativelor de pace otomano-imperiale, a respectării integrității teritoriale a Transilvaniei. Solul transilvan trebuia să-i convingă pe demnitarii otomani de necesitatea restituirii teritoriilor ocupate din Partium, care aveau o contribuție însemnată la achitarea *kharadjului*[386].

Misiunile în vederea obținerii sprijinului militar al Porții și a presiunilor otomane asupra Curții de la Viena pentru restituirea cetăților și teritoriilor din Partium au continuat fără a se bucura de progrese spectaculoase. În 1568, Sebastian Erdély a primit însărcinarea de a grăbi,

---

[384] *Ibidem*, doc. nr. 187, p. 495; doc. nr. 203, p. 539.

[385] *Ibidem*, doc. nr. 217, p. 570: „Li quali hanno domandate de parte dalla regina Isabella et della Università <de Transilvania> al Signor de voler aconciar la cosa de Bechie in denari".

[386] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. II, doc. nr. X, p. 210: „unde census ipsi imperatori Thurcarum maiori ex parte proueniebat, ad ipsum Romanorum imperatorem desciuerit, potentissimum autem imperatorem Thurcarum mandare, ut concedatur".

prin intermediul intervenției Porții, restituirea către Transilvania a cetăților Satu Mare, Munakčevo (Munkács) și Tokaj[387]. Se pare că Sebastian Erdély nu și-a putut îndeplini misiunea, de vreme ce în februarie anul următor, tezaurarul Transilvaniei, Gáspar Békés, a fost inițiatorul unei noi solii la Poartă. Dornic să reia luptele pentru cele trei cetăți nerestituite de imperiali Transilvaniei, el a plecat la Istanbul împreună cu Mihail Gyulay pentru a negocia, din nou, intervenția otomană în litigiile teritoriale cu imperialii[388], ca și în obținerea din partea regelui Carol al IX-lea a promisiunii de căsătorie între Margareta de Valois și principele Ioan Sigismund Zápolya.

Spre deosebire de soliile care au avut de negociat problemele și litigiile teritoriale ale Transilvaniei, misiunile de predare a *kharadjului* la vistieria otomană au fost, în mod firesc, mult mai numeroase. Fiind vorba de îndeplinirea obligației principale a Transilvaniei impusă de suzeranitatea otomană, datele referitoare la aceste misiuni și la persoanele însărcinate de dietă cu predarea *kharadjului* sunt variate. Prima solie care a dus *kharadjul* transilvan și *peșkeșurile* la Poartă, în 1543, a fost alcătuită din comandantul Cetății de Baltă, Ioan Szalánczy și Ioan Fekete[389]. Caracterul concret al informației alternează însă cu știrile generale, ca de pildă cele referitoare la expedierea, la 5 mai 1547, a solilor împreună cu *kharadjul* țării[390] sau hotărârile dietei din 29 decembrie 1549 cu privire la componența soliei însărcinate să achite acestă dare. Nunțiul Transilvaniei era conducătorul soliei, care ducea *kharadjul* la vistieria otomană[391]. Și mai târziu, dieta întrunită la 1 martie 1551, la Aiud, i-a acordat prioritate expedierii solilor însăr-

---

[387] *Ibidem*, p. 265.

[388] *Ibidem*, p. 272.

[389] A.Verancsics, *op. cit.*, vol. I, p. 229; W. Bethlen, *Historia de rebus*, vol. I, p. 417.

[390] *HHStA Turcica* I, 7, Konv. 2 (1547 VIII—XII), fol. 202: „per nuntios nostros, quos quinta die mensis Maii hinc cum censu ad felicem portam Maiestatis Vestre potentissime miseramus"...

[391] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. I, p. 294–295: „ut nuntius unus nomine Regni una cum oratoribus, qui censum Imperatori deferunt, ad ipsum Caesarem mittatur".

cinați cu predarea *kharadjului*. Numai după îndeplinirea acestei obligații, nunțiul Transilvaniei avea să plece pentru a verifica modul în care solii și-au îndeplinit misiunea[392]. Izvoarele îi menționează printre solii care au dus și predat *kharadjul* la vistieria otomană pe următorii reprezentanți ai principatului transilvan: Ioan Drágfy și Ioan Glesan (1550)[393], Blasiu Somlyay (1551)[394], Francisc Literatus (1562)[395], Nicolae Orbai și Francisc Balogh (1568)[396].

În afara soliilor amintite, au fost trimise și solii ocazionale de către principe și stările privilegiate ale principatului transilvan. Acestea au transmis informații asupra mișcărilor de trupe imperiale[397] și l-au disculpat pe principe de dezvăluirile făcute de reprezentanții diplomației imperiale în legătură cu acordurile secrete încheiate de Transilvania cu „Sfântul Imperiu Romano-German". După divulgarea de către Mihail Cernović a conținutului acordului încheiat la Satu Mare între Ioan Sigismund Zápolya și Maximilian al II-lea, dieta de la Cluj-Mănăștur din 8—13 octombie 1565 a hotărât desemnarea unei solii menite să spulbere acuzațiile aduse principelui de către imperiali[398]. Solii au fost trimise și cu prilejul unor demonstrații de forță, ca de pildă expediția sultanului Süleyman Kanunî din 1566 pentru cucerirea cetății Szigetvár. Reprezentanții diplomatici ai Transilvaniei trimiși la Istanbul după încheierea dietei de la Turda s-au întors în principat din ordinul expres al sultanului[399], pentru a aduce vești despre expediția sa și a impune prezența principelui Ioan Sigismund Zápolya în tabăra otomană în vederea prestării omagiului de credință.

În majoritatea zdrobitoare a cazurilor din istoria principatului autonom, principele a avut un rol hotărâtor în numirea solilor. Acesta

---

[392] *Ibidem*, doc. nr. XI, p. 322.

[393] K. Nehring, *Austro-Turcica*, doc. nr. 159, p. 423.

[394] S. Barabas, *Erdélyi történetére vonatkozó regestak*, „Történelmi Tár", 1891, p. 435.

[395] S. Szilégyi, *op. cit.*, vol. II, p. 160.

[396] A. Verancsics, *op. cit.*, vol. V, p. 264; S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 269.

[397] *HHStA Turcica* 19, Konv. 2 (1564 XI—XII), fol. 166.

[398] S. Szilégyi, *op. cit.*, p. 249.

[399] *Ibidem*, p. 252—253.

a fost, totodată, autoritatea care i-a trimis ca reprezentanți ai săi împreună cu reprezentanții stărilor privilegiate la conducătorii și marii demnitari ai statelor străine. Recrutarea solilor din rândul micii nobilimi, dar și din rândul membrilor dietei, s-a dovedit a fi o acțiune însemnată, care trebuia să facă față atât dezideratelor proprii calității de reprezentant diplomatic, cât și situațiilor neprevăzute de la curtea sultanului. Credința față de principe și țară, precum și capacitatea de adaptare la situații neprevăzute, în care nu putea primi instrucțiuni și nu putea verifica informațiile, s-au numărat printre condițiile esențiale de recrutare și alegere a solilor și reprezentanților diplomatici, *kapukehaya/kapukethuda* ai Transilvaniei. Viitorul sol trebuia să dispună de cunoștințe reale de geografie, fiind, totodată, la curent cu evoluția relațiilor Transilvaniei cu Imperiul otoman și cu situația politico-diplomatică din Europa. El urma de altfel să se obișnuiască și cu moravurile de la Istanbul pentru a câștiga bunăvoința marilor demnitari otomani și să îndure orice umilință în folosul țării sale[400].

Indiferent de dificultatea și de caracterul misiunii lor, toți reprezentanții diplomatici la Poartă s-au străduit pentru binele țării lor. Potrivit credinței jurate principelui țării, ei au asigurat prin eforturile lor — de la data constituirii principatului și apoi de la reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya (1556) — întreținerea relațiilor Transilvaniei cu puterea suzerană și orientarea lor spre un curs pozitiv.

[400] V. Biró, *Erdélyi követei a Portán*, Cluj, 1921, p. 4.

V. URMĂRILE SUZERANITĂȚII OTOMANE ASUPRA RELAȚIILOR TRANSILVANIEI CU ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

Procesul de instaurare și consolidare a suzeranității otomane a constituit, în mod surprinzător, o condiție însemnată pentru dezvoltarea sincronică și pentru realizarea, pe plan extern, a unității de acțiune a Țărilor Române. Statutul de autonomie recunoscut celor trei țări române a reprezentat un factor de stabilitate și de unitate, imprimând coordonate noi evoluției lor comune. Devenită cu timpul o manifestare constantă a politicii otomane, atitudinea unitară a marilor demnitari otomani față de cele trei țări a fost determinată de confruntarea lor cu realitatea imediată, din care au intuit unitatea existentă între aceste state românești. Comunitatea de neam și limbă a românilor din toate cele trei țări, subliniată de Evliya Celebi[1] în însemnările sale de călătorie, a fost, fără îndoială, realitatea de netăgăduit cu care au intrat în contact direct ceaușii trimiși de sultan, negustorii, iscoadele și armatele otomane. Nu este întâmplător faptul că etapa de consolidare a

[1] Evliya Celebi, *Seyahatname*, vol. VII, p. 482 ed. M. Mehmet, *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, p. 722.

suzeranității otomane corespunde pe plan cultural unui transfer de informații privind originea daco-romană a românilor. Cronica lui Ibrahim Peçevi menționează, de pildă, războaiele daco-romane din anii 101—102, precum și înrudirea dacilor cu tracii[2].

Includerea treptată a Țărilor Române în sistemul de alianțe europene ale Imperiului otoman a adâncit și intensificat, totodată, legăturile politice, diplomatice și militare dintre ele. Consolidarea suzeranității otomane asupra Țării Românești a îmbrăcat forma unei crize interne grave, care a însoțit domnia lui Mircea Ciobanul (1545—1552, 1553—1554, 1558—1559). Rezistența înverșunată opusă unui domn apărător al intereselor Porții explică exodul masiv al boierimii, definit atât de expresiv de N. Iorga drept „transhumanță politică". De altfel refugiul, precum și șederea îndelungată (două decenii) a multor familii boierești în Transilvania, au adâncit, în chip firesc, legăturile umane și relațiile dintre cele două țări. N. Iorga a recunoscut cu clarviziunea sa deosebită că bejenia, această formă aparte a legăturilor politice dintre Țara Românească și Transilvania de la jumătatea secolului al XVI-lea, „reprezintau încă un element de unitate românească"[3]. Bejenia a fost, într-adevăr, o primejdie pentru suzeranitatea otomană, fapt pentru care sultanul a intervenit energic pe lângă autoritățile transilvane, beglerbegul de Timișoara, domnul Moldovei pentru prinderea și extrădarea boierilor fugari. Sultanul Süleyman a uzat de calitatea de suzeran pentru a limita dimensiunile conflictului intern, cerând extrădarea grabnică a boierilor munteni. În funcție de împrejurări, sultanul a încercat zădărnicirea oricărui sprijin transilvan sau bănățean pentru boierii pribegi, precum și prinderea și pedepsirea lor.

Domnii Moldovei au recurs la calitatea de suzeran a lui Süleyman Kanunî pentru a obține rezolvarea — favorabilă lor — a litigiilor create de posedarea cetăților Ciceu și Cetatea de Baltă cu domeniile lor, primite în 1489 de Ștefan cel Mare de la Matia Corvinul.

---

[2] I. Peçevi, *Tarih*, vol. I, p. 435.

[3] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 111—112; Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 197.

Un aspect principal al relațiilor dintre cele trei țări românești, modelat prin prisma intereselor imediate și de perspectivă ale politicii otomane în Europa Centrală, privește efortul pentru reînscăunarea, în 1556, și menținerea lui Ioan Sigismund Zápolya în scaunul princiar al Transilvaniei. Domnia unui principe supus, dependent de sprijinul politic și militar al Porții, însemna nu numai intrarea definitivă a Transilvaniei în sistemul otoman de alianțe politice, întărirea suzeranității otomane asupra Țării Românești, ci și stabilitatea stăpânirii otomane în Ungaria centrală. Acesta este și motivul ordinelor repetate, pe care domnii Moldovei și Țării Românești le-au primit pentru a-l reînscăuna și a-l ajuta pe Ioan Sigismund să respingă atacurile trupelor lui Ferdinand I de Habsburg.

Intervenția Porții — la cererea expresă a lui Ioan Sigismund Zápolya — în relațiile dintre Țările Române le-a imprimat, în mod firesc, o orientare prootomană. De altfel experiențele pozitive și negative înregistrate de intervențiile autorității centrale otomane în privința pribegilor, a cetăților deținute de domnii moldoveni sau chiar a regulilor bunei vecinătăți și a ajutorului militar și-au găsit o reflectare ulterioară în textul *ahdnamelelor* acordate la începutul secolului al XVII-lea principilor transilvani.

Prevederea generală înscrisă în cuprinsul *ahdnamelelor* emise între 1601 și 1631, referitoare la acordarea reciprocă și la cerere de ajutor militar în cazul atacului unor dușmani numiți (poloni)[4] și nenumiți, a ilustrat pe deplin acea comunitate de interese între marii demnitari otomani, pe de o parte, și principii Transilvaniei, domnii Țării Românești și Moldovei, recunoscuți și sprijiniți de sultan, pe de altă parte. Prevederile suplimentare din *ahdnamelele* acordate lui G. Báthory, lui G. Bethlen, Ecaterinei de Brandenburg și lui Gheorghe Rákóczy I, prin care se interzicea vânzarea unor cetăți transilvane domnilor din Țara

[4] W. Fr. Behrnauer, *Sultan Ahmad's I. Bestellungs-und Vertrags-Urkunde für Gabriel Báthory von Somlyó*, „Archiv für serbische Geschichte aus türkischen Urkunden", vol. I, Viena, 1857, p. 323; I. Mikó, *Erdélyi Történelmi Adatok*, vol. II, p. 319–334.

Românească și Moldova, precum și adăpostirea domnilor rebeli[5], au avut menirea de a garanta și apăra suzeranitatea Porții asupra Țărilor Române. Aceste articole au fost, fără îndoială, rezultatul luptelor duse de Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu pentru stăpânirea domeniilor Ciceu și Cetatea de Baltă. Pe de altă parte, acestea au avut în vedere și conferirea dreptului de azil în Transilvania lui Radu Șerban de către împăratul Rudolf al II-lea[6]. Interdicțiile consemnate în *ahdnamele* au exprimat, în mod nemijlocit, o seamă de cerințe ale procesului de restaurare deplină a dominației otomane asupra Țărilor Române. Este vorba de limitarea, din punct de vedere extern, a instabilității domniei în Țara Românească și Moldova, precum și de evitarea angajării directe a Transilvaniei într-o alianță antiotomană, acțiuni care asigurau menținerea unor domni și principi promotori ai politicii de înțelegere și alianță cu Imperiul otoman. Totodată, întreținerea relațiilor de bună vecinătate și întrajutorare cu Țara Românească și cu Moldova, în concordanță cu interesele politicii transilvănene, a devenit o preocupare constantă a principelui și stărilor privilegiate[7] încă din perioada premergătoare constituirii principatului autonom. Mai mult, îndată după moartea lui Ioan Zápolya, când Ștefan Mailat se lupta pentru stăpânirea Transilvaniei, dieta întrunită la Sighișoara, la 29 august 1540, a hotărât trimiterea unor soli la domnii Moldovei și Țării Românești. Solii aveau misiunea de a aduce la cunoștința domnilor români hotărârile dietei și dorința de a întreține relații de prietenie și bună vecinătate[8]. Voievodul Ștefan Mailat a căutat, în ultimii ani de viață ai regelui Ioan Zápolya (1539—1540), să realizeze desprinderea

---

[5] W. Fr. Behrnauer, *op. cit.*, p. 324; I. Mikó, *op. cit.*, p. 335; A. Feridun, *op. cit.*, vol. II, p. 355, 360.

[6] A. Veress, *Documente*, vol. VII, nr. 12, p. 14, nr. 14, p. 16; idem, *Basta György levelezése és iratai*, vol. I, p. 674–675; E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/1, nr. CCLXXXVII, p. 341.

[7] Zs. Trocsányi, *Az Erdélyi fejedelemség korának országgyülései*, Budapesta, 1976, p. 155.

[8] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, I, doc. nr. I, p. 41: art. 6: ...„conclusionem praesentes Dietae medio oratori nunciet et etiam amicitiam huius Regni Transylvaniensis dictis Dominis Vajvodis commendent".

Transilvaniei de regatul Ungariei, transformând-o în principat autonom. Această inițiativă politică de anvergură datorată nobilului român Ștefan Mailat[9] a premers împărțirea în 1541 a fostului regat ungar, înfăptuită de sultanul Süleyman Kanunî. În 1539, împreună cu cel de al doilea voievod al Transilvaniei, Emeric Balassa, a încercat să pună bazele alianței secrete a nobilimii transilvane pentru a substitui, astfel, autoritatea regelui Zápolya și a orienta politica externă în funcție de interesele țării. Moartea lui Zápolya a schimbat conjunctura politică în favoarea conjuraților, deposedați de funcția de voievod și de avere prin hotărârile adoptate de dieta de la Turda din 22 aprilie 1540[10].

Revenind la misiunea încredințată, în august 1540, de dieta de la Sighișoara solilor trimiși la domnii români, aceasta privea, în mod direct, obținerea unui sprijin politic. În lupta sa pentru a conferi Transilvaniei o individualitate politică distinctă, Mailat avea nevoie de colaborarea strânsă și de alianța Moldovei și Țării Românești. Este cât se poate de evident faptul că atitudinea sultanului, potrivnică lui Mailat din cauza intrigilor țesute de regina Isabella, i-a zădărnicit obținerea ajutorului din Țara Românească. În decembrie 1540, Radu Paisie a primit de la Poartă știri referitoare la o alianță încheiată de Mailat cu Ferdinand I de Habsburg, știri care erau ecoul intrigilor împotriva voievodului transilvan. Domnul Țării Românești îl sfătuise să-și păstreze credința față de sultan, în caz contrar era silit să intervină cu oaste în Transilvania[11].

Suzeranitatea otomană a însemnat pentru relațiile între Țările Române și instituirea unui sistem de supraveghere reciprocă întemeiat pe delațiune, care avea ca scop prevenirea oricărei abateri de la sistemul de alianțe ale Porții. În cadrul acestui sistem, intervenția suzeranului în relațiile dintre Țările Române, precum și folosirea prezumției de vinovăție și trădare a domnilor, pentru a-i obliga pe domnii sau principii vecini să-i supravegheze, au jucat un rol esențial.

---

[9] Vezi discuția problemei la Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 105–113 vezi și paragraful acestei lucrări intitulat *Încercarea desprinderii Transilvaniei din regatul ungar: Ștefan Mailat (1539—1541).*

[10] *Monumenta Comitialia Regni Hungariae*, II, p. 161–168.

[11] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/4 doc. nr. CLX, p. 258, A. Veress, *Documente*, vol. I, doc. nr. 20), p. 21; pentru intrigile contra lui Mailat, E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, doc. nr. DCCXLVI, p. 394.

A. INTERVENȚIA PORȚII ÎN RELAȚIILE TRANSILVANIEI CU ȚARA ROMÂNEASCĂ

a. Prezumția de nesupunere și de trădare a domnului

Documentele otomane din volumul E. 12 321, păstrat în arhiva Muzeului Topkapî Sarayi și publicate de Mihnea Berindei și Gilles Veinstein, oferă pentru mijlocul veacului al XVI-lea un exemplu relevant pentru felul în care sultanul Süleyman a folosit în ordinele transmise guvernatorului Transilvaniei, Martinuzzi și domnului Petru Rareș prezumpția de vinovăție: necredință, trădare a intereselor otomane. În cazul în care domnul Țării Românești ar fi încercat să se refugieze în Moldova, Transilvania sau Banat, Petru Rareș, Martinuzzi și Petru Petrovici trebuiau să-i taie calea, să-l aresteze și să-i confiște vistieria[12]. În comparație cu misiunea încredințată *sandjakbegilor* de Silistra și Nicopol, respectiv Mehmet beg și Haydar beg, obligațiile impuse domnilor vecini lui Radu Paisie au fost mult mai simple. Aflându-se în apropierea imediată a domnului suspect, demnitarii otomani trebuiau, mai întâi, să adune informații despre comportamentul și atitudinea lui Radu Paisie și să încerce să-l împace. În același timp, ei aveau să adune oști pentru a interveni în Țara Românească la nevoie. În ordinele emise la 16 decembrie 1544, sultanul se declara apărătorul liniștii din Țara Românească, făcându-i răspunzători pe cei doi demnitari otomani de „pagubele și pierderile" pricinuite „țării și supușilor" din neglijența lor[13].

Radu Paisie devenise suspect la Poartă, probabil din cauza legăturilor sale cu Ferdinand de Habsburg. De altfel nici un document otoman nu le menționează. Dimpotrivă, acuzațiile care i s-au adus la

[12] M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire otttoman et les Pays Roumains 1544–1545*, doc. nr. 4, p. 162.

[13] *Ibidem*, doc. nr. 5, p. 162—163.

sfârșitul lunii ianuarie 1545 privesc răzvrătirea, intriga, rătăcirea sa, dar nu s-a menționat „trădarea" sa[14]. Pentru a-i pune credința față de Poartă la încercare, Süleyman Kanunî i-a cerut lui Radu Paisie, așa cum îi ceruse și lui Petru Rareș în 1541, să-și trimită fiul, probabil pe Marcu voievod, ostatic la Poartă. Dacă Petru Rareș îndeplinise, în 1542, această cerință a Porții, Radu Paisie a refuzat însă să o facă. Refuzul a fost considerat de sultan ca un act de insubordonare, fapt pentru care domnului i s-a reînnoit, la 16 decembrie 1544, în mod ferm, porunca[15]. Neîndeplinirea ordinului pare să fi fost cauza imediată a mazilirii lui Radu Paisie, de vreme ce actele otomane nu menționează decât cârmuirea sa nedreaptă, intriga și tulburarea. De fapt, sultanul i-a reproșat domnului tulburările din vremea domniei sale, nemulțumirile pricinuite de domnia sa, precum și neputința de a pune capăt acțiunilor boierilor potrivnici: „anumiți care au pricinuit tulburări s-au ivit în Țara Românească, au pricinuit tulburări în țară și printre supuși; au săvârșit nenumărate cruzimi și răscoale: de aceea este nevoie de un voievod nou pentru paza și ocrotirea țării"[16]. Actele otomane confirmă întru totul interpretarea lui N. Iorga din 1900, potrivit căreia mazilirea lui Radu Paisie s-a datorat incapacității de a asigura liniștea țării, sarcina principală a domnilor tributari[17]. Este probabil ca, în actul care explică înlocuirea lui Radu Paisie, sultanul Süleyman să se fi referit la răscoala din 1539 a boierilor conduși de banul Șerban și la atacul din 1544, dezlănțuit de boierii pribegi din Transilvania[18]. Radu Paisie a putut face față atunci opoziției boierești numai cu sprijinul trupelor otomane, realitate bine cunoscută la Poartă, unde s-au suprapus și plângerile partizanilor lui Mircea Ciobanul. Suma de 1 milion de aspri cu care Mircea Ciobanul a cumpărat, la fel ca și Radu Paisie, domnia[19] a avut darul să sporească defectele, necredința și incapacitatea de

[14] *Ibidem*, doc. nr. 21, p. 174.
[15] *Ibidem*, doc. nr. 3, p. 161.
[16] *Ibidem*, doc. nr. 34, p. 182.
[17] N. Iorga, *Prefața* la E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. I.
[18] M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 58–59.
[19] *Ibidem*, p. 59; M. Mehmet, *Documente*... doc. 24, p. 37—38.

cârmuire a rivalului său. Radu Paisie nu a opus nici o rezistență mazilirii sale, sperând ca, odată ajuns la Nicopol, darul trimis sultanului — 5 poveri de aspri (480 000), 3 șoimi, 5 cai — să-l ajute la redobândirea domniei[20]. Din păcate, încercarea de a repeta cumpărarea domniei, ca în 1539, a dat greș. Vestea sosirii lui Mircea Ciobanul ca domn în Țara Românească a pricinuit refugiul în Transilvania a marelui vornic Coadă, a comisului Radu, marelui spătar Stroe și marelui stolnic Dragu, membrii sfatului domnesc al lui Radu Paisie.

b. Bejenia în Transilvania a boierilor munteni potrivnici domnilor înscăunați de Poartă

Intervenția sultanului pe lângă Martinuzzi (19 martie 1545) pentru extrădarea boierilor fugari și recuperarea bunurilor care aparținuseră vornicului Coadă și spătarului Stroe[21], pune în lumină două aspecte principale:

— interesul fiscului otoman pentru averea confiscată de stăpânul cetății Făgăraș de la boierii pribegi cu ocazia trecerii lor prin acea regiune.

— acțiunea sultanului Süleyman de a susține autoritatea centrală, voievodul, pentru a neutraliza și pune astfel capăt veleităților boierilor și tendinței lor spre anarhie, așa cum s-a întâmplat în anii 1510—1530, când boierii Craiovescu au hotărât, împreună cu ruda lor, Mehmed Mihaloglu, *sandjakbegul* de Nicopol, destinele țării. Confiscarea averilor domnești și boierești, precum și impunerea liniei de conduită a principelui și guvernatorului Transilvaniei față de boierii pribegi, nu au fost considerate de sultan drept încălcări ale statutului de *dar-ul-ahd*, ale autonomiei recunoscute celor trei Țări Române. Privit prin prisma pragmatismului otoman, statutul amintit a reprezentat cadrul general de desfășurare a relațiilor între Poartă și Țările Române, în care sultanul s-a bucurat de o mare libertate de acțiune.

---

[20] M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, doc. nr. 35, p. 183.

[21] *Ibidem*, doc. nr. 52, p. 195.

În privința ordinului de confiscare și de predare de către Matinuzzi a averii fugarilor, sultanul a aplicat principiul general în vigoare, potrivit căruia bunurile supușilor săi, care sunt servitori-sclavi *(kul)*, erau în principiu proprietatea sa. Aceste bunuri îi reveneau mai ales în caz de nesupunere, indiferent de faptul că vinovații erau executați sau nu. Rezultă, deci, că domnii și principii au fost considerați și în acest caz simpli dregători otomani.

Această constatare se desprinde din felul în care sultanul i s-a adresat lui Martinuzzi pentru recuperarea averilor boierești. Pentru Süleyman Kanunî, autoritățile transilvane erau simple instrumente de îndeplinire a ordinelor sale. Lui Martinuzzi i s-a reproșat neglijența de care a dat dovadă în privința boierilor, fiind, totodată, somat să recupereze bunurile confiscate. Fugarii trebuiau predați sub escortă domnului Mircea Ciobanul, care, împreună cu *kapudjibașiul*, avea să inventarieze și să trimită la Poartă toate bunurile aparținând fiscului imperial[22]. Colaborarea impusă de sultan între Martinuzzi și Mircea Ciobanul nu a întârziat să-și arate roadele. La mijlocul lunii martie 1545, boierii predați de Martinuzzi, printre care se aflau Coadă, Stroe, Staicu vornic, Badea Aiaz postelnic, Dragul stolnic, Radul paharnic, au fost executați din inițiativa și ordinul lui Mircea Ciobanul. Actul emis la 29 martie 1545 consemnează vestea execuției, precum și știrea că soldați otomani aveau să aducă la Poartă capetele boierilor menționați[23]. Execuția boierilor a fost urmată de ordinul de confiscare integrală a bunurilor lor mobile și imobile în folosul sultanului, consemnată deopotrivă de documentele otomane ca și de cronica lui Ostermayer[24]. Boerii au fost considerați răzvrătiți și hicleni față de sultan, mai ales pentru că au contestat *fermanul* (ordinul) imperial acordat lui Mircea Ciobanul[25]. Considerată drept un act exemplar și de autoritate al noului domn, execuția celor șase boieri nu a avut efectul

[22] *Ibidem*, și doc. nr. 53, p. 196; nr. 54, p. 196.
[23] *Ibidem*, doc. nr. 60, p. 200; nr. 61, p. 201—202.
[24] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV, p. 505.
[25] Vezi discuția la M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 70.

scontat. Dimpotrivă, ea a dus la un val nou de pribegiri în Transilvania, față de care Poarta a adoptat aceeași atitudine ca în 1545. Alături de marele logofăt Radul din Drăgoiești (1545—1547), refugiat la Sibiu, — care luase 150 000 aspri, sumă dată de Mircea Ciobanul pentru a cumpăra sare în contul *kharadjului*[26] — s-au aflat frații săi Vlad și Pârvul, precum și ginerele domnului, Barbul din Pietroșani, fost mare vistier, mare spătar și mare vornic între 1545 și 1547. Și în acest caz, scenariul s-a repetat întocmai ca în 1545.

Intervenția lui Mircea Ciobanul la Poartă a dus la emiterea, la sfârșitul anului 1547, a unui ordin *(ferman)* adresat guvernatorului Transilvaniei, privind extrădarea și confiscarea bunurilor aparținând boierilor pribegi. Sultanul insista asupra prinderii ginerelui lui Mircea Ciobanul, a lui Barbul din Pietroșani și a fraților lui, găzduiți, spre nemulțumirea sa, într-o cetate transilvană. Împreună cu mesagerul Porții, ceaușul Durmuș, Martinuzzi avea să-i caute de îndată pe acei „tâlhari", să le rețină bunurile[27] și să-i trimită la Istanbul, vii sau morți, sub grea pedeapsă în caz de neîndeplinire a poruncii. Pe de altă parte și solul Transilvaniei la Poartă adusese, la rândul său, ordinul de anchetare a boierilor fugari. De altfel, stările întrunite în februarie 1548 în dieta de la Turda au stabilit persoanele și modul de desfășurare a cercetărilor cerute de Poartă. Reprezentanții stărilor și ai lui Martinuzzi aveau să-și desfășoare ancheta în rândul sașilor și nobililor[28], fără a ține seama de rangul persoanelor chestionate și fără părtinire.

Ancheta hotărâtă de stări pare să fi dus la îndeplinirea ordinului Porții. Împreună cu soția sa, Barbul a fost predat domnului Țării Românești, care i-a rezervat aceeași soartă cu cea a boierilor extrădați în 1545. El a fost ucis după ce îndurase torturi cumplite. Pentru îndeplinirea întocmai a ordinului primit, prilej de mare bucurie la curtea sultanului, Martinuzzi urma să primească, potrivit știrilor trimise la

---

[26] Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 188.

[27] *HHStA, Turcica* I, 7, Konv. 2 (1547 VIII—XII), fol. 210; *Hungarica* 54, Konv. 3 (1546—1547), fol. 147; ed. E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/1 nr. CCXLVII, p. 247.

[28] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XV, p. 239—240.

4 aprilie 1548 de dragomanul Mahmud, scrisoarea de mulțumire a lui Süleyman Kanunî. De altfel, marele vizir Rustem pașa s-a străduit să pună în lumină în așa fel meritul lui Martinuzzi în predarea lui Barbul, ginerele domnului Țării Românești, încât Süleyman să nu pridideascâ în a-l răsplăti pe guvernatorul Transilvaniei „et beneficium erga Vos remunerationis non deficit, ut ea semper meruit"[29].

Execuția ginerelui lui Mircea Ciobanul a dovedit, în primul rând, faptul că domnul nu admitea nici o contestare sau împotrivire din partea marii boierimi, pretinzându-i supunerea necondiționată. Efectul a fost similar celui pe care l-au avut execuțiile din martie 1545. O serie de membri ai sfatului domnesc s-au refugiat, din nou, în Transilvania, încercând cu ajutorul unui număr de 1 000 secui lefegii impunerea unui tânăr voievod[30].

Eșuarea tentativei din 1548, de alungare a lui Mircea Ciobanul din scaunul domnesc, i-a silit pe pribegi să aștepte în Transilvania o conjunctură politică favorabilă. Adăpostirea pribegilor în principat a atras din nou șirul de intervenții energice pe lângă guvernator și stările transilvane, care au adoptat măsuri drastice în dieta de la Cluj (8 septembrie 1548). Erau pedepsiți astfel, potrivit legilor țării:

1) toți cei care au încălcat hotărârile adoptate de dietă cu privire la părăsirea Transilvaniei fără încuviințarea guvernatorului și stărilor;

2) cei care „au îndrăznit să pornească în Țara Românească nu numai singuri dar cu armată și multe tobe atât din țara sașilor, cât și a secuilor împreună cu boierii";

3) tăinuitorii și cei care îi vor sprijini.

Prin hotărârile adoptate, dieta de la Cluj nu numai că interzicea locuitorilor principatului să-i ajute și să-i adăpostească pe fugari pe pământurile lor, ci îi silea să-i și alunge[31].

---

[29] *HHStA, Hungarica* 55, Konv. 1 (1548) fol. 27; ed. E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/4, nr. CCLIII, p. 418; K. Nehring, *op. cit.*, doc. nr. 79, p. 238.

[30] Vezi Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 189, care citează printre fugari pe Vintilă din Cornățeni, mare vornic, împreună cu fiul său Staico, mare stolnic, Crăciun din Bârsești, mare paharnic etc.

[31] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XVI, p. 242.

Problema boierilor pribegi a rămas și mai târziu o verigă slabă în relațiile principatului cu Țara Românească. Pentru a menaja cât mai mult cu putință buna vecinătate cu domnii români, dieta de la Târgu Mureș (dec. 1549) a hotărât strămutarea în interiorul Transilvaniei[32] a boierilor și fugarilor din Țara Românească și Moldova, aflați în districtul Făgăraș sau în regiunile muntoase de graniță.

Aceste hotărâri pun în lumină sprijinul pasiv acordat de Martinuzzi pribegilor. De altfel, guvernatorul Transilvaniei nu mai putea periclita nici cursul pozitiv al relațiilor cu Poarta și nici tratativele secrete duse pentru cedarea țării, în 1551, lui Ferdinand I de Habsburg. Acest sens îl dobândește explicația dată de Castaldo, în ianuarie 1552[33], interzicerii — de către Martinuzzi — a vreunui atac al pribegilor împotriva Țării Românești. Oportunitatea acestui atac a produs, mai târziu, după trecerea Transilvaniei sub administrația imperială, o sciziune în rândul stărilor. Însuși Castaldo s-a pronunțat, în ianuarie 1552, pentru o atitudine de expectativă, sperând într-o conjunctură mai bună. Atacul pribegilor adăpostiți în cetățile Brașov și Sibiu, locurile lor de refugiu, a avut loc în noiembrie 1552. De aceea, reproșurile făcute judelui Brașovului, Johannes Benkner, de căpetenia ceaușilor, Ali, la 5 noiembrie 1552 și în ajunul înfrângerii lui Mircea Ciobanul în lupta de la Mănești, nu sunt lipsite de semnificație. Obiectul reproșului l-a constituit toleranța manifestată de Johannes Benkner față de revenirea în Țara Românească a boierilor pribegi grupați în jurul lui Radu Ilie, sprijiniți oficial de generalul Castaldo[34]. Atitudinea judelui brașovean contravenea, așa cum i-a reamintit-o ceaușul Ali, acordului încheiat, tot în 1552, la Tâlmaciu, pentru „păstrarea" țării Transilvaniei în înțelegere cu Mircea Ciobanul, domnul Țării Românești. Reprezentantul Porții nu a vrut să accepte, în scrisoarea adresată din București la 5 noiembrie 1552 lui Johannes Benkner, noua realitate politică: trecerea Transilvaniei din sistemul de alianțe ale Porții sub administrația directă a reprezentanților lui Ferdinand I de Habsburg. În aceste

[32] *Ibidem*, doc. nr. I, p. 296.

[33] *Ibidem*, doc. nr. IX, p. 401.

[34] *HHStA Turcica* I, 9, Konv. 5 (1552 VII—XII), fol. 70.

condiții, a fost cât se poate de firesc faptul ca locurile de refugiu ale pribegilor, cetățile Sibiu și Brașov, să devină centre de sprijin ale lui Ferdinand[35] și ale adversarilor lui Mircea Ciobanul. Modificarea raportului de forțe din Transilvania în dauna Porții nu explică numai înscăunarea pretendentului Radu Ilie în Țara Românească în urma victoriei repurtate la Mănești asupra lui Mircea Ciobanul. Ea se află în strânsă legătură și cu acceptarea, temporară numai, de către Süleyman Kanunî a lui Radu Ilie în domnia Țării Românești. Această concluzie se desprinde din scrisoarea adresată în noiembrie 1552 voievodului Transilvaniei, Andrei Báthory. Radu Ilie urma să fie numit domn numai dacă participa la alungarea trupelor imperiale din Transilvania[36].

Regimul aplicat boierilor pribegi în Transilvania, în conformitate cu prevederile dietelor de la Cluj și Târgu Mureș, a fost menținut și în vremea cârmuirii imperiale. Astfel Gáspár Kendi, care fusese chezașul a doi boieri din Țara Românească, a fost absolvit de dieta din Târgu Mureș (12 aprilie 1554) de orice responsabilitate pentru plecarea clandestină și moartea unuia dintre boieri. Kendi se oferea să jure că nu deținea nici un bun al boierilor pentru care garantase[37].

Seria intervențiilor sultanului la principele Ioan Sigismund Zápolya pentru predarea boierilor fugari a fost reluată după 25 ianuarie 1558, o dată cu reînscăunarea lui Mircea Ciobanul în Țara Românească și a continuat și în vremea lui Petru cel Tânăr, urmașul său.

Revenirea lui Mircea Ciobanul în scaun a dus la bejenia în Transilvania a marelui vornic Socol din Răzvad, care a luat cu sine tezaurul lui Pătrașcu cel Bun, ca și banii pentru *kharadj*[38]. În martie 1558, sultanul făcea presiuni asupra reginei Isabella pentru predarea vornicului Socol deținut în Transilvania, condiționând de îndeplinirea acestei cerințe acordarea sprijinului militar otoman[39]. De altfel, Süleyman Kanunî nu era interesat doar în trimiterea la Poartă a pribe-

[35] Fl. Căzan, *Rolul orașului Sibiu în politica externă a lui Ferdinand de Austria*, „Analele Universității București", Istorie, 1972, 2, p. 30—31.

[36] *HHStA Turcica* I, 9, Konv. 5 (1552 VII—XII), fol. 83.

[37] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XI, p. 520—521.

[38] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/1, doc. nr. CCCXLI, p. 359.

[39] *HHStA Turcica*, I, 13 Konv. 3 (1558 I—V), fol. 47: „se non li daranno detto Soccolo nelle mani, mai più dara il Thurco ne agiuto".

gilor, ci mai ales în recuperarea tezaurului domnului Pătrașcu cel Bun. Stările principatului au hotărât predarea vornicului Socol împreună „cu toate bunurile sale" în dieta întrunită la Turda (27 martie — 3 aprilie 1558). În privința ceaușilor trimiși de sultan pentru a ancheta cazul lui Socol și a face inventarul averii sale, stările s-au pronunțat pentru împiedicarea contactului și a posibilei înțelegeri între vornic și ceauș asupra bunurilor revendicate de Poartă. În acest scop, stările urmau să trimită un sol la Poartă, care să-i însoțească pe ceaușI[40]. Refuzul reginei Isabella, de a încredința vistieriei otomane o avere estimată la circa 400 000 de ducați[41], a fost comunicat de solul ei la 20 decembrie 1558, stârnind astfel nemulțumirea vizirului Rustem pașa. Regina nu era nici ea mulțumită de faptul că sultanul nu-și îndeplinise promisiunea de a cruța viața boierilor munteni, a pretendentului la tron și a vornicului Socol, trimis la Poartă cu un salv-conduct pe care-l obținuse ea însăși. Socol fusese aruncat în mare cu o piatră de gât „pentru ca acel neam <muntenii> să nu aibă pricină de răscoală"[42].

Masacrarea boierilor, la 3 februarie 1558, pare să fi fost prilejul pentru un nou val de pribegiri în Transilvania, care au stârnit și de această dată reacția energică a stărilor principatului. Dieta întrunită între 29 septembrie și 4 octombrie 1558, la Alba Iulia, acorda un răgaz de 10 zile pribegilor să părăsească pământurile și bunurile aparținând reprezentanților celor trei națiuni. Pribegii aveau posibilitatea să plece de bună voie. La sfârșitului răgazului de 10 zile, reprezentanții stărilor erau obligați, sub pedeapsa aplicată delictului de înaltă trădare *(amissio capitis et omnium bonorum)*, să-i predea reginei Isabella pe boierii munteni[43].

În ciuda măsurilor drastice adoptate de dieta principatului, sultanul Süleyman i-a reproșat, totuși, lui Ioan Sigismund Zápolya, la 26 noiembrie 1559, transformarea Transilvaniei în reședința boierilor pribegi: „sosind răufăcătorii țării amintite (Țara Românească) și

[40] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. II, doc. nr. VII, p. 88.

[41] E. Hurmuzaki, *op. cit., loc. cit.* și p. 360.

[42] *Ibidem*, vol. VIII, doc. nr. CXII, p. 84; vol. I, supl. I, doc. nr. XXIV, p. 13.

[43] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. II, doc. nr. X, p. 107—108.

refugiindu-se întotdeauna în țara voastră, nu au încetat să se răscoale fie în Țara Românească, fie în Moldova"[44].

Încercările pribegilor de a-l înlătura mai întâi pe Mircea Ciobanul și apoi, după 25 septembrie 1559, pe fiul și urmașul său, Petru cel Tânăr, îl excedaseră și pe sultan.

Deși nu parvenise încă la Poartă vestea morții lui Mircea Ciobanul, cancelaria otomană emitea, la 2 octombrie, ordine adresate domnului Moldovei și beglerbegului de Timișoara pentru a interveni fără zăbavă împotriva pribegilor, care se adunau în Transilvania în vederea dezlănțuirii unui nou atac împotriva Țării Românești[45]. Beglerbegul de Timișoara avea să verifice știrile și să-l anunțe pe principele Transilvaniei pentru ca, împreună, să-i pedepsească pe boierii numiți răufăcători, împiedicându-i „să atace și să intre în Țara Românească"[46]. Acestea au fost măsurile adoptate de Poartă în ajunul luptei de la Rumânești (începutul lui oct. 1559), prin care pribegii i-au alungat pe Petru cel Tânăr și pe doamna Chiajna peste Dunăre. Poarta se grăbise să-l numească, la 6 octombrie 1559 (4 muharrem 967H.), pe Petru cel Tânăr domn al Țării Românești, trimițându-i prin Ali, micul imbrohor *(emir-i ahur)*, însemnele învestiturii sale[47]. Raportul pe care Petru cel Tânăr îl înaintase Porții înaintea luptei de la Șerpătești nu a rămas fără urmări. Astfel, sultanul îi poruncise principelui Ioan Sigismund, încă la 10 octombrie, să adopte, ca în alte împrejurări similare, măsurile clasice: prinderea și pedepsirea boierilor pribegi în orice parte a Transilvaniei s-ar fi aflat, precum și expedierea căpeteniilor lor la Poartă[48]. Colaborarea strânsă cu domnul Țării Românești, Petru cel Tânăr, cu scopul de a preveni și zădărnici orice atac[49] era singura condiție pusă de suzeranul otoman pentru îndeplinirea ordinului său. Principele Transilvaniei nu s-a grăbit să dea curs cerințelor Porții.

---

[44] *3. Numaralî Mühimme Defteri*, doc. nr. 507, p. 227.

[45] *Ibidem*, doc. nr. 373, p. 171: „adunându-se cu toții în țara Transilvaniei, susnumiții <pribegi> au acum intenția de a se îndrepta împotriva lui Mircea Vodă".

[46] *Ibidem*, doc. nr. 383, p. 174.

[47] *Ibidem*, doc. nr. 401 și 402, p. 181.

[48] *Ibidem*, doc. nr. 407, p. 183.

[49] *Ibidem*: „ ne mai lăsând în Țara Transilvaniei nici un ins dintre sus-numiții, tu să-i pedepsești astfel pe dușmani încât dintre ei <nimeni> să nu mai poată de acum înainte să atace Țara Românească".

Dimpotrivă, după actele otomane, el i-ar fi sprijinit pe pribegi să-și înscăuneze în Țara Românească pretendentul, al cărui nume nu-l pomenesc. Această tentativă fusese adusă la cunoștința Porții înainte de 12 noiembrie 1559 de către domnul Moldovei, Alexandru Lăpușneanu. Din scrisoarea de răspuns a sultanului Süleyman (12 noiembrie 1559) se desprind detalii interesante și complet necunoscute cu privire la tentativa amintită, pe care Lăpușneanu o legase, în raportul înaintat Porții, de apropierea lui Ioan Sigismund Zápolya de Ferdinand I de Habsburg. În lipsa oricărui detaliu geografic sau cronologic, înclinăm să credem că poate fi vorba de ofensiva pribegilor încheiată cu înfrângerea de la Șerpătești, de la sfârșitul lunii octombrie 1559. Domnul susținut de boierii potrivnici doamnei Chiajna și lui Petru cel Tânăr, s-a bucurat de sprijinul politic și militar al principelui, nobilimii transilvane și ungare. El a intrat în Țara Românească împreună cu trei corpuri de oaste, de „răufăcători" cum le numesc actele otomane, dintre care un corp aparținea lui Ioan Sigismund (Istefan Kral), cel de al doilea lui Andrei Báthory (Patranderaș). Alexandru Lăpușneanu s-a grăbit să informeze Poarta, motivându-și neutralitatea față de conflictul din Țara Românească prin neexistența unui ordin otoman de intervenție pentru oștile sale, care erau pregătite în acest scop[50].

Deși pribegii fuseseră învinși cu sprijin otoman la Șerpătești, Poarta s-a grăbit totuși, la 6 noiembrie 1559, să ia măsuri pentru a preveni un nou atac. Petru cel Tânăr era înștiințat de ajutorul, pe care atât sandjakbegul de Vidin cât și domnul Moldovei, Alexandru Lăpușneanu, erau obligați să-l acorde, la cerere, în cazul atacului declanșat de boierii potrivnici[51]. Previziunile s-au îndeplinit în timpul cel mai scurt. La o săptămână după ordinele emise la Istanbul, pribegii conduși de Stanciul, fiul lui Benga, Matei al Margăi, de Radu logofătul, de Vâlsan și alți boieri mari, coborând pe valea Oltului, au fost înfrânți în lupta de la Boian de Petru cel Tânăr cu sprijin otoman[52]. Transilvania a devenit, din nou, adăpostul pribegilor înfrânți, fapt care a făcut obiectul repro-

[50] *Ibidem*: „oastea noastră este pregătită pentru împrejurarea amintită".

[51] *Ibidem*, doc. nr. 489, p. 220; doc. nr. 490 și 490 a, p. 220.

[52] Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 194; C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II/1, p. 218.

şurilor aspre adresate de sultan principelui Ioan Sigismund Zápolya. Rechizitoriul lui Süleyman Kanunî a scos în evidenţă importanţa Transilvaniei în asigurarea stabilităţii politice în Ţara Românească, precum şi rolul său de adăpost al adversarilor suzeranităţii otomane, numiţi de documente *ehl-i fesad, eşirrâ*. Şi de această dată, reacţia sultanului a fost deosebit de energică. Principele avea să-i prindă, aresteze şi pedepsească pe pribegii din Ţara Românească şi Moldova, iar pe conducătorii lor să-i trimită la Poartă[53]. Toate măsurile amintite trebuiau să prevină şi să împiedice măcar declanşarea unor noi atacuri. De altfel, emiterea ordinelor s-a aflat în strânsă legătură cu intervenţiile repetate ale doamnei Chiajna şi ale lui Petru cel Tânăr. Acesta fusese obligat de Poartă să-i înainteze un raport cuprinzând numele şi numărul boierilor extrădaţi[54], pregătind astfel terenul pentru ancheta pe care avea s-o facă dragomanul Mehmed, trimisul sultanului. Dacă ne lipsesc încă informaţiile cu privire la desfăşurarea acestei anchete, ştim însă că principele s-a grăbit, în decembrie 1559, să-i anunţe Porţii îmbunătăţirea radicală a relaţiilor sale cu Petru cel Tânăr. În raportul adresat sultanului au fost menţionate: retragerea oricărui sprijin acordat pribegilor, eforturile de prindere a unor noi refugiaţi, precum şi relaţiile de înţelegere cu ţara vecină[54a].

Situaţia internă pare să se fi liniştit pentru un timp în Ţara Românească. Deşi fuseseră decimate forţele potrivnice domnului, Poarta a adoptat, totuşi, în 1568, unele măsuri de precauţie datorită absenţei domnului din ţară, plecat la Istanbul să achite *kharadjul*. Principele Transilvaniei şi hanul Crimeii, Devlet Ghirai, aveau însărcinarea de a veghea îndeaproape asupra Ţării Româneşti[55].

Actele otomane ne oferă repere pentru a reconstitui gradul de implicare a Porţii faţă de pericolul reprezentat de pribegii munteni în Transilvania pentru stabilitatea politică din Ţara Românească. Pentru a elimina conflictul ireductibil dintre domn şi boierii care-i subminau

---

[53] *3. Numaralî Mühimme Defteri*, doc. nr. 507, p. 227: „başlarîn Sûdde-i sa'âdetime gönderesin"...

[54] *Ibidem*, doc. nr. 861, p. 389.

[54a] *Ibidem*, doc. nr. 680, p. 308.

[55] M. Mehmet, *Documente turceşti*, doc. nr. 89, p. 86.

suzeranitatea, Poarta a îmbinat medierea cu represiunea. Încercărilor de mediere cunoscute până acum (1546, 1558)[56] li s-au suprapus metode represive aplicate și de principele Transilvaniei, executor al ordinelor Porții. Pe de altă parte, actele otomane nu sunt foarte clare asupra modului de îndeplinire integrală, la nivelul exigențelor de moment, de către principatul Transilvaniei (principe, stări) a ordinelor trimise de sultan. Pentru anumite momente, ele lasă chiar impresia eludării unor ordine drastice de pedepsire și extrădare a boierilor potrivnici domnilor. Aceasta poate fi și cauza includerii în textele actelor de numire a principilor *(ahdname, berat)* a clauzei respectării bunei vecinătăți și a sprijinului pe care principii Transilvaniei aveau obligația să-l acorde domnilor din Țara Românească și Moldova.

B. POSESIUNILE DOMNILOR MOLDOVEI ÎN TRANSILVANIA

O dată cu înscăunarea sa ca principe al Transilvaniei, Ioan Sigismund Zápolya a moștenit un contencios al relațiilor cu Moldova. Este vorba de posesiunile transilvane ale domnilor Moldovei: Cetatea Ciceului, cu un domeniu de șaizeci de sate și Cetatea de Baltă, cu domeniul său. Aceste cetăți fuseseră dobândite, probabil în 1489, de către Ștefan cel Mare[57]. Potrivit mărturiei lui Anton Verancsics din 1540, Matia Corvinul le cedase drept despăgubire pentru cetățile pierdute de Moldova în 1484: Chilia și Cetatea Albă — datorită neglijenței arhiepiscopului Petru de Kalocsa. Acesta uitase să le includă în armistițiul încheiat cu Poarta[58]. Domnii Moldovei și-au păstrat și lărgit ulterior posesiunile transilvane. În 1527, printre aceste posesiuni se numărau: ținutul Ciceului, extins dincolo de hotarele sale, Țara Lăpușului,

[56] Detalii la Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 198.

[57] Vezi discuțiile legate de cronologia acestui eveniment la R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș (1527—1546)*, București, 1978, p. 7–8; am adoptat punctul de vedere susținut de C.C. Giurescu și Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 33.

[58] R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 8.

câteva sate aparținând domeniului cetății Unguraș, satele din Vaida-cămăraș și o parte a domeniului Cetății de Baltă, având ca centru Vesăușul. După 1526, Petru Rareș a început să poarte tratative atât cu Ferdinand de Habsburg, cât și cu Ioan Zápolya, încercând să obțină de la ei garanția necesară pentru a intra în stăpânirea efectivă a posesiunilor transilvane moștenite de la predecesorii săi. Domnul Moldovei și-a speculat în mod abil în acest scop obligația asumată față de Poartă, de a-l impune pe Ioan Zápolya rege în Transilvania și Ungaria. În schimbul ajutorului militar acordat lui Zápolya, Petru Rareș a obținut, prin tratatul încheiat în mai 1529, confirmarea vechilor posesiuni: Ciceul și Cetatea de Baltă, la care s-au mai adăugat cetatea Bistriței cu pertinențele sale, precum și Rodna și Ungurașul[59].

În cursul luptelor duse de grupările lui Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg, complicate și de răscoala lui Ștefan Mailat și Emeric Balassa, posesiunile aparținând lui Petru Rareș și-au schimbat ades stăpânul. După moartea lui Ioan Zápolya, Rareș s-a folosit de situația grea în care s-a aflat Isabella, văduva regelui, pentru a dobândi, fie numai și pe hârtie, recunoașterea drepturilor sale asupra Ciceului și Cetății de Baltă (oct. 1540)[60]. La insistențele domnului Moldovei, presiunile Porții s-au intensificat asupra reginei Isabella după cucerirea cetății Buda. Deși restituirea cetăților Ciceu și Cetatea de Baltă pare să nu fi constituit una dintre condițiile de cedare a Transilvaniei lui Ioan Sigismund Zápolya, totuși ordinul lui Süleyman adresat reginei în septembrie 1541 a fost deosebit de ferm în această privință[60a]. În ciuda intervențiilor Porții din 1540 și 1541, dieta convocată la 26 ianuarie 1542, la Târgu Mureș, nu a rezolvat cererile de restituire a cetăților amintite, prezentate de solii lui Petru Rareș. Totodată, domnul Moldovei a recurs și la intervenția regelui Poloniei, Sigismund I, pe lângă fiica sa, regina Isabella. Din corespondența purtată de Rareș cu regele Poloniei rezultă că au avut loc mai multe intervenții, la care s-a adăugat și misiunea încredințată starostelui de la Cernăuți. În 1542, starostele

[59] *Ibidem*, p. 44—56.

[60] N. Reusner, *Epistolae Turcicae*, Frankfurt a. Main, 1590, p. 3.

[60a] L. Óváry, *Oklevélmáslatok*. vol. II, doc. nr. 390; P. Fodor, *op. cit.*, p. 327.

amintit trebuia să speculeze capitalul politic dobândit de Rareș în urma sprijinirii lui Ioan Sigismund Zápolya pentru a-l convinge pe regele Poloniei de necesitatea intervenției sale pentru retrocedarea cetăților transilvane. Deși Sigismund I intervenise în 1541 — 1542 în acest scop[61] pe lângă regina Isabella, demersurile sale nu au avut totuși efectul scontat, dat fiind că guvernatorul Martinuzzi era adevăratul factor de decizie în Transilvania.

Așadar, starostele de Cernăuți avea misiunea de a obține un nou demers din partea regelui Poloniei pe lângă Martinuzzi în vederea retrocedării efective a cetăților care „i le-a luat în chip trădător regele Ianuș"[62].

Pe de altă parte, în condițiile transformării Transilvaniei în principat autonom și tributar Porții, controlul otoman instituit asupra relațiilor sale cu Țările Române a impus rezolvarea litigiilor existente în jurul posesiunilor transilvane ale domnilor Moldovei. În decembrie 1542, ceaușul trimis de Poartă a încercat, folosind poruncile sultanului adresate fiecărei părți în litigiu (Martinuzzi, Petru Rareș), să mijlocească încheierea unei înțelegeri. Misiunea ceaușului în Transilvania și în Moldova pare să fi dat roade, de vreme ce dieta de la Cluj a hotărât, la 26 februarie 1543, trimiterea unui sol la Petru Rareș în vederea încheierii păcii și stabilirii relațiilor de bună vecinătate[63], așa cum fuseseră ele odinioară. Locuitorii orașului Bistrița au mijlocit pacea, desemnându-i în acest scop pe Vincenz Kürschner și Paul Budacker[64].

---

[61] I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. secolul al XVI-lea*, București, 1979, doc. 32, p. 44; doc. nr. 35, p. 51; doc. nr. 36, p. 54; „deși regele a făcut aceasta mai înainte la cererea domnului voievod, totuși și acum va binevoi să trimită acolo un sol, căruia-i va recomanda să facă acest lucru, pe care domnul voievod îl cere".

[62] *Ibidem*, doc. nr. 43, p. 76. Rareș se referea la faptul că Zápolya i-a zălogit Isabellei, cu prilejul nunții și pe seama zestrei ei, cetățile Ciceu și Cetatea de Baltă, însă sub rezerva de a le înlocui cu alte două cetăți dacă va fi nevoit să le restituie Moldovei, vezi R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 101.

[63] S. Szilágyi, *Erdélyi országgyülési*, vol. I, doc. nr. XXVII, p. 177: „ratione confoederationis et bonae vicinitatis cum hoc Regno, sicut olim fuit amicitia inter hoc et illius...".

[64] R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 118.

Toate aceste tratative par să nu fi dat câștig de cauză și nici să-l fi mulțumit pe domnul Moldovei. Încercând să-și recupereze posesiunile pierdute, Rareș a asediat, la 4 octombrie 1543, cetatea Ciceu. Dar nici această încercare și nici tentativa din mai 1544 de ocupare a cetății cu ajutorul haiducilor[65] trimiși în Transilvania nu au avut sorți de izbândă. Dimpotrivă, efectul a fost contrar speranțelor și așteptărilor domnului Moldovei. Pentru a curma luptele generate de stăpânirea cetății Ciceu, Martinuzzi a hotărât demantelarea sa, așa cum procedase cu Ungurașul și cu cetățile din Secuime. De altfel, ordinul dat la 14 iunie 1544 locuitorilor Bistriței pentru dărâmarea cetății Ciceu[66] slujea întru totul intereselor Porții. Dispărea astfel nu numai mărul discordiei între Moldova și Transilvania, ci mai ales locul de refugiu și baza de atac a domnilor pribegi (vezi cazul lui Petru Rareș) în vederea reînscăunării lor în Moldova. Dacă la 12 iulie 1544 cetatea Ciceu fusese dărâmată și domeniul ei trecut în stăpânirea Moldovei potrivit hotărârilor dietei din 21 iunie[67], în schimb Cetatea de Baltă a rămas în continuare obiect de litigiu. Documentele otomane pun în lumină faptul că Petru Rareș a recurs la calitatea de suzeran a sultanului pentru a obține, prin intermediul său, restituirea Cetății de Baltă și a satelor aparținând domeniului acesteia. Domnul Moldovei trimisese, probabil în martie 1545[68], un memoriu cu privire la situația fortărețelor care îi fuseseră acordate de către regele Ioan Zápolya, memoriu însoțit de actul de conferire a proprietății lor *(mülkname)*. Memoriul înaintat de Petru Rareș urma unei serii de scrisori, care ceruseră, în mod insistent, expedierea ordinelor în Transilvania pentru restituirea satelor depinzând de fortărețele posedate anterior. În aprilie 1545, Martinuzzi anunțase la Poartă că demantelarea Cetății de Baltă (Küküllövár) se afla în plină desfășurare[69]

---

[65] *Ibidem*, p. 121.

[66] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, doc. nr. DCCCXXI, p. 438—439.

[67] Vezi D. Prodan, *Domeniul cetății Ciceu la 1553*, „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", 8, 1965, p. 73–113.

[68] M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire ottoman...*, doc. nr. 81, p. 214 răspunde la 13 aprilie 1545 (selh-i muharrem 952 H) memoriului și scrisorii trimise anterior de Petru Rareș.

[69] *Ibidem*, doc. nr. 72, p. 209.

și că avea intenția să-i predea lui Petru Rareș domeniul acesteia. Pe de altă parte, sultanul Süleyman Kanunî a dat curs cererilor formulate de domnul Moldovei, expediindu-i lui Martinuzzi, în decurs de numai câteva zile, ordine de predare neîntârziată a satelor revendicate. Guvernatorul Transilvaniei trebuia să îndeplinească întocmai ordinele primite, în caz contrar plângerile suplimentare ale lui Rareș i-ar fi dăunat întru totul *(sana eyu olmaz)*[70]. Sultanul era hotărât să rezolve, definitiv și în favoarea lui Rareș, posesiunea satelor transilvane dependente de fortărețele pe care i le dăruise Ioan Zápolya. Acest sens îl dobândește certitudinea cu care i-a anunțat, la 13 aprilie 1545, lui Petru Rareș cedarea neîntârziată a satelor în litigiu de către Martinuzzi[71]. Din păcate, ne lipsesc datele otomane capabile să ateste îndeplinirea cerințelor Porții. Guvernatorul Transilvaniei nu avea însă nici cea mai mică intenție să restituie Cetatea de Baltă. În schimb, dieta principatului a hotărât să-i cedeze Moldovei, drept compensație, cetatea Almașului aflată într-o stare nu dintre cele mai bune, după reconstruirea cetății Gilău. Cedarea cetății Almaș ar fi avut loc în 1545[72]. Totodată, solia ceaușului trimis în Moldova și apoi în Transilvania, în noiembrie-decembrie 1545, a fost interpretată ca o verificare a modului de aplicare a hotărârilor dietei de la Târgu Mureș (1 noiembrie 1545) privind dărâmarea cetăților construite pe pământul scaunelor săsești[73].

Pe de altă parte, știm doar că singura avere efectivă a lui Petru Rareș în Transilvania a fost, până în 1549, reședința sa de la Bistrița. Ea a fost cumpărată în 1541 de Werner și dăruită doamnei Elena. De altfel satele aparținând cetății Ciceu precum și o parte a domeniului Cetății de Baltă, au rămas, până în 1563, în stăpânirea Moldovei. Dispunem de o serie de informații furnizate de documentele otomane, care pun în lumină eforturile domnilor Moldovei de a obține în anii 1556—1560, cu aju-

[70] *Ibidem*, doc. nr. 79, p. 213.

[71] *Ibidem*. doc. nr. 78, p. 214.

[72] R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 122—123.

[73] S. Szilagyi, *op. cit.*, doc. nr. V, p. 224: „Item ut omnia castella et fortalicia inter dominos Saxones in pagis extructa demoliantur ac ex eorum ruinis civitates Cibiniensis, Brassoviensis, Segeswar, Zaazsebes fortificentur".

torul sultanului Süleyman Kanunî, nu numai reconfirmarea dreptului de stăpânire, ci și restituirea posesiunilor amintite.

Consecvența efortului de recuperare a posesiunilor transilvane este dovedită și de însemnarea făcută la 29 decembrie 1556 pe marginea unui document otoman. Însemnarea se referă la reconfirmarea de către Poartă a dreptului domnului Moldovei de a stăpâni unele sate în Transilvania și de a se emite, în această privință, un ordin către Ioan Sigismund Zápolya[74].

Lipsesc datele care să alcătuiască verigile cronologice și evenimențiale până la momentul restituirii, pe hârtie, la 4 octombrie 1558, de către dieta principatului a domeniilor Ciceu și Cetatea de Baltă. Restituirea poate fi pusă în legătură cu presiunile și cu expediția lui Alexandru Lăpușneanu în Transilvania în mai 1558. Este interesant faptul că hotărârile dietei de la Alba Iulia (29 septembrie—4 octombrie 1558) privind această restituire stabilesc regimul posesiunilor domnilor Moldovei, excluzându-le dreptul de extrateritorialitate.

Alexandru Lăpușneanu redobândea domeniile celor două cetăți, cu obligativitatea îndeplinirii tuturor sarcinilor de care erau grevate proprietățile nobiliare în Transilvania. În calitate de posesor al domeniilor amintite, domnul Moldovei avea aceleași obligații ca oricare nobil transilvan față de vistieria și autoritățile principatului[75]. Nu știm în ce măsură s-a consumat faptul restituirii proprietăților revendicate, deși Ștefan Andreescu a susținut, pe baza unui raport secret din 21 decembrie 1558, că Alexandru Lăpușneanu era, la data aceea, în posesia unor cetăți din Transilvania[76]. Constatarea aceasta este pusă la îndoială tocmai de ordinul adresat la 24 august 1559 (20 zi'l-ka'de 966 H.)

---

[74] *Başbakanlîk Arşivi Mühimme Defteri* nr. 2, doc. nr. 1850, f. 204, Arhivele Statului București, *Colecția Microfilme Turcia*, rola 15, c. 81: „... hâliyâ Bogdan voyvodasîna dahi buyurîlub kendüsüne tasarrufuna hükm — i emr olunub ve Kral — oglîna dâhi teslîm eyliyesin diyü hükm-i şerif buyurîldi".

[75] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. II, doc. nr. X, p. 106: „ita in hoc regno habere, et conservari facere, ut aequalia onera publica contributionis et emergentium necessitatum, iuriumque processus subire tollerareque debeant".

[76] Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 207.

principelui Transilvaniei de către Süleyman Kanunî, care menționează atât restituirea vechilor posesiuni *(kadîmi olan mülkleri virilüb)* cât și predarea actelor doveditoare *(âyîn (ü) erkânînuz üzere temesükleri dahi virilüp)*[77]. Ulterior (3 ian. 1560), Ioan Sigismund Zápolya a explicat, în scrisoarea sa adresată sultanului, această acțiune de restituire ca pe o răsplată bine meritată pentru promptitudinea cu care Lăpușneanu i-a dat ajutor militar, așa cum i se poruncise de la Poartă[78]. De altfel, acțiunea de restituire era de dată recentă, fiind impusă de voința sultanului și confirmată, apoi, de Lăpușneanu. Deși a fost concepută ca o cale de stingere a conflictului între Moldova și Transilvania, restituirea satelor aparținând domeniilor Ciceului și Cetății de Baltă a devenit, totuși, sursa unor noi încordări și neînțelegeri. Vechiul litigiu de ordin teritorial s-a transformat, înainte de toate, într-un litigiu fiscal, dat fiind amestecul autorităților transilvane în încasarea dărilor la care erau supuse satele aparținând domnului Moldovei. Lupta pentru veniturile fiscale pare să se fi complicat și din punctul de vedere al proprietății propriu-zise, așa cum reiese din scrisoarea sultanului Süleyman către principele Transilvaniei. În această situație, Lăpușneanu a recurs, din nou, la autoritatea sultanului. Demersul domnului și-a atins scopul, sultanul grăbindu-se să-i anunțe, la 24 august 1559, intervenția în această privință pe lângă principele Transilvaniei[79]. În virtutea ordinului primit, Ioan Sigismund Zápolya avea obligația de a preda nu numai satele aparținând domnului Moldovei ci, mai ales, dările lor *(Bogdan'a müte'allâk olan eger mülkleridür ve eger mülk yerlerinün mahsullerin virüp)*[80]. Principele Transilvaniei a susținut, în chip firesc, un punct de vedere, care-i era favorabil. Acesta îi incrimina pe moldoveni de tulburare de proprietate și răpire a bunurilor, justificând astfel, înarmarea și

---

[77] *3. Numaralî Mühimme Defteri*, doc. nr. 240, p. 112.

[78] *HHStA Turcica*, I, 14, Konv. 4 (1560) fol. 3: „Dictus Alexander vayvoda iuxta mandata Maiestatis Vestre cum omni promptitudine nobis praesto semper fuit...".

[79] *3. Numaralî Mühimme...*, doc. nr. 241, p. 112; ed. în traducere M. A. Mehmed, *Documente turcești*, doc. nr. 38, p. 50.

[80] *3. Numaralî Mühimme*, doc. nr. 240, p. 211.

[81] *HHStA Turcica*, I, 14, Konv. 4 (1560) fol. 3: „it a ut regnicolae nostri unanimiter arma capere et iniuriam depellere cogerentur".

rezistența opusă de supușii săi[81]. Situația a devenit critică, iar argumentele invocate de Zápolya pentru a justifica restituirea unor bunuri de către Lăpușneanu maschează, de fapt, realizarea unui compromis. Poate că și atitudinea Porții va fi contribuit la cedarea „de bună voie" și pentru „păstrarea prieteniei" cu principele Transilvaniei[82]. La aceste explicații a recurs Ioan Sigismund Zápolya, în ianuarie 1560, când l-a rugat pe sultan să-i ordone domnului Moldovei, Despot Vodă, să nu mai atace Transilvania sub pretextul redobândirii posesiunilor ardelene, pe care le stăpânise predecesorul său, Alexandru Lăpușneanu. Idealizarea relațiilor cu Lăpușneanu în privința proprietăților transilvane a fost concepută de Zápolya și ca antiteză pentru compromiterea lui Despot în ochii sultanului. Argumentul suprem pe care l-a folosit principele pentru a-l înlătura pe Despot din domnia Moldovei ne apare ca fiind un adevărat proces de intenții. Potrivit lui Ioan Sigismund Zápolya, veniturile pe care domnul le putea stoarce din Transilvania urmau să fie trimise în Germania[83].

În iunie 1560, domnul Moldovei exercita, așadar, o stăpânire efectivă asupra satelor de pe domeniul Ciceului și Cetății de Baltă[84]. După 1563 însă, pare să înceteze administrația moldoveană la Ciceu, deși un sat aparținând domeniului său se mai afla în stăpânirea Moldovei la 1590, în timpul domniei lui Petru Șchiopul[85]. Datele referitoare la stăpânirea moldoveană asupra Cetății de Baltă sunt și mai puține, ele oprindu-se la domnia lui Despot. Luca pare să fie ultimul castelan moldovean cunoscut până acum al Cetății de Baltă[86].

În lipsa oricăror izvoare, nu putem presupune nici felul în care domnii Moldovei și-au pierdut treptat posesiunile și nici implicarea Porții sau a autorității princiare în acest proces. Un fapt este însă sigur. Poarta a folosit experiența dobândită în cursul conflictului generat de

---

[82] *Ibidem.*

[83] *Ibidem.*

[84] A. Veress, *Documente*, vol. I, doc. nr. 321, p. 183.

[85] Vezi R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p. 128.

[86] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, doc. nr. DLXVII, p. 1049; R. Constantinescu, *op. cit., loc. cit.*

posesiunile transilvane ale domnilor Moldovei la fixarea cadrului de desfășurare a relațiilor între principat și Țările Române în cursul secolului al XVII-lea. Astfel, actele de numire sau confirmare a principilor de către Poartă au conținut clauza care a interzis, în mod expres, vânzarea cetăților transilvane domnilor români. Aceasta a simplificat, de altfel, aspectele relațiilor dintre cele trei Țări Române, eliminând, totodată, o posibilitate însemnată de colaborare și rezistență antiotomană.

C. SPRIJINUL ACORDAT DE DOMNII ROMÂNI REÎNSCĂUNĂRII ȘI MENȚINERII LUI IOAN SIGISMUND ZÁPOLYA ÎN TRANSILVANIA

Interdependența politică existentă între Transilvania, Moldova și Țara Românească a fost folosită de Poartă pentru instaurarea definitivă și consolidarea suzeranității sale asupra Țărilor Române. Pe această realitate s-a întemeiat politica otomană care a speculat, în folos propriu, relațiile de colaborare și întrajutorare militară, impuse Țărilor Române. Pe de altă parte, colaborarea și întrajutorarea dintre Țările Române s-a înscris într-un complex de împrejurări, în care a avut loc suprapunerea și, mai ales, depășirea intereselor comune ale Țărilor Române, pe de o parte, și ale Porții, pe de altă parte.

Un exemplu relevant în acest sens l-au constituit schimbările dese de domnie în Țara Românească din anii 1521–1545. Ele au avut loc din pricina încercării domnilor români de a neutraliza efectele suzeranității otomane prin apropierea de Ferdinand I de Habsburg. Respectarea formală a suzeranității sultanului s-a redus adesea la îndeplinirea obligațiilor de participare la campaniile otomane din Europa și de înscăunare a principilor numiți de Poartă în Transilvania. Bun cunoscător al politicii Porții, Petru Rareș s-a prefăcut, în 1541, că-și respectă obligațiile impuse de suzeranitatea otomană. Intervenția sa în Transilvania împotriva lui Ștefan Mailat și pentru înscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya s-a desfășurat sub aparența respectării stricte a ordinului lui Süleyman Kanunî. Încă în aprilie 1541 sultanul adusese, la cunoștința nobilimii din Transilvania, misiunea încredințată domnilor din Moldova și Țara Românească de a-l înscăuna, împreună cu oștile

otomane, pe principele Ioan Sigismund Zápolya[87]. De fapt domnul Moldovei a exploatat, în mod abil, împrejurările create de lupta dusă de Ștefan Mailat pentru a deveni principe, precum și disensiunile ivite între Mailat și Baltazar Bornemisza, *locumtenensul* reginei Isabella. În realitate, Rareș se aliase (8 mai 1541) prin markgraful elector, Ioachim de Brandenburg, cu Radu Paisie, domnul Țării Românești, încheind ulterior (1 martie 1542) înțelegerea cu Ferdinand I numai pentru a-și extinde autoritatea asupra unor ținuturi din Transilvania. Jocul duplicitar al domnilor români s-a întemeiat, după cum au explicat mai târziu solii stărilor transilvane trimiși la Ferdinand, pe teama și constrângerea impusă de Poartă[88]. El s-a desfășurat după regulile curente de instaurare a suzeranității otomane: somații de supunere, urmate de intervenții armate.

Întocmai ca Petru Rareș, Radu Paisie i-a somat, în calitatea sa de supus al sultanului, pe locuitorii Sibiului, partizanii lui Ferdinand I de Habsburg să se supună și să-l recunoască principe pe Ioan Sigismund Zápolya[89]. Intervenția sa militară în Transilvania s-a desfășurat cu sprijinul *sandjakbegului* de Nicopol, Küçük Bali Beg, în direcția Bran-Ghimbav - scaunul Orbai din Secuime, unde a avut loc joncțiunea, la 1 iulie 1541, a oștilor muntene și otomane cu cele moldovene conduse de hatmanul Șeptilici. Din punct de vedere politic și militar, incursiunea în Țara Bârsei spre Făgăraș, încheiată cu arestarea și trimiterea lui Mailat la Istanbul, a fost o operațiune secundară și locală, în condițiile campaniei lui Süleyman Kanunî de ocupare a cetății Buda (29 august 1541). Prin înlăturarea aliatului lui Ferdinand I din Transilvania, Rareș a îndeplinit formal ordinele Porții, asigurându-și astfel terenul favorabil redobândirii posesiunilor sale în Transilvania. Instabilitatea politică din Transilvania și Ungaria, pricinuită de ocuparea cetății Buda, a devenit temeiul ordinului de intervenție adresat domnilor români în cazul unui atac imperial[90]. De altfel Radu Paisie și Petru Rareș trebuiau să trimită, la scurt timp după acest ordin, contingente pentru paza

---

[87] *HHStA Turcica* I, 5, Konv. 3 (1541 I—VIII), fol. 51.

[88] S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. XV, p. 328.

[89] Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 95—96, 112—113.

[90] *HHStA Hungarica*. 48, Konv. 2 (1542 VIII) fol. 15; E. Hurmuzaki, *op. cit.* II/1, doc. nr. CXCIV, p. 226.

cetății Buda, după cum s-a grăbit să-l anunțe (31 iulie 1541) sultanul Süleyman pe Martinuzzi, episcopul de Oradea[91]. În perioada care a urmat constituirii eyaletului Buda și principatului autonom, Poarta a pus mare preț pe informațiile transmise de domnii români cu privire la situația din Transilvania. Acest sens îl capătă formulele aparent stereotipe și imprecise de genul: „neîncetând să trimiți în chip regulat și neîntrerupt știri verificate"[92]. Totodată, a fost și obligația pe care ordinele sultanului i-au repetat-o neîntrerupt, până la saturație, lui Martinuzzi: „necontenind de a face cunoscute știrile exacte cu privire la tot ceea ce se întâmplă"[93]. De fapt aceste știri, al căror conținut este trecut sub tăcere de documentele otomane, priveau, desigur, situația tulbure încă din Transilvania.

După cedarea Transilvaniei de către regina Isabella (21 iulie 1551) lui Ferdinand I de Habsburg, planurile polone și otomane de reînscăunare a lui Ioan Sigismund Zápolya au prevăzut folosirea domnilor români ca instrumente de restaurare a suzeranității otomane. Rolul atribuit domnilor români în reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya a diferit, începând din 1553, în funcție de autorul planului, de interesele sale de moment și de perspectivă. În cursul luptelor acerbe pentru principat, partizanii lui Ioan Sigismund, care declanșaseră răscoala în comitatele de dincolo de Tisa, i-au cerut sultanului, la 10 august 1553, să le ordone domnilor din Țara Românească și Moldova o joncțiune cu oștile lor pentru a-i alunga pe imperiali din Transilvania[94]. Pe de altă parte, această intervenție dovedește faptul că ei par să nu fi cunoscut planul prezentat beglerbegului de Buda, Toygun pașa, de către Grigore Bethlen, solul lui Petru Petrovici. Acest plan prevedea trei acțiuni distincte:

1) intervenția beglerbegului de Timișoara, Kasîm pașa, la sultan pentru a i se pune la dispoziție lui Ioan Sigismund drept reședință cetatea Oradea, până la recuperarea Transilvaniei.

---

[91] *HHStA Turcica*, I, 5, Konv. 4 (1542) fol. 59.

[92] M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, doc. nr. 51, p. 194; doc. nr. 73, p. 209; doc. nr. 81, p. 215.

[93] *Ibidem*, doc. nr. 39, p. 185.

[94] *HHStA Turcica*, I, 10, Konv. 2 (1553 IX—XII), fol. 36-37.

2) ocuparea cetății Oradea de Ioan Sigismund împreună cu 5 000 de oșteni concentrați la Munkačevo.

3) ajutor militar otoman[95].

Datorită implicării sale în armistițiul încheiat pe un termen de șase luni (mai 1553)[96] și în negocierile de pace între imperiali și otomani, beglerbegul de Buda a fost silit să adopte o atitudine prudentă și să tempereze conflictul din Transilvania.

Acest fapt nu l-a împiedicat însă să-i ceară lui Ferdinand abținerea de la orice acțiune[97], care ar fi împiedicat luarea în stăpânire a Transilvaniei de Ioan Sigismund. Precizarea de atitudine a beglerbegului de Buda s-a aflat, fără îndoială, în strânsă legătură cu solia trimisă de Petru Petrovici în numele său și al reginei Isabella.

Mult mai clar ne apare planul preconizat de sultan în 1554 pentru rezolvarea crizei politice din Transilvania. Deosebit de interesante au fost măsurile concrete preconizate de otomani pentru înscăunarea grabnică a lui Ioan Sigismund. Acceptarea sa necondiționată de către stări ar fi reprezentat soluția optimă de restaurare a suzeranității otomane. În realitate, nesupunerea stărilor față de Zápolya și de sultan legitima instalarea sa cu ajutor militar otoman. Beglerbegii de Timișoara, Buda și Bosnia, sandjakbegii de Nicopol și Seghedin urmau să primească, împreună cu domnii Țării Românești și Moldovei, ordine de intervenție militară[98].

A doua variantă prevedea măsurile necesare instalării lui Ioan Sigismund în cazul în care intervenția militară otomană ar fi eșuat. Ioan Sigismund dobândea cetatea Lipova sau Timișoara până când sultanul reușea să ocupe Transilvania pe calea armelor și să-l instaleze în scaunul princiar. În tot acest timp, Petru Petrovici avea să reprezinte interesele lui Ioan Sigismund Zápolya[99].

---

[95] *Ibidem, Turcica*, I, 10, Konv. 1 (1553 I—VIII), fol. 111.

[96] *Ibidem, Turcica*, I, 10, Konv. 1 (1553 I—VIII), fol. 43.

[97] *Ibidem. Turcica*, I, 10, Konv. 2 (1553 IX—XII), fol. 64.

[98] *Ibidem. Turcica*, I, 10, Konv. 3 (1554 I—V), fol. 205—206.

[99] *Ibidem*, fol. 206—207.

Planul otoman de reînscăunare a lui Ioan Sigismund a fost cunoscut din vreme de domnii români. Alexandru Lăpușneanu s-a grăbit, la 6 iunie 1554, să-i anunțe regelui polon, Sigismund August, sprijinul pe care era gata să-l acorde, din însărcinarea sultanului, lui Ioan Sigismund Zápolya. În realitate, Lăpușneanu a dorit să vină în întâmpinarea dorinței și demersurilor făcute de regele Poloniei la Poartă în vederea reînscăunării nepotului său. Domnul Moldovei a pretins astfel că i-a dat lui Ioan Sigismund tot sprijinul pentru instalarea lui în scaun, eșecul acestei încercări datorându-se neprezentării principelui transilvan la data pe care o conveniseră[100]. Ulterior (10 iulie 1555), Lăpușneanu s-a grăbit să-i anunțe data (1 august) la care urma să ocupe, din ordinul sultanului, Transilvania, pentru a i-o restitui, astfel, lui Ioan Sigismund Zápolya[101].

Raportată la realitatea politică și la desfășurarea evenimentelor, intervenția militară a domnilor români pentru înscăunarea lui Ioan Sigismund a urmat, în linii mari, planurile făurite atât de partizanii principelui cât și de sultanul Süleyman Kanunî. Politica asiatică a Imperiului otoman, respectiv, încheierea războiului cu Iranul, au condiționat această acțiune. Ordinul de intervenție militară a fost dat la 25 februarie 1556[102], într-o vreme în care Ferdinand I de Habsburg se mai încăpățâna să păstreze Transilvania și să-l convingă pe sultan, prin reprezentanții săi la Istanbul, să împartă împreună stăpânirea acesteia.

Intervenția militară a domnilor Pătrașcu cel Bun și Alexandru Lăpușneanu a contribuit la crearea climatului necesar trecerii atât a stărilor cât și a populației Transilvaniei de partea principelui Ioan Sigismund. În aceste împrejurări, voievodul Ștefan Dobó, asediat în cetatea Gherla, și-a prezentat în scris regelui Ferdinand de Habsburg demisia din funcția în care fusese numit. Situația creată în Transilvania era argumentul decisiv folosit de voievod în scrisoarea trimisă regelui[103]. Totodată, intervenția oștilor muntene și moldovene pricinuise,

[100] I. Corfus, *Documente*, doc. nr. 90, p. 190.

[101] *Ibidem*, doc. nr. 93, p. 193: „cum omnibus gentibus nostris ad occupandam Transylvaniam restituendamque ill < ustrissi > mo principi..."

[102] *HHStA Turcica* I, 12, Konv. 4 (1556 I—V), fol. 28a—28b.

[103] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/5, doc. nr. CXLV, p. 368—369.

după afirmațiile stărilor ardelene, destule pagube principatului. Dieta de la Cluj (26–27 apr. 1556) îi cerea lui Petru Petrovici, *locumtenensul* reginei Isabella, să păstreze câte un corp de 500 de călăreți bine înzestrați din fiecare oaste, restul fiind trimis înapoi în Moldova și Țara Românească[104]. Retragerea oștii Țării Românești din Transilvania, la 14 mai 1556, reprezenta, de fapt, respectarea hotărârii stărilor. Dar până la 22 octombrie 1556, data instalării principelui la Cluj a mai avut loc o serie de incursiuni și expediții ale domnilor români în Transilvania[105]: Alexandru Lăpușneanu la sfârșit de mai 1556 și în septembrie–octombrie 1556, iar Pătrașcu cel Bun în august-octombrie 1556. Într-adevăr, Nicolae Iorga a remarcat în mod lapidar rolul determinant jucat de domnii români în răsturnarea raportului de forțe din Transilvania. Ei au asigurat, de fapt, restaurarea suzeranității otomane: „Alexandru Lăpușneanu și Pătrașcu cel Bun au hotărât soarta însăși a Ardealului"[106]. Dat fiind că expediția de reînscăunare a lui Ioan Sigismund Zápolya este cunoscută[107] atât în istoriografia română cât și în cea ungară, reamintim numai câteva momente în care domnii români și oștile lor au jucat un rol decisiv. Participarea oștii muntene la asediul cetății Gherla (iulie 1556) pare să fi antrenat și participarea românilor din Transilvania, de vreme ce tocmai în această perioadă (24 iulie) un nobil, partizan al lui Ferdinand, nota că cea mai mare parte a țării fusese pustiită „de români"[108].

Domnii români au pregătit din punct de vedere militar, în august-septembrie 1556, aducerea din Polonia, de la Lvov, și instalarea, la Cluj, a lui Ioan Sigismund Zápolya și a mamei sale, regina Isabella. Înaintarea lor nu a întâmpinat vreun obstacol serios, dat fiind că, la 28—29 septembrie 1556, domnii români au ajuns la Satu Mare, de unde l-au somat pe Nicolae Báthory de Ecsed să renunțe la orice

---

[104] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. XXVIII, p. 574.

[105] Ibidem, și Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 202—205.

[106] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 20.

[107] N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. N. Gheran și V. Iova, București, 1970, p. 162—163; S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. I, p. 479–488; A. Veress, *Erdélyi fejedelmi interregnuma*, p. 116—124.

[108] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/5, doc. nr. CLIII, p. 382—383.

împotrivire și să accepte noua cârmuire a Transilvaniei[109]. La hotarul dintre Ungaria și Moldova, Pătrașcu cel Bun i-a întâmpinat pe Ioan Sigismund și pe regina Isabella însoțindu-i, după spusele sale, „cu mare cinste până în Transilvania", așezându-i „în scaun în cetatea Clujului". Este demn de relevat faptul că, în scrisoarea sa adresată la 4 noiembrie 1556 sultanului Süleyman, domnul Țării Românești a enunțat interdependența existentă între jurământul depus de stările principatului lui Ioan Sigismund și cel care recunoștea suzeranitatea Porții[110]. Pătrașcu cel Bun s-a grăbit, astfel, să-l asigure pe sultan de restaurarea deplină, și din punctul de vedere al ceremonialului, a suzeranității sale asupra principatului autonom.

Chiar și după revenirea Transilvaniei în sistemul de alianțe ale Imperiului otoman, domnilor români li s-a impus în continuare rolul de instrumente de menținere a suzeranității otomane. În această calitate ei au intervenit la ordinul sultanului pentru a respinge atacurile dezlănțuite de trupele lui Ferdinand I de Habsburg. Acest ajutor fusese cerut Porții în repetate rânduri (decembrie 1557, februarie și martie 1558)[111] de către solii Transilvaniei la Istanbul. Încă în decembrie 1557, sultanul i-a ordonat lui Alexandru Lăpușneanu să intervină în Transilvania la cererea reginei Isabella, în timp ce Rustem pașa i-a poruncit de îndată beglerbegului de Buda să-i acorde întreaga asistență necesară[112]. Ajutorul militar a devenit, din nou, în februarie și martie 1558, o problemă de mare actualitate. Trebuie relevat și faptul că sprijinul militar preconizat de sultan, respectiv intervenția domnului Moldovei și a celor 4 sandjakbegi învecinați Transilvaniei, a fost condiționat de extrădarea vornicului Socol, care era deținut în principatul autonom[113]. Dar, înainte de a interveni prin demnitarii săi și prin domnii români,

---

[109] A. Veress, *Documente*, vol. I, doc. nr. 202, p. 160—161 și nr. 203, p. 161—162.

[110] *HHStA Turcica* I, 12, Konv. 5 (1556 VI—XII), fol. 225, fol. 238 traducerea în limba latină a scrisorii lui Pătrașcu cel Bun; fol. 236—237: „et tutti si sonno humiliati et hanno giurato di esser schiavi della C. M. V et servir fidelmente al fiol del re Zuane".

[111] *HHStA, Turcica*, I, 13, Konv. 2 (1557 VII—XII), fol. 139; Konv. 3 (1558 I–V), fol. 14, fol. 47—48.

[112] *Ibidem, Turcica*, I, 13, Konv. 2 (1557 VII—XII), fol. 139.

[113] *Ibidem, Turcica I*, 13, Konv. 3 (1558 I—V), fol. 47—48; *3 numaralî Mühimme Defteri*. doc. nr. 649, p. 296.

Poarta avea nevoie de informații cât mai sigure, care să se confirme reciproc. De aceea, domnii români trebuiau să vegheze „la liniștea și siguranța țării", trimițând informații despre situația Transilvaniei[114]. Mai târziu (3 august 1559), li s-a cerut întocmirea unui raport amănunțit (*arz*) cu privire la scopul intervenției oștilor imperiale precum și la originea și cauzele tulburărilor din țară[115]. Totodată, domnii români aveau misiunea ca, în caz de necesitate, să intervină în principat, pe care trebuiau să-l apere și să-l ferească de orice pagubă. În planul otoman de apărare a Transilvaniei împotriva atacului declanșat de oștile lui Ferdinand I de Habsburg era prevăzut și ajutorul militar al beglerbegilor de Buda și Timișoara, care au primit ordinele cuvenite în această privință. Toate aceste măsuri fuseseră comunicate principelui Ioan Sigismund Zápolya, ca expresie a suzeranității protectoare de care se bucura din partea sultanului Süleyman Kanunî[116].

În decembrie 1559, solii Transilvaniei la Poartă au raportat noi atacuri ale oștilor imperiale, fapt pentru care sultanul l-a însărcinat pe beglerbegul de Timișoara să verifice și să certifice veracitatea[117] acestei știri. Cererile de ajutor prezentate de solii Transilvaniei au avut și de această dată efectul scontat de principe. Potrivit precedentului creat de situații similare, domnul Moldovei a primit, din nou, ordine numeroase de sprijin și intervenție în Transilvania[118] numai la cererea expresă a lui Ioan Sigismund Zápolya. Acesta a obținut, în ianuarie 1560, asigurări noi din partea sultanului, care le ceruse în repetate rânduri domnului Moldovei și beglerbegilor de Timișoara și Buda să-l ajute la nevoie pe principele Transilvaniei[119].

Am citat până acum, pe baza documentelor otomane, o sumedenie de cazuri, care confirmă afirmația lui N. Iorga cu privire la rolul decisiv al domnilor români în instalarea și menținerea lui Ioan Sigismund

---

[114] *Ibidem*, doc. nr. 112, p. 55.
[115] *Ibidem*, doc. nr. 179, p. 84; doc. nr. 180, p. 84.
[116] *Ibidem*, doc. nr. 147, p. 72; doc. nr. 600, p. 273.
[117] *Ibidem*, doc. nr. 600, p. 273.
[118] *Ibidem*, doc. nr. 601, p. 273; doc.nr. 602, p. 274.
[119] *Ibidem*, doc. nr. 680, p. 308.

Zápolya în scaunul princiar al Transilvaniei. Aceste informații necunoscute până acum, emanând de la cancelaria sultanului completează unele lacune ale istoriografiei române și ungare. Ele sunt cu atât mai prețioase cu cât corectează puncte de vedere ale istoriografiei ungare mai vechi, care fie că trec cu vederea acest rol[120], fie că îi atribuie conotația de subordonare maximă[121] în raport cu Poarta și cu principele Transilvaniei.

[120] Vezi S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. I, p. 479—488; A. Veress, *op. cit., loc. cit.*

[121] C. Benda, *Relations politiques entre la Principauté Transilvaine, la Moldavie et la Valachie*, „Revue d'Histoire Comparée", XXI, 1943, nr. 2, p. 368—369.

DIE BILDUNG DES SELBSTÄNDIGEN FÜRSTENTUMS SIEBENBÜRGEN (ZUSAMMENFASSUNG)

In der rumänischen Geschichtsschreibung bestehen noch immer Unklarheiten und übereilte Verallgemeinerungen bezüglich eines Siebenbürgen von der Pforte 1541 in Vergleich zur Moldau und Walachei anfänglich anerkannten „privilegierten" Status. Dies hat uns bewogen, das Thema genauestens zu untersuchen und unsere Schlussfolgerungen in diesem Buch den interessierten Fachkreisen bekannt zu machen. Den eingangs erwähnten Argumenten gesellte sich auch die statische und deskriptive Behandlung der Heranbildung des siebenbürgischen Fürstentums durch die ungarische Geschichtsschreibung der Gegenwart hinzu. Bei einer derartigen Behandlung wurden aber sowohl die langwährenden Prozesse (wie die osmanische Expansion in Ungarn und Mitteleuropa und die Gestaltung des siebenbürgischen Wojewodats zum Fürstentum) als auch ganz besonders die unter ihnen bestehende Wechselwirkung übersehen.

Unsere Absicht war demzufolge, eben die zwischen der Einsetzung einer unmittelbaren osmanischen Oberhoheit (1541) und dem Umbildungsprozess des siebenbürgischen Wojewodats zu einem

Fürstentum bestehenden Wechselwirkungen unter Heranziehung einer grossen Anzahl von Quellen ins rechte Licht zu rücken. Diese Quellen, ob schon bekannt oder von uns zum ersten Mal in die Debatte gebracht, sind in den türkischen und österreichischen Archiven aufbewahrt. Aus der Reihe der unbekannten Quellen seien folgende erwähnt: die Handschrift *K.888* aus der Bibliothek des Istanbuler *Topkapî Sarayi Museums;* die Bestände *Turcica* und *Hungarica* des *Wiener Haus-,Hof-und Staatsarchivs,* die uns sowohl an Ort und Stelle, wie auch verfilmt (bei den Bukarester Nationalarchiven), zur Verfügung gestellt worden sind. Durch die Heranziehung dieser Archivquellen, wie auch einer Anzahl veröffentlichter Dokumente, waren wir bestrebt die historische Wirklichkeit derart nachzuzeichnen, dass Siebenbürgens Unterordnung der Pforte gegenüber infolge des 1541 geschlossenen Gelübdeaktes *(ahd)* nicht absolutisiert sein soll. Dafür haben wir die diesbezüglichen Ideen und das sie untermauernde Quellenmaterial in folgenden Kapiteln besprochen:

I. Die Umstände der Heranbildung des selbständigen siebenbürgischen Fürstentums.

II. Die Bildung des selbständigen Fürstentums unter osmanischer Hoheit.

III. Die osmanisch-habsburgische Rivalität um den Besitz über Siebenbürgen (1541—1556).

IV. Die Oberhoheit der Pforte über das selbständige siebenbürgische Fürstentum.

V. Die Folgen osmanischer Oberhoheit für die Beziehungen Siebenbürgens zur Walachei und Moldau.

Im ersten Kapitel werden jene Aspekte der osmanischen Expansion nach Mitteleuropa ins Auge gefasst, welche gleich nach der Schlacht bei Mohács (29. August 1526) eine allmähliche Lösung des siebenbürgischen Wojewodats vom ungarischen Königreich haben. Die Hervorstreichung der Grundsätze und der Inkonsequenzen der von Sultan Sűleyman Kanuni Ungarn und Siebenbürgen gegenüber geführten Politik erklären zu gleicher Zeit die 1541 angenommene Kompromisslösung. In der Folge gab Süleyman seinen anfänglichen

Eroberungsplan von ganz Ungarn auf, und zwar aufgrund mancher Beweggründe, die noch nicht völlig geklärt sind.

Zu gleicher Zeit mit der Gründung des Ofner Eyalets bildete sich auch das selbständige siebenbürgische Fürstentum, dessen Regierung provinzweise, nach osmanischem Muster *sandjak* genannt, folgenden Würdenträgern anvertraut wurde: die Festung Temeswar mit seinen Pertinenzen dem Comes Peter Petrovics; die Festungen Grosswardein, Kaschau und Fogarasch, sowie auch die Verwaltung Siebenbürgens und des Partiumgebietes bis zur Volljährigkeit des Fürsten Johann Sigismund, dem Grosswardeiner Bischof Georg Martinuzzi.

Unseres Erachtens muss die Bildung des siebenbürgischen Fürstentums — ein unter der anfänglich restriktiven Oberhoheit der Pforte stehender Staat — als ein komplexer und langwieriger Prozess noch in die Zeit vor 1541 gerückt werden. Obwohl dieses Datum auf einem formellen, als solcher von der Geschichtsschreibung übernommenen Beginn hinweist, so schreiben wir trotzdem dem Ernennungsdiplom Johann Sigismund Zápolyas zum siebenbürgischen Fürsten nicht die Bedeutung einer politischen Geburtsurkunde des selbständigen Fürstentums zu. Wir sind des Glaubens, dass der in Grosswardein von Johann Zápolya und Ferdinand I. von Habsburg geschlossene Vertrag (24. Februar 1538) durch seine tiefgreifenden Folgen als die echte Geburtsurkunde des siebenbürgischen Fürstentums gerechnet werden muss. Die beständigen und andauernden Bemühungen des Wiener Hofes diesen Vertrag vollkommen in Vollzug zu setzen, hat paradoxerweise und binnen mehrerer Jahre (1541—1556), die gänzliche, auch symbolische Loslösung Siebenbürgens vom ungarischen Königreich beschleunigt. Die Übergabe der „Krone des Heil. Stephan" durch die Königin Isabella an die Vertreter Ferdinands und deren Thronentsagung zugunsten ihres Sohns Johann Sigismund Zápolya (1551) erscheint uns, auch symbolisch gesehen, als ein wichtiger Augenblick in der Bildung des siebenbürgischen Fürstentums. Und dieses umsomehr, als unter den Bedingungen ihrer Rückkehr an die Macht und der Wiederherrstellung des Fürstentums unter osmanischen Druck die

einzige juridische Bindung Siebenbürgens mit Ungarn, so wie diese in Werböczi's Tripartitum verankert war, verschwunden ist.

Was nun die chronologische Frist *ad quem* der Bildung des siebenbürgischen Fürstentums betrifft, so gab es sowohl in der rumänischen wie der ungarischen Geschichtsschreibung unterschiedliche Meinungen. Unseren Recherchen zufolge hat dieser langwierige und unbeständige Bildungsprozess eines Staates, der sich durch Einschränkungstendenzen der obersten Gewalt (Fürst, Statthalter) durch die Stände kennzeichnet, folgende Phasen durchlebt:

a. Den Übergang vom politischen Konglomerat zur gesetzgebenden, verwaltungsmässigen und steuerbezogenen Vereinigung, eine Phase welche durch die Kristallisierung der Macht (1541—1544) kennzeichnet ist.

b. Die Bestrebungen der Stände um die Einschränkung der obersten Gewalt (Fürst, Statthalter) des Staates (1545—1551).

c. Der Sozialvertrag öffentlichen Rechtes zwischen dem Fürst und den Ständen (1556—1571).

In der osmanischen Politik und in den europäischen Rechnungen der Pforte wurde Siebenbürgen als eine distinkte geopolitische Einheit, mit einer vom ungarischen Königreich unterschiedlichen politisch-administrativen Organisation (das Wojewodat), die nur durch die Person des ungarischen Königs vereint waren, betrachtet.

Nach 1541 bediente sich die Pforte aus praktischen Rücksichten der Bezeichnung des Wojewodats als „Land Siebenbürgen", um das Gebiet des selbständigen Fürstentums zu bezeichnen. Übrigens stellen die Worte, welche Sultan Süleyman 1542 an den polnischen König schrieb, jene Koinzidenz ins rechte Licht, die zwischen dem noch ungenauen Charakter der Grenzen und Strukturen eines in Aufbau befindlichen Staates und die Zurückhaltung der Pforte, Siebenbürgen unter äusserst strengen Bedingungen an die Königin Isabella und ihren Sohn Johann Sigismund zu verleihen, bestand. Es muss noch bemerkt werden, dass die Benennung als *sandjak* oder als *Land Siebenbürgen* in territorieller Hinsicht einen zweifachen Sinn hatte, so wie dieses aus den osmanischen Urkunden von 1544—1545 hervorgeht:

a. einen beschränkten Sinn, mittels welchen jene Gebiete bezeichnet wurden, die sich unter der Kontrolle von Georg Martinuzzi befanden und als *Land der Königin*, mit Ausschluss des als *sandjak* dem Peter Petrovics unterstehenden Banats, genannt wurden.

b. einen weiteren Sinn, der infolge des Erwerbs des Partiumgebietes geographisch und verwaltungsmässig ungenau war.

Sultan Süleyman hat die Bildung des selbständigen Fürstentums als eine transitorische Lösung bis zu dessen vollkommenen Eroberung betrachtet. Unseres Erachtens griff der Sultan diese Lösung auf, sich auf den Präzedenzfall der Bewegung des rumänischen Adeligen Stephan Mailat stützend, um Siebenbürgen vom ungarischen Königreich loszulösen. Dass der Sultan im Herbst des Jahres 1540 Mailat's Vorschlag zurückgewiesen hat, kompromittierte weder den Gedanken, noch den Prozess als solchen, einer endgültigen Loslösung Siebenbürgens vom ungarischen Königreich. Ganz im Gegenteil, diese wurden durch die Ereignisse vom August 1541 zu einer stichfesten Lösung. Und dies umsomehr, als die Loslösung des Wojewodats vom ungarischen Königreich kein einfacher Willensakt des Sultans war. Die Loslösung des Wojewodats war eine Folge des Zusammenspielens der historischen Individualität Siebenbürgens und der Risikofaktoren seiner Bindungen mit dem ungarischen Königreich:

1. die antagonischen Handlungen zu einer Erweiterung, bzw. einer Einschränkung der Autonomie des Wojewodats und der Macht des Wojewoden.

2. das Wojewodat als Ausgangspunkt der Auflehnungen gegen die ungarische Zentralmacht.

3. die Unzufriedenheiten der siebenbürgischen Bevölkerung infolge der drückenden Steuerpolitik.

4. das Sinken des königlich ungarischen Wehrvermögens den osmanischen Angriffen gegenüber.

5. die Unzufriedenheit der siebenbürgischen Bevölkerung angesichts des Verfalls des politischen Lebens und der Sitten im ungarischen Königreich.

Wie bereits bemerkt, ist der Beginn des Bildungsprozesses des siebenbürgischen Fürstentums mit dem in Grosswardein am 24. Februar 1538 zwischen Ferdinand I. von Habsburg und Johann Zápolya geschlossenen Vertrag anzusetzen. Der weitere Verlauf dieses Prozesses vollzog sich durch Anwendung diktatorieller Mittel und politischer Erpressungen, sei es die Verhaftung und Bedrohung mit dem Tode der Anführer der zápolyanischen Partei, sei es der vom Sultan auf die Königin Isabella ausgeübte Druck, um den moldauischen Fürsten Petru Rareş die Festungen Csicsó und Kokelburg zurückzuerstatten. Der Zusammenstoss des durch das Schwertrecht rechtfertigten osmanischen Gesichtspunktes mit dem habsburgischen, der einen völligen Vollzug des politischen Nachlasses Zápolya's beanspruchte, führte zum Einsetzen eines Regimes der Halberoberung. Dieses Regime, welches durch die am 4. und 5. September 1541 Johann Sigismund Zápolya und Peter Petrovics ausgestellten Ernennungsdiplome *(berat)* besiegelt wurde, bedeutete die Teilung des selbständigen Fürstentums in *sandjaks* betitelte Statthaltereien. Die Georg Martinuzzi und Peter Petrovics unterstellten Statthaltereien widerspiegeln eigentlich das zwischen der wirkungslosen Vasallisierung des ungarischen Königreichs nach 1526 und dem Einverleibungsplan des Wojewodats, des Partiumgebiets und des Banats durch das Osmanische Reich zustandegekommene Kompromiss.

Aus dieser Perspektive erscheint uns die Bildung des selbständigen Fürstentums als Vasallstaat der Pforte eher als eine Notwendigkeit denn eine politische Absicht, die dem Fehlen einer Konkordanz zwischen dem Ehrgeiz, dem Plan und die materiellen und militärischen Mitteln Sultan Süleymans für die Eroberung Ungarns entsprungen ist. Das dem selbständigen Fürstentum auferlegte Regime einer Halberoberung wurde anfänglich — genau wie es der Fall mit König Johann Zápolya war — nur als eine Lösung auf kurze Zeit gedacht. Für eine längere Zeit hat sich dieses Regime als ein Misserfolg erwiesen. Andererseits wurde aber das Regime der Halberoberung, paradoxerweise, zur Chance und zum Ausgangspunkt für die

allmähliche Umwandlung Siebenbürgens vom Wojewodat zum Fürstentum. Übrigens sicherte die Entwicklung der Zentralbehörden des Wojewodats, durch die vom Statthalter Martinuzzi eingesetzten Massnahmen, Siebenbürgen die Rolle eines Vereinigungsfaktors der dem Fürstentum angeschlossenen Gebiete. So wurde denn auch Siebenbürgen zum Verwaltungszentrum aller der dem von der Pforte geschaffenen Fürstentum gehörenden Gebiete.

Zu gleicher Zeit mit der Entwicklung der Institutionen eines im Heranwachsen begriffenen Staates, versuchte Statthalter Martinuzzi das Regime der Halberoberung durch die Annäherung an den Wiener Hof und an Ferdinand zu neutralisieren. So wurde die wesentliche Bedingung für das Bestehen des selbständigen Fürstentums geschaffen, bzw. die Gleichgewicht — und Schwankungspolitik zwischen dem Osmanischen Reich und dem Heiligen Römischen Reich, eine Politik die die zwischen den beiden Grossmächten bestehende Rivalität ausnützen suchte. Im III. Kapitel des Buches werden eben die Aspekte dieser Rivalität in der Zeit 1541—1556 einer eingehenden Analyse unterzogen. Zuerst wurden jene Quellenauskünfte berücksichtigt, die das Anwachsen der Bedeutung Siebenbürgens im Augenblick des Zusammenstosses der osmanischen und habsburgischen Expansion in Mitteleuropa belegen. Unter solchen Umständen befand sich das selbständige Fürstentum in einem Kontakt und Interferenzgebiet der politischen Rechnungen und Pläne mehrerer Monarchen, Grosswürdenträger und militärischer Befehlshaber. Dabei gründeten sich die Pläne und die Rechnungen mit Bezug auf Siebenbürgen allem zuvor auf dessen geographische Eigenschaft als natürliche Festung, die besetzt und behauptet werden musste.

Der Zusammenstoss zwischen Habsburg und der Pforte fand in erster Linie auf diplomatischem Felde statt. Der rechtliche und faktische Besitz über Siebenbürgen wurde nach 1541 zum springenden Punkt der osmanisch-habsburgischen Verhandlungen und führte zum Auftreten mancher politischen und militärischen Stockungen. Dabei kam es auch in diesen Fall zu unvereinbarlichen Stellungsnahmen, die nur durch die Politik des *fait accompli* in eine Kompromisslösung

mündeten. In der Sicht des Wiener Hofes bedeutete die Politik des *fait accompli* die Entsagung der Königin Isabella vom Fürstenthron (21. Juli 1551) und von der Krone des Heil. Stephan zugunsten der Vertreter Ferdinands.

In osmanischer Sicht bedeute aber diese Politik nur die Wiederkehr und Wiedereinsetzung Johann Sigismund Zápolya's in dem von General Castaldo beherrschten Siebenbürgen. Bis zum bewaffneten Eingriff von Peter Petrovics, den der Sultan am 25. Februar 1556 verordnet hatte, wurde der Kampf zwischen den beiden Grossmächten auf politischer, militärischer und diplomatischer Ebene ausgetragen. Auf militärischer Ebene hat die Pforte immer besonders prompt reagiert, bedenkt man den Eroberungsfeldzug des Banates aus den Jahren 1551—1552. Auf dem diplomatischen Parkett wurde Siebenbürgen beständig aber vergeblich von Ferdinand gefordert, zuerst als eine historische Provinz des ehemaligen ungarischen Königreichs, dann aber als ein Land das ihm gesetzmässig, infolge der mit Isabella getroffenen Vereinbarung, zukommen musste. Der osmanische Gesichtspunkt gründete sich auf das Schwertrecht, worauf in der für die Herrschaft der Pforte in Mitteleuropa kritischen Augenblicke (1541, 1552) immer Bezug gemacht wurde.

Dieses Recht begründete einerseits die Einschliessung des selbständigen Fürstentums in das Bündnissystem der Pforte und bestreitete andererseits das Besitztumsrecht und danach den Besitz (1551—1556) Ferdinands über Siebenbürgen. Es muss ebenfalls bemerkt werden, dass die Pforte den reellen Friedenswunsch des Wiener Hofes bis an die Gränzen der Erpressung spekuliert hat. Der Sultan baute sein diplomatisches Spiel auf die gegenseitige Abhängigkeit zwischen dem Schluss des osmanisch-habsburgischen Friedens und dem von Ferdinand dem minderjährigen Johann Sigismund Zápolya auferlegten Frieden. So wurde sowohl Johann Sigismunds Herrschaft in Siebenbürgen als auch die Ausweitung des osmanischen Einflussgebietes in Mitteleuropa gesichert.

Der osmanisch-habsburgische Kampf um Siebenbürgen war ein treuer Begleiter der Umwandlung des Wojewodats zum Fürstentum

und fand seinen Niederschalg in der Gestaltung und Nuancierung dessen Beziehungen zur oberlehnsherrlichen Macht.

Im IV. Kapitel werden eben diese Beziehungen im Rahmen der von der Pforte auferlegten Oberhoheit zur Debatte gebracht, wobei auf folgende Fragen eingehender Rücksicht genommen wird:

a. Die Wandlung des anfänglichen Regimes einer Halberoberung zu einer restriktiven Oberhoheit, wie solche der Molddau und Walachei um die Mitte des 16. Jahrhunderts auferlegt worden ist.

b. Die Siebenbürgen durch die Regelungsverträge mit der Pforte *(ahidname)* anerkannte Selbständigkeit und die Einhaltung bzw. Missachtung deren Befugnisse.

Von der Bedeutung und dem komplexen System von Beziehungen ausgehend, die die Selbständigkeit definieren, sind folgende Fragen eingehender besprochen:

— die Pflicht des Fürstentums den *kharadj* zu entrichten und, gemäss dem der Pforte geleisteten Gelübdes *(ahd)*, „Freund dem Freunde und Feind dem Feinde" zu sein *(dostuna dost düşmanîna düşman)*.

— das Recht der privilegierten Stände zur freien Wahl des Fürsten *(libera electio)*.

— das Recht Siebenbürgens auf eine diplomatische Vertretung in Istanbul.

— die Bewilligung der Fürstenheirat durch den Sultan.

Im Mittelpunkt der vom Statthalter Martinuzzi eingeleiteten Schwankungspolitik stand das Prinzip der gegenseitigen Neutralisierung der Expansionspläne der Osmanen und Habsburger. Dessen Missachtung führte das weitere Bestehen Siebenbürgens als selbständiges Fürstentum am Rande des Abgrundes und zog nach sich nicht nur bedeutende Gebietsverluste zugunsten der Pforte (das Banat von der Heide 1551—1552, das Karansebesch-Lugoscher Banat 1658, die Festung Grosswardein mit ihren Pertinenzen 1660), sondern auch eine ansehnliche Steigerung des *kharadj'*.

Andererseits hat aber die kaiserliche Herrschaft in Siebenbürgen (1551—1556) — genau wie zu Beginn des 17. Jahrhunderts — zur

Erweiterung der anfänglich dem Fürstentum anerkannten Selbständigkeit beigetragen. Nach dem Rückzug der Habsburger aus Siebenbürgen (1556) hat Sultan Süleyman das Siebenbürgen auferlegte Regime einer Neuwertung unterzogen und sich für eine Kompromisslösung entschieden. Nur unter diesen Bedingungen zeigte sich der Padischah gewillt, das von den siebenbürgischen Ständen schon vorher mit Nachdruck geforderte Recht der freien Fürstenwahl anzunehmen und solches ausdrücklich als ein Befugnis der Selbständigkeit formulieren zu lassen. Die erste Besetzung Siebenbürgens durch die Habsburger hat zu gleicher Zeit die politische und militärische Interessengemeinschaft der Pforte und der Anhänger Johann Sigismund Zápolya's im Kampf gegen die Expansionspolitik des Wiener Hofes gefestigt. In diesem für die osmanische Herrschaft in Mitteleuropa kritischen Augenblick bewährte sich das siebenbürgische selbständige Fürstentum als Pufferstaat und Gleichgewichtsfaktor zwischen den beiden rivalisierenden Grossmächten. Diese Bedeutung Siebenbürgens hat die Pforte im Augenblick der Wiederherstellung des Fürstentums bewogen, sowohl auf die Gleichstellung des Fürsten und des Temescher Gespans mit einem einfachen *sandjakbeg* als auch auf die beschränkte Selbständigkeit, welche dem 1541 auferlegten Regime einer Halberoberung entsprach, zu verzichten.

Die Untersuchung der zwischen 1541 und 1566 für den Fürsten Johann Sigismund Zápolya ausgestellten *ahdname* ermöglichte uns manche bis z.Z. von der rumänischen Geschichtsschreibung vertretene Ansichten zu korrigieren. Unseres Erachtens wurde das 1566 ausgestellte *ahdname* im 17. Jahrhundert zum Muster und Ausgangspunkt für den Wortlaut neuer *ahdname,* welche anlässlich der Fürstenernennungen oder — bestä igungen verfasst worden sind. Die beständige Erneuerung des *ahdname* unter den oben erwähnten Umständen verleiht dieser Urkunde das Vermögen die augenblickliche politische Stellung des selbständigen Fürstentums im Spannungsfeld zwischen Pforte und Habsburg nuanciert zu widerspiegeln. Auf diesem Wege kam es zur Diversifizierung des *ahdname*-Wortlautes in

Abhängigkeit von den Eigentümlichkeiten der osmanisch-siebenbürgischen Beziehungen.

Der *kharadj* war Siebenbürgens Hauptpflicht der Pforte gegenüber und ist als solche von den zwischen 1541 und 1566 ausgestellten *ahdname* angeführt. Unsere Recherchen verfolgten demzufolge die Umstände der Annahme der *kharadj*-Zahlung, dessen Höhe, die Art und Weise seiner Eintreibung und Übergabe an die kaiserliche Schatzkammer, seine Verwendung, sowie auch die in Namen des Fürstentums der Pforte eingereichten Gesuche wegen eines *kharadj*-Nachlasses.

Die freie Wahl des Fürsten *(libera electio)* durch die privilegierten Stände war das erste gleich nach der Loslösung des siebenbürgischen Wojewodats vom ungarischen Königreich beanspruchte Recht. Der diplomatische Kampf um die Anerkennung dieses Rechtes nahm sein Ende erst 1566, als die *libera electio* in das für Johann Sigismund Zápolya ausgestellte *ahdname* eingetragen worden war. Zum ersten Mal wurde von diesem Recht, das nacher auf Ansuchen der siebenbürgischen Vertreter in Istanbul in alle *ahdname* Aufnahme fand, 1571 Gebrauch gemacht.

Die Investitur des vom Sultan ernannten oder von den privilegierten Ständen gewählten Fürsten setzte auch die Überreichung der Machtsymbole (Fahne, Pferd, Schwert, Ehrenkleid, Mütze) voraus. So hat die Pforte der Ernennung und Bestätigung von Johann Sigismund Zápolya auch die gebührende Aufmerksamkeit geschenkt. Übrigens entsprach dem Prozess der vollkommenen Bildung des selbständigen Fürstentums auch eine Kristallisierungszeit hinsichtlich des Bestätigungsverfahrens des Fürsten. So wurde der 1559, anlässlich des Todes der Königin Isabella, entstandene Präzedenzfall zu einem Muster, das dann von allen siebenbürgischen Gesandschaften an der Pforte bei den Verhandlungen über die Bestätigungsprozedur des von den Ständen gewählten Fürsten ins Feld geführt worden ist.

Der Versuch der Pforte, die Heiratspläne Johann Sigismund Zápolya's zu beeinflussen und zensieren, stand in enger Verbindung mit dem Bestreben Siebenbürgens Selbständigkeit einzuschränken.

Das Recht, das sich Sultan Süleyman in dieser Hinsicht anmasste, entsprang der Gleichstellung der Vasallenfürsten mit den eigenen Untertanen, die ihm ja Sklaven-Diener*(kul)* waren. So durfte Süleyman nicht gleichgültig über Johann Sigismunds Heiratspläne hinwegsehen, da dadurch sogar seine Oberhoheit über Siebenbürgen in Frage gestellt werden konnte.

Die allgemeine Regelung der Beziehungen Siebenbürgens zur Pforte aufgrund des Gelübdes*(ahd)* „Freund dem Freunde und Feind dem Feinde" zu sein brachte auch das Recht des selbständigen Fürstentums nach sich, über eigene Gesandschaften und über eigene Vertreter in Istanbul zu verfügen. Vom Gesichtspunkt seiner Aussenbeziehungen betrachtet, war dem neuentstandenen Staat eine diplomatische Vertretung in Istanbul von grosser Notwendigkeit, um die Beziehungen zur oberlehnsherrlichen Macht in entsprechender Weise zu unterhalten. Durch Beschluss vom März 1560 des in Nagyenyed tagenden siebenbürgischen Landtags wurde das Amt eines *kapukethuda* oder *kapukehaya,* d.i. ständiger diplomatischer Vertreter an der Pforte, auf Anlass von Johann Sigismund Zápolya ins Leben gerufen. Diesbezüglich erörtert das Buch die Befugnisse des Fürsten und der Stände bei der Wahl und Ernennung der Gesandten und ihres diplomatischen Vertretungsniveaus, bei der Festlegung ihrer Aufträge in Istanbul, wie auch die Frage des Sitzes der siebenbürgischen Vertreter im Stambulioter *Erdel han.*

Aus der Sicht dieser Aspekte wurden die Schwankungen in der siebenbürgischen Selbständigkeit, neben den Pflichten der Pforte gegenüber, zum grundsäzlichen Gegensatz in den bilateralen Beziehungen.

Die Wiederherstellung und Festigung der osmanischen Oberhoheit über Siebenbürgen nach 1556 hat auch dessen Beziehungen zur Moldau und Walachei vertieft und verfielfältigt. Im Abschlusskapitel des Buches untersuchen wir die Wirkungen der Einsetzung und Festigung der osmanischen Oberhoheit auf die Beziehungen Siebenbürgens zur Moldau und Walachei. Der Eingriff der Pforte in die Beziehungen zwischen den rumänischen Ländern auf das

ausdrückliche Fordern Johann Sigismunds hat diesen natürlicherweise eine osmanenfreundliche Richtung aufgeprägt.

Andererseits waren der siebenbürgische Fürst und die dortigen Behörden zu wiederholtermalen gezwungen, jegliche Widerstandsäusserungen der walachischen Bojaren dem von der Pforte eingesetzten Fürsten Mircea Ciobanul gegenüber zu unterbinden. In seiner Eigenschaft als oberster Lehnsherr hat sich Sultan Süleyman bemüht den Streit aus der Walachei in die Schranken zu halten und die Auslieferung der in Siebenbürgen flüchtig geworden Bojaren zu erwirken. Je nach Umständen, hat Süleyman versucht jegliche Hilfeleistung aus Siebenbürgen oder dem Banat an die flüchtigen Bojaren zu unterbinden, auch ihre Festnahme und Bestrafung fordernd. Die moldauischen Fürsten haben sich ihrerseits an Süleyman, als an ihren obersten Lehnsherrn, gewendet, um eine günstige Lösung der Streitfrage über den Besitz der siebenbürgischen Festungen Csicsó und Kokelburg, die Fürst Stephan der Grosse zusammen mit deren Domänen 1489 vom König Matthias Corvinus erhalten hatte, zu erreichen. Die 1556 erfolgte Wiedereinsetzung Johann Sigismunds und seine Behauptung auf dem Fürstenthron wurden schliesslich zum Kern der siebenbürgisch-walachisch-moldauischen Beziehungen. Die Regierung eines gefügigen, auf die politische und militärische Unterstützung der Pforte angewiesenen Fürsten bedeutete zu gleicher Zeit Siebenbürgens Aufnahme in das osmanische Bündnissystem, die Festigung der grossherrlichen Oberhoheit über die drei rumänischen Länder, bzw. die Stabilität der osmanischen Herrschaft in Mittelungarn. Dies war auch der Zweck der wiederholtermalen an die walachischen und moldauischen Fürsten erlassenen Befehle, um die Wiedereinsetzung und Behauptung des Fürsten Johann Sigismund gegen die Angriffe der Truppen Ferdinands zu unterstützen.

Die osmanische Oberhoheit bedeutete auch das Einsetzen des gegenseitigen auf Delation gegründeten Systems gegenseitiger Überwachung, mit dem Zweck jeder Abweichung vom Bündnissystem der Pforte vorzubeugen. So hat der Eingriff des obersten Lehnsherrn in

die gegenseitigen Beziehungen der drei Fürstentümer, wie auch der Gebrauch der Schuld- und Verratspräsumtion, die die benachbarten Fürsten zur reziproken Überwachung zwingen sollte, die osmanische Herrschaft in Mitteleuropa gefestigt. Die von den osmanischen Herrschern in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts gesammelten Erfahrungen hinsichtlich der Flucht der walachischen Bojaren nach Siebenbürgen, der siebenbürgischen von den moldauischen Fürsten innegehabten Festungen, wie auch der Gebräuche guter nachbarschaftlicher Verhältnisse und gegenseitiger Militärhilfe, wurden später bei der Berichtigung der Beziehungen zwischen den drei Fürstentümern eingesetzt. Dies erklärt auch die Aufnahme ausdrücklicher diesbezüglicher Bestimmungen im Wortlaut der den siebenbürgischen Fürsten zu Beginn des 17. Jahrhunderts ausgestellten *ahdname*.

Übersetzung von COSTIN FENEŞAN

DIE BILDUNG DES SELBSTÄNDIGEN FÜRSTENTUMS SIEBENBÜRGEN

INHALTSVERZEICHNIS

Ein Wort zum Geleit.

I. Umstände der Bildung des selbständigen Fürstentums Siebenbürgen:
— A. Die osmanische Expansion nach Mitteleuropa.
B. Die Politik Sultan Sülеyman Ungarn und Siebenbürgen gegenüber.
II. Bildung des selbständigen Fürstentums unter osmanischer Oberhoheit.
A. Siebenbürgen als geopolitisches Gebilde in den europäischen Rechnungen der Pforte.
a. Deutung des Namens Siebenbürgen in den osmanischen Quellen.
b. Loslösungsversuch Siebenbürgens aus dem ungarischen Königreich: Stephan Majlath (1539—1541).
c. Brüchigkeit der Beziehungen zwischen dem siebenbürgischen Wojewodat und dem ungarischen Königreich.
— Die geschichtliche Eigenheit Siebenbürgens.
— Die Risikofaktoren in den Beziehungen zwischen dem siebenbürgischen Wojewodat und dem ungarischen Königreich.
B. Die effektive Loslösung Siebenbürgens vom ungarischen Königreich und von der Krone des Heiligen Stephan.
C. Chronologische Grenzen bei der Bildung des selbständigen Fürstentums.

III. Die Rivalität zwischen Osmanen und Habsburgern um den Besitz über Siebenbürgen.

1. Siebenbürgens Bedeutung für die Pläne der osmanischen und der habsburgischen Herrschaft.
2. Siebenbürgen im Zusammenstoß zwischen Pforte und Habsburg in den Jahren 1541—1556.

a. Beanspruchung Siebenbürgens als historische Provinz des ungarischen Königreichs durch Ferdinand I. von Habsburg (1541—1547).
b. Siebenbürgen als Objekt der diplomatischen Verhandlungen zwischen dem Wiener Hof und der Pforte in den Jahren 1547—1551.
c. Der effektive Besitz der Habsburger über Siebenbürgen in den Jahren 1551—1556.

— Die bewaffneten Zusammenstöße zwischen der Pforte und dem Wiener Hof.
— Die diplomatischen Zusammenstöße zwischen den Gesandten des Wiener Hofes und die osmanischen Behörden.

IV. Die Oberhoheit der Pforte über das selbständige Fürstentum Siebenbürgen.

1. Selbständigkeit als Regelungsweg der Beziehungen Siebenbürgens zum Osmanischen Reich.

— Der ahd-Status als muslimiche rechtliche Grundlage der Selbständigkeit Siebenbürgens.

2. Selbständigkeit Siebenbürgens während der Bildungszeit des Fürstentums.

A. Die *ahdname* als Regelungsurkunden der Beziehungen Siebenbürgens zum Osmanischen Reich.
B. Achtung der Selbständigkeitsbefugnisse.
a. Der *kharadj* Siebenbürgens:
1. Die Umstände der Annahme der *kharadj*-zahlung.
2. Der Betrag des *kharadj*; Gesuche um den kharadj-Erlass, bzw. die dem selbständigen Fürstentum gewährten Freilassungen.
3. Die Eintreibung des *kharadj* und dessen überweisung an die Pforte
4. Die Bestimmungen des sieben bürgischen *kharadj* an der Pforte
b. Die *libera electio* (freie Fürstenwahl) — das Sultansrecht zur Ernennung des siebenbürgischen Fürsten und des Statthalters.
c. Die Bestätigung der Ernennung oder Wahl des Fürsten durch die Überreichung der Machtsymbole
d. Die Frage der Heirat des siebenbürgischen Fürsten.
e. Die diplomatischen Vertreter Siebenbürgens an der Pforte.

V. Folgen der osmanischen Oberhoheit für die Beziehungen Siebenbürgens zur Walachei und zur Moldau.

a. Der Eingriff der Pforte in die Beziehungen Siebenbürgens zur Walachei.

1. Die Ununterwürfigkeits- und Verratspräsumtion des walachischen Hospodars.
2. Die Flucht der Bojaren, die sich denen von der Pforte ernannten walachischen Hospodaren widersetzten, nach Siebenbürgen.

b. Die Besitztümer der moldauischen Hospodaren in Siebenbürgen.

c. Unterstützung der Wiedereinsetzung und Behauptung von Johann Sigismund Zápolya in Siebenbürgen durch die walachischen und moldauischen Hospodaren.

Zusammenfassung

Inhaltsverzeichnis

INDICE*)

A

Abáuj, comitat, 160, 251.
Abu Hanifa, 185, 190, 210, 212, 222.
Abu Yusuf Ya'kub, 212, 221.
Adorno, Ieronimo, sol imperial, 136.
Adrianopol, 145, 259.
Ahmed pașa, vizir, 142, 157, 230.
Aiud — dieta de la — 266, 267, 282.
Alba Iulia, 129, 159, 205, 219, 221, 242; — capitlu, 108, 114, 116, 179, 182; — dietă, 225, 278, 307; — dietă parțială, 241, 280, 298; — episcop, 182.
Alep, 161.
Alexandru Aldea, domnul Țării Românești, 120.
Ali pașa, vizir, 175.
Ali, ceauș, 296.
Ali, micul imbrohor, 299.
Almaș, cetate, 303.
Amasia, 170; — tratatul de la — 158, 167, 168, 261.
Anatolia, 17.
Andrássy Martin, sol, 278, 279.
Anglia, 264.
Anton, prepozitul capitlului din Alba Iulia, 182.
Apafi Mihail, principele Transilvaniei, 79.
Arabia, 212.
Arad, comitat, 49, 90, 94, 97; — dieta de la — 94.
d'Aramon, Gabriel de Luels, ambasadorul Franței, 140, 161, 260.
Ardeal, țară, 119.
Ardud, cetate, 95, 262.

*) În indice nu au fost incluse numele autorilor ale căror lucrări au fost citate în note.

Ártandy Kelemen, 154.
Asia, 21.
Asaf, 18.
Austria, 138, 189, 214, 264.
Ayas paşa, vizir, 30, 250.

B

Bács, 32.
Badea Aiaz, postelnic, 293.
Baia Mare, cetate, 44, 86, 262.
Bakócz Toma, arhiepiscop de Esztergom, 54.
Balassa Emeric, 35, 53–56, 75, 76, 234, 236, 289, 303.
Balassa Melchior, 150, 160, 205.
Balassa Sigismund, 92, 217.
Balat, cartier din Istanbul, 269.
Balcanică, Peninsula ~, 23, 28.
Baliță, 65.
Balogh Francisc, 230, 283.
Banat, *passim.*
banatul Lugojului și Caransebeșului, 48, 180, 181, 183.
Bánffy Gáspár, 94.
Bánffy Grigore, 248.
Banjaluka, cetate, 24.
Barbul din Pietroșani, 294, 295.
Barcsai Acațiu, principele Transilvaniei, 79.
Bardejov, 49.
Bártfa, vezi Bardejov.
Basel, 124.
Basta, Gheorghe, general imperial, 130—132, 149, 224.
Báthory Andrei, 23, 60, 91, 92, 95; — voievod, 150, 152, 153, 156, 163, 201, 231, 237, 297, 300.
Báthory de Șimleul Silvaniei, Cristofor, 258, 260, 261.
Báthory Gabriel, principele Transilvaniei, 243, 287.
Báthory de Ecsed, Nicolae, 315.
Báthory Sigismund, principele Transilvaniei, 189, 224, 263, 264.
Báthory Ștefan, palatinul Ungariei, 54.
Báthory Ștefan, principele Transilvaniei, 195, 208, 242, 277.
Batthyány Orbán, 34, 37.
Bayazid al II-lea, sultan, 24, 123.
Bebek Emeric, 88.
Bebek Francisc, 240, 276, 279, 280.
Beclean, castel, 156, 164.
Bečej, cetate, 144, 145, 192, 193, 220, 221, 276, 280, 281.
Bečkerek, cetate, 192, 193, 259, 260, 276.
Békés, comitat, 49, 90, 93.
Békés Gáspár, solul Transilvaniei, 206, 222, 230, 256, 262, 282.
Belgrad, 24, 32, 49, 61, 114, 216, 233.
Belgradul Ardelenesc, vezi Alba Iulia.
Benkner, Johannes, judele Brașovului, 162, 296.
Bereg, comitat, 49, 205, 251.
Berlin, 263.
Bethlen Farkas, 55, 91, 269.
Bethlen Gabriel, conte, 72.
Bethlen Gabriel, principele Transilvaniei, 9, 130, 195, 199, 243.
Bethlen Grigore, 154, 312.
Bethlen Wolfgang, vezi Bethlen Farkas, 269
Biertan, dieta de la — 56, 277; dieta parțială, 235.
Bihor, comitat, 49, 90, 93, 206.
Bistrița, cetate, 303; — oraș, 304, 306; — ținut, 151, 155, 305.
Bizanț, 182.
Bocignoli, Michele, 120.

Bocskay Ştefan, principele Transilvaniei, 134, 195.
Boemia, 59, 129.
Bogdan al II-lea, domnul Moldovei, 62.
Boian, lupta de la — 300.
Bolar, vezi Gyulay Mihail.
Bona Sforza, 172.
Bornemisza Baltazar, 311.
Bornemisza Farkas, 153.
Bornemisza Paul, 91.
Borsa Lorand, voievodul Transilvaniei, 73.
Bosnia, 24, 260; — beglerbeg de — 157, 158, 313.
de Bourg, Claude, solul Franţei, 263.
Bran, 311.
Braşov, 77, 120, 157, 215, 216, 245, 296, 297; — jude, 162.
Bratislava, 138, 160; — comite de — 62.
Brăila, cetate, 191.
von Brukenthal, Samuel, 72.
Buda, cetate, *passim;* — beglerbeg de — 136, 140, 154—159, 161—167, 192, 203, 232, 234, 312, 313, 316, 317; — eyalet, 18, 41, 49, 80, 87, 89, 99, 122, 123, 137, 138, 152, 189, 198, 212, 216, 312.
Budacker, Paul, 304.
Budapesta, 14.
Bugeac, 80, 191.
Burgio, 78.
Busbecq, Augier, Gislain, 169, 173, 222, 231, 259.
Buzău, 216.
Bÿka Emeric, solul Transilvaniei, 280.

C

de Cambray, Jean Jacques, ambasador, 261.
Cantemir, Dimitrie, 215, 221.
Caransebeş, cetate, 40; — district, 157, 180, 223; — kharadj, 233; — oraş, 84, 230.
Carol al IX-lea, regele Franţei, 262, 282.
Carol Quintul, împărat al „Sfântului Imperiu Romano-German", 89, 126.
Carol Robert de Anjou, regele Ungariei, 74.
Carpaţi, 59, 66, 119, 128, 178.
Castaldo, Gianbattista, general imperial, 125, 131, 145—147, 151, 152, 162, 200, 201, 251, 296.
Caşovia, vezi Košice.
Cataneo, Eduardo, solul lui Ferdinand I de Habsburg, 134.
Cazimir al IV-lea, Jagello, regele Poloniei, 74.
Cârstian din Târgovişte, pârcălab, 120.
Cehul Silvaniei, cetate, 262.
Cenad, 187; — comitat, 49, 90, 94; — episcop de — 65, 95.
Cernăuţi-staroste de — 303, 304.
Cernović, Mihail, sol imperial, 283.
Cetatea Albă, 302.
Cetatea de Baltă, 83, 278, 282, 286, 288, 302, 303, 305—309.
Chiajna, doamna, 299, 300, 301.
Chilia, oraş-port, 62, 302.
Ciceu, cetate, 83, 286, 288, 302, 303, 305—309.
Ciuc, ţinut, 155.
Cluj, adunarea generală a nobilimii, 68; — cetatea, 160, 246, 315, 316; — congregaţii, 67; — dieta de la — 20, 71, 117, 228, 236, 274, 277, 295, 297, 304, 315; — dieta parţială, 159.
Cluj-Mănăştur, 74; — dieta de la — 113, 283.
Coadă, vornic, 292, 293.
de Codignac, Michel, ambasador, 259.

Constantinopol, 227; — patriarhia de la — 182.
Cracovia, 127.
Craiovescu, boieri, 292.
Crasna, comitat, 49, 93.
Crăciun din Bârsești, mare paharnic, 295.
Croația, 21, 24, 135, 173, 174, 206; — ban de — 61, 62.
Csáky Mihail, cancelar, 111, 255, 257.
Cserei Mihail, cronicar, 78.
Csongrád, 90, 93.

D

Dacia, 124, 125.
Dalmația, 24, 135, 174; — ban, 62.
Dan, pretendent la scaunul Țării Românești, 62.
Debrețin, 94, 107, 108, 153.
Dej, 207.
Derecske, dieta de la — 94.
Dernschwam, Hans, 121, 123.
Despot Vodă, 309.
Deva, 114.
Devlet Ghirai, 301.
Dimotica, 43.
Djelalzade, Mustafa, 43, 200, 214.
Dobó Anton de Rusca, voievod al Transilvaniei, 153, 156.
Dobó Ștefan de Rusca, voievod al Transilvaniei, 159, 160, 162—164, 223, 314.
Doja Gheorghe, 41, 75.
Drag, 65.
Drágfy Bartolomeu, voievodul Transilvaniei, 62, 76.
Drágfy Gáspár, 95.
Drágfy Ioan, 228, 283.
Drágfy Mihail, 95.
Dragu, mare stolnic, 292, 293.
Dragu, voievod de Maramureș, 63.
Dunăre, 49, 59, 61, 129, 131, 160, 215, 220, 299.
Durmuș ceauș, 294.

E

Ecaterina de Brandenburg, principesa Transilvaniei, 195, 199, 240, 243, 287.
Edirne, vezi Adrianopol.
Eger, cetate, 148, 149; — episcop, 127.
Elena Rareș, 306.
Ellerbach, Berthold, voievodul Transilvaniei, 73, 74.
Elveția, 260.
Eperjes, vezi Prešov.
Erdel, vezi Transilvania.
Erdel Han, 269, 270.
Erdel vilayeti/eyaleti (Transilvania), 43, 45, 47, 50.
Erdélyi Sebastian, solul Transilvaniei, 279, 280, 281, 282.
Europa, 24, 25, 155, 169, 210, 264, 284.
Europa Centrală, *passim.*
Esztergom, 127, 137; — arhiepiscop de — 144.
Evliya Celebi, 53, 285.

F

Făgăraș, cetate, 19, 42, 292, 311.
Fekete, Ioan, 282.
Félegyháza, 32.
Ferdinand I de Habsburg, *passim.*
Filakovo, cetate, 172.
Forgách Francisc, 259, 260, 261, 277.
Francisc I, regele Franței, 36.
Frank Ștefan, voievodul Transilvaniei, 74.
Franța, 129, 258, 259, 260, 263.
Fugger, 122.
Fülek, vezi Filakovo.

G

Germania, 123, 309.
Gherla, cetate, 160, 252, 314, 315.
Ghimbav, 311.
Gilău, 159, 306; — dieta de la — 268; — tratatul de la — 89, 91, 92, 100, 160, 183.
Giovio, Paolo, 65.
Giurgiu, cetate, 191.
Glesan, Ioan, 150, 228, 229, 283.
Gömör, comitat, 160.
Gritti, Aloisio, 32, 53, 54.
Gromo Giovanandrea, 111.
Gyula, cetate, 97, 168, 174; — dieta parțială de la — 94.
Gyulay Mihail, solul Transilvaniei, 202, 203, 229, 230, 255, 262, 266—269, 270, 271, 277, 282.

H

Habsburgi, *passim.*
Hadîm Süleyman pașa, mare vizir, 17, 47.
Hagymássy Cristofor, 153, 255.
Halebi, Ibrahim, 210.
Haller, Petru, 152, 162, 231, 237.
Harinay Farkas, 182, 217.
Haydar beg, 290.
Henric al II-lea, regele Franței, 45, 259—261.
Herberstein, Sigismund, von, solul lui Ferdinand I de Habsburg, 82, 87, 134, 135.
Herzafen Hüseyin Efendi, 213, 214.
Homonnai Valentin, principele Transilvaniei, 195.
Honterus, Johannes, 124.
Horváth Gáspár, 217.
Horváth Gheorghe, 150.
Horváth János, 154.
Horváth Petru, curier imperial, 165.
Huedin, 207.
Hust, cetate, 95, 251.

I

Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei, 62, 67, 73, 76, 112.
Ianoș crai, vezi Ioan Zápolya.
Ibrahim, mare dragoman, 168, 170.
Ibrahim pașa, mare vizir, 22, 30, 31, 133, 189.
Iernut, tabără de la, 153.
Imperiul otoman, *passim.*
Ineu, cetate, 160.
Ioachim de Brandenburg, 90, 311.
Ioan Zápolya, *passim.*
Ioan Sigismund Zápolya, *passim.*
Ioaniți, cavaleri, 22.
Iran, 24, 26, 30, 138, 148, 149, 155, 158, 162, 167, 168.
Isabella, regină, *passim.*
Istanbul, 12, 13, 35, 85, 86, 88, 139, 140, 158, 159, 165—167, 169, 170, 174, 200, 202, 227, 233, 243, 247, 261, 264—266, 268—270, 272, 275, 277, 278, 280, 284, 294, 301, 311, 314, 316; — kile de — 232.
Italia, 24.

J

Jajce, cetate, 24.
Jakšić, familia, 95.
Johanna, arhiducesă de Habsburg, 250, 251—253.
Jurišić, Nikolaus, sol imperial, 135.
Jülich și Berg, duce de, 256, 258, 263.

K

Kalocsa, episcop de, 52.
Kán Ladislau, voievodul Transilvaniei, 73.

Kara Ahmed paşa, vizir, 149, 150, 151, 161, 162, 169, 170.
Karaçelebizade Abdul Aziz Efendi, 44, 213.
Karl de Bavaria, duce, 256.
Kasîm paşa, beglerbeg de Buda, 145.
Kasîm paşa, beglerbeg de Timişoara, 154, 155, 280, 312.
Kâtip Celebi, 129.
Kávássy Cristofor, 95.
Kemény Ioan, 229, 279, 280.
Kemyen Ladislau, 229.
Kendi Anton, 150, 153.
Kendi Francisc, 53, 54, 55; — voievod al Transilvaniei, 153, 156, 162, 164, 223.
Kendi Gáspár, 297.
Kerek, cetate, 154.
Keyvan, ceauş, 151.
Khadîm Ali paşa, beglerbeg de Buda, 160.
Kîzîl Elma, vezi Roma.
Komarno, 165.
Košice, cetate, 19, 30, 42, 44, 49, 75, 86, 122, 168, 174, 251.
Küçük Bali Beg, sandjakbeg de Nicopol, 311.
Kürschner, Vincenz, 304.

L

Ladislau, voievodul Transilvaniei, 51.
Ladislau al IV-lea Cumanul, regele Ungariei, 61.
Lamberg, Joseph, von, sol imperial, 135.
Laski, Ieronim, 29, 121, 122.
Lăpuşneanu, Alexandru, domnul Moldovei, 231, 254, 255, 269, 288, 300, 307—309, 314, 315, 316.
Lipova, cetate, 18, 40, 41, 44, 83, 106, 157, 158, 172, 187, 195, 201, 259, 260, 280, 313.
Lipova, regiune, 44.
Literatus, Franciscus, solul Transilvaniei, 283.
Londra, 263.
Losonczy Ştefan, magnat, 144.
Lucă, castelan al Cetăţii de Baltă, 309.
Ludovic al II-lea, regele Ungariei, 21, 28, 33.
Lugoj, cetate, 40; — district, 157, 180, 223; — kharadj, 233; — oraş, 84, 231.
Lütfi paşa, mare vizir, 33, 36, 43, 215, 244, 245.
Lvov, 159, 315.

M

Mahmud, mare dragoman, 258, 262, 263, 279, 280, 295.
Mailat Ştefan, 34, 46, 47, 48, 50—57, 61, 75, 76, 84, 217—219, 234—236, 276, 281, 288, 289, 303, 310, 311.
Malvezzi, Giovanni Maria, sol inperial, 88, 135, 140—144, 146, 164—167, 217, 218, 220, 221, 222, 270.
Maramureş, comitat, 49, 93, 251.
Marea Mediterană, 24, 25, 30.
Margareta de Valois, 262, 282.
Maria de Bavaria, 256.
Maria Theresia, împărătească, 72.
Martinez, de Pedro Francesco, sol, 261.
Martinuzzi, George, vezi Juraj Utješenović, 19, 33, 34, 36, 37, 42, 44, 48, 49, 50, 52, 53, 57, 69, 83—92, 94—96, 98—102, 104—106, 108—111, 113, 115, 116, 126, 127, 140, 141, 143—148, 150, 182, 183, 188, 201, 214, 217, 219, 220, 227, 228, 232, 233, 239, 240, 252, 273, 276, 278—280, 290, 293, 294, 296, 304—306, 312.
Massaro, 78.

Matei al Margăi, 300.
Matia Corvinul, regele Ungariei, 51, 54, 63, 64, 67, 69, 74—76, 286, 302.
al Mawardi, 187, 191, 212.
Maximilian al II-lea, împăratul „Sfântului Imperiu Romano-German", 30, 205, 206, 242, 254, 256—258, 263, 283.
Mănești, 297.
Mediaș, dieta de la, 256, 257, 263.
Mehmed al II-lea, sultan, 24.
Mehmed al III-lea, sultan, 130, 189.
Mehmed bin Mehmed, 129.
Mehmed paşa, beglerbegul Rumeliei, 252.
Mehmed, dragoman, 301.
Mihai Valahul, vezi Mihail Csáky.
Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, 128, 130, 131.
Mihaloglu, Mehmed beg, 61, 215, 216, 290, 292.
Mihal-ogullarî, 215.
Mikulov, pacea de la, 195.
Mircea Ciobanul, domnul Țării Românești, 286, 291—297, 299.
Moara de Hârtie, lupta de la, 130.
Mohács, lupta de la, *passim.*
Moldova, *passim.*
Montpellier, episcop de, 36.
Moravia, 127.
Moțoc, hatman, 159.
Muhammad, profet, 211, 212.
Munkács, vezi Munkačevo.
Munkačevo, cetate, 89, 156, 163, 164, 175, 251, 282, 313.
Murad al III-lea, sultan, 222, 224.
Murad al IV-lea, sultan, 131.
Mureș, 187, 228.
Mustafa bin Abdulah, vezi Kâtip Celebi, cronicar otoman.
München, 14.
Münster, Sebastian, 124, 125.

N

Nádasdy Toma, 182, 217, 250.
Nagy Anton, solul Transilvaniei, 220, 228, 281.
Nădlac, cetate, 95.
Nicopol, 291; — lupta de la, 66, 290; — sandjakbeg, 157, 215, 290, 292, 311, 313.
Nyirbátor, înțelegerea de la, 141, 143, 144.

O

Óbuda, 34, 36.
d'Ohsson, Mouradja, 210.
Olahus, Nicolae, episcop de Eger, 60, 121, 124, 126.
Olt, 300.
Omar al II-lea, calif, 211, 212.
Opole, ducat, 144, 170.
Oradea, cetate, 19, 42, 44, 154, 160, 168, 174, 183, 206, 242, 312, 313; — dieta de la — 90; — episcop de —, vezi Martinuzzi; — tratatul de la — 33, 45, 47, 51, 54, 83, 89, 99, 103, 132, 133, 135, 141—143, 160, 170, 177, 217.
Orbai, scaun secuiesc, 311.
Orbai Nicolae, 230, 283.
Orientul Apropiat, 22, 210.
Orșova, cetate, 259, 260.
Orwz chawz, vezi Urudj ceauș, 245.
Osijek, 32.
Ostermayer, 293.

P

Padova, 127.
Pallavicini Sforza, 104.
Pannonius, Gabriel, vezi, Pesthy Gábor.
Paris, 265.

Partium, *passim*.
Pathoczy Balatazar, 94.
Pathoczy Francisc, 90, 144, 153.
Pătrașcu cel Bun, domnul Țării Românești, 297, 298, 314, 315, 316.
Pătrașcu Vodă, domnul Țării Românești, 123.
Pârvul, 294.
Peçevi, Ibrahim, 46, 47, 204, 245, 286.
Perényi Petru, 32, 106.
Pervan, ceauș, 257.
Pesta, cetate, 28, 32.
Pesthényi Gergely, 110.
Pesthy Gabor, vezi Gabriel Pannonius, 111.
Pesthy Gaspár, secretarul lui Martinuzzi, 110.
Pesthy Imre, secretarul lui Martinuzzi, 111.
Petrovici, Petru, comite de Timiș, 19, 34, 37, 39, 40, 41, 44, 50, 84—86, 89, 90, 92, 94, 95, 104, 113, 139, 143—145, 147, 151—160, 164, 165, 167, 173—175, 180—182, 193, 198, 217, 233, 234, 239—240, 245, 253, 278—280, 290, 312, 313, 315.
Petru de Bazin, voievodul Transilvaniei, 63.
Petru de Kalocsa, 302.
Petru Rareș, domnul Moldovei, 57, 81, 91, 92, 180, 272, 288, 290, 291, 303—306, 310, 311.
Petru Șchiopul, domnul Moldovei, 309.
Petru cel Tânăr, domnul Țării Românești, 297, 299, 300, 301.
Pirach, von, Sebold, vezi Mahmud dragomanul, 279.
Poarta de Fier a Transilvaniei, 154.
Poarta <otomană>, *passim*.
Podiebrad, Gheorghe, regele Boemiei, 74.
Polonia, 122, 127, 143, 168, 189, 191, 227; — regat, 222; — rege, 35, 36, 45, 49, 52, 57, 121, 133, 172, 196, 197; 250, 257, 277, 303, 304, 314.
Porembski, 37, 38, 42.
Pray, Georg, 82.
Prešov, 49.
Puglia, expediția din, 25.

R

Radu de la Afumați, domnul Țării Românești, 21, 120.
Radu Ilie, domnul Țării Românești, 296, 297.
Radu Paisie, domnul Țării Românești, 56, 289, 290—292, 311.
Radu Șerban, domnul Țării Românești, 128, 131, 288.
Rădul din Drăgoiești, mare logofăt, 294.
Radu comis, 292.
Radu logofătul, 300.
Radul paharnic, 293.
Raguseo, Antonio, solul Transilvaniei, 220, 228, 281.
Raguza, 168, 260.
Rákóczy Gheorghe I, principele Transilvaniei, 243, 287.
Rákóczy Gheorghe al II-lea, principele Transilvaniei, 79, 199, 243, 248.
Rákóczy Francisc al II-lea, 198, 243.
Rákos, câmpia de la, 105, 113, 251.
Ratibor, ducat, 144, 170.
Redern, von, Friedrich, sol imperial, 253.
Reicherstorffer, Georg, 125.
Révai Francisc, sol imperial, 82, 134.
Rhodos, insulă, 22.
Rodna, cetate, 303.
Roggendorf, von, Christoph, 36.
de Rohan, domnișoara, 260.
Roma, 24, 123.
Românești, lupta de la, 299.

Rudolf al II-lea, împărat al „Sfântului Imperiu Romano-German", 131, 288.
Rumelia, beglerbeg de, 145, 228, 252.
Rustem pașa, mare vizir, 136, 141, 142, 146—148, 161, 170, 174, 217, 218, 222, 223, 230, 240, 295, 298, 316.

S

Safavizi, 148.
Salm, von, Nikolaus, împuternicitul lui Ferdinand I de Habsburg, 82, 87, 134, 135, 244.
Salm-Neuburg, von, Eck (Egino), 263.
Satu Mare, acordul de la, 205, 206, 255, 283; — cetate, 282, 315; — comitat, 49, 93, 205.
Sava, fluviu, 135.
Sântimbru, lupta de la, 67.
Schepper, Cornelius Duplicius, 121.
Sebaldus, mercator Moldaviae, vezi Mahmud dragomanul, 263.
Sebeșul Săsesc, 56, 116, 159, 250; — dieta de la — 117, 238.
Secco, Nicoló, vezi Sick Nickolaus, 137.
Seghedin, 232; — sandjakbeg de —, 157, 313.
Selâniki, Mustafa, 204.
Selim I, sultan, 26.
Selim al II-lea, sultan, 242, 257. 258, 262, 271, 274, 277.
Serbia, 21.
Serédy Gáspár, 89, 91, 92..
„Sfântul Imperiu Romano-German", *passim.*
Sibiu, cetate, 150; — congregație generală — 76; — dietă — 242, 271, 274, 278; — jude, 151, 162; — oraș, 120, 159, 162, 294, 296, 297, 311.
Sibylla, fiica ducelui de Jülich și Berg, 256, 258, 263.
Sick, Nikolaus, sol imperial, 136, 137.
Sighișoara — dieta de la — 56, 70, 225, 234.
Sigismund I Jagello, regele Poloniei, 31, 89, 121, 133, 216, 303, 304.
Sigismund al II-lea August, regele Poloniei, 151, 172, 202, 314.
Sigismund al III-lea, regele Poloniei, 189.
Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, 66, 67, 74.
Silezia, 127, 170.
Silistra, sandjakbeg, 290.
Sinan, ceauș, 56.
Slavonia, 135, 173, 174; — ban de, 61, 62.
Slovacia, 26, 75, 89, 91, 99, 100.
Slovenia, 24.
Sobieski, Jan, 91.
Socol din Răzvad, mare vornic, 159, 297, 298, 316.
Sokollu Mehmed pașa, beglerbegul Rumeliei, 145, 147, 148, 257, 259, 262.
Solnocul Exterior, comitat, 49, 90, 93.
Solnocul de Mijloc, comitat, 49, 93, 205.
Somlyay Blasiu, solul Transilvaniei, 283.
Speyer, tratatul de la, 97, 256.
Staico, mare stolnic, 295.
Staicu, vornic, 293.
Stanciul, fiul lui Benga, 300.
Statileus, Ioan (Ivan Statilič), episcopul Transilvaniei, 89, 90, 114, 127, 182.
Stroe, mare spătar, 292, 293.
Süleyman Kanuni, *passim.*
Szabolcs, comitat, 49, 93, 127, 205.
Szalánczi Ioan, solul Transilvaniei, 85, 86, 268, 278, 279, 280, 282.
Szalkai Ladislau, arhiepiscop de Esztergom, 54.

Szatmári Gheorghe, arhiepiscop de Esztergom, 54.
Széchény Toma, voievodul Transilvaniei, 73, 74.
Székely Moise, principele Transilvaniei, 224.
Székésfehérvár (Stuhlweissenburg, Alba Regală), 32, 106, 112, 130, 137.
Szentgyörgyi Ioan, voievodul Transilvaniei, 73, 74, 75.
Szentgyörgyi Sigismund, voievodul Transilvaniei, 73, 74.
Szeremi Gheorghe, 78, 244.
Szigetvár, cetate, 160, 203, 205, 241, 247, 283.
Szolnok, 97, 148, 155, 172; — sandjakbeg, 162, 223.

Ş

Şabac, cetate, 32.
al-Şafi'i, 185, 187.
Şeptilici, hatman, 311.
Şerban banul, 291.
Şerpăteşti, lupta de la, 299, 300.
Şiria, cetate, 97, 160.
Şoimuş, cetate, 41, 44, 83, 172.
Ştefan I, regele Ungariei, 60.
Ştefan Lăcustă, domnul Moldovei, 54, 80, 181.
Ştefan cel Mare, domnul Moldovei, 74, 76, 77, 286, 302.
Ştefan Rareş, domnul Moldovei, 151.
Špis, 89, 91.

T

Tahmasp I, şahul Iranului, 21.
Tarnóczy Andrei, sol imperial, 164.
Tata, cetate, 137.
Tăşnad, cetate, 95.
Tâlmaciu, 162, 296.
Târgovişte, 62.
Târgu Mureş, dietă, 42, 82, 86, 96, 98, 108, 114, 158, 219, 225, 226, 273, 277, 296, 297, 303.
Thay Francisc, 156.
Tighina, cetate, 80.
Timiş, comitat, 48, 95, 104, 175, 178, 180, 181; — sandjak, 39, 44; — ţinut, 193.
Timişoara, beglerbeg, 157, 158, 203, 223, 230, 286, 299, 312, 317; — cetate, 19, 40, 41, 42, 86, 147, 148, 150, 151, 155, 157, 158, 172, 187, 198, 200, 228, 280, 313; — dieta, 66; —eyalet, 9, 130, 152, 162, 260; sandjak, 40, 198; —sandjakbeg, 162.
Tisa, râu, 38, 42, 48, 49, 59, 84, 85, 87, 92, 95, 97, 102, 107, 108, 109, 117, 153, 154, 156, 193, 220, 221, 255, 312.
Tokaj, oraş, 48, 282.
Torontal, comitat, 48.
Toth, Ioan, solul Transilvaniei, 280.
Toygun paşa, beglerbeg de Buda, 154, 155, 156, 158, 161—164, 166, 167, 234, 312.
Török Bálint, 34, 36, 37, 83.
Transilvania, *passim.*
Tranquillus, Andronicus, diplomat imperial, 81.
Túr, 155.
Turda, 153, 159, 219, 272; — congregaţii de la — 63, 67, 68; — dieta, 53, 56, 69, 70, 71, 95—98, 100, 102, 106, 112, 114, 116, 125, 159, 207, 225—227, 238, 273, 274—275, 283, 289, 294, 298.
Turnu, cetate, 191.

Ţ

Ţara Bârsei, 57, 311.
Ţara Făgăraşului, 64, 296.
Ţara Haţegului, 64.
Ţara Lăpuşului, 302.
Ţara Maramureşului, 64.
Ţara Românească, *passim*.
Ţările Române, *passim*.

U

Ugocsa, comitat, 49.
Ung, comitat, 49.
Ungaria, *passim*.
Unguraş, cetate, 303, 305.
Urudj, ceauş, 86, 157, 167, 202, 233.
Utješenović, Juraj, vezi Martinuzzi.

V

Vaidacămăraş, 303.
Vaida Ştefan, solul Transilvaniei, 277.
Valcău, cetate, 95.
Várkoczy Toma, 150.
Vâlsan, 300.
Vegh Ioan, solul Transilvaniei, 157, 245.
Veltwyck, Gerhard, sol imperial, 136, 138.
Veneţia, 25, 36, 168, 260, 263.
Verancsics, Anton, 37, 54, 82, 110, 122—125, 127, 161, 163, 219, 226, 233.
Vesăuş, 303.
Vesszödy Lazăr, 235, 276.
Veszprém, cetate, 148.
Vidin, sandjakbeg de, 300.
Viena, 12, 13, 25, 29, 30, 36, 43, 87, 91, 121, 153, 165, 200, 254, 256, 257, 263, 265; — curtea de la — 88, 91, 103, 122, 123, 125, 127, 131, 135—138, 146, 154, 160, 162—165, 167—172, 174, 175, 178, 183, 190, 205, 206, 217, 253, 262, 281.
de la Vigne, Jean Cavenac, seigneur d'Auvillier, ambasador, 259.
Vintilă din Cornăţeni, 295.
Vişegrad, cetate, 137.
Vlad, 294.
Vladislav al II-lea Jagello, regele Ungariei, 62, 65, 75, 76, 77.

W

Was, Michael, 229.
Werböczy István, 34, 37, 64, 110; — Tripartitul lui — 65, 77, 79, 104.
Werner, Georg, 92, 306.
Wiener Neustadt, 88.

Y

Yedikule, temniţa de la, 37, 57.
Yemişci Hasan paşa, mare vizir, 130, 224.
Yunus Beg, mare dragoman, 88, 141, 142, 218.
Yusuf, ceauş, 235.

Z

Zarand, comitat, 49, 90, 97; — districte româneşti —, 64.
Zay Francisc, 161, 163, 170, 233.
Zemplén, comitat, 49, 160.
Zemun, cetate, 32, 204, 207, 247, 248.
Zips, vezi Špis.

Născută la 9 octombrie 1946 la București, Cristina Feneșan a absolvit în 1969 Facultatea de istorie a Universității din București, specializându-se în istorie medie universală și osmanistică. Discipol al profesorului Mihai Berza și cercetător științific în Institutul de studii sud-est europene a devenit, în 1983, doctor în istorie al Universității din Cluj cu teza de doctorat *Relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea (1601–1630)*.

Cele 50 de lucrări din domeniul osmanisticii publicate în reviste din țară și străinătate au lămurit, pe baza documentelor inedite, momente și aspecte din relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman și cu „Sfântul Imperiu Romano-German" în secolele XVI–XVIII precum și ale istoriei eyaletului (pașalâcului) Timișoara.